

การเปลี่ยนแปลงวิธีทำแผนที่ทางดาราศาสตร์ของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน
จังหวัดสุพรรณ

วิมล นุชนานนท์

ศึกษาต่อระดับปริญญาตรี
สาขาวิชาเกษตรศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
เมษายน 2546

การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน
จังหวัดลำพูน

วิเศษ สุจินพรัหม

วิทยานิพนธ์นี้เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยเพื่อเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

วันที่	- 1 ต.ค. 2546
เลขที่	00323
เลขทะเบียน	ฟก6
เลขเรียกหนังสือ	๒3

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
เมษายน 2544

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 14 อาคาร เอส เอ็ม ทาวเวอร์
เลขที่ 179/17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน
เขตพญาไท กรุงเทพมหานคร 10400
โทร. 298-0455 โทรสาร 298-0476
Home page : <http://www.trf.or.th>
E-mail : trf-info@trf.or.th

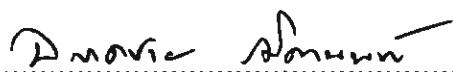
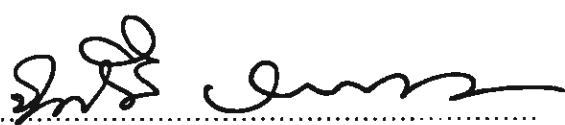
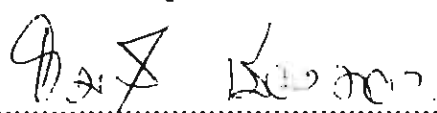

การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน
จังหวัดลำพูน

วิเศษ สุจินพรัหม

วิทยานิพนธ์นี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

 อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์	ประธานกรรมการ
 อาจารย์ ดร. ชุศักดิ์ วิทยาภัก	กรรมการ
 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จามะรี เชียงทอง	กรรมการ

20 เมษายน 2544

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์ก็เหมือนกับการเดินทางที่ถูกกำกับด้วยกาลเวลา ความรู้สึกที่เกิดขึ้นระหว่างเดินทาง มีทั้งอ่อนล้า อยากจะพักก็ไม่ได้ รู้สึกคึกคักอยากจะเดินให้ถึงเป้าหมายเร็วๆ แต่พลังเจื้อยที่มีอยู่ในตัวเรา ก็คอยจุดรั้งผัดผ่อนกับตนเองเรื่อยมา เวลาที่กำกับอยู่ถูกใช้จนไม่มีเหลือให้ต่อรองได้อีกแล้ว แม่โทรมาหาด้วยความเป็นห่วงที่ไม่ยอมกลับบ้านนานเป็นปี ไม่รู้จะบอกแม่อย่างไรดี รู้แต่ว่าแยะแล้วถ้ายังทำตัวแบบนี้ ตั้งใจอีกนิดซิ อีกโค้งสุดท้ายก็ถึงเป้าหมายแล้ว การเขียนวิทยานิพนธ์แบบมีคนเอาไฟมาลนกันจึงเริ่มขึ้น จนกระทั่งบัดนี้ได้เสร็จสิ้นบรรลุเป้าหมายแล้ว แต่เป็นการสิ้นสุดของการเริ่มต้น ชีวิตยังคงเดินทางต่อไป

วิทยานิพนธ์สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากอาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จามะรี เชียงทอง และอาจารย์ ดร. ชูศักดิ์ วิทยากัด ที่กรุณารับเป็นกรรมการตรวจวิทยานิพนธ์ ซึ่งให้คำปรึกษา แนะนำ และตรวจแก้ไขจนเสร็จสมบูรณ์ได้ เจาะอย่างยิ่งอาจารย์ฉลาดชาย ครูผู้เปี่ยมด้วยความเมตตา ให้คำปรึกษาตลอดระยะเวลาการศึกษาด้วยความอดทน ช่วยจุดประกายความคิด และเติมพลังให้ผู้เขียน เขียนวิทยานิพนธ์จนสำเร็จ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอมอบวิทยานิพนธ์นี้แด่แม่ผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ในการใช้ชีวิตให้กับลูก และคอยตั้งคำถามกับลูกว่า คนจบปริญญาต่างกับคนไม่มีปริญญาดตรงไหน และขอกล่าวถึงโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทที่เป็นเวทีให้ผู้เขียนได้เรียนรู้ประสบการณ์การทำงานท่ามกลางหมูนักพัฒนาที่เสียสละอุทิศตนเพื่อชาวบ้าน

ขอบคุณน้องๆ สาขาการพัฒนาลังคมทุกคน ที่มีส่วนช่วยให้วิทยานิพนธ์สำเร็จสมบูรณ์ โดยเฉพาะ मद ช่วยพิมพ์โครงร่างวิทยานิพนธ์ น้องที่อดหลับอดนอนช่วยพิมพ์ให้อย่างอดทน และให้ข้อคิดเห็นและแลกเปลี่ยนกับผู้เขียน และนาที่ช่วยดูแลคัดย่อภาษาอังกฤษ รวมทั้งน้องคนอื่นๆ ที่ทำให้ชีวิตในชุมชนพัฒนาลังคมเป็นประสบการณ์ที่ดีต่อผู้เขียนเก็บไว้ในความทรงจำตลอดไป นอกจากนั้น ผู้ที่ขาดไม่ได้คือน้อง ตุ๊กตา ผู้ที่คอยย้ำเตือนให้เร่งทำวิทยานิพนธ์ทุกครั้งที่เจอกัน

ขอบคุณในมิตรไมตรีของชาวบ้านทุ่งยาว ผู้เต็มไปด้วยประสบการณ์ความรู้ในป่าชุมชน โดยเฉพาะพี่ผจกญ์ที่ให้ผู้เขียนได้พักบ้านอันแสนอบอุ่น กลุ่มแม่บ้าน โดยเฉพาะป้าภาศิ ระวีวรรณ พี่รัชนิ พี่นัน จันทรเพ็ญ ผู้มีส่วนเปิดโลกทัศน์ผู้เขียนให้เห็นความเป็นตัวตนผู้หญิง ทั้งความคิด อารมณ์ ความรู้สึก และได้ค้นพบพลังที่เข้มแข็งของผู้หญิงร่วมกับผู้ชายในการพัฒนา

ชุมชน ขอขอบคุณพ่อหลวงจรัส พ่อผอง พ่อผัด รวมทั้งคนอื่นๆ ที่ไม่สามารถกล่าวนามในที่นี้ได้
หมดที่กรุณาสละเวลาให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติการจัดการป่าชุมชน

ขอขอบคุณมูลนิธิไฮนริช เบิลล์ ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ให้ทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์ใน
ครั้งนี้

วิเศษ สุจินพรัหม

ชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์

การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการ
ป่าชุมชน จังหวัดลำพูน

ชื่อผู้เขียน

นายวิเศษ สุจินพรัตน์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์

ประธานกรรมการ

อาจารย์ ดร. ชุติศักดิ์ วิทยาภัก

กรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จามะรี เชียงทอง กรรมการ

บทคัดย่อ

การศึกษา "การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน จังหวัดลำพูน" ในครั้งนี้ ได้ใช้กรอบคิดทางสังคมวิทยาว่าด้วยพื้นที่สาธารณะของหญิงชายในชุมชน ซึ่งประกอบด้วย แนวคิดเรื่องความรู้หญิงชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน แนวคิดเรื่องสิทธิหญิงชายในการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชน และแนวคิดเรื่องการเคลื่อนไหวของหญิง-ชายในพื้นที่สาธารณะของป่าชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1.) เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์หญิง-ชายในการจัดการและใช้ประโยชน์ในป่าชุมชน เชื่อมโยงกับการแบ่งพื้นที่ที่หญิงชายในการเข้าถึงป่าชุมชนและพื้นที่ในการผลิต 2.) เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์หญิงชาย ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งส่งผลต่อการใช้ประโยชน์และเข้าถึงป่าชุมชน และ 3.) เพื่อศึกษาการเคลื่อนไหวของผู้หญิงจากพื้นที่ภายในบ้านเข้าสู่พื้นที่สาธารณะ โดยให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิง ที่เป็นบทบาทที่แอบแฝงมาสู่บทบาทในการเข้าร่วมตัดสินใจในกิจกรรมทางสาธารณะของชุมชน

งานศึกษาปทุมชนที่ผ่านมามีทัศนคติความเป็นหญิงชาย และมองปทุมชนว่าผสมกัน
กันดี และสามารถจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่นตนเองได้ ต่อมาก็มีการปรับเปลี่ยนโดยใช้แนว
คิดทางชนชั้นมาศึกษาปทุมชนด้วย และมองว่าแท้จริงแล้วปทุมชนมีทั้งความร่วมมือและความขัด
แย้งกันมาตลอด แต่ละชนชั้นที่เคลื่อนไหวเรื่องปทุมชนเข้าใจและต้องการใช้ประโยชน์จาก พ.ร.
บ. ปทุมชนแตกต่างกัน ในการศึกษาครั้งนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า นอกจากชนชั้นแล้ว ยังมีเพศอีก

ด้วยที่มีความเข้าใจและต้องการใช้ประโยชน์ต่างจากผู้ชายในชุมชน และผู้หญิงมีพื้นที่ภายในชุมชนที่เป็นพื้นที่สาธารณะที่ผู้หญิงสามารถแสดงบทบาทได้มาเป็นตัวเสริมให้สามารถก้าวเข้าไปมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะระดับจังหวัดและในระดับที่กว้างกว่านั้นได้

ผลการศึกษาในครั้งนี้ พบว่าเงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงต้องออกมาเคลื่อนไหวเรื่องการจัด การป่าชุมชนนั้น แบ่งออกเป็น 2 เงื่อนไข คือ 1.) เงื่อนไขภายนอก รัฐและทุนได้ทำการปิดล้อมและ ขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพิ่มมากขึ้น การปิดล้อมส่งผลให้ผู้หญิงไม่สามารถเข้าไปเก็บหาของป่าเพื่อ ใช้ในชีวิตประจำวันได้อีกต่อไป ขณะเดียวกัน องค์กรพัฒนาเอกชนได้พัฒนาศาสตร์ทางการ เมืองในการได้มาซึ่งพระราชบัญญัติป่าชุมชน โดยการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน ทำให้ผู้หญิงในหมู่บ้านที่มีการจัดการป่าชุมชนเป็นของตนเองมีโอกาสแสดงตัวตนในฐานะนักอนุรักษ์ในเวทีเครือ ข่ายได้ และ 2.) เงื่อนไขภายใน คือ ในการก่อตั้งหมู่บ้านทุ่งยาวนั้น ผู้นำได้รักษาพื้นที่ป่าแห่งหนึ่ง ไม่ให้มีการตัดฟันต้นไม้ที่เรียกกันว่า “ป่าน้ำจ๋า” ให้เป็นที่สิงสถิตของ “ผีเจ้าพ่ออยู่คำ” โดยอัญเชิญ มาเป็นเจ้าดูแลปกป้องหมู่บ้านทุ่งยาว และมีการจัดการป่าชุมชนนับแต่นั้นมา จากเงื่อนไขภายใน นี้ ผู้หญิงก็ได้ใช้พื้นที่ชุมชนอันเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่ผู้หญิงสามารถมีบทบาทควบคุม และตรวจสอบการจัดการป่าชุมชนได้นับแต่นั้นมา

การเคลื่อนไหวในเรื่องป่าชุมชน สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 แบบ คือ 1.) การเคลื่อนไหวภายในชุมชน ผู้หญิงจะเคลื่อนไหวในสถานที่ที่เป็นขอบเขตของตน และมีการใช้กฎเกณฑ์ตาม ประเพณีในการควบคุมและตรวจสอบการจัดการป่าชุมชนที่ดำเนินการโดยผู้ชายด้วย นอกจากนั้น เมื่อได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ผู้หญิงให้ความสนใจในกฎ ระเบียบการเก็บผลผลิตที่ไม่ใช่ไม้จากป่าชุมชน ส่วนผู้ชายให้ความสนใจในกฎระเบียบการตัดไม้ มา สร้างบ้าน และ 2.) ผลการเคลื่อนไหวภายนอกชุมชน โดยการเป็นกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน จังหวัดลำพูน ทำให้มีโอกาสแสดงบทบาทและความสามารถได้ จากประสบการณ์ประชุมเครือข่าย ผู้หญิงมีความเชื่อมั่นในการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชนในหมู่บ้านของตนเองเพิ่มมากขึ้น โดยผู้หญิง ได้เข้าไปมีบทบาทในการควบคุมงบประมาณเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชน และแสดงตัวเป็น “แม่ บ้านอนุรักษ์” ในชุมชน

Thesis Title: Women's Movement in Public Space for Community Forest Management in Lamphun

Author: Mr. Wiset Sujinpram

Master of Arts: Social Development

Examining Committee:

Lecturer Shalardchai Ramitanondh	Chairperson
Lecturer Dr. Chusak Wittayapak	Member
Assistant Prof. Dr. Jamaree Chiengthong	Member

Abstract

The study on "Women's Movement in the Public Space for the Community Forest Management in Lamphun" draws upon sociological concepts of gender and the public space in the community, i.e. gender knowledge of resource utilization in the community forest, gender rights to access to and control resources, and women's movement in the public space of the community forest. This study has three objectives: 1) to understand gender relations in the utilization and management of resources in the community forest 2) to explore and understand conditions of changes in gender relations under economic, political, social, and environmental contexts of the community that affect utilization of and access to the community forest, and 3) to study women's movement from the domestic to public space with the concentration on the change of women's role which is used to camouflage their participation in the decision making in public activities of the community.

Studies on the community forest in the past failed to integrate a gender dimension. They were likely to view the community as a harmonious unit of which members were capable of managing resources in their own community. The viewpoint was argued that it was not in accordance with the reality of the community under the

context of contradictions for the resources in the northern Thailand. Later, the concept of class has been applied in the study of the community forest. This concept views that there have always been conflicts along with cooperation in the community. Each class that is involved in the movement relating to the community forest understands the Community Forest Act and want to make use of it in a different manner. This study wants to point out that not only class but gender as well should be of concern in such a study as women's perspectives and needs are different from men's in their community. It also shows that women have a communal space where they can play their public roles and this space serves as a support for their roles in other public spaces at the provincial and higher levels.

The result of the study reveals two conditions that make women become involved in the movement in the community forest management: 1) The Outside/External Condition: Thai State and the capitalism have increasingly encroached and expanded conservation forest areas. This encroachment engenders the exclusion of women from gathering forest products for daily consumption. Non governmental organizations (NGOs) simultaneously develop a political strategy to acquire the Community Forest Act by means of setting up the Community Forest Network. As a result of this strategy, women in a village where exists the community forest management can have an opportunity to present themselves as conservationists in any forum arranged by the network; and 2) The Inside/Internal Condition: During the settlement of Tung Yao Village, the community leader preserved an area called "pa nam cham" from woodcutting. The area is, as believed by villagers, inhabited by a guardian spirit named "chao phor oo-kam" as invited by the villager to perform as a protector of Tung Yao Village. From then on, the management of the community forest has emerged. Under this condition, women have thus used the communal space which serves as the public space of the community to play a role in controlling and monitoring the community forest.

Women's movement in the community forest management can be divided into two patterns: 1) The Inside-community Movement: Women's movement encompasses around their own domain and the application of traditional regulations in

controlling and monitoring the community forest management are taken part by men as well. Besides, when women become part of the community forest committee, they are likely to pay attention to regulations of non-timber product gathering whereas their male counterparts, those of woodcutting for house building. 2) The Outside-community Movement: As committee members of the Community Forest Network, women have an opportunity to show their capability. Equipped with experiences gained from the network's meetings, women consequently become more confident in operating community forest-related activities in their own village. They participate in the budgeting control of the Community Forest Learning Network and present themselves as "conservationist-housewives" in the community.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ค
บทคัดย่อภาษาไทย	จ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
สารบัญตาราง	ท
สารบัญแผนที่	ฒ
 บทที่ 1 บทนำ	 1
1.1 ความสำคัญของปัญหาในการศึกษา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	6
1.3 ทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	7
1.3.1 แนวความคิดผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม	7
1.3.2 องค์ความรู้ในความสัมพันธ์หญิง-ชายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า	12
1.3.3 การจัดการ การเข้าถึง และการควบคุมทรัพยากรของผู้หญิง	17
1.4 กรอบความคิดในการวิจัย	21
1.5 ขอบเขตและวิธีวิจัย	23
1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา	25
1.7 เนื้อหาของวิทยานิพนธ์โดยสังเขป	26
 บทที่ 2 บริบทของพื้นที่ศึกษา	 28
2.1 สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา	28
2.1.1 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านทุ่งยาว	30
2.1.2 สภาพแวดล้อมทางกายภาพ	32
2.1.3 ประชากร	34
2.1.4 การศึกษา	35
2.1.5 ลักษณะด้านเศรษฐกิจ	37

2.2 ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม	41
2.2.1 การปกครอง	43
2.2.2 กลุ่มทางสังคม	45
2.3 พัฒนาการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว	47
2.3.1 ยุคการตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ทำกิน (พ.ศ. 2458-2468)	48
2.3.2 ยุคตัดไม้ทำลายป่า (พ.ศ. 2469-2516)	50
2.3.3 ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่า (พ.ศ. 2517-2532๗	53
2.3.4 ยุคการเคลื่อนไหวป่าชุมชน (พ.ศ. 2533-ปัจจุบัน)	59
2.4 สรุป	62

บทที่ 3 การพัฒนาสตรีในชนบท	65
3.1 แนวทางการพัฒนาสตรีในทางสากล	65
3.2 การพัฒนาสตรีในประเทศไทย	71
3.3 แนวทางการพัฒนาสตรีของหน่วยงานราชการ	77
3.4 แนวทางการพัฒนาสตรีขององค์กรพัฒนาเอกชน: กรณีโครงการปฏิรูป การเกษตรและพัฒนาชนบท (คปช.)	83
3.5 สรุป	101

บทที่ 4 ความรู้และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของหญิง-ชาย	103
4.1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทป่า	103
4.2 ความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากพืชและสัตว์ในป่าชุมชน	106
4.2.1 ความรู้เกี่ยวกับการนำพืชและสัตว์ในป่าชุมชนมาประกอบ อาหารของผู้หญิง	107
4.2.2 ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรของหญิง-ชาย	114
4.2.3 ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่าใช้สอย	116
4.2.4 ความรู้เกี่ยวกับไม้พืชที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมความเชื่อ	118
4.3 การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนของหญิง-ชาย	121
4.3.1 การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนโดยผ่านองค์กร	122
4.3.2 การควบคุมพื้นที่ป่าชุมชนโยผ่านกฎระเบียบในการจัดการ	

ป่าชุมชน	126
4.3.3 การควบคุมพื้นที่ป่าชุมชนโดยผ่านกฎเกณฑ์ทางประเพณี	134
4.4 สรุป	140
บทที่ 5 การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในป่าชุมชน	143
5.1 สถานที่กับการเคลื่อนไหวในป่าชุมชน	144
5.1.1 ร้านค้า	144
5.1.2 ร้านเสริมสวย	146
5.1.3 ศูนย์ถ่ายทอดความรู้แม่บ้าน	148
5.1.4 ศาลาวัด	148
5.2 บทบาทผู้หญิงในการคัดค้านการประกาศวนอุทยานแห่งชาติ	150
5.3 บทบาทผู้หญิงในเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน	154
5.3.1 ความเป็นมา	154
5.3.2 การบริหารโครงการ "เครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชน"	159
5.3.3 การเคลื่อนไหวเรื่อง "พ.ร.บ. ป่าชุมชน"	161
5.4 สถานภาพผู้นำผู้หญิงที่มีบทบาทในการเคลื่อนไหวป่าชุมชน	164
5.4.1 ผู้นำตามประเพณี	165
5.4.2 ผู้นำทางการ	166
5.5 สรุป	167
บทที่ 6 สรุปผลการศึกษา	169
6.1 ข้อค้นพบที่สำคัญ	172
6.2 ข้อถกเถียงทางทฤษฎี	174
6.3 ข้อเสนอแนะด้านการพัฒนาสังคม	177
บรรณานุกรม	179
ภาคผนวก	187
รายชื่อคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน จังหวัดลำพูน	187

รายชื่อคณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านทุ่งยาว	187
รายนามผู้ให้สัมภาษณ์	188
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540	189
ประวัติผู้เขียน	190

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
2.1 แสดงการแบ่งจำนวนประชากรบ้านทุ่งยาวตามช่วงอายุ	35
2.2 แสดงจำนวนนักเรียนหญิง-ชาย แบ่งตามชั้นเรียนของโรงเรียนบ้านทุ่งยาว	37
2.3 แสดงขนาดการถือครองที่ดิน	40
2.4 แสดงการถือครองที่ดินตามประเภทการเกษตร	40
2.5 แสดงวงจรการผลิตในรอบปี	41
2.6 แสดงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านทุ่งยาว ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน	43
2.7 แสดงบทบาทผู้ใหญ่บ้านที่สัมพันธ์กับการจัดการป่าชุมชน	44
3.1 แสดงกิจกรรมในกิจกรรมต่างๆ ที่โครงการฯ ดำเนินการ	93
3.2 เปรียบเทียบประสบการณ์และตำแหน่งของเจ้าหน้าที่ในองค์กร ปี พ.ศ. 2540-2542	95
4.1 แสดงชนิดของพันธุ์พืชที่ใช้เป็นอาหารในป่าชุมชนทุ่งยาว: จำแนกตามการใช้สอยแต่ละเพศ	108
4.2 ผลไม้ที่ใช้เป็นอาหารในป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว	110
4.3 ชนิดของเห็ดกับเดือนที่เก็บ	112
4.4 การใช้สมุนไพรจากป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว	115
4.5 พันธุ์ไม้ใช้สอย อนุรักษ์ และพิธีกรรมในป่าชุมชนทุ่งยาว	120

สารบัญแผนที

แผนที	หน้า
2.1 แสดงพื้นที่ศึกษา	29
2.2 แสดงพื้นที่หมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่	31
4.1 แสดงประเภทป่าสำหรับการอนุรักษ์และใช้สอย	105

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของประเด็นปัญหา

ชุมชนในชนบทภาคเหนือของประเทศไทย กำลังเผชิญกับสถานการณ์การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งป่าไม้และที่ดิน การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติก็คือการใช้อำนาจรัฐทุน และระบบตลาด เปลี่ยนทรัพยากรของชุมชนส่วนรวมให้กลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล (Private Property) มากขึ้น โดยมีภาครัฐให้ความร่วมมือทั้งทางตรงและทางอ้อมทำการกว้านซื้อที่ดิน และบุกรุกยึดที่สาธารณะ โดยอาศัยช่องโหว่ของกฎหมาย พื้นที่เหล่านี้มีทั้งเป็นพื้นที่ของรัฐและพื้นที่ของชาวบ้านที่ถือว่าเป็นของชุมชนตามประเพณี ขณะเดียวกันรัฐก็พยายามยึดที่ดินคืนจากชาวบ้าน โดยกล่าวหาว่าชาวบ้านบุกรุกป่าของรัฐ และบังคับให้ชาวบ้านย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย อพยพออกจากที่ดินทำกินโดยอ้างเหตุผลของการอนุรักษ์และการพัฒนา เช่น การสร้างเขื่อน การประกาศขยายเขตอุทยานแห่งชาติและ/หรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น (อนันท์, 2538: 159-160)

การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว เป็นการตอกย้ำถึงความขัดแย้ง (Contradiction) ในกระบวนการพัฒนาด้านเศรษฐกิจการเมืองของไทยมาเป็นเวลานาน การที่มุ่งจะพัฒนาเป็นประเทศอุตสาหกรรม ด้านหนึ่งได้ละทิ้งชาวบ้านในชนบทให้ตกอยู่ในความยากจน และอีกด้านหนึ่งก็สนับสนุนให้ธุรกิจได้รับผลประโยชน์ เป็นการเพิ่มแรงกดดันให้มีการดักตวงเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มากขึ้น (Anan, 1992: 87) ขณะที่ชาวบ้านและประชาชนส่วนใหญ่ถูกปิดกั้นและสูญเสียสิทธิตามประเพณีในการเข้าถึงทรัพยากรของส่วนรวม (ชูศักดิ์, 2541: 45) โดยเฉพาะป่าไม้ซึ่งเป็นที่ยึดสุดท้ายของคนยากจน

ชุมชนจึงมีความพยายามที่จะสงวนรักษาป่าไว้สำหรับสมาชิกของชุมชน มีการรวมตัวเพื่อต่อต้านกลุ่มบุคคลจากภายนอกที่ต้องการมาใช้ประโยชน์จากป่า และเป็นความพยายามในการปกป้องสิทธิตามประเพณีของชาวบ้านในชุมชนในการควบคุมจัดการป่า ปรับเปลี่ยนการจัดการตามจารีตประเพณีให้มีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น เริ่มมีการจัดตั้งองค์กรในทางการ มีกฎระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการบริหารจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่าในระยะยาวอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรให้เป็นที่ยอมรับมากขึ้น (อภิชัย, 2539: 70; Bryant and Bailey, 1997: 179)

ดังนั้นป่าจึงเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชนที่มีสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการดูแลจัดการใช้ประโยชน์จากป่าไปพร้อม ๆ กัน สำนึกร่วมกันในสิทธิชุมชนนี้เป็นพื้นฐานของการพัฒนา

จารีตประเพณีและกฎระเบียบในการจัดการใช้ประโยชน์สืบทอดกันมา ที่ชาวบ้านภาคเหนือเรียกกันว่า "ป่าหน้าหมู่บ้าน" ป่าชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของป่าหน้าหมู่บ้านที่ช่วยกันจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชน กับทรัพยากรธรรมชาติ ให้พึ่งพาซึ่งกันและกันเป็นพื้นฐานในการกำหนดสิทธิตามประเพณี ออกกฎเกณฑ์อนุญาตให้เฉพาะสมาชิกของชุมชนเท่านั้นที่จะมีสิทธิในการใช้ ดูแลรักษาป่า จึงเป็นสิทธิชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตน และเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรมการผลิตเพื่อยังชีพในภาคการเกษตร (เสนห์และยศ, 2536: 163-165 และยศ, 2541 : 11)

เรื่องราวของป่าชุมชนได้ถูกนำเสนอต่อสังคมไทยให้รับรู้ถึงการรักษาป่าโดยชาวบ้านซึ่งเป็นเรื่องที่ใหม่สำหรับสังคมไทย ไม่มีใครในขณะนั้นให้การยอมรับทั้งในระดับนโยบายหรือส่วนราชการ และสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องโดยตรง ต่อมาได้มีการศึกษาวิจัยในประเด็นเรื่องป่าชุมชนจากนักวิชาการ รวมทั้งการนำเสนอกรณีศึกษาป่าชุมชนขององค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้แนวคิดเรื่องการจัดการป่าไม้โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการในรูปแบบของป่าชุมชนเริ่มได้รับการยอมรับมากขึ้น ซึ่งในปัจจุบันมีชุมชนที่รักษาป่าชุมชนในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนประมาณ 400 ชุมชน ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 1,500, 000 ไร่ (ปริศนาและมนตรี, 2541 : 27-29) ขณะเดียวกันความเข้าใจเรื่องป่าชุมชนยังมีความหมายที่แตกต่างกัน สำหรับภาคเหนือตอนบน ป่าชุมชนส่วนใหญ่ไม่ใช่พื้นที่ป่าใช้สอยที่ชาวบ้านจะไปเก็บพืช ไม้ของป่า หรือตัดไม้แต่เพียงอย่างเดียว ตามความหมายของป่าชุมชนในทัศนะของกรมป่าไม้และองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) แต่เป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์ต้นน้ำ ซึ่งจำเป็นต้องการใช้น้ำเพื่อการผลิตข้าวด้วย (อานันท์และมิ่งสรรพ, 2538: 130)

การทำนาผลิตข้าวของชุมชนเกษตรทางภาคเหนือเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับการใช้น้ำที่ไหลมาจากเทือกเขาซึ่งเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำลงสู่พื้นราบหุบเขาข้างล่าง โดยชุมชนจะสร้างระบบเหมืองฝายที่เป็นระบบชลประทานแบบดั้งเดิม จัดการนำน้ำมาใช้ในการทำนา ตลอดจนการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ เพื่อการยังชีพ ระบบเหมืองฝายจึงเป็นระบบการจัดการน้ำเพื่อการผลิตที่จำเป็นต่อชุมชนและมีอยู่แพร่หลายในพื้นที่ของภาคเหนือ (Tanabe, 1994: 27-28 และ Chatchawan, 1994: 30) และมีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำธรรมชาติป่าชุมชนด้วย ระบบเหมืองฝายจึงมีความสัมพันธ์กับป่าต้นน้ำลำธาร ที่ดิน วิธีการผลิตและชุมชน อย่างสอดคล้องกับระบบนิเวศน์ของท้องถิ่น (พรทิพย์และคณะ, 2534: 335)

แม้ว่าป่าชุมชนจะได้รับการยอมรับและมีที่ว่างในพื้นที่สาธารณะ (Public Space) มากขึ้น ชาวบ้านได้ใช้สิทธิของชุมชนในการต่อสู้ช่วงชิงการให้ความหมายเกี่ยวกับป่าชุมชนให้มีความ

ชอบธรรมสำหรับตนเอง อย่างไรก็ตาม ความหมายของป้าชุมชนที่ปรากฏในงานศึกษา โครงการพัฒนาต่าง ๆ ยังขาดมุมมองของความเป็นหญิง-ชาย (Gender Perspective) หรือละเลยและไม่ให้ความสำคัญต่อผู้หญิงในการจัดการป้าชุมชน (Dankelman and Davidson, 1994: 45, และ Wacker, 1994: 130) การละเลยและไม่ให้ความสำคัญต่อบทบาทของผู้หญิงในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ได้สะท้อนออกมาถึงความไม่เสมอภาคเท่าเทียมของหญิงชายในสังคมไทย ถึงแม้ว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับประชาชนปี พ.ศ.2540 มาตราที่ 30 ได้ระบุไว้ว่า "ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคล เพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม ความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นทางการเมือง อันไม่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญจะกระทำมิได้" อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติผู้หญิงไทยก็ยังคงถูกเบียดขับออกจากพื้นที่ของสังคม

การเบียดขับผู้หญิงออกจากพื้นที่ โดยเฉพาะการพัฒนาที่มีลักษณะละเลยต่อเรื่องเพศ (Gender-blinded) เป็นการพัฒนาที่ให้ผลดีต่อเพศชายและสร้างผลเสียต่อเพศหญิง ซึ่งปรากฏว่าไม่มีที่ว่างสำหรับผู้หญิงในงานพัฒนา จึงมีการเบียดขับผู้หญิงออกจากพื้นที่ด้วยกลไกและวิธีการต่าง ๆ อาทิ ประการที่หนึ่ง การลดคุณค่างานที่ผู้หญิงทำเป็นหลัก คือ งานภาคเศรษฐกิจแบบยังชีพหรือเศรษฐกิจแบบสร้างสรร (Cultivation Economy) และงานในบ้าน แต่การพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบันจะให้คุณค่าแก่การผลิตที่เป็นสินค้าไปขายในตลาดเท่านั้น งานทุกอย่างที่ผู้หญิงทำจึงไม่มีคุณค่า (กาญจนา, 2537 : 244)

แนวความคิดการมองคุณค่าเรื่องการทำงานของผู้หญิงถูกกำหนดด้วยการแบ่งงานตามเพศ (Sexual division of labour) ที่แฝงด้วยความคิดของสังคมชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) ซึ่งนำไปสู่การกำหนดบทบาทของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความต้องการยังชีพมากกว่าเพื่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ (Braidotti, 1994: 93) ขณะเดียวกันในการผลิตการเกษตรเพื่อความมั่นคงทางอาหาร (Food security) ซึ่งเป็นบทบาทของผู้หญิงในการพึ่งตนเอง ปรากฏว่าไม่ปรากฏให้เห็นในการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงซึ่งทำงานในครอบครัว ดูแลเด็ก การเตรียมอาหาร อาชีพขนาดเล็ก งานผู้หญิงเหล่านี้ไม่อยู่ในข่ายของการประกอบอาชีพ จึงขาดความตระหนักในบทบาทเฉพาะที่แตกต่างกันของผู้หญิงและผู้ชาย (FAO, 1998: 8)

ประการที่สอง การละเลยองค์ความรู้ของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยเห็นว่าความรู้ดังกล่าวไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงมีประสบการณ์ในชีวิตประจำวันเกี่ยวกับการใช้และรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนเพื่อความอยู่รอดของตนและครอบครัว ผู้หญิงจึงสั่ง

สมองค์ความรู้ในทรัพยากรธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง และสืบทอดต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน ดังนั้น ผู้หญิงจึงเป็นทั้งผู้ใช้ (users) ผู้จัดการ (managers) ทรัพยากร และเป็นผู้อยู่ใกล้ชิดกับ ทรัพยากรธรรมชาติ (Green, 1998: 275) ตรงข้ามกับทางกลุ่มราชการ (Bureaucracy) ได้ใช้ เครื่องมือที่เป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแบบตะวันตกเพื่อเพิ่มอำนาจในการจัดการ ทรัพยากร ทำให้รัฐมีอำนาจเหนือกว่าชุมชนหมู่บ้าน ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จึงได้รับการ สนับสนุนเข้ามาแทนที่ความรู้แบบดั้งเดิม เมื่อนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติล้มเหลว พวกข้าราชการมักจะอ้างว่าประชาชนในท้องถิ่นไม่มีความรู้และเป็นพวกล้าหลัง ด้วยเหตุนี้คนยาก จนที่มีความรู้แบบดั้งเดิมจึงถูกเบียดขับไปอยู่ชายขอบและไม่ได้รับการเอาใจใส่จากรัฐ (Santita, 1996: 249-250)

ประการที่สาม การปิดกั้นผู้หญิงไม่ให้เข้าถึงและครอบครองทรัพยากรธรรมชาติอัน เนื่องจากการที่รัฐพยายามที่จะเข้าควบคุมทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยนำเอาระบบความ สัมพันธ์ทางด้านกรรมสิทธิ์ของรัฐและกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเข้ามาจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น สิทธิ ตามประเพณีที่เป็นหลักประกันให้ผู้หญิงเข้าถึงและได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แหล่ง น้ำ ที่ดิน หรือป่าของชุมชนถูกจำกัด เป็นการดึงเอาทรัพยากรธรรมชาติออกจากการควบคุมของ ผู้หญิง (Thrupp, 1994: 51)

ประการที่สี่ การจัดการป่าชุมชนยังเป็นการจัดการที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่ของผู้ชาย (male-dominated space) เช่น การรวมกลุ่ม การประชุม และการเคลื่อนไหวอื่น ๆ นอกจากนั้น ผู้หญิงยังมีข้อจำกัดทางด้านสังคมวัฒนธรรมที่ไม่ได้รับการสนับสนุนให้เข้าร่วมกิจกรรมทาง สาธารณะ การตัดสินใจอย่างเป็นทางการเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน รวมถึงการมีส่วนร่วมของ ผู้หญิงในการจัดการใช้ประโยชน์ เก็บรวบรวมผลผลิตจากป่าไม้ การมีส่วนร่วมดังกล่าวไม่ได้มี การบันทึกเป็นข้อมูลให้เห็นความสำคัญของผู้หญิง ผู้หญิงจึงไม่มีตัวตนปรากฏให้เห็นในพื้นที่ทาง สังคม (Social space) หรือมีเพียงบทบาทที่แอบแฝง (Hidden role) เท่านั้น (Britt and Shrestha, 1998: 5)

จังหวัดลำพูน เป็นจังหวัดหนึ่งของภาคเหนือตอนบน มีชุมชนที่รักษาป่า 70 ชุมชน กระจายครอบคลุมพื้นที่เกือบทั่วทั้งจังหวัดตามภูมิประเทศทั้งบนดอยที่สูงและที่ราบ ชุมชนที่มีข้อ เสี่ยงในการรักษาป่ามากที่สุดชุมชนหนึ่งคือหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง เป็น หมู่บ้านที่มีบทเรียนและประสบการณ์จากภาวะความแห้งแล้ง เมื่อป่าไม้ถูกตัดจนโล่งเตียน ไม่มี เห็ด หน่อไม้ ซึ่งเป็นของที่ได้จากป่านำมาเป็นอาหาร นอกจากนั้น ชาวบ้านยังได้ผ่านเหตุการณ์การ ต่อสู้ประท้วงคนภายนอกที่เข้ามาบุกรุกพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านรักษาเพื่อนำมาเป็นที่ทำกิน ที่สำคัญคือ

ในปี พ.ศ.2532 ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านได้ร่วมกันคัดค้านกรมป่าไม้ ที่จะนำป่าชุมชนที่ชาวบ้านรักษา มาเป็นเวลานาน มาทำเป็นวนอุทยานแห่งชาติ เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ขณะที่ชาวบ้านอ้างว่าป่า เป็นหลักประกันการยังชีพ ถ้าเป็นของรัฐ ป่าไม้ที่รักษาไว้อาจถูกทำลายได้ (Lohman, 1995: 223)

ผลของการคัดค้านครั้งนั้น ทางกรมป่าไม้ได้ประกาศยกเลิกวนอุทยานแห่งชาติในพื้นที่ ป่าน้ำจ๋า ทำให้ตำแหน่งแห่งที่ของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว กลายเป็นจุดที่ทำให้ชาวบ้าน ราชการ นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ฯลฯ ยอมรับผลงานของชาวบ้านทุ่งยาวในการรักษาป่า และช่วย กันนำเสนอป่าชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมของออกสู่วงกว้าง ดังนั้น จึงมีผู้ที่สนใจทั้งชาวบ้าน ข้าราชการ นักศึกษา ชาวไทยและต่างประเทศ เข้าไปศึกษาดูงานป่าชุมชนเป็นประจำทุกเดือน

ถึงแม้ว่าชาวบ้านทุ่งยาวทุกคนมีบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าก็ตาม แต่ก็มียุทธศาสตร์ ที่มีบทบาทหลักในการดูแลป่าคือกลุ่มเหมืองฝาย และกรรมการหมู่บ้าน ส่วนกลุ่มแม่บ้านไม่ได้มี ส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ทั้งๆ ที่แม่บ้านส่วนใหญ่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในอดีตที่ผ่านมา แม่บ้านมีบทบาทเข้าร่วมในการเคลื่อนไหวคัดค้านการเข้ามาครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนทั้งของชาว บ้านจากหมู่บ้านอื่นและของกรมป่าไม้

การเคลื่อนไหวของแม่บ้านเหล่านี้ ไม่มีการกล่าวถึงในชุมชน และไม่ได้ถูกให้ความสำคัญ ลำคัญเท่าที่ควร เมื่อเร็ว ๆ นี้ แม่บ้านได้รวมกลุ่มศึกษาประโยชน์ที่ได้จากป่าชุมชน และนำข้อมูล ที่ได้จากการศึกษามานำเสนอต่อที่ประชุมในหมู่บ้าน สมาชิกในที่ประชุมซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ชายได้ ตั้งข้อสงสัยต่อการศึกษาป่าชุมชนของแม่บ้าน ทั้งในแง่วิธีการศึกษา ข้อมูลที่ได้ ซึ่งได้สะท้อนให้ เห็นความแตกต่างกันของมุมมองหญิงชายต่อป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้น ที่ ประชุมยอมให้ผู้หญิง 3 คนกับผู้นำผู้ชาย รวมเป็น 5 คน เข้าร่วมประชุมสมัชชาเครือข่ายป่าชุมชน ภาคเหนือ เพื่อร่วมเคลื่อนไหวนโยบายสาธารณะ ผลักดันให้รัฐบาลออก พ.ร.บ. ป่าชุมชน

ในการศึกษากครั้งนี้ จึงให้ความสำคัญกับมุมมองหญิงชายในพื้นที่สาธารณะเกี่ยวกับ ป่าชุมชนที่สร้างความหมายป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ ในบริบทการช่วงชิงทรัพยากรในภาคเหนือ และ การเคลื่อนไหวของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านที่จะผลักดัน พ.ร.บ.ป่าชุมชนเข้าสู่พื้นที่สาธารณะ ระดับประเทศ ให้สอดคล้องกับบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย อันเป็นกฎหมาย หลักของประเทศ ตามมาตรา 30 ,46 และมาตรา 56 ขณะที่พื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านทุ่งยาว มี การเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้หญิง แสดงตัวตนและนำเสนอ ซึ่งจะมีทั้งความร่วมมือ การถกเถียง ใน การยอมรับประสบการณ์ความรู้ของผู้หญิง สิทธิของผู้หญิงในการเข้าถึงทรัพยากรป่าชุมชน และ มีที่ว่างให้ผู้หญิงได้ร่วมเป็นกรรมการป่าชุมชน นำเสนอกฎระเบียบในการจัดการป่า ตลอดจนเข้า

ร่วมการเคลื่อนไหวในเวทีเครือข่ายป่าชุมชนในระดับภาคเหนือ และผลการศึกษาครั้งนี้ จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอย่างยิ่งต่อชุมชนรักษาป่าบ้านทุ่งยาว และหมู่บ้านเครือข่ายที่ผู้หญิงได้แสดงตัวตนในเวทีป่าชุมชนออกมาเคลื่อนไหวร่วมกับผู้ชาย ซึ่งเป็นมิติใหม่ของการเคลื่อนไหวของชุมชนในภาคเหนือ

จากวิธีคิดที่แบ่งชั่วคราวอาณาบริเวณส่วนตัวออกจากอาณาบริเวณสาธารณะ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากนักสตรีนิยมตะวันตก ที่กำหนดให้ผู้หญิงมีบทบาทเฉพาะภายในบ้านและกำหนดให้ผู้ชายมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ และกำหนดขอบเขตสิทธิหญิงชายในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากร อาจจะไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในสังคมชุมชนชนบท ในความเป็นจริงบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายมีการซ้อนทับกันในพื้นที่จากการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตที่ผู้หญิงออกไปทำงานนอกบ้าน การเข้าถึงทรัพยากรโดยเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน นอกจากนั้นผู้หญิงยังมีบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับงานในชุมชน เช่น วัฒนธรรมประเพณี งานพัฒนา (บัวพันธ์, 2542: 62) ซึ่งบทบาทที่ซ้อนทับนี้เอง ผู้หญิงจึงเข้าไปอยู่ในพื้นที่สาธารณะที่มีลักษณะเฉพาะนั่นคือพื้นที่ชุมชน (Communal Space) ที่แสดงความเป็นชุมชนในการรวมกลุ่มจัดการกับปัญหาร่วมกันและสร้างความหมายของชุมชนขึ้นด้วยตนเอง (อริยา, 2542: 4-5)

คำถามจึงมีอยู่ว่า การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะในการจัดการป่าชุมชนนั้น มีเงื่อนไขอะไรทำให้ผู้หญิงเข้าไปแสดงบทบาทในพื้นที่ของชุมชน และมีการกำหนดพื้นที่และบทบาทระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างไร

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1.2.1 เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์หญิงชายในการจัดการ การใช้ประโยชน์ในป่าชุมชน เชื่อมโยงกับการแบ่งพื้นที่หญิงชายในการเข้าถึงป่าชุมชน และพื้นที่ในการผลิต

1.2.2 เพื่อศึกษาทำความเข้าใจเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์หญิงชาย ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งมีผลต่อการใช้ประโยชน์และเข้าถึงป่าชุมชน

1.2.3 เพื่อศึกษาการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในพื้นที่ทางสาธารณะ โดยการเข้าร่วมในกิจกรรมป่าชุมชน จากระดับชุมชนสู่ระดับเครือข่าย และร่วมผลักดันให้เกิดผลทางนโยบาย พ.ร.บ.ป่าชุมชน อันสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตราที่ 30, 46 และมาตรา 56

1.3 ทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในครั้งนี้ ได้แบ่งประเด็นออกเป็น 3 ประเด็น ดังต่อไปนี้

1.3.1 แนวความคิดผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม

งานศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมได้รับความสนใจมากขึ้น ในกระแสการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่เดิมนักเศรษฐศาสตร์ได้ละเลยไม่ให้ความสำคัญต่อบทบาทของผู้หญิงในการผลิต มิงานศึกษาของ Boserup ได้สรุปผลกระทบด้านลบต่อผู้หญิงจากการส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ที่ได้เปลี่ยนแปลงแบบแผนการแบ่งงานทำระหว่างเพศ (Sexual Division of Labour) ซึ่งบทบาทของผู้หญิงในการเกษตรเพื่อยังชีพถูกแทนที่โดยบทบาทของผู้ชายในการผลิตเพื่อขาย ซึ่งทำให้ผู้ชายได้รับประโยชน์จากการเกษตรแผนใหม่ งานของ Boserup จึงมีส่วนสำคัญที่คำนึงถึงมิติหญิงชายในกระบวนการพัฒนา ซึ่งการพัฒนาต่อมาจึงเน้นความเท่าเทียมกันระหว่างเพศ ผู้หญิงจึงถูกดึงเข้าไปในงานพัฒนาเศรษฐกิจกระแสหลัก และได้มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาอบรมและทุน (Braidotti 1994 : 78-80) แม้ว่าผู้หญิงจะมีส่วนร่วม และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนามากขึ้น แต่ระบบเศรษฐกิจในโครงสร้างผู้ชายเป็นใหญ่ ทำให้ผู้หญิงตกเป็นรอง (subordination) เมื่อเทียบกับผู้ชาย จึงมีการปรับแนวทางใหม่ที่เพิ่มอำนาจต่อรองแก่ผู้หญิงที่จะเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเพศให้เกิดความเท่าเทียมกันของผู้หญิงในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

การพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมา ได้ส่งผลกระทบต่อความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental degradation) เช่น การตัดไม้ทำลายป่า เกิดมลภาวะความแห้งแล้งทำให้ผู้หญิงได้รับผลกระทบทางสุขภาพ ต้องรับผิดชอบมากขึ้นและบั่นทอนความสามารถในการยังชีพของผู้หญิง (Green, 1998: 127; Rao, 1996: 37 และ Locke, 1999: 268) ขณะเดียวกันการเคลื่อนไหวคัดค้านการทำไม้เชิงพาณิชย์ของขบวนการ Chipko ที่ Garhewal Himalayas ประเทศอินเดีย สมาชิก Chipko ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงได้โอบกอดต้นไม้ป้องกันไม่ให้ถูกตัดโค่น ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม (Mellor, 1997: 17-18) ผลสำเร็จของการเคลื่อนไหวดังกล่าวได้กระตุ้นให้เกิดความสนใจเกี่ยวกับผู้หญิงและสิ่งแวดล้อมทั้งในทางการศึกษาการพัฒนามากขึ้น

Braidotti เสนอแนวความคิดผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมในมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์ พบว่า การแบ่งงานตามเพศในระบบผู้ชายเป็นใหญ่ ผู้หญิงจะมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงได้รับประโยชน์และสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น

อาหาร ไม้ฟืน แต่งงานและความรับผิดชอบของผู้หญิง เป็นบทบาทด้านการผลิตซ้ำ (Reproduction) ไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ แต่ในมิติทางวัฒนธรรมจะมองผู้หญิงเป็นผู้ใกล้ชิดกับธรรมชาติอย่างแท้จริง การแบ่งงานกันทำของผู้หญิงทำให้ผู้หญิงได้สะสมความรู้เกี่ยวกับกระบวนการธรรมชาติและสืบทอดไปยังรุ่นต่อไป ดังนั้นความสัมพันธ์ผู้หญิงกับธรรมชาติจึงกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวและเกื้อกูลกัน (Braidotti, 1994 : 93)

Maria Mies ได้เน้นให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้หญิงในฐานะเป็นผู้ผลิตซ้ำว่า เป็นบทบาทสำคัญต่อความอยู่รอดของครอบครัว ซึ่งนอกจากผู้หญิงจะเข้าใจในธรรมชาติมากกว่าผู้ชายแล้ว ผู้หญิงยังมีความเป็นธรรมชาติอีกด้วย เพราะเธอเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิต (Braidotti, 1994: 93)

ส่วนแนวคิดของ Shiva ซึ่งอ้างโดย Visvanathan เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมจะต้องเชื่อมโยงกับทางเลือกในการพัฒนา (Alternative Development) โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับระบบการเกษตรเพื่อยังชีพที่เหมาะสมกับผู้หญิงในชนบทที่ยากจน กำลังประสบกับวิกฤตการพัฒนาและสิ่งแวดล้อม ที่จะต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอดในชีวิตประจำวัน (Visvanathan, 1997: 57)

แนวความคิดของผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมกระแสหนึ่ง ที่กำลังได้รับความสนใจในปัจจุบัน คือ แนวคิดสตรีนิยมนิเวศ (Ecofeminism) ผู้ที่ใช้คำนี้คือ นักเขียนชาวฝรั่งเศสชื่อ Francoise d 'Eaubonne ใช้กับผู้หญิงที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศเพื่อปกป้องโลก (Merchant, 1992: 184) นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงทางนิเวศจะนำมาซึ่งการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเพศขึ้นใหม่ระหว่างหญิงกับชายและระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

แนวคิดสตรีนิยมส่วนใหญ่เป็นมุมมองของผู้หญิงผิวขาวจากประเทศทางเหนือที่เป็นประเทศพัฒนา ซึ่งจะเลยปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทางเหนือกับประเทศทางใต้ซึ่งเป็นประเทศที่กำลังพัฒนา อันเป็นความสัมพันธ์ที่ส่งผลต่อระบบนิเวศและผู้หญิงในประเทศทางใต้ Mellor (1997) ได้เสนอแนวคิดสตรีนิยมจากมุมมองของประเทศทางใต้ (Ecofeminism: a South perspective) สรุปว่าการนำเข้าการพัฒนาจากประเทศทางเหนือมาสู่ประเทศทางใต้นั้นเป็นการพัฒนาที่ไม่เหมาะสม (Maldevelopment) โดยทำการพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กับความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เช่น การเกษตรเชิงเดี่ยว (Monoculture) ส่งผลต่อการสูญเสียความหลากหลายของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ตลอดจนวัฒนธรรมและชีวิตของประชาชน ทัศนะหลักของการพัฒนาแบบนี้ก่อให้เกิดความรุนแรงต่อธรรมชาติและผู้หญิง การเกษตรอุตสาหกรรมที่เน้นด้านพันธุ์วิศวกรรม การผลิตเชิงพาณิชย์ได้ทำลายความหลากหลายในโลกธรรมชาติ รวมถึงคุณค่าและ

การยังชีพอันเป็นวิถีชีวิตของผู้หญิง ดังนั้นการพัฒนาในระบบชายเป็นใหญ่แบบตะวันตกที่ผู้ชายมีฐานะเหนือกว่าในกระบวนการผลิตได้ทำลายทรัพยากรที่เป็นรากฐานการยังชีพของผู้หญิงในประเทศทางใต้ (Mellor, 1997: 64-65) ข้อเสนอของนักนิเวศนิยมนสตรีนั้นต้องการฟื้นฟูคุณค่าและประสบการณ์ของผู้หญิงในสังคมแบบชายเป็นใหญ่ นอกจากนั้นนำเสนอแนวทางการพัฒนาทางเลือก (Alternative development) ที่มีความเป็นธรรมต่อธรรมชาติและสตรี ส่วนไชยรัตน์ (2542) เห็นว่าแนวคิดสตรีนิยมนิเวศต้องการมีพื้นที่ว่างในเรื่องเพศและธรรมชาติเข้าไปในวาทกรรมการพัฒนา โดยการเพิ่มบทบาทของผู้หญิงในการจัดการสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาแบบยั่งยืน (ไชยรัตน์, 2542: 243)

ไชยรัตน์ ได้สรุปแนวคิดสตรีนิยมนิเวศ ออกเป็น 3 แนวคือ

แนวทางแรก สตรีนิยมนิเวศแนววัฒนธรรม (Cultural Ecofeminism) เป็นแนวคิดที่เชื่อในสิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติของผู้หญิง เห็นว่า ผู้หญิงมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติ เหมือนธรรมชาติ เนื่องจากถูกกดขี่ปิดกั้นจากผู้ชายด้วยกันทั้งคู่ อันเป็นผลโดยตรงจากสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) และเพราะว่า สตรีมีวัฒนธรรมเฉพาะของตนเองที่ทำให้รู้จักและเข้าใจธรรมชาติมากกว่าผู้ชาย วัฒนธรรมคุณค่าแบบสตรีจึงต่างไปจากผู้ชาย ในขณะที่ผู้ชายมีวิถีคิดมีคุณค่าแบบก้าวร้าว แข่งขัน หลงตัวเอง และคิดแบบจัดลำดับสูงต่ำนั้น ผู้หญิงกลับมีคุณค่าวิถีคิดแบบร่วมมือช่วยเหลือ เอาใจใส่ และมีความรัก ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น วิถีคิดและคุณค่าแบบผู้ชายนำไปสู่การครอบครอง การเก็บกดปิดกั้นผู้หญิงและธรรมชาติ ส่วนวิถีคิดแบบผู้หญิงจะนำไปสู่การอนุรักษ์ และการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ ฉะนั้น ถ้าต้องการการพัฒนาแบบยั่งยืนก็ต้องแทนที่ด้วยวิถีคิดและคุณค่าแบบผู้หญิง เพราะผู้หญิงโดยธรรมชาติจะไม่ทำลายล้างธรรมชาติ

แนวทางที่สอง สตรีนิยมนิเวศแนวสังคม (Social Ecofeminism) แนวคิดนี้ให้ความสำคัญในมิติทางสังคมมากกว่าเรื่องของวัฒนธรรมหรือธรรมชาติ เนื่องจากเห็นว่า สิ่งที่เรียกว่าผู้หญิง หรือ ความเป็นผู้หญิง หรือแม้แต่ ธรรมชาติของผู้หญิง ต่างก็เป็นเพียงการสร้างทางสังคม (social construct) ประเภทหนึ่งเท่านั้น จึงสิ้นไหลเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่มีแก่นแท้ในความหมายของสิ่งที่แน่นอนตายตัวเกี่ยวกับประเด็นความแตกต่างหลากหลาย สตรีนิยมนิเวศแนวสังคม เชื่อว่าการยอมรับในความแตกต่างระหว่างผู้ชายกับผู้หญิงมิใช่เป็นการยอมรับในแบบเดิมที่ยกให้ผู้ชายเหนือกว่าผู้หญิง แต่ต้องการชี้ให้เห็นว่าความแตกต่างเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องมีความหมายด้อยกว่า เพียงแต่มองว่าผู้หญิงด้อยกว่าผู้ชายเป็นการตีความของผู้ชายเท่านั้น เพื่อต้องการเข้ามามีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิง (ไชยรัตน์, 2542: 248-251) ที่น่าสนใจคือบางส่วนของ Social Ecofeminism ที่เรียกตัวเองว่า Socialist Ecofeminism ยังเสนอมุมมองที่ว่า การขูดรีดธรรมชาติ

เกี่ยวข้องกับการขูดรีดในสังคมเป็นเรื่องของการเมือง/สังคมมากกว่าเรื่องส่วนตัว สำหรับผู้หญิงในโลกที่สามเสนอว่าผู้หญิงควรเข้ามามีบทบาทในเรื่องของการใช้ทรัพยากรเช่น ที่ดิน การใช้ประโยชน์ในทรัพยากรที่ดิน เนื่องจากสตรีคือฐานของการผลิต การผลิตซ้ำทั้งในบ้านและเกษตรกรรม ซึ่งทำให้เห็นว่าสตรีที่เป็นชาวไร่ชาวนาจึงมีบทบาทสำคัญในขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากกว่าสตรีที่มาจากชนชั้นกลาง (ไชยรัตน์, 2542: 252)

แนวทางที่สาม สตรีนิยมนิเวศแนววิพากษ์ (Critical Ecofeminism) คือ แนวคิดที่แสดงถึงความเชื่อมโยงกับระบบชายเป็นใหญ่และการครอบงำธรรมชาติโดยการวิพากษ์วิธีคิดแบบแยกคู่ตรงข้าม (Dualism) คือการแยกระหว่างเหตุผลกับธรรมชาติซึ่งนักสตรีนิยมนิเวศยุคแรกมักจะมองเหตุผลว่าเป็นเอกลักษณ์ของเพศชาย แต่สตรีนิยมแนววิพากษ์เห็นว่าเหตุผลเป็นเอกลักษณ์เชิงวัฒนธรรมที่สลับซับซ้อน กล่าวคือ เป็นเอกลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากความเป็นผู้กระทำของมนุษย์ โดยเฉพาะเพศชาย ชนชั้นกลาง ผิขาว ขณะเดียวกันก็ทำให้การเป็นผู้กระทำของธรรมชาติหมดไป การแยกคู่ตรงข้ามระหว่างเหตุผลกับธรรมชาติ กระทำในหลายรูปแบบเช่น ผู้ชาย (เหตุผล) / ผู้หญิง (ธรรมชาติ) , เหตุผล (เหตุผล) / อารมณ์ (ธรรมชาติ) , มีต่อสาธารณะ(เหตุผล) / ส่วนตัว (ธรรมชาติ) ผนวกกับวิธีคิดแบบตะวันตก ที่อะไรดี สูงส่ง จะถูกจัดไว้ในที่ที่เป็นเหตุผล ส่วนอะไรที่ไม่ดี ต่ำต้อย จะถูกจัดไว้ในส่วนของธรรมชาติ ทำให้เกิดการจัดไม่เท่ากันความแตกต่างที่สร้างขึ้นมีลำดับความสูงต่ำ (Hierarchy) ไม่เท่ากัน

สิ่งที่อยู่เบื้องหลังของวิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม ก็คือ การทำให้คู่ตรงข้ามอยู่หลังจาก ทั้ง ๆ ที่ต้องอาศัยคู่ตรงข้ามในการสร้างอัตลักษณ์ของตน ผู้หญิงจึงถูกจัดวางไว้หลังจากของผู้ชาย เมื่อรู้ความเป็นผู้ชายให้แข็งแกร่งขึ้น หรือถูกวางไว้ที่ชายขอบ ดังนั้น ข้อเสนอสตรีนิยมนิเวศแนววิพากษ์จึงมีลักษณะวิพากษ์ด้วยการกลับมาให้ความสนใจกับหลังจากที่ถูกเก็บกดปิดกั้น และยอมรับความเป็นเอกลักษณ์ของผู้หญิงที่แตกต่างจากผู้ชาย แต่เอกลักษณ์ดังกล่าวเป็นเพียงการสร้างทางสังคมแบบหนึ่ง ไม่ใช่เป็นธรรมชาติล้วนๆ รวมทั้งยอมรับในความซับซ้อนของความแตกต่างในฐานะที่เท่าเทียมกัน (ไชยรัตน์, 2542: 254-259)

งานศึกษาของประชา (2541) ในหนังสือการเมืองสีเขียว แสดงถึงความแตกต่างทางแนวคิดในสตรีนิยมนิเวศ ซึ่งมีลักษณะบางอย่างคล้ายกับของไชยรัตน์ พบว่า แนวคิดสตรีนิยมนิเวศแนววัฒนธรรมเน้นความแตกต่างระหว่างหญิงกับชายในเชิงคุณสมบัติ ซึ่งแสดงออกมาเป็นคุณค่าในสังคม เอกลักษณ์ของความเป็นผู้หญิงที่เรียกว่าอัตลักษณ์ ซึ่งได้แก่ ความอ่อนโยน อารมณ์ ความรู้สึก ธรรมชาติการดูแลเอาใจใส่ ซึ่งลักษณะอัตลักษณ์นี้ถูกครอบงำปิดบังโดยสังคมที่ชายเป็นใหญ่สร้างขึ้น ดังนั้นการพิจารณาจึงควรพิจารณาคูณสมบัติหรือคุณค่าที่ดงามของ

มนุษย์อย่างเป็นอิสระ โดยไม่ผูกติดกับความเป็นหญิงหรือชายเพื่อใช้เป็นคุณค่าใหม่ในสังคม (ประชา, 2542: 176-177)

งานศึกษาแนวคิดสตรีนิยมนิเวศของไชยรัตน์ในเชิงวิพากษ์ทำให้มองเห็นความแตกต่างหลากหลายของแนวคิด โดยวิพากษ์วิธีคิดแบบคู่ตรงข้ามที่ก้ำกึ่งจากการมองลักษณะความเป็นหญิงและชาย (อิตถีลักษณะ/บุรุษลักษณะ) แบบตายตัว มองไม่เห็นความซับซ้อนที่กระทำต่อผู้หญิง เช่น ชนชั้น เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ เป็นต้น หรือแนวคิดการสร้างทางสังคมในสตรีนิยมนิเวศที่เรียกร้องให้สลายความเป็นผู้หญิง-ผู้ชาย ธรรมชาติของผู้หญิง ก็มีผู้ตั้งคำถามแย้งว่าจะมีความชอบธรรมอะไรในการเรียกร้องทางการเมืองของขบวนการสตรีนิยมนิเวศ

ในประเด็นการสร้างความแตกต่างแบบมีลำดับสูง-ต่ำบนฐานของวิธีคิดแบบคู่ตรงกันข้าม (Dualism) ซึ่งยศและอรุณญา (2543) เสนอว่าเป็น "เทคนิควิทยาของอำนาจ" ในการครอบงำธรรมชาติและการครอบงำมนุษย์อย่างเป็นระบบ ทำให้การครอบงำดูเป็นเรื่องปกติธรรมดาและเป็นธรรมชาติ ดังนั้นวิธีคิดแบบสร้างคู่ตรงกันข้ามในลักษณะผู้หญิงคือธรรมชาติ ชายคือการกดขี่ต้องได้รับการตรวจสอบโดยการตั้งคำถามและเปิดโปงเบื้องหลังของการปิดกั้นชุดรีดทั้งหลาย เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงต่อเนื่องของเทคนิควิทยาของอำนาจ แล้วสร้างวิธีคิดอีกแบบหนึ่งในการสร้างอัตลักษณ์ตัวตนที่ไม่จัดลำดับสูงต่ำของความแตกต่างแบบคู่ตรงกันข้ามเท่านั้น (ยศและอรุณญา, 2543: 175)

ท่ามกลางแนวคิดการวิพากษ์ตามที่ได้กล่าวมา การตื่นตัวในด้านสิ่งแวดล้อมของผู้หญิง ได้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวโครงการพัฒนาเกี่ยวกับผู้หญิงและสิ่งแวดล้อมเป็นจำนวนมาก รวมทั้งการศึกษานิเวศวิทยาการเมืองที่เกี่ยวกับประเด็นหญิงชาย ในเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม จากระดับโลกสู่ระดับท้องถิ่น ได้ส่งผลกระทบต่อผู้หญิงและผู้ชาย ในฐานะเป็นผู้มีส่วนได้/เสีย (Stakeholders) Rocheleau et al (1996) ได้ประมวลชุดประสบการณ์วิจัยสนามเกี่ยวกับหญิงชายกับทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทั่วโลก โดยใช้กรอบคิดนิเวศวิทยาการเมืองสตรี (Feminist Political Ecology) พบว่าท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม อันส่งผลกระทบต่อครอบครัวและชุมชน ทั้งด้านการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ การต่อสู้ดิ้นรนของผู้หญิงในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรเพื่อความอยู่รอด ความยั่งยืนของการประกอบอาชีพและระบบนิเวศ ดังนั้น แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองสตรีจึงเป็นแนวทางการตรวจสอบความหมายของสิ่งแวดล้อมทางองค์ความรู้เพื่อความอยู่รอด สิทธิในทรัพยากร สิ่งแวดล้อม รวมถึงขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม (Rocheleau et al, 1996: 3-5)

1.3.2. องค์ความรู้ในความสัมพันธ์หญิงชายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า

งานศึกษาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าในฐานะทรัพยากรเป็นระบบคิดแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องราวการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่การอธิบายความหมายการจัดการป่า ทั้งของรัฐ ชาวบ้าน ตลอดจนผู้หญิง ระบบวิธีคิดจึงกลายมาเป็นความรู้หรือเป็นศาสตร์การป่าไม้ (Forestry Science) ที่เป็นเครื่องมือนำมาใช้ควบคุมและจัดระเบียบกฎเกณฑ์ ตลอดจนการจัดองค์กรที่เกี่ยวข้องในการจัดการป่าไม้ในยุคสมัยการล่าอาณานิคม ในงานศึกษาของ Peluso (1992) ในชวา พบว่าช่วงกลางศตวรรษที่ 19 ที่รัฐอาณานิคมได้ยอมรับอุดมการณ์การป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์ และให้ความหมายของการจัดการป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์ ในฐานะเป็นวิธีการควบคุมดูแลให้เป็นระบบ มีแผนงานในการตัดไม้ การปลูกป่าทดแทนอย่างเด่นชัด นอกจากนั้น ยังมีการออกกฎหมายสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหน่วยงานรัฐอาณานิคม มีระบบราชการ อบรมผู้เชี่ยวชาญด้านป่าไม้เกี่ยวกับศาสตร์ของป่าไม้ (Forest Science) ในการจัดการ การทำแผนที่ และนโยบายป่าไม้ ซึ่ง Peluso ชี้ให้เห็นว่าความรู้ป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือที่รัฐอาณานิคมในชวาใช้ในการจัดการป่าไม้ ทำป่าไม้ให้เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐและทำอาณาเขตป่าให้มีความมั่นคงขึ้น ขณะเดียวกันก็กีดกันชาวบ้านที่เป็นชนพื้นเมืองไม่ให้มีสิทธิเข้าถึงป่า การออกกฎหมายของรัฐอาณานิคมเท่ากับว่าได้ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าไม้แบบดั้งเดิมของชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย (Peluso, 1992: 52-53)

ขณะเดียวกัน ประเทศไทยเริ่มนำระบบความรู้การป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์จากประเทศตะวันตกช่วงปลายศตวรรษที่ 19 สมัยรัชกาลที่ 5 มีการจ้างที่ปรึกษาชาวต่างประเทศใช้แผนที่สำรวจเป็นเครื่องมือที่แสดงถึงการรวบอำนาจการเมือง และควบคุมทรัพยากรแบบรวมศูนย์ จัดตั้งกรมป่าไม้ ทำให้ป่าไม้ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ (State Property) และจัดตั้งกรมที่ดินเพื่อรับรองสิทธิเอกชน (Private Property) ความรู้ป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์จึงเข้ามาผูกขาดการสร้างกฎเกณฑ์ระเบียบวิธีการหาความรู้ จนไม่มีที่ว่างให้กับภูมิปัญญาและความรู้พื้นบ้านในการจัดการป่าไม้ กีดกันการจัดการป่าของชาวบ้านว่าไม่มีเหตุผล ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ และสามารถเปลี่ยนชาวบ้านที่มีสิทธิอยู่อาศัยในพื้นที่ป่า กลายเป็นผู้บุกรุก ผู้ทำลายได้ (วิระบุรณ, 2541: 9-10) แต่ในระหว่างปีทศวรรษ 1980s สังคมมีความเข้าใจในความรู้ดั้งเดิมหรือความรู้พื้นบ้านมากขึ้น อันสืบเนื่องจากความล้มเหลวของการจัดการป่าไม้แบบรวมศูนย์ของบรรดาข้าราชการวิชาการ และบางคนมีความเชื่อในภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ที่แสดงออกถึงศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการรับมือกับกระแสหลังการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกได้ (Santita, 1997: 250)

งานศึกษาเชิงเปรียบเทียบระบบความรู้วิทยาศาสตร์กับระบบความรู้แบบดั้งเดิม ในการแบ่งประเภทของป่าไม้ในภาคเหนือตอนบนของ Santita พบว่ามีความแตกต่างของความรู้ที่ใช้ในการจัดแบ่งประเภทที่ดิน ป่าไม้ โดยที่การแบ่งประเภทแบบดั้งเดิมของชาวบ้านจะแบ่งตามระบบนิเวศน์ การใช้ ครอบครองที่ดิน และใช้เกณฑ์การถือประโยชน์เป็นสำคัญ (Utilitarian purposes) คือ ป่าต้นน้ำ (Watershed Forests) ป่าศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Forests) และป่าใช้สอย (Village Woodlots) ส่วนการแบ่งประเภทเชิงวิทยาศาสตร์ การแบ่งจะให้เกณฑ์ระบบนิเวศน์และการจัดการ คือ ป่าดิบแล้ง (Dry Evergreen Forests) ป่าเบญจพรรณ (Moist Mixed Deciduous Forests) ป่าเต็งรัง (Deciduous Dipterocarp Forests) และป่าแพะ (Dry Dipterocarp Forests)

นอกจากนั้น รัฐยังมีระบบการจัดการป่าไม้หลายแบบโดยผ่านนโยบายและกฎหมาย เช่น การประกาศสัดส่วนของพื้นที่ป่าไม้ต่อพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ การประกาศเขตป่าสงวน และเขตอนุรักษ์อื่นๆ ความแตกต่างของความรู้ในการจัดแบ่งประเภทดังกล่าว ทำให้เกิดการทับซ้อนของระบบกรรมสิทธิ์ (Property regimes) ขึ้น เช่น ป่าอนุรักษ์ของรัฐทับซ้อนกับป่าต้นน้ำของชาวบ้าน จนนำไปสู่ความขัดแย้งในหลายกรณี ซึ่งสาเหตุมาจากประเด็นการนิยามความหมายของป่า ระบบกรรมสิทธิ์ และประเด็นคนอยู่ร่วมกับป่าได้หรือไม่ ซึ่ง Santita ชี้ให้เห็นถึงความรู้วิทยาศาสตร์ว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และวางแผนแบบรวมศูนย์อำนาจ โดยไม่ให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ขณะที่ความรู้ดั้งเดิมของชาวบ้านถูกนำมาเป็นเครื่องมือในการช่วงชิงทรัพยากรในท้องถิ่นที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น และเสริมศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (Santita, 1997: 264-265)

ยศ (2542) ได้ให้คำอธิบายอย่างชัดเจนถึงภูมิปัญญาความรู้ของมนุษย์ที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบนิเวศของท้องถิ่น และพัฒนาขึ้นในกระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศชุดหนึ่ง ความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศชุดนั้นจึงมีลักษณะเฉพาะและพัฒนากลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ หรือภูมิปัญญาของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญจากความรู้วิทยาศาสตร์ ในขณะที่ความรู้วิทยาศาสตร์วางอยู่บนหลักการที่ว่าความรู้มีลักษณะสากล (Universal) ซึ่งตรงข้ามกับภูมิปัญญาท้องถิ่น มนุษย์กับระบบนิเวศ รวมถึงบริบททางกายภาพและวัฒนธรรม (ยศ, 2542: 243)

ดังนั้น การทำลายระบบนิเวศท้องถิ่น เช่น การเปลี่ยนแปลงถิ่นที่อยู่อาศัย หรือระบบการผลิตของกลุ่มชนต่างๆ ออกจากระบบนิเวศท้องถิ่น จึงเป็นการทำลายองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีคุณค่า และถูกทำลายโดยการพัฒนาที่ไม่เหมาะสม (Maldevelopment) เช่น การปลูกสวนปายุคาลิปต์ขนาดใหญ่ในอินเดีย ต้นยูคาลิปต์จึงเป็นสัญลักษณ์ (Symbol) ของการทำให้ความ

รู้ทางนิเวศของผู้หญิงถูกเบียดขับ (Curtin, 1997: 85) และไม่ได้รับความเอาใจใส่ (Abamoviz, 1994: 202)

ในระบบความรู้ดั้งเดิม โดยเฉพาะความรู้ดั้งเดิมของผู้หญิง ซึ่งการเก็บหาอาหาร ต้องการความรู้ที่ละเอียดอ่อน ประณีต ที่จะนำส่วนต่างๆ ของพืชมาประกอบอาหาร ยารักษาโรค รวมถึงความรู้ในการสำรวจพืชที่กินได้เพื่อนำมาใช้ในยามวิกฤตจากความแห้งแล้งและเกิดความอดอยากขาดแคลน และการสำรวจอาหารไว้ในยามขาดแคลนน้ำ มักจะได้จากความรู้ของผู้หญิง ความรู้ผู้หญิงส่วนใหญ่เป็นคนยากจนในชนบทเหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและผลการเกษตรตามภาระหน้าที่จากการแบ่งงานกันทำทางเพศ

ความรู้ของผู้หญิงกำลังถูกบั่นทอนลงจากระบวนการทำลายทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบของการพัฒนาจากภายนอก งานศึกษาของ Agarwal (1992) กล่าวถึงการพัฒนาที่มีรูปแบบจากภายนอกได้ส่งผลกระทบต่อความรู้ของผู้หญิง 2 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง เป็นกระบวนการลดคุณค่าและเบียดขับทักษะความรู้ดั้งเดิม มีผลอย่างยิ่งต่อความรู้ของชาวนาผู้ยากจนและผู้หญิง ยุทธศาสตร์การพัฒนาจากภายนอกทำให้ความรู้วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นและส่งผ่านเข้ามาแทนที่ความรู้ดั้งเดิม ชาวนายากจนและผู้หญิงจึงถูกกีดกันออกไปจากระบวนการพัฒนา ประการที่สอง เป็นกระบวนการทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ซึ่งมีผลต่อการบั่นทอนความรู้ของผู้หญิงและปัจจัยการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน (Agarwal, 1992: 142-143)

งานศึกษาวิจัยของ Mehta (1996) ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงจากระบบการเกษตรเพื่อยังชีพแบบดั้งเดิมไปสู่การเกษตรเพื่อการค้าที่ส่งผลกระทบต่อการผุกร่อนของความรู้ของท้องถิ่น (Erosion of Local Knowledge) แถบหุบเขาหิมาลัยของประเทศอินเดีย Mehta พบว่าเป็นเวลากว่า 30 ปีที่มีการขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้าโดยการนำเมล็ดพืชพันธุ์ลูกผสม (Hybrid Varieties) เข้ามาทำให้ความหลากหลายของสายพันธุ์ในท้องถิ่นลดลง และการส่งเสริมการเพาะปลูกเพื่อขายมาพร้อมกับการรับคุณค่าใหม่ของระบบความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่มาจากภายนอก (Exogeneous Scientific Knowledge) ซึ่งเข้าไปกร่อนลดความสำคัญของความรู้ท้องถิ่นที่มีอยู่ในจิตใจของชาวบ้าน ความตึงเครียดระหว่างระบบความรู้ท้องถิ่นกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ส่งผลด้านลบต่อผู้หญิงซึ่งทำงานในชีวิตประจำวัน และขาดการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารทางการผลิตใหม่ๆ ซึ่งผู้หญิงส่วนใหญ่อยู่ในระบบการผลิตเพื่อยังชีพและเป็นผู้รักษารฐานความรู้ท้องถิ่น ตลอดจนมีเทคนิคความชำนาญเกี่ยวกับความหลากหลายในระบบนิเวศท้องถิ่นเป็นอย่างดี ทักษะการจัดการทรัพยากรด้านพืชพันธุ์ได้ถูกถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยเฉพาะเด็กหญิงจะเรียนรู้จากการสังเกตและช่วยแม่ทำงาน ผู้หญิงในท้องถิ่นโดยเฉพาะแม่เฒ่าสามารถแยกแยะหญ้าชนิดต่างๆ

รวมถึงต้นไม้ นานาชนิด บอกชื่อของพืช สรรพคุณในการใช้ โภชนาการ ผู้หญิงบางคนยังคงเก็บสมุนไพรที่มีคุณสมบัติในการรักษาโรค ซึ่งหมอด้าแม่ใช้รักษายามเจ็บป่วย นอกจากนั้นยังพบว่าแม่เฒ่ายังมีความเชี่ยวชาญในการแยกแยะคุณภาพเมล็ดพืชที่หลากหลายและรู้ถึงวิธีเก็บรักษาสำหรับการบริโภคและเพาะปลูกในฤดูกาลหน้า ความรู้ของผู้หญิงเหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อการยังชีพในครอบครัวและชุมชน ซึ่งมักมีการพูดถึงกันน้อย (Mehta, 1996: 199-200)

การผลิตเพื่อการค้า นอกจากจะทำให้ความรู้ของผู้หญิงเสื่อมถอยแล้ว ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระหว่างเพศในการจัดการเมล็ดพันธุ์อีกด้วย ด้วยเหตุที่ว่าการเกษตรเพื่อการค้าทำให้ไม่ต้องเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ในครอบครัว จึงต้องพึ่งพาเมล็ดพันธุ์ในตลาด ซึ่งดำเนินการโดยผู้ชาย ทำให้บทบาทการคัดเลือกเก็บเมล็ดพันธุ์ของผู้หญิงถูกจำกัดลง ผู้ชายจึงเข้ามามีบทบาทในการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์แทน

บทความของ Shiva (1993) เรื่องความรู้ดั้งเดิมของผู้หญิงกับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพก็มีความเห็นคล้ายกับ Mehta ที่ผู้หญิงต้องสูญเสียการควบคุมเมล็ดพันธุ์และทรัพยากรพันธุกรรม รวมถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์ และทักษะการทำงานด้านเมล็ดพันธุ์ที่มีอยู่ในตัวผู้หญิง อันเนื่องมาจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงการเพาะปลูกแบบพึ่งตนเอง และใช้พันธุ์พื้นบ้านมาเป็นเกษตรแผนใหม่ โดยเฉพาะการปลูกพืชเชิงเดี่ยว (Monocropping) ที่มุ่งเน้นแต่การเพิ่มผลผลิต อันเป็นระบบคิดของนโยบายการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ซึ่ง Shiva สรุปว่าเป็นการพัฒนาสังคมทุนนิยมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ (Capitallist Patriarchy) ในระบบสังคมเช่นนี้จะทำลายความหลากหลายทางชีวภาพและทำการกีดกันผู้หญิงออกไปอยู่ชายขอบของสังคม และด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ผู้หญิงถูกละเลยในระบบผู้ชายเป็นใหญ่ (Shiva, 1993: 164)

Shiva เห็นว่าการใช้ทรัพยากรจากป่าก็เป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ของผู้หญิง โดยเฉพาะการใช้ชีวมวล (Biomass) เพื่อเป็นอาหารสัตว์และปุ๋ยอินทรีย์ เช่น พันธุ์พืชที่ใช้เลี้ยงสัตว์หรือเป็นไม้ฟืน ตลอดจนผลผลิตจากป่า ในระบบเกษตรพื้นบ้านที่ไม่พึ่งปัจจัยการผลิตจากภายนอก การรักษาความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินที่ใช้ในการเกษตรนั้น ส่วนหนึ่งต้องอาศัยป่า และอีกส่วนอาศัยจากต้นไม้ในฟาร์ม งานและองค์ความรู้ทางการเกษตรของผู้หญิงมักจะเป็นงานที่เชื่อมต่อกับการผลิตการบริโภคต่างๆ เป็นสายใยที่เชื่อมโยงจนกลายเป็นเครือข่ายการไหลเวียนของระบบนิเวศ อันเป็นหลักการพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดเสถียรภาพ ความยั่งยืน และประสิทธิภาพของการผลิตที่มั่นคง ภายใต้เงื่อนไขของการพึ่งตนเองทางด้านปัจจัยการผลิต (Shiva, 1993: 167)

การศึกษาของ Wangari และคณะ (1996) ในชุมชนการเกษตรภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือในประเทศไทย พบว่าในระบบนิเวศแบบกึ่งทะเลทรายซึ่งมักจะเกิดภาวะความแห้ง

เลี้ยงอดอยาก ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว โดยผู้ชายจะเลือกเดินทางไปทำงานในเมืองใหญ่ ขณะที่ผู้หญิงจะต้องรับภาระในครอบครัว เช่น จัดการกับสัตว์เลื้อย บางคนทดลองใช้ใบไม้หลายชนิดสำหรับเป็นอาหารของวัว และผู้หญิงมีความเชื่อมั่นในความรู้ที่ได้รับการอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับอาหารที่ได้มาจากป่า หรือความรู้ใหม่ที่ได้มาเกี่ยวกับพืชที่ทำเป็นหญ้าแห้ง ซึ่งได้รับการบอกเล่าต่อกันมา นอกจากนี้ ในระบบวนเกษตร (Agroforestry) ยังมีการสำรวจความรู้ด้านพืช (Botanical Knowledge) ของหญิงชาย พบว่ากลุ่มผู้หญิงสามารถบอกชื่อพืชพื้นเมืองที่มีอยู่ตามธรรมชาติ 118 ชนิด ที่มีสรรพคุณเป็นยา และ 45 ชนิดเป็นอาหาร พร้อมทั้งนำตัวอย่างพืช ผลไม้ มาแสดงสาธิตให้ดู นอกจากนี้ ผู้หญิงยังมีความรู้ในการจัดแบ่งประเภทของระบบนิเวศ และความสัมพันธ์ของพืช ความรู้ในการใช้พืชหลายชนิด และใช้พืชชนิดเดียวกันได้หลายอย่าง (Wangari, 1996: 145-146)

นอกจากนั้น Wangari ยังชี้ถึงประเด็นการเปลี่ยนแปลงของความรู้ระหว่างเพศที่หญิง/ชายมีความรู้ที่แตกต่างกัน เช่น ผู้ชายเชี่ยวชาญในการเผาถ่าน มีความรู้ในการเกี่ยวกับไม้ที่นำมาทำเป็นเชื้อเพลิงเผาอิฐ เลื่อยไม้ และตีผึ้ง แต่ความรู้ทักษะเหล่านี้ลดลงอย่างมากในหมู่เด็กผู้ชาย ในชุมชน อันเนื่องมาจากการอพยพแรงงาน และความทะเยอทะยานที่จะได้รับผลสำเร็จในการทำงานแบบมีค่าจ้างประจำ (Wage Labour) ส่วนผู้หญิงที่ยังอยู่ในชุมชนจะมีการแลกเปลี่ยนความรู้กันอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับอาหารจากป่า งานฝีมือจักสาน และพืชที่ทำเป็นยา

ดังนั้นภาระความรับผิดชอบของผู้หญิงในเงื่อนไขการเกิดภาวะความแห้งแล้ง ผู้หญิงจำเป็นต้องมีความรู้เพื่อความอยู่รอด (Science of Survival) ซึ่งได้สะท้อนถึงการเข้าไปเปิดพื้นที่ใหม่ (New spatial) ของการแบ่งงานกันทำ (division of labor) ระหว่างหญิง/ชาย ในขอบเขตของชนบทและเมือง และแสดงถึงอาณาบริเวณของความรู้ระหว่างเพศ ซึ่งสัมพันธ์กับการแบ่งสิทธิและภาระหน้าที่ระหว่างเพศในท้องถิ่น

นักสตรีนิยม (Feminist) ให้ความสำคัญกับองค์ความรู้จากมุมมองด้านชายขอบ ซึ่งเป็นมุมมองที่มีคุณค่าของคนธรรมดาในระดับท้องถิ่น ความรู้ระหว่างเพศ ไม่เพียงจะมีคุณค่าเฉพาะภายในตัวมันเองเท่านั้น แต่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน ผู้หญิงมีความรู้หลายอย่าง ยิ่งความรู้ทางด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ความรู้เหล่านี้มาจากฐานของประสบการณ์ตรง ภาระหน้าที่ กิจกรรมในชีวิตประจำวัน อันเป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่มีอยู่ภายในของลักษณะผู้หญิง (Thomas-Slayter, 1996: 291-292)

1.3.3. การจัดการ การเข้าถึง และการควบคุมทรัพยากรของผู้หญิง

Rodda (1993) ศึกษาผู้หญิงในฐานะเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ พบว่าผู้หญิงมีบทบาทในการจัดการป่าไม้ในฐานะเป็นผู้ใช้ (users) โดยมองป่าไม้เป็นแหล่งตอบสนองความต้องการพื้นฐานภายในครอบครัว (Basic domestic needs) เช่น เป็นอาหาร ไม้ฟืน และหญ้าเลี้ยงสัตว์ ซึ่งแตกต่างจากผู้ชายที่มองป่าไม้ในเชิงพาณิชย์ การมองป่าไม้ที่แตกต่างกันระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย ส่งผลให้การใช้ประโยชน์ระหว่างเพศแตกต่างกันด้วย (Rodda, 1993: 47-49) เช่นเดียวกับงานศึกษาของ Leach (1993) ซึ่งศึกษาการใช้ทรัพยากรป่าไม้ของผู้หญิงที่ Sierra Leon แอฟริกาตะวันตก พบว่าผู้หญิงใช้ทรัพยากรที่เป็นพืชจากป่ามากกว่าผู้ชาย เนื่องจากผู้หญิงต้องรับภาระของครอบครัวในด้านความมั่นคงของอาหาร (Food Security) และรายได้เสริมเพื่อความอยู่รอด

ผู้หญิงสามารถจัดการอาหารที่ได้มาจากป่าไม้ โดยแบ่งประเภทการใช้ออกเป็น 3 ประเภทคือ

ประเภทแรก เป็นอาหารที่ต้องนำมาประกอบอาหาร สำหรับบริโภคประจำวัน

ประเภทที่สอง เป็นอาหารว่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับเด็กเล็ก ซึ่งต้องการเพียงเล็กน้อย แต่ต้องมีปริมาณอาหารเพียงพอในหนึ่งวัน

ประเภทที่สาม เป็นอาหารที่สามารถเก็บตุนไว้ยามขาดแคลน เนื่องจากชาวบ้านประสบปัญหาความอดอยากทุกปี ผู้หญิงต้องเก็บเมล็ดพืชทั้งจากการทำการเกษตร และจากป่าไม้ (Leach, 1993: 125-129)

การเปลี่ยนแปลงเชิงพาณิชย์ (Commercialization) และการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ มีผลกระทบโดยตรงต่อการใช้ทรัพยากรป่าไม้ พื้นที่ป่าเปลี่ยนเป็นสวนปาล์มขนาดใหญ่ ทำให้รูปแบบของวนเกษตรแบบดั้งเดิม (Indigenous Agroforestry) หดหายไป ผู้หญิงเป็นผู้ได้รับผลกระทบสูญเสียสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน และหาผลผลิตจากป่าไม้ได้มากขึ้น อันเป็นผลให้ครอบครัวประสบกับความยากลำบากโดยเฉพาะความไม่มั่นคงในอาหาร (Leach, 1993: 128-129)

ถึงแม้ผู้หญิงจะมีบทบาทในฐานะผู้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ แต่ฐานะของผู้ใช้ก็ถูกกำหนดจากความแตกต่างระหว่างเพศ ชนชั้น ในสังคมที่ผู้หญิงดำรงอยู่เป็นตัวกำหนดการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ (Control and access to natural resource) Hobley (1993) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเพศกับชนชั้นในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ พบว่าสถานภาพของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปมีผลต่อการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศในครอบครัว ตลอดจนการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ เช่น ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วไปอยู่บ้านของสามีต้องรับภาระงานในครอบครัวทั้งหมด และเข้าถึง

ทรัพยากรไม่เท่ากับผู้หญิงคนอื่น ขณะที่ผู้หญิงที่ยังอยู่ในถิ่นกำเนิดสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ สถานะทางชนชั้น และทางวัฒนธรรมได้กำหนดการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการตัดสินใจในเวทีสาธารณะของชุมชน เช่น ผู้หญิงโสด จากครอบครัวร่ำรวยสามารถเข้าร่วมประชุมและตัดสินใจได้ ขณะที่ลูกสะใภ้ไม่สามารถเข้าร่วมประชุมได้ เพราะจะเกิหน้าสามี ผู้หญิงจึงเจียมไม่มีสิทธิ์มีเสียงในการแสดงความคิดเห็น การมีข้อมูลข่าวสารทำให้ผู้ชายมีอำนาจการตัดสินใจในการเข้าถึงทรัพยากรไปได้มากกว่า ถึงแม้ว่าการหาผลผลิตจากป่าสู่ครอบครัวจะเป็นแรงงานจากผู้หญิง Hobley จึงสรุปเพิ่มเติมว่าในเวทีการประชุมซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะ (Public Space) เพื่อถกเถียงถึงการควบคุมการใช้ป่าไม้ในท้องถิ่น จึงไม่มีตัวแทนที่สะท้อนภาพความต้องการของผู้ใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งก็คือผู้หญิงนั่นเอง (Hobley, 1993: 146-150)

งานศึกษาบทบาทของผู้หญิงในการจัดการป่าไม้ของไทยยังมีน้อย เท่าที่พบมีงานศึกษาของเกรียงศักดิ์ (2540) ซึ่งศึกษาบทบาทผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนในจังหวัดเชียงราย พบว่าผู้หญิงต้องทำงานทางการผลิตเชิงเศรษฐกิจ (Productive Role) และงานผลิตซ้ำ (Reproductive Role) พร้อมกับการมีภาระทั้งงานการผลิตและงานครอบครัว ทำให้ผู้หญิงเข้าร่วมงานส่วนรวมของชุมชนน้อยลง ในทางกลับกันผู้หญิงอยู่เบื้องหลังผู้ชาย ผลักดันให้ผู้ชายมีบทบาทในงานส่วนรวมมากขึ้น งานส่วนรวมโดยเฉพาะกิจกรรมป่าชุมชน ผู้หญิงมีบทบาทแค่การใช้แรงงานในการปลูกต้นไม้ทำแนวกันไฟ นอกจากนั้น การมีภาระของผู้หญิงทำให้บทบาทของผู้หญิงเกี่ยวกับป่าชุมชนน้อยลง (เกรียงศักดิ์, 2540: 10-11)

งานศึกษาของเกรียงศักดิ์ ซึ่งเน้นบทบาทหญิงชายในการแบ่งงานกันทำ วางตำแหน่งของผู้หญิงให้อยู่กับงานครอบครัว ซึ่งเป็นเรื่องส่วนตัว (Private Sector) ขณะเดียวกันก็วางตำแหน่งผู้ชายให้มีบทบาทในงานส่วนรวม (Public Sector) โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทผู้ชายในป่าชุมชนมองข้ามความสัมพันธ์หญิงชายในป่าชุมชน จึงสรุปได้ไม่ชัดเจนว่าป่าชุมชนมีความสำคัญต่อชุมชนและผู้หญิงอย่างไร

งานศึกษาของราชันี (2541) ซึ่งศึกษาบทบาทของผู้หญิงกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้านที่จังหวัดน่าน โดยชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของผู้หญิง จากยุคการตั้งถิ่นฐานที่ผู้หญิงได้ร่วมบุกเบิกและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ร่วมกับผู้ชาย จนถึงยุคการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ที่ผู้หญิงมีบทบาทจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรป่าไม้ให้ครอบครัว ญาติพี่น้อง และชุมชน นอกจากนั้น ผู้หญิงยังรวมกลุ่มเพื่อฟื้นฟูป่าไม้ การศึกษาพบว่าปัจจัยที่เป็นรูปแบบและวิธีการจัดการแบบพื้นบ้านเป็นการจัดการตามจารีตประเพณีและการจัดการแบบประยุกต์ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของครอบครัวและชุมชน และเพื่อรักษาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ไว้ให้คนรุ่นต่อไป ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการป่าไม้คือปัจจัยด้านกายภาพ อันเกิดจากความไม่แน่นอน การขาดแคลนทรัพยากรป่าไม้ และอาหารจากธรรมชาติที่ทำให้ผู้หญิงต้องปรับเปลี่ยนการจัดการให้มีประสิทธิภาพ เช่น การจัดสรรแบ่งปันภายในครอบครัว และเครือญาติ ปัจจัยด้านประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม ซึ่งเป็นความเชื่อเกี่ยวกับผี มีผลให้ผู้หญิงมีหน้าที่สืบทอดผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่าที่เป็นผีเพศหญิงที่ดีมีประโยชน์ต่อชุมชน และการมีองค์กรต่อรองกับรัฐที่เกิดจากการรวมกลุ่มแม่บ้านตามโครงสร้างการจัดการอำนาจของหมู่บ้าน จากเงื่อนไขการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกที่ต้องการเข้ามาควบคุมและจัดการทรัพยากรป่าไม้ (ราชินี, 2541: 114-118)

Moore (1996) ศึกษาการต่อสู้ของผู้หญิงเผ่า Kaerezi ใน Zimbabwe โดยอ้างสิทธิตามประเพณีในการเข้าถึงพื้นที่ทำกินในเขตป่า ในการศึกษาพบว่า กลุ่มผู้หญิงได้ต่อสู้เรียกร้องในเชิงวัฒนธรรมโดยใช้สิทธิในถิ่นเกิด (Right on Birth Place) ที่มีสิทธิในการเพาะปลูกโดยรัฐไม่มาแทรกแซง ขณะเดียวกันผู้หญิงยังให้ความสำคัญทางสังคม (Social Memory) เป็นเครื่องมืออ้างสิทธิในการเข้าถึงที่ดิน อันเป็นผลจากประสบการณ์การต่อสู้ทางประวัติศาสตร์

ความทรงจำนั้น เกิดจากการทบทวนเหตุการณ์ของหัวหน้าเผ่าที่มีการขับไล่ชนเผ่าออกจากทุ่งเลี้ยงสัตว์ Gaereri โดยพวกเจ้าหน้าที่ยุทยานแห่งชาติ ซึ่งหัวหน้าเผ่าได้ย้อนไปถึงสิทธิที่ได้ตกทอดมาจากบรรพบุรุษในการดูแลผืนดิน และใช้วิธีเล่าเรื่องราวความทรงจำในการอธิบายถึงเขตแดนตามประเพณีดั้งเดิมจากลักษณะของภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยพลังอำนาจ ความหมายทางประวัติศาสตร์ โดยอธิบายความหมายของ Zrisikwa อันเป็นความหมายทางสัญลักษณ์ของพลังทางจิตวิญญาณของมนุษย์ และเป็นวิญญาณที่ช่วยคุ้มครองครอบครัว Zrisikwa กระตุ้นจิตใจให้มุมานะในการประกอบอาชีพในชีวิตประจำวันของชาว Kaerezi ที่ผูกพันกับสิ่งที่อยู่รอบจิตวิญญาณ เช่น การเก็บฟืน ที่ให้วัวกินหญ้า น้ำ สายน้ำ และลำสัตว์ตกปลา (Moore, 1996: 134-135)

การที่ผู้ชายหันไปใช้แรงงานทำงานที่ได้ค่าจ้างส่งผลกระทบต่อการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ (Gender Division of Labour) ที่ผู้หญิงจะต้องรับภาระความรับผิดชอบตามลำพัง และได้รับผลกระทบโดยตรง จากการขยายเขตอุทยานแห่งชาติทับที่ทำกิน และถูกปิดกั้นไม่ให้ใช้ทรัพยากรที่ใช้ในชีวิตประจำวัน และเป็นรายได้เสริม เช่น การปลูกต้นกก ใช้ทอเป็นงานฝีมือขายในตลาดการท่องเที่ยว ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้แรงงานผู้หญิง สำหรับครอบครัวที่ยากจน รายได้ที่ได้จากการขายของที่ระลึกเป็นรายได้ที่สำคัญต่อครอบครัว นอกจากนั้น ผู้หญิงยังต้องใช้แรงงานไปหาผลไม้ป่า สมุนไพรในพื้นที่ประกาศของอุทยานแห่งชาติด้วย (Moore, 1996: 136-137)

บทบาทของผู้หญิงในการต่อสู้เพื่อปกป้องป่าไม้ในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวของผู้หญิง (Women's Movement) ที่เป็นที่รู้จักกันทั่วโลกคือขบวนการชิปโก้ (Chipko

Movement) ซึ่งก่อตัวขึ้นจากความขัดแย้ง ที่การจัดการป่าไม้เชิงพาณิชย์ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อความอยู่รอดของทุกครอบครัว ในบริเวณแถบ Garhwal Himalaya ประเทศอินเดีย (Bandyopadhyay, 1999: 275)

ในบทความเกี่ยวกับขบวนการชิปโก้ของ Shiva (1989) ในหนังสือเรื่อง Stay Alive: Women, Ecology and Survival in India ได้ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งที่เกิดจากความคิดที่แตกต่างกันระหว่างผลประโยชน์ของผู้ชายจากกิจกรรมเชิงพาณิชย์บนฐานผลผลิตจากป่ากับผลประโยชน์ของผู้หญิงจากกิจกรรมเพื่อยังชีพบนฐานของการปกป้องรักษาป่าไม้ ความขัดแย้งดังกล่าวทำให้ผู้หญิงออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านการทำป่าไม้เชิงพาณิชย์ ที่นำผลผลิตจากป่าไม้ ไปเป็นวัตถุดิบสำหรับโรงเลื่อย โรงงานอุตสาหกรรมทำอุปกรณ์กีฬา โดยใช้วิธีการคล้องแขนกันล้อมรอบต้นไม้ และพูดว่า “ป่าไม้นี้ คือ ‘แม่ของเรา’ เมื่อขาดอาหาร เราจะมาที่นี่ เกี้ยวพาราสีให้สัตว์เลี้ยงกิน เก็บผลไม้ให้เด็ก ๆ เราขุดสมุนไพร เก็บเห็ดจากป่านี้ ดังนั้นแกไม่ควรตัดต้นไม้เหล่านี้” วิธีการที่ปกป้องต้นไม้ของผู้หญิงซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางก็คือ การโอบกอดต้นไม้ ป้องกันไม่ให้คนงานเอาเลื่อยมาตัด จนคนงานต้องล่าถอยไปในที่สุด ทำให้การต่อต้านได้ขยายออกไปทั่วทุกภูมิภาค

นอกจากนั้น Shiva (1989) ยังชี้ให้เห็นถึงปัจจัยที่ทำให้ขบวนการชิปโก้ได้รับความสำเร็จก็คือ ประการที่หนึ่ง ผู้หญิงจะผูกพันกับป่าไม้เป็นพิเศษเพื่อความอยู่รอด อันเป็นเหตุผลว่าทำไมผู้หญิงจึงต่อต้านการทำป่าไม้เชิงพาณิชย์ ซึ่งจะทำลายทรัพยากรน้ำและป่าไป ประการที่สอง เกิดจากประสบการณ์ของผู้หญิง เมื่อครั้งเกิดเหตุการณ์ฝนตกหนักทำให้ดินถล่ม (Landslide) ที่หุบเขา Alakananda ผู้หญิงหลายคนไม่ลืมความพินาศในครั้งนั้น ประการที่สาม ผู้หญิงเคยเคลื่อนไหวในการต่อต้านการดื่มสุรา (Antialcohol) ซึ่งผู้ชายนำรายได้จากการรับจ้างตัดต้นไม้มาซื้อเหล้ากินจนหมด ส่งผลให้ครอบครัวเดือดร้อน ผู้หญิงมองว่าความเมาก่อให้เกิดความรุนแรง ความหิวโหยต่อเด็กและคนอื่น ดังนั้นจึงถือว่าการเคลื่อนไหวต่อต้านการดื่มสุราดังกล่าวเป็นมรดกตกทอดมาสู่การเคลื่อนไหวของขบวนการชิปโก้ และประการที่สี่ มาจากกลุ่มนักเคลื่อนไหว (Activists) ที่ได้รับอิทธิพลแนวความคิดของมหาตมะคานธีเข้ามาทำงาน โดยการสร้างอาศรม (Ashram) ให้การศึกษาแก่ผู้หญิงในหมู่บ้าน มีการจัดตั้งโครงการเลี้ยงวัวเพื่อผลิตนมซึ่งเป็นอาหารที่จำเป็นสำหรับชุมชน และที่สำคัญก็คือนักเคลื่อนไหวได้มีส่วนร่วมคิดค้นแนวทางสันติวิธี (Non-Violence) ในการตอบโต้กับบรรดาพวกรับสัมปทานตัดไม้

การต่อสู้ของขบวนการชิปโก้ จึงเป็นการต่อสู้ที่ฟื้นฟูปลูกพลังที่ซ่อนเร้นของผู้หญิงฟื้นฟูสิทธิในการจัดหาอาหารสำหรับการอยู่รอดให้ยืนยาว และสร้างพื้นที่ทางการเมืองและระบบนิเวศจากด้านใน โดยไม่ทำลายสิทธิขั้นพื้นฐานเพื่อความอยู่รอด (Shiva, 1989: 67-75)

1.4 กรอบคิดและหน่วยการวิเคราะห์

1.4.1 กรอบคิดในการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นความพยายามทำความเข้าใจและอธิบายถึงการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะของป่าชุมชน โดยไม่ได้แบ่งแยกรูปแบบความสัมพันธ์ความเป็นสาธารณะและความเป็นพื้นที่ภายในหรือส่วนตัวออกเป็นชัดตรงข้าม และขณะเดียวกันก็ไม่สามารถสลายมารวมกันได้ ความเป็นภายในเป็นคุณลักษณะที่เป็นอำนาจในการปกปิดกีดกันควบคู่กับความเป็นสาธารณะเป็นคุณลักษณะที่เป็นอำนาจในการเข้าถึง (Power to Access) ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นตัวตนกับความชอบธรรม (Legitimacy) ดังนั้น พื้นที่สาธารณะก็คือพื้นที่ใดก็ตามที่แสดงถึงความมีตัวตนและความชอบธรรมที่มีปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลา (สุธาริน, 2541: 193-194)

ในระดับชุมชน มีพื้นที่ที่ซ้อนทับกันระหว่างพื้นที่ภายในบ้านกับพื้นที่สาธารณะที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้เคลื่อนไหวเข้าไปในพื้นที่สาธารณะในชุมชน ซึ่งเกิดจากการสร้างทางสังคมแบบหนึ่ง ผู้หญิงได้แสดงบทบาทในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ซึ่งเชื่อมโยงองค์ความรู้และสิทธิของผู้หญิงที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงบทบาทที่อยู่เฉพาะบริเวณภายในบ้านไปสู่บทบาทในบริเวณชุมชนมากขึ้น เพื่อที่จะเข้าใจการเคลื่อนไหวดังกล่าวจึงให้แนวคิดเกี่ยวกับความรู้หญิงชาย (Gendered Knowledge) หมายถึงองค์ความรู้ที่มีความแตกต่างระหว่างเพศในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ความรู้ดังกล่าวเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของผู้หญิงที่สัมพันธ์กับป่าชุมชน และส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของคนในครอบครัว ชุมชน ความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้เพื่อความอยู่รอด (Science for Survival) ที่ไม่ได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นความรู้ และถูกจัดให้เป็นความรู้นอกระบบ (Informal Science) แม้แต่ภายในชุมชนเองก็ยังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความรู้ผู้หญิง เห็นได้จากกฎเกณฑ์ในการจัดการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนของชาวบ้านจะไม่มีกฎเกณฑ์ของประสบการณ์การใช้ประโยชน์จากป่าของผู้หญิง

ความรู้หญิงชายเพื่อความอยู่รอดถูกนำมาใช้เมื่อผู้หญิงต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ และทรัพยากรป่าไม้ที่ต้องรับผิดชอบในการจัดการความจำเป็นขั้นพื้นฐานในระดับครอบครัวและชุมชน ผู้หญิงสามารถเข้าใจได้โดยไม่ต้องใช้ความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ดังนั้นความรู้หญิงชายในการจัดการป่าชุมชนจึงเป็นปฏิบัติการทางเลือกของความรู้ที่มีอยู่มากมายในชุมชน เช่น ความรู้เกี่ยวกับชนิดของพืชในป่าที่ใช้ในการทำอาหาร ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร ที่มีสรรพคุณในการรักษาโรค (Rocheleau et. al., 1996: 7-9)

นอกจากศึกษาความรู้หญิงชายในป่าชุมชนเพื่อความอยู่รอดแล้ว ยังให้ความสำคัญกับแนวความคิดสิทธิผู้หญิงในการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชน สิทธิผู้หญิงหมายถึงโอกาสของผู้หญิงในการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชน ซึ่งประกอบด้วยสิทธิการใช้ (Usufruct) ที่วางอยู่บนหลักคิดพื้นฐานของสิทธิตามธรรมชาติและเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิชุมชน (ฉลาดชาย, อานันท์ และสันฐิตา, 2536: 40) ในประเภทของสิทธิการใช้ จะให้ความสำคัญสิทธิตามประเพณี (De Facto) ซึ่งเป็นสิทธิที่ผู้หญิงได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในชีวิตประจำวัน (Green, 1998: 227) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของหญิงชายจำเป็นต้องแยกแยะวัตถุประสงค์การใช้เพื่อการยังชีพในครอบครัวหรือเพื่อการค้า ซึ่งความสัมพันธ์หญิงชายในฐานะผู้ใช้ ผู้ควบคุม อาจเป็นความสัมพันธ์ที่ขัดแย้ง ร่วมมือส่งเสริม หรือร่วมต่อต้าน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่ส่งผลต่อการแบ่งภาระหน้าที่ความรับผิดชอบของหญิงชายทั้งภายในครอบครัวและชุมชนที่ขยายออกไปในวงกว้าง

ภายใต้บริบทการแย่งชิงทรัพยากรในภาคเหนือประกอบกับการเผชิญกับสถานการณ์วิกฤตทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลต่อชีวิตครอบครัว ก่อให้เกิดความทุกข์ยากลำบากและส่งผลกระทบต่อภาระหน้าที่ผู้หญิงโดยตรงที่จะนำครอบครัวและชุมชนให้อยู่รอด มีความมั่นคง ภายใต้บริบทดังกล่าว จึงเป็นเงื่อนไขให้ผู้หญิงออกมารวมตัวเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะและใช้พื้นที่สาธารณะในการแย่งชิง และเข้าถึง ควบคุมทรัพยากรให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน ดังนั้นจึงศึกษาแนวความคิดกิจกรรมการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เกิดจากความผูกพันระหว่างผู้หญิงกับป่าชุมชน การเคลื่อนไหวของผู้หญิงหมายถึงความพยายามเปิดพื้นที่ของหญิงชายในป่าชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะโดยการรวมกลุ่ม เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นในเวทีป่าชุมชน ทั้งที่เป็นความร่วมมือ คัดค้านต่อต้าน โดยเฉพาะการคัดค้านนโยบายของรัฐ เช่น การออกกฎหมายขยายเขตอนุรักษ์ ซึ่งนอกจากจะเป็นการรื้อถอนสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงและครอบครองป่าชุมชนแล้วยังเท่ากับรื้อถอนสิทธิการเข้าถึงป่าชุมชนของผู้หญิงอีกด้วย

1.4.2 หน่วยและระดับการวิเคราะห์

ในการศึกษาครั้งนี้ หน่วยการวิเคราะห์คือ บทบาทหญิงชายในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนจังหวัดลำพูน โดยศึกษาผ่านการแบ่งแยกบทบาทหญิงชายในพื้นที่ภายในบ้าน/พื้นที่สาธารณะในชุมชนที่ซับซ้อน และกิจกรรมการรวมกลุ่ม การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในระดับชุมชนและเครือข่ายชุมชน

ระดับการวิเคราะห์ เป็นการวิเคราะห์ในพื้นที่ของชุมชน ที่พยายามทำความเข้าใจความรู้หญิงชายที่เกิดจากประสบการณ์การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน สิทธิการครอบครอง และ

เข้าถึงทรัพยากรของผู้หญิง ที่ใช้อธิบายถึงบทบาทที่ซ้อนทับในชุมชน ส่วนการรวมกลุ่มของผู้หญิง ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมทางสาธารณะในชุมชน ซึ่งเป็นบทบาทที่สัมพันธ์กับบุคคลหรือกลุ่มองค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกชุมชน การรวมกลุ่มเป็นเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างผู้หญิงด้วยกัน และหญิงกับชาย ซึ่งจะให้ความหมายป่าชุมชนจากมุมมองหญิงชาย

1.5 ขอบเขตและวิธีการวิจัย

พื้นที่ศึกษา การศึกษาครั้งนี้ได้เลือกหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นพื้นที่ศึกษา หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านชายของก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ.2457 ปัจจุบันมีจำนวนครัวเรือน 286 ครัวเรือน เป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างจากตัวเมืองลำพูนประมาณ 12 กิโลเมตร ระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานเพื่อมาหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์มีแหล่งน้ำธรรมชาติ เนื่องจากถิ่นเดิมคือ บ้านสันคะยอม ประสบกับภาวะแห้งแล้ง ทำนาไม่ได้ผล หมู่บ้านทุ่งยาวมีประวัติการรักษาป่าไม่มาเป็นเวลานาน มีกฎเกณฑ์การรักษาป่าตามประเพณีเป็นลายลักษณ์อักษร และสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

สืบเนื่องมาจากชาวบ้านได้ตระหนักถึงความแห้งแล้งที่ได้รับจากการตัดไม้ทำลายป่าเผาถ่านขาย ขณะเดียวกันก็มีบทเรียนการต่อสู้เพื่อรักษาผืนป่าของหมู่บ้าน จากคนบ้านอื่นเข้ามาบุกรุกพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านทุ่งยาวช่วยกันรักษาเพื่อเอามาเป็นที่ทำกิน ต่อมาชาวบ้านได้ขยายพื้นที่ป่าชุมชนเพิ่มขึ้นจากเดิม 60 ไร่ จนถึงปัจจุบันมีพื้นที่ป่าชุมชนจำนวน 2,500 ไร่

แม้ว่า ปัจจุบันหมู่บ้านมีความเจริญทางวัตถุ การคมนาคมไปมาสะดวก เศรษฐกิจของชุมชนขึ้นต่อระบบตลาดมากขึ้น ชาวบ้านยังคงรักษาประเพณีการเลี้ยงผีผาย ซึ่งทำพร้อมกับพิธีสืบชะตาป่าในเดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำของทุกปี ซึ่งได้ตอกย้ำอุดมการณ์ความเชื่อของชุมชนเรื่องผีที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างคนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนในการจัดการดิน น้ำ ป่า เพื่อตอบสนองการผลิต ความร่วมมือกันในชุมชน

หมู่บ้านทุ่งยาวมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจากโครงการของหน่วยงานราชการและมูลนิธิส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาชุมชนอันเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน และมีกลุ่มองค์กรชาวบ้านทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น

องค์กรที่เป็นทางการ ได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน อบต.

องค์กรที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มศรัทธา วัด กลุ่มหัว

หน้าปอก

องค์กรที่เกิดจากเงื่อนไขขององค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ ธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน

จากการที่บ้านทุ่งยาวมีประสบการณ์การจัดการป่าชุมชน มาเป็นเวลานานเป็นแบบอย่างให้กลุ่มบุคคลจากที่ต่างๆ ทั้งชาวบ้าน ข้าราชการ นักศึกษา นักวิชาการ จากทั้งในและต่างประเทศ เข้ามาศึกษาดูงานตลอดปี เพื่อนำไปเป็นแบบอย่างในการขยายผลทั้งที่เป็นองค์ความรู้ และให้ป่าชุมชนที่จัดการโดยชาวบ้าน เกิดขึ้นตามมาอย่างมากมาย

ส่วนกลุ่มสตรีหมู่บ้าน เป็นองค์กรที่ไม่เป็นทางการ และมีบทบาทอยู่เบื้องหลังกิจกรรมภายในชุมชน เช่น ทำอาหารเลี้ยงในงานบุญ ประเพณีต่าง ๆ ต่อมาทางหน่วยงานราชการ/เอกชนได้เข้ามาสนับสนุน ทั้งทางด้านทักษะความรู้ ทุนหมุนเวียน กิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นประเภทอาชีพเสริม เช่น เย็บผ้า เพาะเห็ด เลี้ยงหมู เปียตอก เป็นต้น ส่วนกิจกรรมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ป่าชุมชน เป็นกิจกรรมของผู้ชาย กลุ่มแม่บ้านมีแค่บทบาทที่แอบแฝง (Hidden role) ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องโดยตรง ทั้งๆ ที่แม่บ้านส่วนใหญ่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนมากกว่าผู้ชาย ซึ่งได้จากผลสรุปการศึกษาประโยชน์จากป่าชุมชนในแง่ของเศรษฐกิจจากกลุ่มแม่บ้าน ที่ได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาชุมชน เมื่อปี พ.ศ. 2541 .

ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แบ่งลักษณะข้อมูลที่จะเก็บรวบรวมออกเป็น 3 ลักษณะคือ

ลักษณะแรก ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน เช่น จำนวนครัวเรือน ประชากร ภูมิศาสตร์ กายภาพ อาชีพ การศึกษา ศาสนา กลุ่มเครือญาติ กิจกรรมต่างๆ ในชุมชน

ลักษณะที่สอง ข้อมูลเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับบริบทความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในชุมชน เช่น ความสัมพันธ์หญิงชายในการผลิต ขนาดและการถือครองที่ดิน การแบ่งงานในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มในชุมชน ตลอดจนความสัมพันธ์กับคนภายนอกผ่านรัฐ การตลาด ส่วนข้อมูลเฉพาะเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ที่สัมพันธ์กับบทบาทของชุมชน จะเป็นข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการป่าชุมชนโดยแบ่งช่วงเวลาออกเป็นยุคต่างๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการจัดการป่าไม้ในชุมชน เช่น ยุคสัมปทานป่าไม้ ยุคสร้างทางรถไฟ ยุคแย่งชิงทรัพยากร เป็นต้น

ลักษณะที่สาม ข้อมูลที่เป็นมุมมองของผู้หญิง ซึ่งเป็นข้อมูลด้านลึก ก็จะศึกษาความหมายของป่าชุมชน ประสบการณ์ความรู้ผู้หญิงในป่าชุมชน และการเข้าร่วมต่อสู้เรียกร้อง

สิทธิของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในเวทีชุมชน เช่น การมีตัวแทนในองค์กรป่าชุมชนร่วมเสนอกฎระเบียบป่าชุมชน ตลอดจนร่วมผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชน

การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

รวบรวมข้อมูลที่เป็นเอกสารที่มีอยู่ในชุมชน องค์กรพัฒนาชุมชน ห้องสมุด ที่นักวิชาการ นักพัฒนา ได้ศึกษามาก่อน เช่น บทความ วิทยานิพนธ์ รายงานวิจัย รายงานการปฏิบัติของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กิจกรรมทางประเพณี เช่น การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ผีฝ่าย การสืบชะตาป่า กิจกรรมงานพัฒนา เช่น การประชุม อบรมสัมมนาต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชน กิจกรรมทางการผลิต เช่น การเกษตร การหาของป่า

การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก กับผู้ให้ข้อมูลหลัก เช่น ผู้นำอาวุโส ผู้นำกลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ผู้นำสตรี ซึ่งบุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวกับการรักษาป่าชุมชน และเป็นผู้ที่ได้ประโยชน์จากป่า ทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนั้น ยังเกี่ยวข้องกับโครงสร้างอำนาจในชุมชนที่เกี่ยวพันกันเป็นเครือข่ายติดตระกูลต่างๆ ที่มีส่วนต่อการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลจะกระทำพร้อมกันกับการเก็บข้อมูลในชุมชน โดยไม่ต้องจัดลำดับก่อนหลัง รอให้เก็บข้อมูลก่อนจึงค่อยทำการวิเคราะห์ เป็นการเชื่อมโยงประเด็นเนื้อหาที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภายใต้กรอบคิดที่กำหนดเป็นแนวทางการตั้งคำถาม แล้วเขียนรายงานตามหัวข้อในบทต่างๆ ให้เห็นความเชื่อมโยงของประเด็นต่างๆ ในการศึกษาครั้งนี้

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และเห็นความสำคัญของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน
2. สนับสนุนให้ผู้หญิงเข้าร่วมการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับป่าชุมชน เปิดเวทีสาธารณะให้กับผู้หญิงในระดับชุมชน และภูมิภาค
3. ให้นหน่วยงานพัฒนาของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันการศึกษาให้ความสำคัญต่อมุมมอง ความหมายป่าชุมชนของผู้หญิง และผลักดันมุมมองมิติหญิงชายเข้าไปในงานวิจัย โครงการพัฒนา และนโยบายการพัฒนาป่าชุมชน

1.7 เนื้อหาวิทยานิพนธ์โดยสังเขป

บทที่ 1 เป็นบทนำ ซึ่งกล่าวถึงสถานะของป่าชุมชนภายใต้บริบทการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น แม้ว่าป่าชุมชนจะยังไม่ได้รับการยอมรับทางกฎหมายก็ตาม ป่าชุมชนที่ถูกนำเสนอจากงานศึกษาวิจัยและการเคลื่อนไหวที่ผ่านมา ยังขาดการวิเคราะห์ด้วยมิติของความสัมพันธ์หญิง-ชาย (Gender Perspective) และละเลย ไม่ให้ความสำคัญต่อผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนเท่าที่ควร ซึ่งมีสาเหตุหลักมาจากการลดคุณค่างานของผู้หญิง ว่าไม่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ ละเลยความรู้และปิดกั้นผู้หญิงไม่ให้เข้าถึงและควบคุมทรัพยากร ทำให้การจัดการป่าชุมชนตกอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้ชาย โดยสภาพความเป็นจริงในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงการผลิต ผู้หญิงมีโอกาสดอกไปทำงานนอกบ้าน เข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนมากขึ้น บทบาทของหญิง-ชายได้เปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการผลิต การเข้าถึงและควบคุมทรัพยากร ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในป่าชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะ ดังนั้นจึงมีความสนใจว่ามีเงื่อนไขอะไรที่ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทเคลื่อนไหวเกี่ยวกับป่าชุมชน และเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างไร จากนั้นได้วางวัตถุประสงค์ในการศึกษา ทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องใน 3 ประเด็นคือ แนวคิดผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม องค์ความรู้ในการความสัมพันธ์หญิงชายในการจัดการป่า และการจัดการ การเข้าถึง และการควบคุมทรัพยากรของผู้หญิง ส่วนกรอบคิดในการวิจัยประกอบด้วยแนวคิดความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน กับสิทธิหญิง-ชายในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากร และแนวคิดการเคลื่อนไหวต่อป่าชุมชนในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะ

บทที่ 2 เป็นการนำเสนอสภาพแวดล้อมของชุมชนพื้นที่ศึกษา เพื่อทำความเข้าใจลักษณะเฉพาะของพื้นที่ศึกษา และทำความเข้าใจพัฒนาการของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ซึ่งเน้นความสำคัญของความสัมพันธ์กับภายนอก นโยบาย โครงการของรัฐ ที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง การใช้ประโยชน์ และการควบคุมทรัพยากรโดยชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสำคัญของผู้หญิงต่อการเข้าร่วมในการจัดการป่าชุมชน โดยแบ่งพัฒนาการป่าชุมชนออกเป็น 4 ยุคคือ ยุคการตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ดินทำกิน (พ.ศ. 2458-2468) ยุคตัดไม้ทำลายป่า (พ.ศ. 2469-2516) ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่า (พ.ศ. 2517-2532) และยุคสุดท้ายคือ ยุคป่าชุมชน (พ.ศ. 2533 ถึงปัจจุบัน)

บทที่ 3 เป็นการนำเสนอการพัฒนาศตริในชนบท โดยให้ความสำคัญกับแนวทางการพัฒนาศตริในระดับสากล อันมีส่วนต่อการผลักดันให้รัฐบาลเห็นความสำคัญต่อสตรี โดยกำหนดนโยบายแผนงาน ทั้งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและแผนสตรีระยะยาว ในทางปฏิบัติหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะกรมการพัฒนาชุมชนที่พัฒนาศตริอย่างจริงจัง มีการกำหนด

แผนงานจัดตั้งและพัฒนาองค์กรสตรี ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับจังหวัด ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนมีแนวทางการดำเนินกิจกรรมที่จะเสริมบทบาทของผู้หญิงในหมู่บ้านให้เข้าร่วมกับผู้ชาย ตั้งแต่กิจกรรมที่เป็นอาชีพเสริมจนถึงการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน แนวทางการพัฒนาสตรีทั้งของหน่วยงานรัฐและเอกชน มีส่วนให้เกิดการก่อตัวของผู้หญิงในการเคลื่อนไหวสู่พื้นที่สาธารณะมากขึ้น

บทที่ 4 เป็นการนำเสนอการศึกษาความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยแยกแยะประเภทชนิดของพืช-สัตว์ที่ให้ประโยชน์ ทั้งที่ใช้เป็นอาหาร ยาสมุนไพร วัสดุ และคุณค่าทางด้านจิตใจ นอกจากนั้นยังนำเสนอการครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนของหญิง-ชาย โดยการมองผ่านองค์กร กฎระเบียบ และกฎเกณฑ์ทางประเพณี เพื่อต้องการชี้ให้เห็นกระบวนการกีดกันผู้หญิงในการเข้าถึงและควบคุมการจัดการป่าชุมชนที่ผู้ชายสร้างขึ้น และผู้หญิงได้ใช้กฎเกณฑ์ทางประเพณีเข้าไปตรวจสอบและควบคุมการจัดการป่าชุมชน นอกจากนั้น ผู้หญิงยังเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งกรรมการในคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวอีกด้วย

บทที่ 5 นำเสนอถึงการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในป่าชุมชนในฐานะที่เป็นพื้นที่ทางสาธารณะ โดยวิเคราะห์การเข้าไปแย่งพื้นที่ของผู้หญิงในระดับชุมชนและเครือข่าย ซึ่งมีทั้งความขัดแย้ง ความร่วมมือ การกีดกันไม่ให้แสดงผู้หญิงแสดงตัวตน โดยการเคลื่อนไหวภายในชุมชนนั้น ผู้หญิงมักจะใช้สถานที่ที่ไม่เป็นทางการในการตรวจสอบการทำงานจัดการป่าชุมชนของผู้ชาย และการเคลื่อนไหวภายนอกชุมชนนั้น ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนให้เข้าไปมีส่วนร่วมในเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน รวมทั้งให้โอกาสในการบริหารกิจกรรมและควบคุมการใช้จ่าย

บทที่ 6 เป็นการสรุปเนื้อหาการศึกษาการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนของกลุ่มผู้หญิงบ้านทุ่งยาว โดยได้เสนอข้อค้นพบสำคัญ 3 ประเด็น คือ 1.) เงื่อนไขที่ผู้หญิงออกมาเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะป่าชุมชน 2.) ผู้หญิงได้ใช้กฎเกณฑ์ทางประเพณีมาควบคุมและตรวจสอบการจัดการป่าชุมชน และ 3) ผู้หญิงได้นิยามความหมายป่าชุมชนที่แตกต่างไปจากชาย นอกจากนั้นยังนำเสนอข้อโต้แย้งทางทฤษฎี โดยชี้ให้เห็นว่า ความมองชุมชนจากความเป็นจริง แท้ที่จริงแล้วชุมชนไม่ได้มีความผสมกลมกลืนแต่เพียงอย่างเดียว แต่สภาพภายในชุมชนมีความขัดแย้งและความร่วมมือกันระหว่างเพศในการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชนด้วย และมีข้อเสนอในการพัฒนาที่ต้องเพิ่มมิติหญิง-ชายเข้าไปในกระบวนการพัฒนาด้วย

บทที่ 2 บริบทของพื้นที่ศึกษา

ในบทนี้ผู้ศึกษาจะนำเสนอบริบทของหมู่บ้านทุ่งยาว ที่มีสภาพแวดล้อมทางนิเวศน์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ซึ่งชี้ให้เห็นเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อ ฐานะบทบาทของผู้หญิงในการเข้ามาร่วมจัดการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว โดยผู้ศึกษาจะอธิบายถึง สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม และพัฒนาการป่าชุมชนบ้าน ทุ่งยาว

2.1 สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

ชุมชนพื้นที่ศึกษาในครั้งนี้คือหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ 99 04' E ถึง 99 06' E เส้นลองจิจูด 18 31' N ถึง 18 28' N ครอบคลุม พื้นที่ 5,647.10 ไร่ (ธีระพงษ์, 2543: 4) หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอเมืองลำพูน ห่างจากตัวเมืองลำพูนตามทางหลวงสายเชียงใหม่-ลำปางทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ 12 กิโลเมตร ซึ่งมีถนนแยกจากทางหลวงสายเชียงใหม่-ลำปางเข้าหมู่บ้านทุ่งยาวได้ 2 ทาง คือ ทาง เข้าผ่านหมู่บ้านข้าวแคร่กับอีกทางเข้าผ่านหมู่บ้านจำบอน (ดูแผนที่ 2.1) โดยมี อาณาเขต ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับหมู่บ้านจำขี้มด

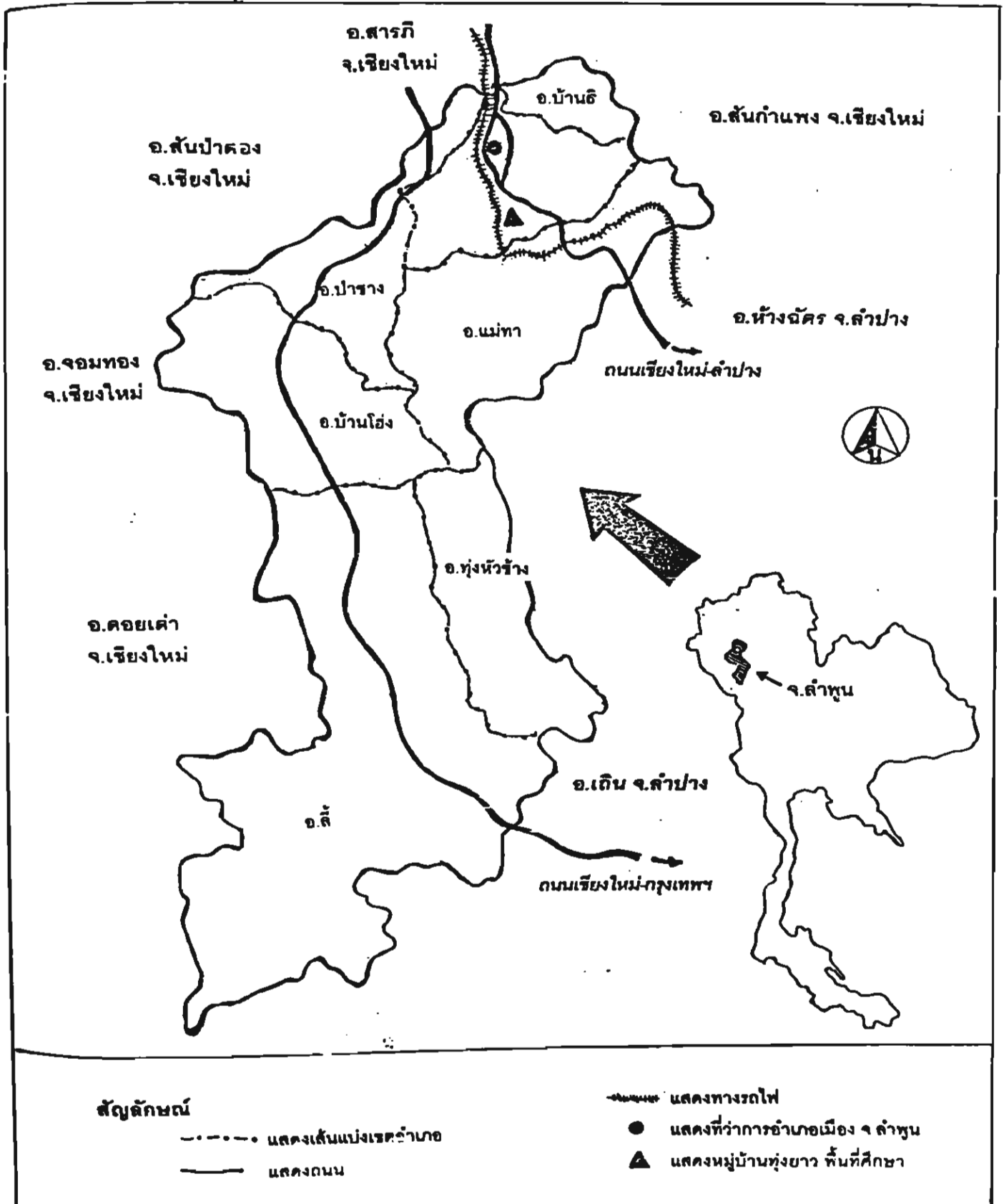
ทิศตะวันออก ติดต่อกับหมู่บ้านแม่ตุ๊ด อำเภอแม่ทา ซึ่งเป็นป่าและภูเขาเป็น แนวยาวจากหมู่บ้านจำขี้มด ผ่านป่าน้ำจำบ้านทุ่งยาว ลงไปทาง ทิศใต้

ทิศใต้ ติดต่อกับหมู่บ้านป่าปวย

ทิศตะวันตก เป็นทุ่งนาไปจนจรดแนวภูเขา เขตติดต่อกับหมู่บ้านสันคะยอมและ หมู่บ้านป่าดิงงาม ตำบลป่าสัก อำเภอเมือง

ลักษณะพื้นที่ศึกษาเป็นรูปตัวแอล ภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบเชิงเขา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ เทือกเขาขุนตาล พื้นที่โดยรอบเป็นป่าเบญจพรรณ (Dry Deciduous Forest) มีไม้สักเป็นไม้พื้น หลักของพื้นที่ ส่วนพื้นที่สูง ดินเป็นหินกรวด จะมีไม้จำพวกไม้เหียงขึ้นอยู่เต็มระหว่างหุบเขา ทิศใต้ เป็นภูเขา ส่วนทิศเหนือเป็นพื้นที่นายาวลงทางทิศใต้ ซึ่งเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านคือ “ทุ่งยาว” และมี ลำน้ำแม่สารไหลผ่านหมู่บ้าน ลำน้ำนี้มีแหล่งต้นน้ำจากดอยผาขอและดอยน้ำจำ นอกจากนั้น

แผนที่ 2.1 แสดงพื้นที่ศึกษา

ที่มา : โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท

พื้นที่ศึกษาอยู่ในระดับความสูงจากน้ำทะเลปานกลางตั้งแต่ 340 เมตร ถึง 645 เมตร มีจุดสูงสุดอยู่บริเวณดอยผาคอก เรียกว่า "ผาซอ"

ชาวบ้านทุ่งยาวตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนตามริมน้ำแม่สาร มีวัดทุ่งยาวตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน ต่อมาชาวบ้านทุ่งยาวได้ถือเอาตำแหน่งที่ตั้งของวัดเป็นเส้นแบ่งกลุ่มบ้านออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มบ้านเหนือกับกลุ่มบ้านใต้ เหตุที่เรียกเช่นนั้น เพราะกลุ่มบ้านเหนือเป็นกลุ่มที่อยู่ต้นน้ำแม่สาร และกลุ่มบ้านใต้อยู่ท้ายน้ำแม่สาร

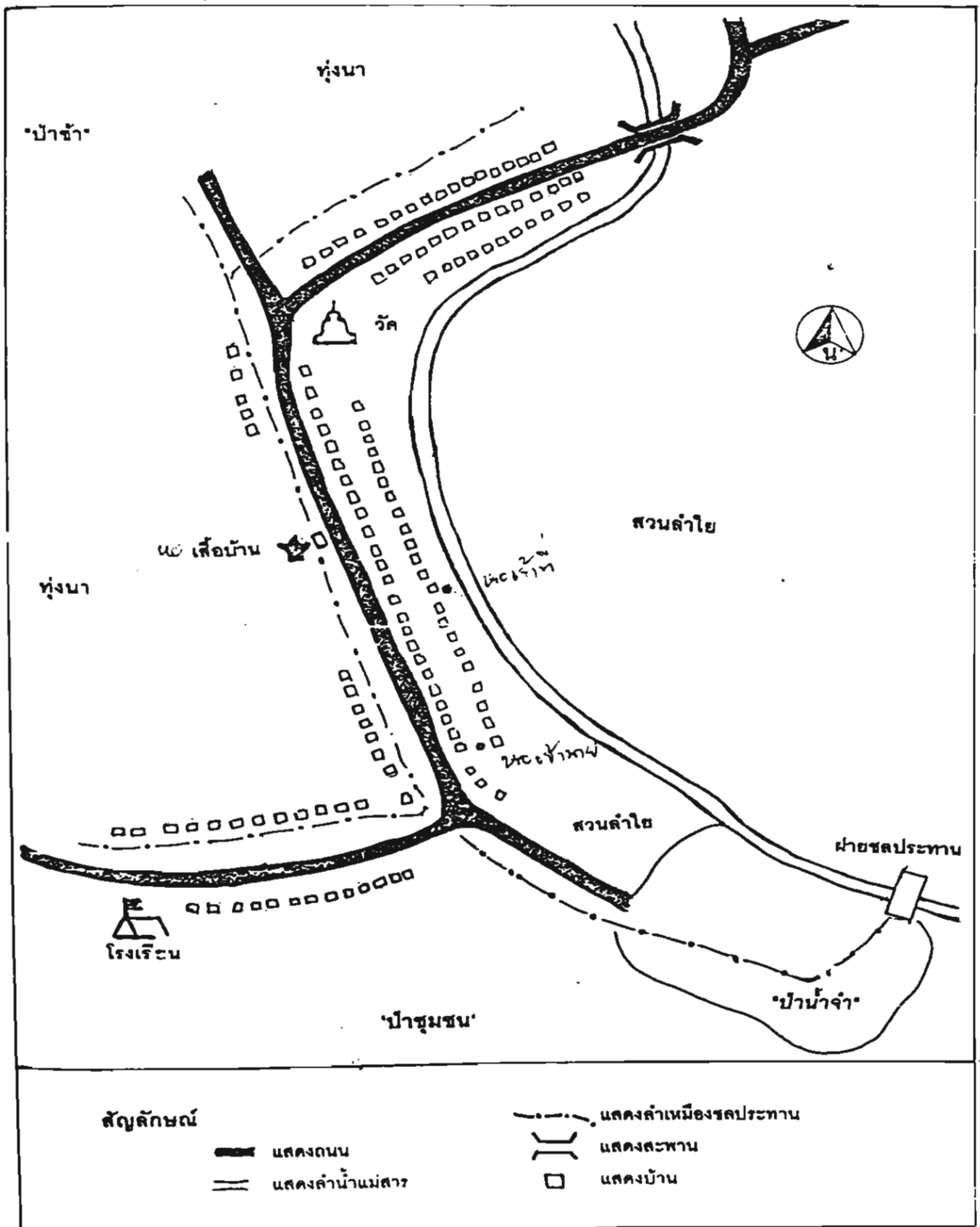
2.1.1 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านทุ่งยาว ปี พ.ศ. 2458 ชาวบ้านได้อพยพจาก หมู่บ้านสันคะยอม ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านเดิมประมาณ 7 กิโลเมตร ข้ามภูเขามาเสาะหาที่ทำกิน ใหม่เนื่องจากเกิดภาวะแห้งแล้ง ที่ดินไม่พอทำกิน ภาวะความแห้งแล้งนี้ ทำให้เกิดการขาดแคลน น้ำในการบริโภค ตอนกลางคืนต้องใช้กระป๋องหาน้ำระยะทางไกล วัวควายไม่มีน้ำกิน น้ำหายาก ต้องเอาไปซ่อนป้องกันคนอื่นมาขโมย จนคนเรียกหมู่บ้านสันคะยอมว่า "บ้านน้ำซ่อน" การขาด แคลน น้ำบริโภค อันเนื่องมาจากภาวะความแห้งแล้ง มีสาเหตุมาจากสภาพป่าบริเวณรอบบ้าน สันคะยอมถูกตัดฟันอย่างหนัก

หลังจากอพยพเข้ามาตั้งหมู่บ้าน มีชาวบ้านที่เป็นญาติพี่น้องได้ทยอยกันอพยพตามมาสมทบ จนตั้งเป็นหมู่บ้านใน ปี พ.ศ. 2464 มีประมาณ 30 ครัวเรือน เป็นหมู่ที่ 12 ของตำบล ป่าสัก จนถึงปี พ.ศ. 2527 จึงได้เปลี่ยนมาเป็นหมู่ที่ 7 ตำบลศรีบัวบาน (ดูแผนที่ 2.2)

ในสมัยก่อน พื้นที่บริเวณนี้ไม่มีใครจับจองเป็นเจ้าของ เนื่องจากเป็นป่าทึบและอยู่ ลึก อย่างไรก็ตาม ที่ดินในเขตลำพูนบริเวณอำเภอเมืองในอดีตถือว่าเป็นของเจ้านายฝ่ายเหนือ ที่ดินเหล่านี้จึงอยู่ในความครอบครองของเจ้าครองนครลำพูน เนื่องจากที่ตั้งของหมู่บ้านทุ่งยาวค่อนข้าง จะอยู่ในป่าลึก จึงกลายเป็นทำเลเลี้ยงช้างของเจ้าฯ และก่อให้เกิดความเดือดร้อนให้กับชาวบ้าน เป็นอันมากเพราะช้างของเจ้าฯ ได้เข้าไปกินต้นอ้อยที่ชาวบ้านปลูกไว้ โดยชาวบ้านไม่สามารถจัดการกับช้างได้

เหตุที่ชาวบ้านทุ่งยาวขณะนั้นปลูกอ้อยเป็นอาชีพหลัก เนื่องจากการทำนายังอาศัย น้ำฝน ไม่มีการสร้างระบบชลประทาน การทำนามาขายตัวจริงๆ และบุกเบิกพื้นที่ทำนาใหม่ ก็ต่อเมื่อมีการขุดเหมืองดึงน้ำจากน้ำแม่สารมาใช้ ฝ่ายลูกแรกสร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2467 พร้อมกับการ กั้นพื้นที่ป่าบริเวณที่ลำเหมืองผ่านไว้ มีเนื้อที่ 60 ไร่ เรียกว่า "ป่าน้ำจำ" ซึ่งบริเวณนั้นมีต้นตะเคียน ขนาดใหญ่ขึ้น และมีน้ำขับออกมาตลอดปี

แผนที่ 2.2 แสดงพื้นที่หมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ที่มา : โครงการปฏิบัติการเกษตรและพัฒนาชนบท

หลังจากการขุดลำเหมืองสร้างฝายเสร็จสิ้น ผู้นำของชุมชน คือ พ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์ศักดิ์ ได้ทำการแบ่งที่นาให้กับผู้มีส่วนร่วมในการขุดเหมืองสร้างฝายคนละ 10 ไร่ ท่งยาวจึง เกิดการจัดสรรที่ป่าและบุกเบิกเป็นที่นายาวขนานไปตามเชิงเขา และมีการขุดเหมืองขอยย่อยเข้า ไปยังที่นาของแต่ละคน เจ้าของนาจึงเป็นสมาชิกกลุ่มเหมืองฝาย ที่มีหน้าที่จะต้องดูแล จัดสรรน้ำ เพื่อให้ทำนาอย่างเป็นธรรม และขุดลอกซ่อมแซมเหมืองฝายทุกปี นอกจากนั้น กลุ่มเหมืองฝายยัง ต้องดูแลรักษาป่าน้ำจ๋า ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ชาวบ้านท่งยาวได้เข้าไปดูแลรักษาป่าด้วยตนเองจวบจนปัจจุบัน

2.1.2 สภาพแวดล้อมทางกายภาพ พื้นที่รอบหมู่บ้านท่งยาวจะเป็นภูเขาที่อุดมไปด้วยป่าไม้ธรรมชาติประเภทป่าเบญจพรรณแล้ง (Dry Deciduous Forest) และได้ถูกบุกรุกทำลายจนกลายเป็นป่าแพะ (Dry Forest) ในปี พ.ศ. 2511 บริเวณพื้นที่ที่เป็นป่าแพะมักจะเป็นบริเวณที่แห้งแล้ง หน้าดินตื้น สภาพดินเป็นดินปนทรายหรือกรวดและลูกรัง ซึ่งไม่เหมาะสำหรับการเพาะปลูก ชาวบ้านจึงใช้เป็นป่าใช้สอย มีพันธุ์ไม้ที่สำคัญ คือ ต้นเหียงและพลอง ส่วนพันธุ์ไม้ที่ขึ้นตามเชิงเขาสำคัญ คือ ไม้สัก นอกจากนั้น ยังมีพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ ที่เป็นอาหารและยาสมุนไพร ให้ชาวบ้านได้พึ่งพาเป็นแหล่งอาหารได้ตลอดปี

ในช่วงฤดูฝนจะมีผักป่าออกมากที่สุด ที่สำคัญคือเห็ดต่างๆ ขึ้นเต็มดอย ส่วนหนึ่งจะนำมากินในครอบครัว ที่เหลือก็จะขายโดยมีรถมารับซื้อถึงบ้าน ในช่วงฤดูหนาว ตองตึง ตองเหียงจะเริ่มแก่ ชาวบ้านจะเก็บมาเรียงเป็นตับยาวประมาณ 1 เมตร ใช้มุงหลังคาเล้าไก่ เล้าเป็ด หรือขายไพละ 1.50 บาท เมื่อเข้าฤดูร้อน ชาวบ้านจะเข้าป่าหาไข่มดแดง เก็บยอดผักหวาน ดังนั้น ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ในปัจจุบัน เกิดขึ้นจากสภาพป่าไม้ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมารวม 30 ปี เป็นที่พึ่งของชาวบ้านตลอดปี โดยเฉพาะคนยากจนและผู้หญิงส่วนใหญ่ในชุมชน ทำให้มีระบบ เศรษฐกิจที่พึ่งตนเอง

ทางด้านทรัพยากรน้ำ มีลำน้ำที่สำคัญไหลผ่านหมู่บ้านคือลำน้ำแม่สาร ตั้งอยู่ปลาย สุดของกลุ่มน้ำแม่กวง ไหลจากต้นน้ำบ้านจำขี้มด ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน อยู่ ห่างจากบ้านท่งยาว 8 กิโลเมตร มีระบบเหมืองฝายตามลำน้ำแม่สาร 6 ลูก คือฝายแม่สารใน ฝายท่งยาว ฝายป่าสักกลาง ฝายมหาโชค ฝายป่าสักสามัคคี และฝายป่าขาม ในอดีตสามารถส่งน้ำให้พื้นที่ประมาณ 17,500 ไร่ แต่ปัจจุบัน สามารถทำนาได้ไม่เกินร้อยละ 10 ของพื้นที่ น้ำแม่สารไหลลงสู่น้ำแม่กวงที่บริเวณบ้านแม่ตานแม่ตอง ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นระยะทางจากอ่างเก็บน้ำแม่สารถึงบริเวณที่บรรจบน้ำแม่กวงประมาณ 28 กิโลเมตร

สภาพฝนตกโดยทั่วไป ฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ตลอดเวลา 6 เดือนนี้จะมีช่วงฝนแล้งสั้นๆ หรือฝนทิ้งช่วงราวปลายเดือนมิถุนายนถึงต้นเดือนกรกฎาคม และจะมีฝนตกชุกหนาแน่นในเดือนสิงหาคมและกันยายน ฝนตกเฉลี่ยทั้งปีประมาณ 1,150 มม. จำนวนวันที่ฝนตกในหนึ่งปีประมาณ 78 วัน

ลำน้ำแม่สารเปรียบเสมือนเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงชีวิตชาวบ้านทุ่งยาวตั้งแต่อดีต ใช้ประโยชน์ในการเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน และหนุนให้มีน้ำได้ดิน ซึ่งช่วยให้บ่อน้ำตื้นมีน้ำสำหรับบริโภคตลอดปี ตลอดจนทำให้ต้นไม้ในไร่นาในป่ายังสดชื่น

ชาวบ้านทุ่งยาว โดยการนำของพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์ศักดิ์ พ่อหลวงคนแรกของหมู่บ้าน ได้ร่วมกันสร้างฝายและชุดเหมืองเพื่อทอดน้ำเข้าไปในพื้นที่นา สร้างเหมืองฝายเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2467 พร้อมกับสงวนพื้นที่ป่า บริเวณที่ลำเหมืองผ่าน มีเนื้อที่ 60 ไร่ เรียกว่า "ป่าน้ำจ๋า" ซึ่ง หมายถึง ป่าที่มีน้ำซับออกมาจากใต้พื้นดิน

ปี พ.ศ. 2469 มีการออกกฎเกณฑ์ในการจัดการระบบเหมืองฝาย ระบบเหมืองฝายจึงเป็นองค์กรดั้งเดิมที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน และมีอำนาจที่สูงสุดองค์กรหนึ่ง ตามลำน้ำแม่สาร นอกจากมีระบบเหมืองฝายบ้านทุ่งยาวแล้ว ตลอดลำน้ำยังมีระบบเหมืองฝายถึง 6 ระบบ/กลุ่ม ทุกกลุ่มมีความสัมพันธ์ทางสังคมต่อกัน เป็นเครือข่ายเหมืองฝายเพราะจะต้องร่วมมือกันจัดสรรทรัพยากรน้ำให้เพียงพอและเป็นธรรมตลอดต้นน้ำถึงปลายน้ำ

ต่อมาสภาพป่าไม้บริเวณต้นน้ำแม่สารเสื่อมโทรมลง ทำให้ปริมาณน้ำมีจำนวนลดลง ประกอบกับความต้องการใช้น้ำของชาวบ้านเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีการขายพื้นที่เกษตรกรรม ส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ เช่น ลำไย และปลูกข้าวใช้สายพันธุ์ข้าวจากการส่งเสริมของหน่วยงานรัฐ บางครั้งจึงเกิดความขัดแย้งแย่งชิงน้ำกันระหว่างหมู่บ้าน เครือข่ายเหมืองฝายจึงต้องทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยให้เกิดความพอใจกันทุกฝ่าย

ลำน้ำแม่สารเสื่อมโทรมมากขึ้น เมื่อชาวบ้านทุ่งยาวเข้ามาเก็บก้อนหินในลำน้ำไป ขายให้พ่อค้ารับเหมาก่อสร้าง ทำให้ตลิ่งพัง ลำน้ำตื้นเขิน น้ำในบ่อน้ำตื้นตามหมู่บ้านแห้งขอด แทบไม่พอบริโภคในฤดูแล้ง ลำน้ำแม่สารเริ่มไม่มีน้ำ เมื่อมีโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำของกรมชล-ประทาน ขึ้นที่บ้านจำซึ่มด ห่างจากบ้านทุ่งยาว 8 กิโลเมตร การก่อสร้างอ่างเก็บน้ำที่ใช้เทคนิคอัด ปูนซีเมนต์ ลึกลงไปในดิน 24 เมตร ทำให้น้ำในอ่างไม่สามารถซึมลงไปพื้นที่ได้ต่างๆ น้ำในบ่อแห้ง ดินแห้ง เมื่อฝนตก ทางเจ้าหน้าที่เปิดประตูน้ำปล่อยน้ำให้ชาวบ้านได้ทำนา ปรากฏว่าน้ำไหลมา น้อย ส่วนใหญ่ซึมลงไปในดิน หรือเมื่อชาวบ้านจะทำนาและขอให้เจ้าหน้าที่ปล่อยน้ำ มักจะไม่ ประสบผล เพราะเจ้าหน้าที่อ้างว่าต้องรอให้น้ำมีปริมาณเพิ่มขึ้นถึงระดับที่กำหนดไว้เสียก่อนจึง จะปล่อยได้ ทำให้

เกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวบ้านทุกปี นอกจากนั้น ระบบเหมืองฝายสูญเสียการจัดการน้ำ เพราะอำนาจในการกักเก็บน้ำอยู่กับเจ้าหน้าที่ พื้นที่ทำนาเป็นจำนวนมากถูกปล่อยว่าง เพราะไม่มีน้ำทำนา

ปัจจุบัน บ้านทุ่งยาวมีระบบประปาหมู่บ้าน ซึ่งใช้น้ำใต้ดินมาทำน้ำประปา ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ตักน้ำประปา เพราะเชื่อว่ามีน้ำเสียปนเปื้อนลงไปได้ดินปนอยู่กับน้ำประปา เนื่องจากหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือประมาณ 10 กิโลเมตร น้ำเสียจากโรงงานอาจจะไหลซึมลงไปถึงบ่อน้ำได้ และเคยเกิดเหตุการณ์น้ำเสียจากกองขยะใกล้ชายป่าติดหมู่บ้านซึมเข้าไปในบ่อน้ำดื่ม หมู่บ้านจำบอนซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านทุ่งยาว 2 กิโลเมตร ทำให้น้ำในบ่อไม่สามารถนำมาใช้บริโภคได้ จนกระทั่งมีการประท้วงของชาวบ้านให้ย้ายที่ทิ้งขยะไปที่อื่น ส่วนน้ำฝน ชาวบ้านก็ไม่นิยมเอามาดื่ม เนื่องจากคิดว่ามีอากาศและควันเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมลอยปนมากับน้ำฝน ชาวบ้านจึงตักน้ำบรรจุขวดซึ่งมีรถบรรทุกน้ำจากโรงงานผลิตน้ำมาส่งถึงบ้าน ราคาขวดละ 1.50 บาท

สภาพพื้นที่ทำการเกษตร บ้านทุ่งยาวมีพื้นที่นาอยู่ทางทิศใต้และทิศตะวันตกของ หมู่บ้าน มีเนื้อที่ประมาณ 2,500 ไร่ เป็นที่ราบเชิงเขาระหว่างเทือกเขา 2 เทือก ขนานกันยาวจาก ทิศเหนือสู่ทิศใต้ ชื่อหมู่บ้านทุ่งยาวจึงมีความหมายจากลักษณะของทุ่งนาที่ยาวไปตามเชิงเขาดังกล่าว ทุ่งนาแห่งนี้ถูกบุกเบิกภายหลังจากการสร้างระบบเหมืองฝายเมื่อปี พ.ศ. 2466 พ่อหลวงจะแบ่งผืนนาให้กับลูกบ้านที่ร่วมขุดเหมืองสร้างฝายคนละ 10 ไร่ สภาพดินในที่นาเป็นดินร่วนปนทราย หลังจากชาวบ้านหันมานิยมปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ที่รัฐส่งเสริม คือ พันธุ์ กข. 6 ไว้บริโภค และข้าวเจ้าพันธุ์มะลิ 105 เอาไว้ขาย ซึ่งข้าวพันธุ์ดังกล่าวต้องใส่ปุ๋ยเคมีนานหลายปี ทำให้ดินจับกันเป็นก้อนแข็ง และขาดการบำรุงฟื้นฟูสภาพดิน ทำให้ข้าวไม่งามเท่าที่ควร ส่วนพื้นที่ทำสวนลำไยจะเป็นที่สูง แต่เดิมเป็นป่า หลังจากลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัดลำพูน จึงมีการบุกเบิกพื้นที่ปลูกลำไยเพิ่มขึ้น

2.1.3 ประชากร ชาวบ้านทุ่งยาวเป็นชาวไทยยอง สันนิษฐานว่าแต่เดิมชาวไทยยองอยู่ ที่เมืองยอง ประเทศพม่า พระเจ้ากาวิละ กษัตริย์ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ได้กวาดต้อนพลเมืองชาวไทยยองมาไว้ที่จังหวัดลำพูน ภายใต้นโยบายการรวบรวมกำลังคนให้เป็นปีกแผ่นหรือที่เรียกว่ายุคสมัย "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" (แสวง 2538: 147-148) ซึ่งมาตั้งถิ่นฐานบริเวณหมู่บ้านเวียงยอง และอำเภอปายทาง อันเป็นทำเลลุ่มน้ำ เมื่อมีผู้คนจำนวนมากขึ้น เกิดความแออัดคับแคบ จึงได้ขยายขยายออกไป บางกลุ่มอพยพไปตั้งหมู่บ้านแถบชายป่าเขา ทางด้านทิศตะวันออก ของเมืองลำพูน แถบแม่ทา ลุ่มน้ำแม่สาร

หมู่บ้านทุ่งยาวเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีครัวเรือนจำนวน 286 ครัวเรือน ประชากร รวมทั้งสิ้น 1,044 คน เป็นชาย 490 คน หญิง 554 คน (ดูตาราง 2.1) ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเกษตร อย่างเดียวมี 170 ครัวเรือน ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพรับจ้างอย่างเดียวมี 20 ครัวเรือน และครัวเรือนที่ประกอบอาชีพมากกว่า 1 อาชีพมี 96 ครัวเรือน มีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 28,000 บาทต่อปี นอกจากนั้นมีคนออกไปทำงานนอกหมู่บ้านประมาณ 200 ครัวเรือน เป็นชายประมาณ 80 คน หญิงประมาณ 120 คน เกือบทั้งหมดมีอายุมากกว่า 18 ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่ไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ จังหวัดลำพูน (เพ็งอ้ง, 7)

ตารางที่ 2.1 แสดงการแบ่งจำนวนประชากรบ้านทุ่งยาวตามช่วงอายุ

อายุ	ชาย	หญิง	รวม
น้อยกว่า 1 ปี	9	8	17
1 – 2 ปี	4	3	7
3 – 5 ปี	20	30	50
6 – 11 ปี	51	55	106
12 – 14 ปี	16	26	42
15 – 17 ปี	24	22	46
18 – 49 ปี	274	301	575
50 – 59 ปี	38	32	70
มากกว่า 60 ปี	54	77	131
รวม	490	554	1,044

ที่มา:ธีระพงษ์ เสาวภาคย์ การใช้ประโยชน์ที่ดินในป่าชุมชน บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โครงการจัดตั้งภาควิชาทรัพยากรป่าไม้ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.

2.1.4 การศึกษา ในอดีตที่รัฐยังไม่สามารถจัดการศึกษาให้กับประชาชนได้อย่างทั่ว ถึง ผู้ที่สนใจใฝ่หาความรู้ต้องไปบวชเรียนที่วัดในตัวเมือง ต่อมา มีศูนย์กลางการศึกษาในหมู่บ้าน โดยใช้สถานที่วัดทุ่งยาวเป็นโรงเรียนเมื่อปี พ.ศ. 2482 พระคำมูล อภิรังโส เจ้าอาวาสวัดทุ่งยาว ร่วมมือ

กับชาวบ้านส่งบุตรหลานมาเรียน ใช้ศาลาวัดเป็นห้องเรียน ในปี พ.ศ. 2499 พระอธิการ กรองแก้ว สุจิตโต และชาวบ้านช่วยกันบริจาคทรัพย์สร้างอาคารเรียนเป็นการถาวร บนที่ดินที่วัดได้บริจาคให้ชื่อว่า "โรงเรียนวัดทุ่งยาวสุจิตราชวรบำรุง"

ต่อมาจำนวนนักเรียนได้เพิ่มขึ้นจนอาคารเรียนสถานที่คับแคบ จึงได้ย้ายโรงเรียนไป ตั้งอยู่ติดป่าเชิงเขาในปี พ.ศ. 2513 โดยได้งบประมาณก่อสร้างจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด ส่วนอาคารเรียนเดิมเปิดเป็นศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ปัจจุบันโรงเรียนเปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และเปิดโรงเรียนขยายโอกาส สอนตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 (ดูตารางที่ 2.2)

จากจำนวนเด็กเล็กในหมู่บ้านมีแนวโน้มลดลง ทำให้หน่วยงาน 2 หน่วยงานที่รับผิดชอบเลี้ยงเด็กเล็กกันคือ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ในสังกัดกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย กับ การประถมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ทำให้ผู้ปกครองเด็กตกอยู่ในภาวะอึดอัด เนื่องจากการตัดสินใจอยู่ที่หน่วยงานต้นสังกัด และในอนาคตอาจมีการโอนศูนย์พัฒนาเด็กเล็กให้อยู่ภายใต้การดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ศรีบัวบาน

เนื่องจากบ้านทุ่งยาวตั้งอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองลำพูน และการคมนาคมสะดวก พ่อแม่ มักนิยมให้ลูกไปเรียนต่อโรงเรียนประจำจังหวัด เพราะเชื่อว่าลูกจะเรียนเก่ง มีความรู้มากกว่าเรียนในโรงเรียนของหมู่บ้าน ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาในปัจจุบันก็คือ มีเด็กวัยรุ่นเสพยาเสพติดจำพวกยาบ้าเป็นจำนวนมาก เป็นที่น่าสังเกตก็คือวัยรุ่นที่เสพยาบ้าเป็นเด็กชายที่เรียนอยู่โรงเรียนในตัวเมือง ขาดเรียนบ่อย โดยที่พ่อแม่ไม่ทราบ ขณะที่วัยรุ่นเรียนอยู่โรงเรียนในหมู่บ้านจะไม่เสพยาบ้า เป็นเพราะโรงเรียนอยู่ในหมู่บ้าน จึงอยู่ใกล้ชิดและอยู่ในสายตาของพ่อแม่

โรงเรียนบ้านทุ่งยาวมีเนื้อที่เกือบ 20 ไร่ ประมาณ 3 ใน 5 ของพื้นที่โรงเรียนเป็นป่า มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่น เด็กนักเรียนทุกคนจะรู้จักป่าน้ำจืดและสามารถเล่าประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนได้เป็นอย่างดี และเคยเข้าไปในป่ากับพ่อแม่ ดังนั้นเด็กๆ จึงรู้จักชื่อและประโยชน์ของต้นไม้ คณะกรรมการศึกษาของหมู่บ้านได้เห็นความสำคัญของโรงเรียน อันเป็นสถานที่ปลูกฝังความสำนึกให้กับนักเรียน จึงได้ปรึกษากับกลุ่มครูในโรงเรียน ให้สอนลูกหลานของตนในเรื่องประโยชน์ของป่าและประวัติของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว

ตารางที่ 2.2 แสดงจำนวนนักเรียนชาย-หญิง แบ่งตามชั้นเรียนของโรงเรียนบ้านทุ่งยาว

ชั้น	นักเรียนชาย (คน)	นักเรียนหญิง (คน)	รวม
อนุบาล 1	5	9	14
อนุบาล 2	4	5	9
รวมชั้นอนุบาล	9	14	23
ป.1	7	6	13
ป.2	4	6	10
ป. 3	10	19	29
ป.4	7	4	11
ป.5	5	2	7
ป.6	6	7	13
รวมชั้นประถม	39	44	83
ม.1	9	11	20
ม.2	8	11	19
ม.3	7	11	18
รวมชั้นมัธยม	24	33	59
รวมทั้งหมด	72	91	163

ที่มา: โรงเรียนบ้านทุ่งยาว พ.ศ. 2543

ในปี พ.ศ. 2541 ประชากรในหมู่บ้านที่กำลังศึกษาอยู่ตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษาจนถึงระดับปริญญาตรีมีทั้งหมด 288 คน ส่วนประชากรที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาหรือสูงกว่าและไม่ได้ศึกษาต่อมี 602 คน นอกจากนั้นประชากรในหมู่บ้านมีการศึกษาภาคบังคับขึ้นไปร้อยละ 80 (เพ็งอ้ง, 7)

2.1.5 ลักษณะด้านเศรษฐกิจ บ้านทุ่งยาวช่วงก่อนจะมีระบบเหมืองฝาย อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำไร่อ้อย ชาวบ้านเลิกทำไร่เมื่อสร้างระบบเหมืองฝายเสร็จ สามารถทดน้ำจากน้ำแม่สารมาทำนาได้ การทำนาของชาวบ้าน ทำพอกับการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น อาชีพ

ของชาวบ้านทุ่งยาวได้เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขจากภายนอก และสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

ในยุคที่รัฐบาลได้ขยายก่อสร้างเส้นทางรถไฟขึ้นมาทางภาคเหนือ ผ่านจังหวัดลำพูน ชาวบ้านมีรายได้หลักจากการตัดไม้ขาย บางส่วนตัดเฉพาะไม้สักซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อชุมชนออกกฎระเบียบห้ามตัดไม้สัก ชาวบ้านก็หันมาตัดไม้เฒ่าถ่านขาย ทำให้ป่าไม้ถูกโค่นทำลาย เหลือแต่ก้อนหิน ทำให้ชุมชนเกิดภาวะแห้งแล้ง ที่ประชุมชาวบ้านจึงมีมติขยายเขตรักษาป่า และฟื้นฟูต้นไม้ที่ถูกตัดเหลือแต่ตอขึ้นมาใหม่ อาชีพเฒ่าถ่านจึงค่อยๆ หดไป ต่อมาชาวบ้านก็มีทางเลือกใหม่ คือ การเก็บหินขาย ทำติดต่อกันมาหลายปี จนทำให้ลำน้ำลิก ตลิ่งพัง มีผลให้น้ำสำหรับอุปโภคบริโภคแห้งและลึก ทำให้การขายหินในหมู่บ้านต้องเลิกไปในที่สุด

ในส่วนการเกษตรกรรม นอกจากทำนาเพื่อการบริโภคในครัวเรือนแล้ว ยังปลูก ถั่วลิสง ถั่วเหลือง และผักต่างๆ ตามฤดูกาล ต่อมา มีการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ชาวบ้านส่วนหนึ่งสนใจหันมาปลูกต้นยาสูบและบ่มใบยาส่งโรงงาน ซึ่งมีบริษัทมาตั้งโรงงานอยู่ในจังหวัดลำพูนให้การส่งเสริม การบ่มใบยาสูบจำเป็นต้องใช้ไม้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงเผาให้เกิดความร้อนเป็นจำนวนมาก ภายหลังชาวบ้านได้เลิกจากการปลูกยาสูบ เนื่องจากสรุปว่าไม่มีกำไร

หมู่บ้านได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ชาวบ้านไม่มีงานทำที่เป็นรายได้ ส่วนหนึ่งยังชีพได้ด้วยการเก็บหาของป่ามาบริโภคและขายเป็นรายได้ตามฤดูกาล ของที่ขายเป็นรายได้ก็มีจำพวกไข่มดแดง เห็ดชนิดต่างๆ

ต่อมาทราบว่าชาวบ้านหนองช้างคื่นมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการปลูกลำไยขาย การปลูก ลำไยในหมู่บ้านทุ่งยาวเริ่มปลูกกันในปี พ.ศ. 2500 เรื่อยมา ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา มีการขยายพื้นที่ปลูกลำไย บางครั้งรุกเข้าไปในเขตป่าชุมชน เพราะต่างประเทศ เช่น จีน สิงคโปร์ รับซื้อทั้งลำไยสดและลำไยแห้ง ชาวบ้านบางคนที่มีเงินทุนพอ ก็ลงทุนซื้อเครื่องอบลำไย รับซื้อลำไย แล้วนำมาอบแห้งขาย

เมื่อเกิดภาวะความแปรปรวนทางธรรมชาติที่เรียกว่า "เอลนีโญ" ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ส่งผลให้ลำไยไม่ออกดอกเป็นเวลา 3 ปีติดต่อกัน ชาวบ้านจึงเดือดร้อนไม่มีเงินชำระหนี้ เฉพาะ บ้านทุ่งยาวบ้านเดียวติดหนี้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ประมาณ 20 ล้านบาท ส่วนการทำนา ก็ประสบปัญหาน้ำไม่พอกับการทำนา เนื่องจากอำนาจการจัดการน้ำขึ้นอยู่กับ เจ้าหน้าที่ชลประทานอ่างเก็บน้ำแม่สาร ซึ่งจะปล่อยน้ำให้ต่อเมื่อน้ำมีปริมาณเพียงพอในอ่างฯ ก่อน ประกอบกับต้นทุนการทำนาเพิ่มขึ้น เช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช ตลอดจนรถไถเดินตาม ซึ่งต้องพึ่งพาน้ำมันที่มีราคาสูงขึ้น จากการที่ราคาและผลผลิตการเกษตรไม่มีความแน่นอนและมั่นคง ชาวบ้านจึง

ต้องคืนเงินประกอบอาชีพที่เป็นรายได้นอกภาคการเกษตร เช่น ออกไปไร่ขายตุ๋ ขายกระจกตามต่าง จังหวัดหลังฤดูทำนา และอีกส่วนหนึ่งออกหางานรับจ้างก่อสร้าง

หลังจากจังหวัดลำพูนได้มีการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม คนหนุ่มสาวจากหมู่บ้านนิยมออกไปทำงานรับจ้างในโรงงานนิคมอุตสาหกรรมมากขึ้น เพราะได้ค่าตอบแทนที่แน่นอน และได้ รับความเชื่อถือในการซื้อของผ่อนส่ง จำพวกเครื่องใช้ไฟฟ้า รถมอเตอร์ไซด์ การที่คนหนุ่มสาวหัน ไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้ภาระการทำนาส่วนใหญ่ตกอยู่กับคนวัยกลางคนและคน เฒ่าคนแก่ บางครั้งต้องจ้างแรงงานมาช่วย ด้วยอัตราค่าจ้างใกล้เคียงกับค่าจ้างในโรงงาน คือไม่ต่ำกว่า 100 บาทต่อวัน ชาวบ้านหลายคนได้เลิกทำนา แต่ในช่วงภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ชาวบ้าน ส่วน ใหญ่หันมาทำนาเหมือนเดิม ไม่นิยมการจ้างแรงงาน ใช้แรงงานที่มีอยู่ในครอบครัวหรือใช้ ระบบ เอมมือเอาวันแทน

การถือครองที่ดินต่อครอบครัวมีจำนวนลดลง ส่วนหนึ่งเกิดจากการแบ่งมรดกให้กับ ลูกๆ อีกส่วนหนึ่งมาจากความไม่มั่นคงทางการเกษตร เกิดภาระหนี้สินขึ้น จึงมีการขายที่ดิน การ ขายที่ดินช่วงที่ผ่านมา ถือว่าเป็นผลกระทบจากการขยายตัวของอุตสาหกรรม และการขยายตัวของ เมือง เนื่องจากชาวบ้านทุ่งยาวตั้งอยู่ห่างจากนิคมอุตสาหกรรมและตัวเมืองลำพูน 10 กิโลเมตร และการซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไรในยุคเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ ทำให้ที่ดินมีราคาแพงขึ้น เนื่องจากชาว บ้านยังมีความผูกพันกับที่ดินที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ จึงไม่ยอมให้ที่ดินตกเป็นของ คนอื่นที่อยู่นอกหมู่บ้าน การขายที่ดินจึงขายให้กับญาติพี่น้องที่อยู่ในหมู่บ้าน แม้ว่าจะได้ราคาไม่ สูงเท่ากับราคาที่ดินที่คนภายนอกมาเสนอก็ตาม ที่นาของชาวบ้านมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบ ระหว่างภูเขา เป็นวิวที่งดงาม จึงเป็นที่ต้องการของคนภายนอก ที่จะมากว้านซื้อที่ดินไว้เก็งกำไร หรือทำโครงการบ้านจัดสรร ชาวบ้านเองก็อยากขายที่ดิน และมักจะเสนอขายที่ดินที่ขาดน้ำ สภาพ ดินไม่เหมาะกับการเพาะปลูก การขายจะวางมัดจำไว้ก่อน แต่เมื่อเกิดภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ ของประเทศ ธนาคารไม่ปล่อยสินเชื่อให้นักลงทุนมาซื้อที่ดินตามที่ตกลงกันได้ ชาวบ้านจึงขายที่ดิน ไม่ได้และรับเงินมัดจำ (ดูตารางที่ 2.3 และ 2.4)

ตารางที่ 2.3 แสดงขนาดการถือครองที่ดิน

จำนวนการถือครองที่ดิน (ไร่)	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
ไม่มีที่ดิน	6	2.0
1 - 5	121	40.5
6 - 10	100	33.5
11 - 20	65	21.7
21 - 40	7	2.3
รวม	299	100

ที่มา: สัมภาษณ์พ่อหลวงจรัส ชาล็ก

ตารางที่ 2.4 แสดงการถือครองที่ดินตามประเภทการเกษตร

ประเภทที่ดิน	จำนวนครอบครัว
ไม่มีที่ดิน	6
มีที่นา แต่ไม่มีที่สวน	-
มีที่สวน แต่ไม่มีที่นา	105
มีทั้งที่นาและที่สวน	188
รวม	299

ที่มา: สัมภาษณ์พ่อหลวงจรัส ชาล็ก

วงจรการผลิตการเกษตรและหาของป่าในรอบปีของบ้านทุ่งยาว (ดูตาราง 2.5) ได้ชี้ให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านที่สัมพันธ์กับการเกษตรและพึ่งพาธรรมชาติ สอดคล้องตามฤดูกาล แต่ละเดือน ช่วงหน้าแล้ง ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้หญิงจะเข้าป่าเก็บผักหวาน ไข่มดแดง ส่วนตอน กลาง ค่ำคืน ผู้ชายจะออกไปหา กบ เขียด ซึ่งมักอยู่ตามริมตลิ่งแม่น้ำ ร่องเหมือง ฤดูฝนซึ่งเป็นฤดูกาลเพาะปลูก ชาวบ้านจะทำนา ปลูกผักต่างๆ ที่เป็นพืชเศรษฐกิจ ก็คือถั่วลิสง ส่วนพืชเศรษฐกิจที่เป็นรายได้ คือ ลำไย จะเก็บผลระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงสิงหาคม ซึ่งตรงกับการทำนา ทำให้ช่วง 2 เดือนนี้ขาดแคลนแรงงานในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก ต้องจ้างแรงงานจากหมู่บ้านอื่นมาเสริม และฤดูฝนฝนตกชุก จะมีเห็ดป่าขึ้นเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจะเข้าป่าเก็บเห็ดเพื่อบริโภคและขาย จนย่างเข้าฤดูหนาว จึงจะเกี่ยวข้าวและปลูกผักสวนครัว สำหรับลำไยที่ถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญ ประมาณปลายปี 2542 ชาวบ้านที่ทำสวนลำไยไม่มั่นใจว่าต้นลำไยจะออกดอกหรือไม่ ได้ตัดสินใจ

ใช้สารโปรแตสเซียมคลอไรด์ เพื่อเร่งให้ลำไยออกดอกเร็วขึ้น หลังจากที่ไม่ออกดอกมา 3 ปีติดต่อกัน คาดว่าจะให้ผลผลิตประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายน

ตารางที่ 2.5 แสดงวงจรการผลิตในรอบปี

เดือน	การเพาะปลูก/ผลผลิต
มกราคม	ปลูกหอม ผักกาด มะเขือ กระเทียม
กุมภาพันธ์	เก็บไข่มัดแดง ผักหวาน แมงมัน เขียด
มีนาคม	เก็บไข่มัดแดง ผักหวาน แมงมัน เขียด
เมษายน	หากบ เขียด
พฤษภาคม	ปลูกถั่วลิสง ฟักทอง มะเขือ พริก ข่า ตะไคร้ มันสำปะหลัง
มิถุนายน	ปลูกถั่วลิสง มะเขือ พริก ข่า ตะไคร้
กรกฎาคม	ตกกล้าข้าว เก็บลำไย
สิงหาคม	ดำนา เก็บลำไย เก็บเห็ด
กันยายน	ปลูกมันเทศ พริก มะเขือยาว เก็บเห็ด ถั่วลิสง
ตุลาคม	เก็บเห็ด
พฤศจิกายน	ปลูกหอมแดง เกียวข้าว
ธันวาคม	เกี่ยวข้าว ปลูกกระเทียม

ที่มา: สัมภาษณ์กลุ่มแม่บ้านทุ่งยาว

2.2 ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

บ้านทุ่งยาวมีลักษณะความสัมพันธ์ ทางสังคมและวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับสังคมภาคเหนือ มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เมื่อสืบสาวภายในหมู่บ้านแล้ว จะพบว่ามีส่วนสายใยความสัมพันธ์ ถ้าไม่ทางสายเลือดก็เป็นญาติต่อกันโดยการแต่งงาน ความสัมพันธ์ทางสายเลือดจึงเชื้อต่อความร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ในเรื่องการทำมาหากินก็ดี การจัดงานประเพณีต่างๆ ก็ดี ตลอดจนการจัดการความขัดแย้งต่างๆ ในชุมชน ดังนั้นความสัมพันธ์ทางเครือญาติจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อความเป็นชุมชนของบ้านทุ่งยาว

นอกจากนั้น ชาวบ้านทุ่งยายังมีความสัมพันธ์กับลักษณะทางนิเวศท้องถิ่น จะเห็นได้จากนามสกุลของชาวบ้านแต่เดิมจะลงท้ายด้วย "สัก" เช่น พยัคฆสัก ขาสัก อุดรสัก สุริยสัก ฯลฯ นามสกุลเหล่านี้ได้สะท้อนถึงลักษณะพื้นที่ป่าไม้แถบนั้นมีต้นสักขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก จึงได้ตั้งชื่อ

ตำบลนี้ว่า "ตำบลป่าสัก" และนำชื่อต้นสักมาต่อท้ายนามสกุลของตนเอง และต่อมาได้แยกเขตการปกครองออกเป็นตำบลใหม่ คือ ตำบลศรีบัวบานในปัจจุบัน

ลักษณะครอบครัวชาวบ้านทุ่งยาวในปัจจุบันจะเป็นแบบครอบครัวเดี่ยว โดยการแยกครอบครัวออกมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ดินของพ่อแม่ ขณะเดียวกันจำนวนสมาชิกในครอบครัว ได้ลดจากอดีต อันเป็นผลมาจากการวางแผนครอบครัว ทำให้แต่ละครอบครัวมีบุตรเฉลี่ยครอบครัวละ 2 คน สถานการณ์ครอบครัวและแนวโน้มในอนาคตก็คือหนุ่มสาวในหมู่บ้านได้รับการศึกษาสูงขึ้น มักจะไปทำงานและอาศัยอยู่นอกหมู่บ้านมากขึ้น ทำให้คนแก่อยู่บ้านตามลำพัง วันหยุดทำงานจึงจะกลับมาเยี่ยมบ้าน

อีกสถานการณ์หนึ่งที่เป็นวิกฤตของชุมชนอยู่ในขณะนี้คือ ชาวบ้านที่อยู่ในวัยทำงาน เสียชีวิตจากโรค ภูมิคุ้มกันบกพร่องหรือโรคเอดส์เป็นจำนวนมาก ในยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ ชาวบ้านทุ่งยาวส่วนใหญ่ที่เป็นผู้ชายจะนิยมออกอรรถเร่ขายตัว ขายกระຈกตามต่างจังหวัดหลังฤดูเก็บเกี่ยว ครั้งละ 2-3 เดือน หรือออกไปทำงานก่อสร้างแถบนิคมอุตสาหกรรม หลังทำงานเสร็จ มักจะไปเที่ยวสถานบริการทางเพศจนติดเชื้อเอชไอวี และกลับมาปล่อยเชื้อกับภรรยาที่บ้าน

จากข้อมูลของกรรมการกลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้าน ทราบว่ามีผู้เสียชีวิตจากโรคเอดส์จำนวน 45 คน เป็นผู้ชาย 39 คน อายุเฉลี่ย 20-45 ปี จากข้อมูลอาสาสมัครประจำหมู่บ้าน มีผู้ติดเชื้อ 50 คน ส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านที่สามีเสียชีวิต ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ครอบครัวหลายครัวเรือนมีแต่เลขที่บ้าน แต่ไม่มีคนอยู่ เด็กกำพร้าพ่อ-แม่จะอยู่เป็นภาระกับคนแก่ผู้สูงอายุ

ประเพณีของหมู่บ้าน บ้านทุ่งยาวมีประเพณีเลี้ยงผี ซึ่งเป็นความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะให้ประโยชน์ช่วยคุ้มครองและป้องกันอันตรายให้กับคนในชุมชน ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ใน ผลผลิตทางการเกษตร จึงมีประเพณี พิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่าย ซึ่งจะทำทุกเดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำ (เดือน มิถุนายน) ส่วนพิธีกรรมเลี้ยงผีเสื้อบ้านจะทำทุกปีเช่นกันในวันแรม 9 ค่ำ เดือน 9 ความเชื่อเกี่ยวกับผีฝ่ายที่ช่วยคุ้มครองฝ่ายและทำนาทำสวนให้เกิดผลดีมีความเชื่อมโยงกับเจ้าเข้าทรงที่มาดูแล รักษาป่าน้ำจ๋า ก็คือ ในหมู่บ้านทุ่งยาว มีการเชิญคนทรงมาเข้าทางกู จึงรู้ว่ามี "เจ้าพ่ออยู่คำ" เป็นผู้ปกปักรักษาป่า ตามคำบอกเล่าของแม่หลวงเอื้อยกกล่าวว่า "แท้ที่จริงเจ้าสอง องค์พี่น้อง คือ เจ้าพ่ออยู่คำและพญาหาญแก้ว ที่คอยดูแลรักษาป่าแถบนี้ และต้องเช่นส่งเวทย์ด้วย หมูปี่ละครั้ง โดยกำหนดให้ทุกวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 เวลาเช้าเป็นวันทำพิธีกรรม อันเป็นวันเดียวกับประเพณีเลี้ยงผีฝ่าย ส่วนป่าตรงบริเวณน้ำซับและมีต้นตะเคียนใหญ่ขึ้นอยู่ ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดตั้งศาลและอัญเชิญเจ้าพ่ออยู่คำให้มาสิงสถิตย์"

2.2.1 การปกครอง การปกครองของหมู่บ้านทุ่งยาว มีคณะกรรมการหมู่บ้านตั้งขึ้น ตามโครงสร้างระเบียบการปกครองของรัฐ โดยมีผู้ใหญ่บ้านหรือ "พ่อหลวง" เป็นประธาน กรรมการโดยตำแหน่ง นอกนั้นใช้วิธีการเลือกตั้ง กรรมการรับผิดชอบเป็นฝ่าย มีฝ่ายการคลัง ฝ่ายวัฒนธรรม ฝ่ายสาธารณสุข และฝ่ายการศึกษา และในแต่ละฝ่ายจะมีกรรมการในการสนับสนุนให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ คณะกรรมการหมู่บ้าน นอกจากจะมีบทบาทรับผิดชอบในการดูแลปกครองตามระบบราชการแล้ว ยังมีบทบาทในการดูแลรักษาป่าอีกด้วย แต่ในทางปฏิบัติบทบาทหน้าที่ คณะกรรมการหมู่บ้านยังขึ้นอยู่กับตัวผู้ใหญ่บ้านค่อนข้างมาก ทั้งการเสนอแผนโครงการต่างๆ การตัดสินใจ ทำให้กรรมการหมู่บ้านในปัจจุบันมีบทบาทน้อยลง

สาเหตุที่ผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทสำคัญ เพราะผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวเชื่อมประสานระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ โดยหมู่บ้านเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ การเสนอโครงการเพื่อของบประมาณจากรัฐ การช่วยประชาสัมพันธ์และขอความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ ของรัฐ สำหรับหมู่บ้านทุ่งยาว ผู้ใหญ่บ้านจะต้องมีบทบาทหน้าที่สำคัญในการดูแลรักษาป่า เป็นผู้นำในการออกกฎเกณฑ์รักษาป่า นอกจากนั้น ยังต้องนำชาวบ้านในการต่อสู้ คัดค้าน และต่อรองในกรณีพิพาทข้อขัดแย้งในเรื่องการแย่งชิงพื้นที่ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน และชาวบ้านกับรัฐ (ดูตาราง 2.6 และ 2.7)

ตารางที่ 2.6 แสดงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านทุ่งยาว ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ลำดับที่	ระยะเวลา (พ.ศ.)	รายชื่อผู้ใหญ่บ้าน
1	2468-2486	นายเครื่อง พัทธมคัล
2	2486-2490	นายตา กันไชยลัก
3	2490-2493	นายสม มุลลัก
4	2493-2511	นายเขียว สมโชติ
5	2511-2513	นายสนั่น ลินธร
6	2513-2517	นายมา พยัคคัล
7	2517-2520	นายประจวบ กันไชยลัก
8	2520-2534	นายทอน หมุดลัก
9	2534-ปัจจุบัน	นายจรัส ขาสัก

ที่มา: สัมภาษณ์พ่อผอง หมุดลัก

¹ "พ่อหลวง" เป็นคำเรียกขานผู้ใหญ่บ้านของคนที่อยู่บ้านภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย

ตารางที่ 2.7 แสดงบทบาทผู้ใหญ่บ้านที่สัมพันธ์กับการจัดการป่าชุมชน

ลำดับที่	ชื่อผู้ใหญ่บ้าน	บทบาทการจัดการป่าชุมชน
1	นายเครื่อง พยัคฆ์ลัก	1. สร้างระบบเหมืองฝาย 2. ตั้งกฎเกณฑ์รักษาป่าน้ำจำ ห้ามตัดไม้อย่างเด็ดขาด 3. ถูกทางอำเภอปลด เพราะไม่เกณฑ์แรงงานไปสร้างสนามบิน ตอนสงครามโลกครั้งที่สอง
2	นายตา กันไชยลัก	-
3	นายสม มุลลัก	1. ป่าไม้อำเภอเข้ามาหาผลประโยชน์จากไม้สักเถื่อน และมีการไปตัดไม้ในเขตป่าน้ำจำ 2. ออกกฎเกณฑ์ลงโทษผู้ฝ่าฝืนโดยปรับตั้งแต่ 20 บาท
4	นายเขียว สมโชติ	1. มีการบันทึกสัญญารักษาป่าเป็นลายลักษณ์อักษร (พ.ศ. 2496) พ่อหลวงบ้านและแก่งฝายมีอำนาจตัดสินลงโทษผู้กระทำผิดต่อป่าได้ 2. มีการเก็บหินในแม่น้ำสารไปขาย จนตลิ่งพัง
5	นายสนั่น สิ้นธร	1. มีการตัดป่าเผาถ่านเป็นจำนวนมาก จนเกิดภาวะแห้งแล้ง ไม่มีอาหารจากป่ามาบริโภค 2. มีมติที่ประชุมชาวบ้านให้ฟื้นฟูป่าไม้โดยวิธีธรรมชาติ
6	นายมา พยัคฆ์ลัก	กลุ่มชาวบ้านจากตำบลอุโมงค์ เข้ามาบุกรุกป่าน้ำจำ เพื่อทำพื้นที่ทำกิน ชาวบ้านทุ่งยาวร่วมกันคัดค้านจนผู้บุกรุกล่าถอย
7	นายประจวบ กันไชยลัก	1. ขยายพื้นที่รักษาป่า 2. ได้รับการยกย่องเป็นหมู่บ้านรักษาป่าไม้ดีเด่นจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (พ.ศ. 2520)
8	นายทอง หมดลัก	1. เพิ่มบทลงโทษผู้ฝ่าฝืน ปรับตั้งแต่ 100 บาท 2. ชาวบ้านคัดค้านการประกาศเขตป่าน้ำจำเป็นวนอุทยาน 3. เป็นศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชน
9	นายจรัส ขาสลัก	1. ขยายพื้นที่ป่าชุมชนเป็น 2,500 ไร่ 2. ร่วมสมัชชาเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ 3. จัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว 4. รณรงค์ พ.ร.บ. ป่าชุมชน

ที่มา: สัมภาษณ์พ่อหลวงประจวบ กันไชยลักและพ่อผอง หมดลัก

2.2.2 กลุ่มทางสังคม หมู่บ้านทุ่งยาวมีกลุ่มทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กันในหลายๆ ลักษณะด้วยกัน ซึ่งมีดังนี้ คือ

1. **กลุ่มหมวดบ้าน** หมู่บ้านทุ่งยาวแบ่งหมวดบ้านออกเป็น 11 หมวด แต่ละหมวดมีสมาชิกประมาณ 10-20 ครอบครัว ต้นคิดการจัดการแบบหมวดบ้านมาจากอดีตเจ้าอาวาสบ้าน ทุ่งยาว ในสมัยพ่อหลวงทอง หมุดสัก การตั้งหัวหน้าหมวดได้รับการคัดเลือกมาจากสมาชิก เรียกว่า "หัวหน้าปอก" หัวหน้าปอกเป็นผู้ที่รับผิดชอบดูแล ประสานงานในกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน และระดมเงินและแรงงานสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน ดังนั้นเรื่องที่สำคัญๆ ที่ต้องอาศัยการตัดสินใจในชุมชน ผู้ใหญ่บ้านจะต้องประชุมหัวหน้าปอกเพื่อชี้แจงเหตุผล ประกอบกับการซักถาม แล้วจึงลงมติ นอกจากนั้น แต่ละปอกมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เป็นของตนเอง เพื่อระดมเงินทุนช่วยเหลือกันในหมู่สมาชิก ในส่วนของบทบาทในการพัฒนาป่าชุมชนนั้น หัวหน้าปอกและรองหัวหน้ายังได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการป่าชุมชนมีหน้าที่ดูแลรักษาป่า ระดมแรงงานทำเขตป่า ชุมชนให้ชัดเจน

2. **กลุ่มเหมืองฝาย** กลุ่มเหมืองฝายบ้านทุ่งยาวเป็นองค์กรที่เก่าแก่ที่สุดองค์กรหนึ่ง ที่สะท้อนถึงความเป็นชุมชนในภาคเหนือ เหมืองฝายตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2461 โดยพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์คมสัก ระดมแรงงานประมาณ 20 คน ทำการขุดเหมืองฝายเป็นระยะทาง 3 กิโลเมตร ใช้เวลากว่า 3 ปี จึงแล้วเสร็จ มีพ่อหลวงเครื่องเป็น "แก่ฝาย" คนแรก มีสัญญาเหมืองฝายที่เปรียบเสมือนข้อตกลงของสมาชิกจำนวน 43 คน ลงลายชื่อรับรองในการควบคุม จัดระบบการแบ่งปันน้ำเพื่อการเกษตรอย่างเป็นธรรม รวมทั้งการจัดสรรแรงงาน การลงโทษผู้กระทำผิด ผู้มีอำนาจสูงสุดคือ "แก่ฝาย" มีอายุการทำงานไม่แน่นอน ปัจจุบันบ้านทุ่งยาวมีแก่ฝายทั้งสิ้น 12 คน

3. **กลุ่มฌาปนกิจ** กลุ่มฌาปนกิจบ้านทุ่งยาวเป็นการรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชน ที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเมื่อสมาชิกในชุมชนถึงแก่กรรม ด้วยถือว่าการ ตายเป็นเรื่องของความเดือดร้อนจำเป็นต้องช่วยเหลือกัน สมาชิกทุกหลังคาเรือนจะมาร่วมงาน พร้อมกับนำข้าวสารจำนวน 1 ลิตร และไม้พินมาสมทบจนงานเสร็จ กรรมการกลุ่มฌาปนกิจ 4 คน จะมีหน้าที่ดูแลเก็บเงินช่วยเหลือจากสมาชิกหลังคาเรือนละ 100 บาท มามอบให้ครัวเรือนเจ้าภาพงานศพ กรรมการเหล่านี้มาจากการเลือกตั้งของสมาชิก อยู่ในวาระครั้งละ 4 ปี สำหรับการเก็บเงินเพื่อช่วยเหลือในงานศพนั้น กรรมการจะไปรอรับเงินจากสมาชิก ในวันที่มีการจัดเตรียมงานเพื่อเผาศพ หรือเรียกว่า "วันดา" และในช่วงเช้าของวันที่จะนำศพไปฌาปนกิจ สำหรับช่วงเวลา 2 ปีที่ผ่านมา สมาชิกประสบปัญหาเดือดร้อนไม่มีเงินเพียงพอในการจ่ายค่าฌาปนกิจ อันเนื่องมาจากสมาชิกใน

ชุมชนที่เป็นโรคเอดส์ได้เสียชีวิตติดต่อกันเป็นจำนวนมาก ปรากฏว่าในชุมชนมีงานศพบ่อยๆ บางวันมีงานศพซ้อนกันถึง 3 ศพ

4. **กลุ่มที่ทางราชการจัดตั้ง** หลังจากหมู่บ้านทุ่งยาวได้รับการยกย่องว่าเป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ป่าไม้ดีเด่นในปี พ.ศ. 2520 มีหน่วยงานราชการต่างๆ ได้เข้ามาสนับสนุนโครงการพัฒนาให้กลุ่มต่างเกิดขึ้น

- **กลุ่มแม่บ้าน** มีพัฒนาชุมชนเข้ามาจัดตั้งกลุ่มเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2520 มีสมาชิก 30 คน มีคณะกรรมการ 5 คน ปัจจุบันกลุ่มมีสมาชิก 280 คน กรรมการ 40 คน บทบาทหน้าที่กลุ่มแม่บ้านเพื่อช่วยเหลือกิจกรรมชุมชนส่วนรวม และส่งเสริมอาชีพแม่บ้านเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัว กิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านมีหลายกิจกรรม เช่น กลุ่มเลี้ยงหมู มีสมาชิก 50 คน ได้รับสนับสนุนเงินทุนจาก UNICEF ให้สมาชิกไปซื้อหมูมาเลี้ยงเป็นแบบหมูออมสิน โดยคิดค่าธรรมเนียมตัวละ 100 บาท เอาดอกเบี้ยที่ได้เข้ากองทุนกลาง ปัจจุบันสมาชิกหันมาเลี้ยงหมูฟาร์ม ซึ่งจะต้องมีการลงทุนสูง และหมูเป็นราคาไม่แน่นอน ทำให้สมาชิกประสบภาวะขาดทุน มีหนี้สินมากมาย บางรายก็เลิกเลี้ยงกิจการ กลุ่มแม่บ้านสามารถขยายกิจการได้หลายอย่าง อาทิเช่น การทอผ้า การเลี้ยงหมู การเป็ดตอก เป็นต้น จึงสามารถตอบสนองสมาชิกได้อย่างทั่วถึงและครอบคลุมทั้งคนที่มีฐานะดีและครอบครัวที่ยากจน รวมทั้งกลุ่มยังพัฒนาการช่วยเหลือกันในด้านสวัสดิการการเบิกค่าพยาบาลได้ 200 บาทต่อปี หรือช่วยเหลือกันในกรณีที่สมาชิกถึงแก่กรรม เป็นต้น

- **กลุ่มสมาชิกธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.)** มีทั้งหมด 5 กลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มมีสมาชิก 25 คน กิจกรรมสำคัญของกลุ่มคือการกู้ยืมเงินในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำกว่าสถาบันการเงินอื่น โดยให้สมาชิกกลุ่มทำประกันซึ่งกันและกัน หรือหากมีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินก็สามารถนำไปค้ำประกันได้ นอกจากนี้ยังมีการรวบรวมกลุ่มเป็นกลุ่มฌาปนกิจศพ ธกส. ที่นำมาเป็นหลักค้ำประกันสภาพหนี้ของสมาชิกที่เป็นลูกหนี้ ธกส. เมื่อสมาชิกนั้นถึงแก่กรรม

- **กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)** กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นตามนโยบายสาธารณสุขมูลฐาน รับผิดชอบในการดำเนินงานกองทุนยาหมู่บ้าน และมีทุนหมุนเวียนให้ชาวบ้านยืมไปซื้อโองน้ำ ส้วม ที่เก็บขยะ นอกจากนั้นยังช่วยเหลือหน่วยงานสาธารณสุขทำการสำรวจข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.)

- **กลุ่มออมทรัพย์** หลังจากผู้นำหมู่บ้านทุ่งยาวได้รับการอบรมจากพัฒนาการ เขต 5 มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ตำบลปาลัก มีการตั้งกรรมการที่ประกอบด้วยพ่อหลวงแต่ละหมู่บ้าน ให้พ่อหลวงไปหาสมาชิกในหมู่บ้านของตนเอง ทำการรวบรวม "เงินออมสัจจะ" ให้เหรียญกษาปณ์ประจำกลุ่มตามเก็บรวบรวมเงินออมตามหมู่บ้าน แล้วนำไปฝากธนาคารกรุงไทยระยะแรกดำเนินการได้ดี

ต่อมาทางกลุ่มประสบกับปัญหารวบรวมเงินออมไม่ได้ตามระยะเวลากำหนด กลุ่มจึงยุติการดำเนินงาน เบิกเงินที่ธนาคารมาแบ่งปันกัน ต่อมาชาวบ้านทุ่งยาวตั้งกลุ่มออมทรัพย์ภายในหมู่บ้านขึ้นอีก รวบรวมสมาชิกได้ 75 คน ดำเนินงานมาได้ 3 ปี ก็ประสบกับปัญหาล้ายกับ กลุ่มออมทรัพย์ตำบลป่าสัก จนในที่สุดกลุ่มแม่บ้านเข้ามารับผิดชอบดำเนินการในปี พ.ศ. 2528 มี เงินทุนกว่า 200,000 บาท อัตราดอกเบี้ยกู้ยืมร้อยละ 3 ต่อเดือน แม้จะเป็นอัตราดอกเบี้ยแพงกว่าสถาบันการเงินภายนอก แต่อย่างไรก็ตามกำไรที่เกิดขึ้นจากกิจการก็เป็นเงินทุนหมุนเวียนภายในหมู่บ้านปันผลแก่สมาชิก

ต่อมากลุ่มออมทรัพย์เกิดปัญหาขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวิธีการบริหารจัดการ เนื่องจากให้กรรมการแต่ละคนแยกกันควบคุมการเงินและบัญชี ปรากฏว่ากรรมการบางคนนำเงินของสมาชิกไปใช้ในกิจการส่วนตัวแล้วไม่มีเงินมาคืนกลุ่มเป็นจำนวน 130,000 บาท ทำให้สมาชิกส่วนหนึ่งลาออก ส่วนสมาชิกที่เหลือยุติการดำเนินงาน จนกว่ากรรมการจะติดตามเงินจำนวนดังกล่าวให้ครบเสียก่อน

2.3 พัฒนาการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว

การเกิดขึ้นของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวในปัจจุบัน มีพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตที่สะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และชุมชนกับภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์และแย่งทรัพยากรธรรมชาติ ป่า น้ำ ตลอดจนทำความเข้าใจว่าทำไมชาวบ้านทุ่งยาวจึงรู้สึกหวงแหนป่าชุมชนผืนนี้ พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนสามารถแบ่งได้ดังนี้

2.3.1. ยุคการตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ทำกิน

2.3.2 ยุคตัดไม้ทำลายป่า

2.3.3 ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่า

2.3.4 ยุคการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การแบ่งยุคต่างๆ เป็นการแบ่งอย่างกว้างๆ โดยไม่ได้แยกขาดจากบริบทของภาคเหนือ แต่เป็นการแบ่งให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจพัฒนาการของชุมชนที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาต่างๆ

2.3.1 ยุคการตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ทำกิน (พ.ศ. 2458-2468)

เมื่อปี พ.ศ. 2458 ชาวบ้านจากบ้านป่าสัก บ้านสันคะยอม บ้านหลุก ได้อพยพหนีความแห้งแล้ง มาหาที่ทำกินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้าน 6 ครอบครัวเดินทางมาทางทิศตะวันออกประมาณ 10 กิโลเมตร ก็พบกับป่าเบญจพรรณที่อุดมสมบูรณ์ มีที่ราบกว้างใหญ่ระหว่างภูเขา และมีลำน้ำสายใหญ่ไหลผ่าน จึงพากันบุกเบิกถางพงตั้งถิ่นฐานที่ริมน้ำแม่สาร ทำไร่อ้อยพอเลี้ยงชีพ ต่อมา มีการชักจูงญาติพี่น้องจากบ้านเดิมอพยพมาอยู่มากขึ้น เมื่อชุมชนมีขนาดใหญ่ จึงมีการตั้ง ผู้นำ ผู้นำของชาวบ้านคนแรกคือ พ่อหลวงเครื่อง พัทธลัก ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นผู้นำที่มีความเด็ดขาด ชาวบ้านให้ความเคารพยำเกรงกันมาก หลังจากมีพ่อหลวงบ้านแล้ว ชาวบ้านได้รวมใจกัน สร้างวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจตามความเชื่อของพุทธศาสนิกชน

การบุกเบิกที่ทำกิน โดยเฉพาะที่นา ซึ่งแต่เดิมเป็นที่ราบเชิงเขาเต็มไปด้วยป่าเบญจพรรณ มีความสัมพันธ์กับชาวบ้านที่ได้รับการ "ปันนา" (แบ่งที่นา) หลังจากได้ช่วยกันขุดเหมืองฝายส่งน้ำปี พ.ศ. 2466 พ่อหลวงเครื่องได้เป็นต้นคิดในการขุดเหมืองฝายส่งน้ำจากลำน้ำแม่สารเข้าสู่ทุ่งนา ชาวบ้านทุ่งยาวทั้งชายและหญิงได้ช่วยกันขุดเหมืองเข้านาเป็นเวลา 3 ปีจึงแล้วเสร็จ คนที่มาช่วยขุดเหมืองฝายจะได้รับแบ่งที่นาเป็นผลตอบแทนคนละ 10 ไร่ (จันทนา 2539: 47)

เหมืองฝายเป็นระบบการจัดสรรน้ำที่มีในภาคเหนือตอนบน สืบต่อกันมานานหลายร้อยปี นับเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกิดขึ้นเพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่อย่างสงบสุข บนพื้นฐานการจัดสรรทรัพยากรน้ำที่เป็นธรรม เหมืองฝาย² คือ ระบบการทดน้ำจากแม่น้ำผ่านคูคลองเข้าสู่ผืนนา เพราะลำน้ำส่วนมากจะอยู่ต่ำกว่าระดับที่นา ฝายทดน้ำจะทำโดยใช้หลักไม้ตอกลงไปในลักษณะ ขวางกับลำน้ำ ใช้ไม้ไผ่ลำเล็กๆ มัดก่อนหินรวมกันไว้เรียกว่า "จะเข้" และใช้จะเข้วางทับลงไปบน หลักไม้ทับด้วยหินทรายเป็นชั้นๆ ฝายจะทำหน้าที่ทดน้ำเข้าไปในลำเหมือง น้ำที่ผ่านสู่ลำเหมือง จะมีการแบ่งปันให้เจ้าของที่นาได้รับน้ำโดยจะคิดคำนวณจากความกว้างของพื้นที่นา มีช่องแบ่ง น้ำจากลำเหมืองเข้าสู่ที่นาเรียกว่า "ต้าง" หรือช่องทางน้ำ ถ้าเจ้าของนาที่น้ำไม่พอใช้ ต้องการน้ำ เพิ่มเติมซื้อน้ำเข้าต้างละ 24 บาท หากมีการลักขโมยน้ำหรือแอบขยายช่องทางน้ำเข้านาของตนเองให้ใหญ่ขึ้น ก็จะต้องถูกปรับ

² ฝายที่สร้างกันในเขตภาคเหนือตอนบน มีหลายลักษณะด้วยกัน บางแห่งใช้ไม้เนื้อแข็งกับไม้ไผ่ตอกรัดและพันกันอย่างแน่นหนา บางแห่งใช้หินใส่ในชะลอมแล้วนำไปกองขวางลำน้ำและใช้หลักไม้ไผ่ตอกรัด เพื่อไม่ให้ชะลอมไหลไปตามกระแสน้ำ บางแห่งลำน้ำสายเล็ก ก็ใช้หินขนาดใหญ่ 2-3 ก้อนวางขวางลำน้ำไว้ ตัวฝายกับที่นาจะอยู่ห่างกัน

ก่อนฤดูน้ำหลากจะมาถึง ฝ่ายกันน้ำที่ทำด้วยไม้และจะเข้จะผูกไปตามแรงน้ำและกาลเวลา สมาชิกเหมืองฝายจะต้องนำจะเข้คนละ 25 ตัวมาซ่อมแซมฝาย เพื่อให้ฝายสามารถทนน้ำในฤดูฝน เพื่อให้ น้ำไหลผ่านลำเหมืองได้สะดวกขึ้น จะมีการประกาศให้สมาชิกเหมืองฝายไปขุดลอกเหมืองกันทุกปี เพื่อกำจัดตะกอนดิน ททราย และเศษใบไม้ต้นหญ้า ซึ่งทำให้ลำเหมืองตื้นเขิน ขวางการไหลของน้ำ ลำเหมืองที่ขุดลอกกว้างประมาณ 1.5 เมตร ยาวประมาณ 3 กิโลเมตร ใช้เวลาขุดลอก 2-3 วัน

หน้าที่ประการหนึ่งของสมาชิกเหมืองฝายทุกคน คือการดูแลรักษาฝายเรียกว่า "การ ใจ ฝาย" หรือการดูแลฝาย "แก่ฝาย" หรือหัวหน้าเหมืองฝายจะส่งกระบอกไม้ไผ่ ช่างในมีชื่อสมาชิก ทุกคนให้กับ "ใจฝาย" คนแรก หลังจาก "ใจฝาย" เสร็จแล้วต้องส่งเวียนไปให้คนถัดไป เป็นอย่างนี้ ทุกปี การ "ใจฝาย" ทำกันวันละ 2 ครั้ง เช้า 1 ครั้ง เย็น 1 ครั้ง คนใจฝายต้องรับผิดชอบตลอดวัน ฤดูแล้ง ต้องดูแลไม่ให้ไฟไหม้ฝาย หากมีใบไม้แห้งต้องเก็บออก ส่วนฤดูฝน น้ำเซาะฝายขาดหรือพัง ต้องมาบอก "แก่ฝาย" เวลา "ใจฝาย" ต้องเดินเลียบลำเหมืองไปตลอดลำเหมือง ช่วงผ่านปากก็เดิน ตรวจป่าไปด้วย

นอกจากการจัดการเหมืองฝายที่มีความสำคัญต่อการจัดสรรน้ำในการทำนาแล้ว ยัง มีความสำคัญต่อการรักษาป่าของชาวบ้านทุ่งยาว ก็คือช่วงที่ขุดลำเหมืองส่งน้ำนั้น ได้ขุดผ่านป่า ที่มีไม้ขนาดใหญ่ขึ้น เช่น ไม้สัก ไม้แดง และไม้ตะเคียน ซึ่งมีน้ำซับไหลออกมาตลอดปี ชาวบ้านจึงเรียกป่านี้ว่า "ป่าน้ำจ๋า" หรือป่าน้ำผุด (ซับ) ประมาณปี 2466 พ่อหลวงเครื่องได้ประกาศให้พื้นที่ป่าจำนวน 60 ไร่เป็นเขตป่าน้ำจ๋า ห้ามจับจองพื้นที่และห้ามตัดไม้ทุกชนิด เพื่อรักษาไว้เป็นป่าต้นน้ำลำธาร ข้อห้ามนี้มีลักษณะเป็นคำสั่ง แม้ว่าจะไม่ได้เขียนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร ชาวบ้านก็ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

ความเชื่อของชาวบ้านทุ่งยาวที่มีต่อฝาย ที่เชื่อว่าธรรมชาติมักจะมีผีคุ้มครองไว้ หาก จะกระทำอะไรลงไปต้องมีการกราบไหว้บอกกล่าว ชาวบ้านจึงมีพิธีกรรมเลี้ยงผีฝาย เชื่อกันว่าผี ฝายเป็นผู้บันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ทำให้มีน้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูก หลังจากสมาชิก ขุดลอกเหมืองฝายแล้วเสร็จประมาณ 3-4 วัน ในวันขึ้น 9 ค่ำเดือน 9 ชาวบ้านทุ่งยาวจะทำพิธีเลี้ยง ผี ฝาย โดยนำหมูมาฆ่าที่บริเวณฝาย แล้วทำพิธีเซ่นไหว้ นิมนต์พระมาสวด ในพิธีจะใช้ด้ายฝาย โยงสายสัญญาณกับต้นไม้ต่างๆ ในบริเวณป่าน้ำจ๋าไปจนถึงบริเวณหัวฝาย เงินที่ได้จากกิจกรรมของเหมืองฝายเป็นค่าตาน้ำ ค่าปรับต่างๆ จะนำมาซื้อหมู เมื่อเสร็จพิธีเซ่นไหว้ ทุกคนจะร่วมกันกินอาหารที่เหลือจากเซ่นไหว้ผีฝาย กล่าวกันว่าหากทำพิธีเซ่นไหว้ไม่ครบขั้นตอน หรือหากละเลยไม่เซ่นไหว้ จะทำให้ฟ้าฝนแล้ง ทำนาไม่ได้ผล ข้าวไม่พอกิน

การนับถือผีฝ่ายของชาวบ้านจึงเป็นศูนย์รวมของกลุ่มเหมืองฝ่ายที่ร่วมกันจัดการ เกี่ยวกับการรอลประทาน จัดสรรทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรที่เป็นธรรม ให้ชุมชนมีความสงบสุข ไม่เฉพาะในเขตของหมู่บ้านเท่านั้น ผีฝ่ายบางแห่งยังดูแล ควบคุม ครอบคลุมพื้นที่หลายหมู่บ้าน ขึ้นอยู่กับสภาพบริเวณพื้นที่รับน้ำ (ธำนิษฐ์ 2542: 78)

2.3.2 ชูคัตตไม้ทำลาซาปา (พ.ศ. 2469-2516)

ในยุคบุกเบิกที่ทำกิน ชาวบ้านก็ตัดไม้ถางป่า เพื่อบุกเบิกที่ทำกิน ทำไร่ ทำนา หลังจากมีระบบเหมืองฝ่าย ชาวบ้านสามารถบุกเบิกพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปในป่า ห่างไกลจากลำน้ำแม่ สารได้มากขึ้น การทำนาเริ่มขยายตัวเป็นอาชีพหลักแทนการทำไร่อ้อย ผลจากการขยายพื้นที่นา ก็คือป่าไม้สักที่อุดมสมบูรณ์ถูกโค่น ไม้สักในเวลานั้นถูกจัดเป็นไม้หวงห้าม ตัดไม่ได้ ชาวบ้านจึงใช้ วิธีตัดโค่น แยก และฝังไว้ใต้ดิน

ปี พ.ศ. 2469 มีการสร้างทางรถไฟสายเชียงใหม่-กรุงเทพ ตัดผ่านบ้านหนองหล่มที่ อยู่ติดกับบ้านทุ่งยาว บริเวณป่าไม้แถบนี้ ยกเว้นป่าน้ำจ๋า ถูกสัมปทานตัดไม้ ทำไม้หมอนรางรถไฟ รถไฟ สมัยนั้นเป็นรถจักรไอน้ำ ต้องอาศัยหินต้มน้ำให้กลายเป็นไอน้ำ เป็นแรงดันขับเคลื่อน ไม้ในป่าจึงถูกสัมปทานเป็นไม้พื้นรถไฟอีกรอบหนึ่ง จากสาเหตุดังกล่าว ทำให้ป่าบริเวณรอบป่าน้ำจ๋า ถูกทำลายเหลือเพียงไม้ต้นเล็กๆ กับก้อนหินเท่านั้น ส่วนการลักลอบตัดไม้สักนั้นก็มีไม่มากนัก เนื่องจากพนักงานป่าไม้เข้มงวด

แต่ในปี พ.ศ. 2488 มีการลักลอบตัดไม้เพื่อการค้าในบ้านทุ่งยาว เกิดจากผู้มีอิทธิพล ที่อาศัยตำแหน่งหน้าที่ราชการบังหน้า คือมือตัดป่าไม้อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ได้เข้ามาแสวงหาประโยชน์จากการค้าไม้สักเถื่อน ให้สิทธิพลรับซื้อไม้สักอย่างเปิดเผย โดยไม้สักที่รับซื้อนั้นจะต้องมีใบอนุญาตที่ออกโดยป่าไม้อำเภอ ใบอนุญาตดังกล่าว ชาวบ้านจะต้องซื้อในราคาใบละ 500 บาท เจ้าหน้าที่ป่าไม้มาตรวจจับกุมไม้ที่ถูกตัดรวมกันก็ทำอะไรไม่ได้ เพราะชาวบ้านมีใบอนุญาตมาแสดง นอกจากนี้ ส่วนแบ่งจากการขายไม้จะต้องให้ป่าไม้อำเภอครึ่งหนึ่ง การกระทำดังกล่าวก่อให้เกิดการตัดโค่นไม้สักเป็นจำนวนมาก (ศรชัย 2532: 15)

การตัดไม้สักเป็นไปอย่างกว้างขวาง และไม้ในเขตป่าน้ำจ๋าก็ถูกตัดอยู่เรื่อยๆ ชาว บ้านบางส่วนรู้สึกไม่เห็นด้วยกับการกระทำดังกล่าว จนกระทั่งในที่สุดชาวบ้านได้ตกลงร่วมกันที่จะ ปักเขตบริเวณป่าน้ำจ๋าให้ชัดเจน ในปี พ.ศ. 2492 สมัยพ่อหลวงสม มุลสัก มีการตั้งกฎเกณฑ์การ ลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืน โดยปรับตั้งแต่ 20 บาท การวางกฎรักษาป่าในสมัยพ่อหลวงสมนั้นไม่ได้มีการ บันทึกอย่างเป็นทางการ

ต่อมาปี 2496 มีการวางกฎเกณฑ์การรักษาป่าและบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรกในสมัยพ่อหลวงเขียว สมโชติ เรียกว่าสัญญาการรักษาป่า สัญญาฉบับแรกที่เกี่ยวข้องกับการรักษาจึงเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2496 ในที่ประชุมชาวบ้าน โดยมีใจความสำคัญ ดังนี้

ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ตกลงกันสงวนที่ดินไว้แห่งหนึ่ง ที่ดินแห่งนี้ติดต่อดังแต่เขตฝ่ายลงมาถึงสวนนายฟู ศิริตัง เนื้อติดแม่สาร ได้ติดดอยประมาณ 50 ไร่ ที่ดินรายนี้สงวนไว้เป็นรากฐานของบ้านทุ่งยาว เพราะมีน้ำจำเป็นต่อน้ำ มีไม้ตะเคียน ไม้สัก และไม้อื่นๆ ปกคลุมอยู่หนาแน่น เพราะฉะนั้นจึงออกกฎควบคุมไว้ต่อไปนี้

1. ถ้าผู้ใดทำไร่หรือบุกดิน (ขุดดิน) ทางฝั่งแม่สาร ทำให้ฝั่งพังหรือน้ำเขาเข้ามาก ทำให้เสียหาย ก็ปรับใหม่ไม่ต่ำกว่า 50 บาท
2. ถ้าผู้ใดไปตัดฟันไม้ในป่านี้ เป็นต้นว่าไม้สักและไม้อื่นๆ ก็ปรับไม่ต่ำกว่าต้นละ 50 บาท หรือมากกว่านั้น แล้วแต่ไม้จะใหญ่หรือน้อย

สัญญาการรักษาป่าน้ำจันนี้ เป็นบันทึกการประชุมสมาชิกเหมืองฝ่าย สัญญาดังกล่าวเป็นพันธะร่วมกันระหว่างผู้นำกับลูกบ้าน โดยลูกบ้านจะลงชื่อรับรองสัญญาดังกล่าวทุกคน ดังนั้นการจับกุมผู้ลักลอบตัดไม้ในเขตป่าน้ำจันอย่างจริงจังจึงเริ่มขึ้น โดยอาศัยความร่วมมือจาก องค์การเหมืองฝ่าย ผู้มีอำนาจในการชี้ขาดผู้กระทำผิดและลงโทษคือ "แก๋ฝ่าย" กับพ่อหลวงบ้าน ในขณะที่อัตราค่าปรับที่ใช้จริงคือต้นละ 25 บาท พร้อมทั้งรับของกลาง และมีการให้สินบนนำจับแก่ผู้บอกข่าวครั้งหนึ่งของค่าปรับ เมื่อมีการลักลอบตัดไม้ผู้ที่เห็นจะแจ้งให้ "แก๋ฝ่าย" และพ่อหลวงทราบ ซึ่งทั้งสองจะติดตามจับกุมผู้กระทำผิดมาสอบสวนและลงโทษ พร้อมทั้งทำบันทึกลงชื่อไว้เป็นหลักฐาน เงินค่าปรับที่ได้ จะนำเข้ากองกลางไว้ใช้จ่ายในกิจกรรมเหมืองฝ่าย ซึ่ง "แก๋ฝ่าย" จะเป็นผู้รักษาเงินไว้ และของกลางที่ยึดได้จะเก็บไว้ใช้ในกิจกรรมของชุมชน เช่น การสร้างวัด โรงเรียน และซ่อมแซมส่วนกลางต่างๆ

ในช่วงที่พ่อหลวงเขียวเป็นผู้ใหญ่บ้านนั้นได้มีการจับและปรับผู้ละเมิดไปสิบกว่าคน มีทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชน ส่วนใหญ่ยอมให้ปรับโดยดี เนื่องจากการถูกปรับจะดีกว่าการถูกส่งตัวให้เจ้าหน้าที่ ซึ่งโทษจะหนักกว่า ในระยะแรกมีการปรับกันมาก แต่ตอนหลังมีน้อยลง เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่าการลงโทษกันอย่างจริงจัง

หลังจากมีการร่างกฎที่เป็นทางการขึ้น การรักษาป่าเขตป่าน้ำจันจึงเข้มงวดขึ้นเรื่อยๆ การตัดไม้ หรือแม้กระทั่งลากไม้ที่ล้มตายโดยธรรมชาติออกมาก็ผิดกฎ เนื่องจากมีชาวบ้านบางคน

สวมรอยนำไม้ที่ตัดฟันออกมาโดยอ้างว่าเป็นไม้ที่ตายแล้วอยู่เสมอ ชาวบ้านจึงร่วมกันปรับเปลี่ยนกฎใหม่ให้เข้มงวดขึ้น โดยห้ามนำไม้ที่ตายแล้วออกจากป่าอย่างเด็ดขาด รวมถึงการห้ามตัดไม้ น้อยมาใช้สอยในครัวเรือนด้วย ส่วนการหาอาหารหรืออื่นๆ ไม่มีการห้ามแต่อย่างใด

รูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าไม้แบบทำลาย ที่ส่งผลกระทบต่อความเดือดร้อนของชุมชนเป็นอย่างมาก ก็คือ การตัดไม้เผาถ่านขาย ก่อให้เกิดสภาวะแห้งแล้ง ไม่มีอาหารธรรมชาติจากป่า แม้ว่าป่าน้ำจាំได้มีการออกกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าอย่างเข้มงวด แต่บริเวณนอกเขตป่าน้ำจាំ ก็เป็นเขตที่รัฐให้คนจากภายนอกมาสัมปทานป่า ทำไม้หมอนและฟันเชื้อเพลิงรถไฟ จนบริเวณนั้นหลงเหลือแต่ไม้ขนาดเล็ก ชาวบ้านทุ่งยาวรู้สึกที่ตนเองอยู่ใกล้ขีดปามาตลอด มีคนอื่นเข้ามาตัดทวงเอาประโยชน์จากป่าจนเกือบไม่เหลืออยู่ ชาวบ้านจึงตัดเอามาเผาถ่านขาย จนถือได้ว่าการเผาถ่านถือว่าเป็นอาชีพหลักที่มีรายได้ดี โดยถ่านจะถูกลำเลียงโดยรถไฟส่งไปขายในเมือง ไม้บนภูเขาแถบเส้นทางรถไฟและแถบบ้านทุ่งยาวถูกตัดโค่นนำมาเผาถ่านจนหมด กลายเป็นภูเขาหัวโล้น เหลือแต่ก้อนหินขาวๆ

ปี พ.ศ. 2511 บ้านทุ่งยาวเกิดภาวะแห้งแล้ง อากาศร้อนมาก ไม่มีร่มไม้ได้พักพิง ไม่มีผักป่า ไม่มีเห็ด ไม่มีไข่มดส้ม เหตุการณ์คราวนี้ ชาวบ้านทุกคนในหมู่บ้านประสบกับความเดือดร้อนกันถ้วนหน้า พ่อหลวงสนั่น สินทร พ่อหลวงสมัยนั้น จึงคิดขยายพื้นที่รักษาป่าออกไปโดยให้ไม้ที่ถูกตัดเหลือแต่ตอได้ฟื้นตัว ป่านี้ไม่ต้องปลูกก็ได้ ไม่ตัดก็ฟื้นตัวได้ตามธรรมชาติ

พ่อหลวงสนั่นจึงประชุมลูกบ้าน บอกกล่าวถึงความจำเป็นที่จะต้องขยายพื้นที่รักษา ป่า พ่อหลวงเล่าว่าเคยมีลูกบ้านออกความเห็นในที่ประชุมว่า "เราจะรักษาป่าเอาไว้ทำไม เอาไว้ ปลูกบ้านหรือ ถ้าจะรักษาเอาไว้ปลูกบ้าน อีกหน่อยบ้านเมืองเปลี่ยนแปลง เราก็คงไม่ต้องใช้ไม้ใน ป่าปลูกบ้านอีกแล้ว" พ่อหลวงตอบลูกบ้านว่า "เราไม่ได้รักษาป่าเพื่อเอาไว้ปลูกบ้านอย่างเดียว แต่ เราเอาไว้เป็นป่าเก็บเห็ด เก็บใบตอง ต้นไม้อยู่ที่ไหนก็ชุ่มเย็นที่นั่น อีกอย่างเราจะเอาไว้ให้ลูกหลานเรา"

เมื่อลูกบ้านเข้าใจทุกคน จึงออกมิตริ่วม เขตรักษาป่าบ้านทุ่งยาวจึงขยาย จากป่าน้ำ จាំ 60 ไร่ เป็น 800 ไร่ ขยายไปถึงหลังโรงเรียนบ้านทุ่งยาว พ่อหลวงจึงนำมติของบ้านทุ่งยาวไป บอกกับพ่อหลวงหมู่บ้านใกล้เคียง ให้บอกกับลูกบ้านของตน เพื่อจะไม่ได้เข้ามาตัดไม้ในเขตของ บ้านทุ่งยาว ต่อมาสมัยพ่อหลวงประจวบ กันไชยสัก ได้ขยายพื้นที่รักษาป่าไม้จากหลังโรงเรียน บ้านทุ่งยาวไปถึงบ้านหนองหล่ม รวมพื้นที่ป่าประมาณ 2,000 ไร่

หลังจากบ้านทุ่งยาวประกาศขยายพื้นที่รักษาป่าเพิ่มขึ้น อาชีพเผาถ่านขายก็ยังไม่ได้หมดไปทันที ชาวบ้านส่วนหนึ่งเข้าไปเผาถ่านแถบอำเภอแม่ทา ซึ่งเป็นเขตติดต่อกันอยู่ แต่มีจำนวนน้อยกว่าเดิม ชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งจึงหันมาหาอาชีพใหม่คือเก็บเห็ดขายให้กับพ่อค้าเป็น

วัตถุประสงค์ในการก่อสร้าง โดยมีพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านเป็นคนรับซื้อ ชาวบ้านคิดว่าหลังฤดูทำนาที่ว่างงาน หินในแม่น้ำสารถูกเก็บออกไปมากขึ้น ชาวบ้านที่ทำสวนลำไยอยู่ริมตลิ่งได้ร้องเรียนว่าการเก็บหินทำให้ตลิ่งพัง บ่อน้ำตื้นที่ใช้อยู่ตามบ้านเริ่มแห้ง หรือมีน้ำอยู่ลึก ชาวบ้านจึงเลิกเก็บหินในที่สุด

นอกจากนั้น มีการแก้ค่าปรับใหม่เพิ่มขึ้นจากไม้ต้นละ 25 บาท เป็นต้นละ 50 บาท และต่อมาสมัชชาพ่อหลวงทอง หมุดสัก ได้เพิ่มกฎเกณฑ์ใช้ประโยชน์จากป่า ชาวบ้านแต่ละคนมี สิทธิขอไม้ในเขตป่าใช้สอยมาปลูกบ้านได้คนละ 1 ครั้ง การขอตัดไม้ใช้สอยในเขตป่าที่ขยายต้อง ได้รับความอนุญาตจากพ่อหลวงเสียก่อน และจะต้องบอกจำนวนไม้ รายละเอียดของการใช้ วันเวลาที่ จะตัด และชักลาก

2.3.3 ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่า (พ.ศ. 2517-2532)

ยุคการแย่งชิงทรัพยากรยุคนี้ถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ที่มีผลกระทบต่อ พื้นที่ป่าไม้บ้านทุ่งยาวและภาคเหนือตอนบน นอกเหนือจากการตัดไม้ทั้งถูกต้องตามกฎหมายและ ผิดกฎหมายแล้ว ยังมีความต้องการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าไม้ ทั้งการบุกเบิกขยายพื้นที่เพาะปลูก การท่องเที่ยว การอนุรักษ์ ซึ่งกลุ่มคนทั้งภายในและภายนอกชุมชน และรัฐ ต่างมุ่งที่จะแสวงหาประโยชน์จากป่าในรูปแบบต่างๆ มากขึ้น การแสวงหาประโยชน์เหล่านี้ จึงส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของป่าไม้ที่ชาวบ้านทุ่งยาวได้พยายามรักษาสืบมา

ปี พ.ศ. 2517 เดือนกันยายน กลุ่มชาวบ้านป่าเหว ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จำนวน 300 คน ลงจากรถกันที่บ้านจำบอน ซึ่งอยู่ปากทางเข้าสู่บ้านทุ่งยาว แล้วเดินทางเข้ามาจับจองที่ดินในเขตป่าน้ำจ๋า และที่ดินที่ติดกับป่าน้ำจ๋าที่เรียกว่า "กิวข้างเผือก" โดยแบ่งพื้นที่ป่าออกเป็นแปลงๆ พ่อชาวบ้านทุ่งยาวรู้เรื่อง จึงได้ประชุมหารือกันในหมู่บ้าน ตกลงกันว่าจะทำหนังสือร้องเรียนไปยังอำเภอ ลุงผอง หมุดสัก เป็นผู้ร่างหนังสือร้องเรียน ลงวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2517 มีข้อความตอนหนึ่งว่า

... ได้ต้นตะเคียนใหญ่มีลำธารไหลออกอยู่ตลอดกาล ได้ไหลเข้าสู่ลำเหมือง แล้วไปหล่อเลี้ยงการเกษตรของราษฎรที่อาศัยทำนาประมาณ 500 กว่าไร่ นอกนั้นก็ได้อาศัยทำเกษตรอย่างอื่น ให้ความชุ่มชื้น และสัตว์เลี้ยงได้อาศัยกินในฤดูแล้งประมาณ 1,000 กว่าตัว เวลานี้มีราษฎร 200 กว่าครัวเรือน ถ้าจะเปรียบไปแล้วลำธารสายนี้เหมือนสายโลหิตใหญ่ และป่าที่ให้ความชุ่มชื้น และงดงามนี้ก็เหมือนหัวใจของชาวบ้านทุ่งยาวทุกคน...

หนังสือร้องเรียนฉบับนั้นไม่ได้รับการตอบสนองจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ชาวบ้าน ท่งยาวจำนวน 200 คนจึงเดินทางไปชุมนุมร้องเรียนที่ศาลากลางจังหวัด เพื่อขอพบผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้ว่าราชการจังหวัดจึงขอให้ส่งตัวแทนทั้ง 2 ฝ่ายมาเจรจากัน ผลการเจรจาทั้ง 2 ฝ่ายตกลงกันไม่ได้ ฝ่ายตัวแทนบ้านท่งยาวจึงกล่าวว่า "ถ้าจะเอาป่าของท่งยาวไป ต้องผ่านศพคนท่งยาวไปก่อน"

ขณะเดียวกันพ่อหลวงเขียว ลมโชติ ซึ่งเป็นคนหนึ่งของตัวแทนบ้านท่งยาวได้อ้างถึง ต้นตะเคียนที่อยู่ในป่าน้ำจ้ำว่าเป็นต้นไม้ที่คนท่งยาวสมัยก่อนเอามาปลูกไว้ ดังนั้นพื้นที่ป่าน้ำจ้ำควรเป็นของชาวบ้านท่งยาว ม.ล.ภักดี กำภู ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน จึงตัดสินใจให้ชาวบ้านท่งยาวรักษาป่าต่อไป ชาวบ้านป่าเห็ดต้องอพยพออกไปจากป่าน้ำจ้ำ

หลังเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านท่งยาวกับกลุ่มคนภายนอกครั้งนี้ ชาวบ้านได้เห็นพลังความร่วมมือสามัคคี มีความมั่นใจในการรักษาป่ามากขึ้น จึงมีมติให้ขยายพื้นที่รักษาป่าจากโรงเรียนบ้านท่งยาวไปจนถึงบ้านหนองหล่ม รวมพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ ชื่อเสียงหมู่บ้านท่งยาวเริ่มเป็นที่รู้จักในฐานะเป็นบ้านอนุรักษ์ป่า

ปี พ.ศ. 2520 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้คัดเลือกให้หมู่บ้านท่งยาวเป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ปาดัวอย่าง ได้รับมอบด้วยเกียรติยศจากนายอินทรีย์ จันทรสถิตย์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์สมัยนั้น การได้รับยกย่องให้เป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ป่าไม้ตัวอย่างระดับประเทศนั้น ในความรู้สึกของชาวบ้านท่งยาว มีความภาคภูมิใจที่รัฐได้รับรู้ถึงการกระทำของชาวบ้านในการรักษาป่าที่ผ่านมา และตีความว่ารัฐยอมรับในการรักษาป่า แม้ว่าการยอมรับนั้นไม่ได้ระบุเป็นกฎหมายก็ตาม

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา หมู่บ้านท่งยาวเป็นหมู่บ้านเป้าหมายในการพัฒนาจากหน่วย งานราชการในระดับต้นๆ ของจังหวัด หมู่บ้านท่งยาวได้กลายเป็นหมู่บ้านประกวดสี่กระทรวงหลัก หมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง หมู่บ้าน อ.พ.ป. การพัฒนาได้เปิดโอกาสให้รัฐเข้ามาจัดการ ควบคุม และครอบงำหมู่บ้านมากขึ้น และในขณะเดียวกันรัฐก็ใช้กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ร่วมในความหมายความร่วมมืออย่างสมัครใจ ทำให้หมู่บ้านกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ (ฟิลิป เอิร์ช, 2533: 112)

ในปี พ.ศ. 2526 มีองค์การพัฒนาเอกชนชื่อ "โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท" เข้ามาปฏิบัติงาน มีผู้ประสานงานองค์กรฯ ซึ่งเป็นคนบ้านท่งยาวโดยกำเนิด เข้ามาศึกษาปัจจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ตลอดจนแสวงหาความร่วมมือกับรัฐในการพัฒนา

แม้ว่าหมู่บ้านทุ่งยาวได้ผ่านวิกฤตความขัดแย้งกับกลุ่มคนภายนอกหมู่บ้าน ที่ต้อง การมายึดพื้นที่ป่าเพื่อทำเป็นพื้นที่เพาะปลูกก็ตาม แต่เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรใน ชุมชนก็ยังมีอยู่ เมื่อจำนวนครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น ขณะที่พื้นที่เพาะปลูกมีจำกัด จึงมีการเข้าไปบุกเบิกที่ดินบริเวณริมแม่น้ำแม่สารเพื่อทำไร่ ทำสวน ประกอบกับรัฐส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ จึงเป็นเงื่อนไขให้เกิดความต้องการใช้ที่ดินสำหรับการเพาะปลูกเพิ่มขึ้น บ้านทุ่งยาวซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดลำพูนมีความเหมาะสมในการทำสวนลำไยเพื่อขาย (cash cropping) มีการปลูกลำไยกันตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 และขยายพื้นที่เพาะปลูกมาจนถึงปัจจุบัน ผลผลิตลำไยกลายเป็นรายได้หลักของครอบครัว

ปี พ.ศ. 2526 ชาวบ้านทุ่งยาวประมาณ 20 คน เข้าไปบุกรุกถางป่ากึ่งข้างเผือก ซึ่งเป็นที่ราบระหว่างภูเขา ด้านหลังป่าน้ำจ๋า เนื้อที่ประมาณ 50 ไร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจ คนที่ บุกรุกเข้าใจว่าป่ากึ่งข้างเผือกไม่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ จึงได้มีการพูดคุยกัน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีมติ ให้คนที่บุกรุกถอนตัวออกจากพื้นที่ จากนั้นกรรมการหมู่บ้านได้นำเรื่องเข้าปรึกษากับป่าไม้จังหวัด และขอกล้าไม้สักมา 5,000 ต้น ชาวบ้านได้พากันมาช่วยกันปลูกต้นสักในป่าที่ถูกถาง

ขณะที่ต้นสักที่ปลูกไว้กำลังโต และปัญหาความขัดแย้งภายในกำลังได้รับการแก้ไข ก็มีชาวบ้านบางส่วนได้นำเรื่องขอเอกสารสิทธิที่ทำกินในเขตป่าสงวน (สทก.) ชาวบ้าน 10 กว่าราย ได้รับเอกสาร สทก. จากหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบ ความขัดแย้งจึงปะทุขึ้นอีกครั้งแล้วลักลอบเข้าไปใน ใจของคนบ้านทุ่งยาว

ความขัดแย้งนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่า หน่วยงานของรัฐยอมรับกรรมสิทธิ์ที่เป็นเจ้าของ ไม่เข้าใจการรักษาป่าของชาวบ้านบนพื้นฐานความคิด "หน้าหมู่บ้าน" ความเข้าใจของหน่วยงานรัฐที่ แตกต่างจากชุมชนนี้เอง กลับซ้ำเติมให้ภายในชุมชนเกิดความขัดแย้งมากขึ้น

การแย่งชิงทรัพยากรในชุมชนโดยรัฐ ซึ่งนอกจากจะขยายเขตป่าอนุรักษ์แล้ว รัฐยัง เข้ามาในรูปแบบของการพัฒนาที่ชี้แจงว่าจะช่วยแก้ไขปัญหาและนำความเจริญมาให้อีกด้วย การพัฒนาเป็นเครื่องมือที่เอื้ออำนวยให้อำนาจรัฐเข้ามาควบคุมชุมชนได้มากขึ้น มีการตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นองค์กรชุมชน ได้เข้าไปจัดระบบโครงสร้างบริหารในชุมชนให้เชื่อมกับโครงสร้างอำนาจรัฐ โครงการพัฒนา เช่น โครงการสร้างเขื่อน ฝายคอนกรีต อ่างเก็บน้ำ ส่งผลกระทบต่อองค์กรในชุมชน สูญเสียสิทธิในการจัดการทรัพยากรน้ำ ทำให้องค์กรชุมชนที่มีแต่เดิมอ่อนแอหรือหมดหน้าที่ที่เคยมี

¹ "ของหน้าหมู่บ้าน" ถือว่าเป็นของส่วนรวมที่ตกทอดกันมาหลายชั่วคน จะต้องร่วมกันรักษาและใช้ประโยชน์ตามกฎหมาย ประเพณี ระบบชลประทานเหมืองฝายก็เป็น "ของหน้าหมู่บ้าน" แบบหนึ่ง

ปี พ.ศ. 2518 ฝ่ายกั้นน้ำแม่สารที่ทำด้วย "จะเข้" ถูกเรือทิ้งและสร้างใหม่เป็นฝ่ายคอนกรีต จากเดิมน้ำจะไหลผ่านได้สะดวก เพราะฝ่ายแบบเดิมมีช่องว่างที่ทำให้ดินและทรายที่ไหลมาตามกระแสน้ำลอดผ่านไปได้ แต่ฝ่ายคอนกรีตไม่มีช่องระบายทราย ทรายจึงมาตกตะกอนทับถมจนทำให้ฝ่ายตื้นเขิน ส่งผลให้น้ำไหลเข้าที่นาน้อยลง ไม่มีสมาชิกรมาดูแลฝ่าย (ใจฝ่าย) ส่งผลให้กิจกรรมการตรวจป่าที่เคยควบคู่กับการ "ใจฝ่าย" ก็หายไปอย่างน่าเสียดาย นั่นคือความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการเหมืองฝ่ายกับการดูแลป่าไม้ในเชิงหน้าที่ได้เปลี่ยนแปลงไป อำนาจในการดูแลป่าไม้อย่างแท้จริงจึงตกอยู่กับพ่อหลวงและกรรมการหมู่บ้าน

ต่อมาปี พ.ศ. 2527 ชาวบ้านทุ่งยาวและบ้านใกล้เคียงได้ทราบข่าวว่าจะมีการสร้าง อ่างเก็บน้ำแม่สาร เหนือหมู่บ้านทุ่งยาวขึ้นไปประมาณ 10 กิโลเมตร ชาวนี้อ้างความยินดีแก่ชาวบ้าน เพราะจะได้แก้ปัญหาภัยแล้ง มีน้ำทำนา ทำสวนตลอดปี ความต้องการมีอ่างเก็บน้ำกับความต้องการสร้างอ่างของกรมชลประทานจึงสอดคล้องกัน ไม่มีการถามจากกรมชลประทานและไม่มีเสียงคัดค้านจากชาวบ้าน

ปี พ.ศ. 2528 เริ่มสร้างอ่างขนาดใหญ่ที่มีความยาวสันอ่าง 179.70 เมตร ความสูง 24 เมตร สามารถเก็บน้ำได้ถึง 16 ล้านลูกบาศก์เมตร ตอนก่อสร้างจะเทปูนซีเมนต์ลงไปใต้ดินลึก 24 เมตร เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของอ่างไม่ให้น้ำซึม ขณะที่กำลังอัดเทน้ำปูน น้ำในบ่อในหมู่บ้านมีน้ำปูนผลมอยู่ใช้ดื่มไม่ได้ ต่อมาบ่อน้ำตื้นต่างๆ ก็เริ่มเหือดแห้ง เพราะสายน้ำใต้ดินเปลี่ยนทิศทาง

อ่างน้ำที่สร้างไม่เคยมีระดับน้ำตามที่หน่วยงานกำหนดได้เลย ชาวบ้านหมดหวังที่ทำนาปีละ 2 ครั้ง ปัญหาฝนแล้งทำให้น้ำในอ่างลดลงมาก จนไม่สามารถปล่อยน้ำมาช่วยการเกษตรของชาวบ้านได้ อ่างเก็บน้ำจึงแก้ปัญหาภัยแล้งไม่ได้เลยในความรู้สึกของชาวบ้าน นาข้าว สวนลำไยเสียหาย ไม่มีน้ำใต้ดินซึมเพื่อรักษาความชุ่มชื้น ดินแห้ง ต้นไม้เหี่ยวเฉา

นอกจากนั้น ชาวบ้านยังมีปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ที่ควบคุมการปิด-เปิดประตูน้ำ เมื่อชาวบ้านต้องการน้ำเพื่อหว่านกล้า เจ้าหน้าที่ฯ ไม่ยอมเปิดประตูน้ำให้ โดยบอกว่าน้ำในอ่างฯ น้อยเปิดไม่ได้ ชาวบ้านจึงแก้ปัญหาด้วยการพังประตูน้ำ ประเมินค่าเสียหายกว่า 2 แสนบาท แตกชาวบ้านยังต้องขัดแย้งกับพ่อหลวง เพราะไม่พอใจที่พ่อหลวงไม่สามารถเจรจาให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเปิดน้ำมาให้ได้

ระบบเหมืองฝ่ายของบ้านทุ่งยาวและบ้านใกล้เคียงถึง 6 ระบบที่ร่อนรับน้ำในอ่าง และจัดการแบ่งปันน้ำภายใต้ระบบเหมืองฝ่าย บัดนี้ชะงัก เพราะไม่มีน้ำให้แบ่ง ชาวบ้านได้สูญเสียสิทธิในการจัดการทรัพยากรน้ำไปให้เจ้าหน้าที่กรมชลประทาน และเป็นความล้มเหลวของโครงการพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ (สุวารี 2540: 40)

บทเรียนที่ได้รับจากโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำแม่สารยังไม่พอ ความวิตกกังวลแล้ง อันเนื่องมาจากน้ำที่ไหลในลำเหมืองบ้านทุ่งยาวมีปริมาณลดลง ฝ่ายประชาสัมพันธ์ของกระทรวงมหาดไทยดูจะเป็นทางเลือกที่ชาวบ้านต้องใจ และด้วยข้อเสนอของปลัดอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ที่จะสร้างฝายกั้นลำเหมืองเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ในยามแล้ง ซึ่งตรงกับความคิดของชาวบ้าน ที่จะมีน้ำไว้ปลูกผักหน้าแล้ง งบประมาณแสนกว่าบาทเป็นค่าอุปกรณ์ ชาวบ้านสมทบแรงงาน

ฝายนี้จะกั้นลำเหมืองช่วงที่ผ่านป่าน้ำจ๋า และการเก็บกักน้ำไว้ในฤดูแล้งนั้นจะต้องขุดลำเหมืองสองข้างให้กว้างออกไป เพื่อให้มีปริมาณน้ำที่จะเก็บกักเพิ่มขึ้น ซึ่ง 2 ข้างลำเหมืองนั้นเป็นป่าพื้นสภาพ กำลังโต ชาวบ้านทุกหลังคามาร่วมกันขุดเหมือง แต่ขุดไม่ได้เพราะดินแข็ง มีหินปน จึงจ้างรถขุดดินมาขุดแทน

ต้นสักที่ขึ้นอยู่สองฝั่งลำเหมืองอายุ 30-60 ปี ถูกโค่นออกไป 200-300 ต้น ชาวบ้าน ทนเห็นไม้ไหว จึงบอกให้หยุด ฝายที่จะต้องขุดให้มีความยาว 200 เมตร จึงขุดได้เพียง 50 เมตร ไม้ที่ล้มแล้วเอามาขายกันในหมู่บ้านต้นละ 20-100 บาท ที่เหลือขายก็เอาไปกองไว้ที่วัด หลังจากสร้างฝายประชาสัมพันธ์เสร็จ ฝนไปตกที่บริเวณอ่างแม่สาร ที่บ้านทุ่งยาวไม่ตก น้ำจากอ่างก็ไหลมาน้อย พอน้ำเข้าลำเหมือง ฝ่ายประชาสัมพันธ์ก็กั้นน้ำไว้ ชาวบ้านจะทำนา ก็ทำไม่ได้ เพราะน้ำไม่ไหลผ่านฝาย ชาวบ้านหมดความอดทน จึงใช้ค้อนทุบฐานด้านล่างเป็นช่องให้น้ำไหลออก ปี พ.ศ. 2534 เมื่อฝ่ายประชาสัมพันธ์ไม่ได้ก็ทุบออกทั้งหมด บทเรียนของชาวบ้านทุ่งยาวที่ได้รับจากโครงการฝ่ายประชาสัมพันธ์ที่แล่นมาด้วยต้นสักกว่า 200 ต้น ไม่มีใครประเมินได้ดีกว่าชาวบ้านทุ่งยาว

ข้ออธิบายสำหรับชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยกับการสร้างฝายประชาสัมพันธ์ เพราะเป็นการสร้างฝายคอนกรีตขวางทางน้ำไม่ให้สายน้ำไหลผ่าน ซึ่งถือว่าผิดจารีตประเพณีที่ชาวบ้านเรียกว่า "ชิด" ต้นไม้ถูกโค่นจำนวนมาก ชาวบ้านเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองป่าไม้ คือ เจ้าพ่ออยู่คำ คงต้องโกรธเคือง บันดาลให้ผู้ที่เกี่ยวข้องหลายคนต้องประสบเภทภัยหรือเหตุร้ายในเวลาต่อมา คือ พ่อหลวงบ้านได้เสียชีวิตด้วยความทรมาณจากโรคมะเร็ง ปลัดอำเภอเมืองที่รับผิดชอบโครงการฯ ภายหลังได้ย้ายไปอยู่อำเภออื่นในจังหวัดลำพูนได้ถึงตัวตาย แก่ฝ่ายเป็นอัมพาต จนต้องทำพิธีขอขมาต่อเจ้าพ่ออยู่คำ จึงมีอาการดีขึ้น ชายคนที่ตัดต้นไม้เกิดอุบัติเหตุจากรถจักรยานยนต์ เหตุการณ์เหล่านี้ ชาวบ้านเห็นว่าไม่ใช่เป็นเหตุบังเอิญ แต่เป็นการลงโทษของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่อผู้ที่กระทำผิดจารีตประเพณีที่เป็นกฎเกณฑ์ของชุมชนโดยไม่มีละเว้น

การพยายามรักษาป่าของชาวบ้านทุ่งยาวที่ผ่านมา ไม่ได้ดำเนินการอย่างสะดวก เหมือนกับที่ผู้นำที่เป็นวิทยากรได้ถ่ายทอดประสบการณ์ให้ผู้เข้าศึกษาดูงานได้เข้าใจ แต่ได้มา

จากความสามารถในการจัดการคลี่คลายปัญหาที่มากกระทบทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งสรุปออกมาเป็นบทเรียนครั้งแล้วครั้งเล่า

เหตุการณ์ที่กรมป่าไม้จะประกาศให้ป่าทุ่งยาวเป็นวนอุทยานแห่งชาติ เป็นเหตุการณ์หนึ่งที่ชาวบ้านทุ่งยาวลืมไม่ลง และได้ผ่านการทดสอบจากรัฐครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน กล่าวคือ อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) จังหวัดลำพูน นายประเทือง ปานลักษณะ ได้เสนอชาวบ้านทุ่งยาวให้ยกป่าน้ำจันนี้แก่องกรมป่าไม้ เพื่อประกาศเป็นวนอุทยานแห่งชาติ เป็นการป้องกันคนภายนอกเข้ามาบุกรุก

ชาวบ้านมีความเห็นคล้อยตามข้อเสนอ ส.ส. ด้วยเข้าใจว่ายังมีสิทธิ์เข้าไปหาประโยชน์ เช่น เก็บเห็ด ผักป่า หาพืช ได้เหมือนเดิม ส.ส. ท่านนั้นได้ติดต่อไปยังกรมป่าไม้ให้ส่งเจ้าหน้าที่มาสำรวจ (พยุหศักดิ์ 2540: 16) ต่อมาในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2532 เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้จัดประชุมชาวบ้านที่ศาลาวัดทุ่งยาวเรื่องจะประกาศให้ป่าทุ่งยาวเป็นวนอุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านทุ่งยาวทั้งหมู่บ้านมาประชุมกันหมดบ้าน เต็มห้องประชุมจนล้นออกมา

เจ้าหน้าที่ชี้แจงถึงผลดีที่ชาวบ้านจะได้รับถ้าเปลี่ยนป่าน้ำจันเป็นวนอุทยานแห่งชาติ คือ จะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวป่าน้ำจันมากมาย บ้านทุ่งยาวจะมีชื่อเสียง พอเป็นวนอุทยานฯ ความเจริญต่างๆ จะไหลเข้าสู่หมู่บ้าน มีงบประมาณปีละ 80,000 บาทมาพัฒนาป่าไม้ แถมได้ขายของที่ระลึกให้แก่นักท่องเที่ยวตลอดปี เศรษฐกิจหมู่บ้านก็จะดีขึ้น เสียงของชาวบ้านได้ตอบว่า เราอยู่อย่างนี้ก็พอใจแล้ว ไม่ต้องการเงินที่จะได้รับจากการท่องเที่ยว ถ้าเป็นวนอุทยานฯ แล้ว หินก้อนเดียวก็เอาออกมาไม่ได้ หน่อไม้ เห็ด ไข่มดแดง ใบตองจะเอาที่ไหนมากินมาใช้ ที่เลี้ยงวัวควายก็จะไม่มี เงินแปดหมื่นบาทให้ไปพัฒนาเขาหัวโล้นที่อยู่ป่าตรงข้าม ส่วนป่าบ้านทุ่งยาว รัฐไม่จำเป็นต้องเสียงบประมาณรักษาแม้แต่บาทเดียว ชาวบ้านยังบอกอีกว่าถ้าป่าเป็นอุทยาน ชาวบ้านจะไม่เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของอีกต่อไป จะคิดว่าป่าเป็นของกรมป่าไม้ ในที่สุดชาวบ้านก็จะช่วยกันตัดไม้จนหมด เจ้าหน้าที่ 10 คน มี 20 ตา แต่ชาวบ้านมีไม้รู้กี่พันตา เจ้าหน้าที่เขาคิดว่าจะรักษาป่าแทนชาวบ้านได้หรือ ชาวบ้านจะแอบตัดไม้เมื่อไหร่ก็ได้ (ชัชวาลย์ และนันทา 2536: 38-39) นอกจากนั้น ยังต่อว่าเจ้าหน้าที่ป่าไม้วว่า "ตอนที่ถูกทำลาย ราชการไม่สนใจ แต่พอชาวบ้าน รักษา ดูแล และฟื้นฟู จนอุดมสมบูรณ์ กรมป่าไม้ก็มาหวังและจะเข้ามาดูแล"

หลังจากชาวบ้านทุ่งยาวยืนยันจะจัดการดูแล รักษา และใช้ประโยชน์จากป่าด้วยวิธีการของชุมชน ไม่ต้องการจัดการแบบวนอุทยาน ทางราชการก็ได้ยกเลิกประกาศวนอุทยาน ความสำเร็จของชาวบ้านทุ่งยาวจากการให้กรมป่าไม้ยกเลิกประกาศวนอุทยาน ส่วนมากมาจากการคัดค้านของผู้หญิงหรือกลุ่มแม่บ้านที่นั่งอยู่แถวหน้าของที่ประชุม คอยตอบโต้และให้เหตุผลกับ

เจ้าหน้าที่ป่าไม้อยู่ตลอดเวลา เนื้อหาที่ได้ตอบของผู้หญิง จะมาจากความรู้สึกที่ไม่มั่นใจในกฎระเบียบของวนอุทยาน ที่ปิดกั้นไม่ให้ผู้หญิงที่เป็นคนบ้านทุ่งยาวเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อปากท้องของครอบครัวเหมือนที่เคยปฏิบัติมา จนกลายเป็นมิติของชาวบ้านทุ่งยาวในการคัดค้านประกาศพื้นที่ป่าน้ำจืดเป็นวนอุทยาน

2.3.4 ยุคป่าชุมชน (พ.ศ. 2532 ถึงปัจจุบัน)

ยุคนี้ถือเป็นยุคที่ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด อันเป็นผลจากนโยบายของรัฐ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การจัดการทรัพยากร และมีการเคลื่อนไหวนอกชุมชนมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2532 เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ อำเภอกระทุง บ้านคีรีวงศ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช น้ำได้พัดพาเอาดินท่อนซุงจำนวนมหาศาล ไหลลงมาทำลายบ้านเรือน ทรัพย์สิน ไร่นา และชีวิตของมนุษย์และสัตว์เป็นจำนวนมาก ส่งผลให้รัฐบาลประกาศปิดสัมปทานป่าทั่วประเทศ และหันมาเน้นนโยบายการอนุรักษ์ โดยการเพิ่มพื้นที่ป่าด้วยการประกาศและขยายเขตอนุรักษ์ เช่น วนอุทยานแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเพิ่มขึ้น โดยไม่สำรวจให้ถี่ถ้วนว่ามีชุมชนอาศัยอยู่มาก่อนหรือไม่ จึงก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ (อัจฉรา 2542: 5) อีกด้านหนึ่ง รัฐบาลก็มีนโยบายเพิ่มพื้นที่ป่า โดยส่งเสริมบทบาททุนเอกชน ให้มีการทำป่าเชิงพาณิชย์ขนาดใหญ่ เพื่อทำเป็นวัตถุดิบทำอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ ตอบสนองปริมาณการใช้กระดาษ ซึ่งนับวันจะเพิ่มขึ้น กรณีสวนป่ากิตติ หรือโครงการจัดสรรที่ทำกินเพื่อราษฎรยากไร้ (คจก)

จังหวัดลำพูน มีการตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ อยู่ห่างจากหมู่บ้านทุ่งยาวประมาณ 10 กิโลเมตร ส่งผลกระทบให้ชาวบ้านที่อยู่รอบๆ นิคมอุตสาหกรรม นอกจากนั้น กระแสการซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไร (land speculation) ทำให้ชาวบ้านสูญเสียที่ดินบางแห่ง ผู้ใหญ่บ้านได้ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่รัฐบางคนออกเอกสารสิทธิให้ทุนเอกชน เกิดการบุกรุกป่าสาธารณะได้ถูกต้องตามกฎหมาย บ้านทุ่งยาวก็ได้รับผลกระทบจากกระแสดังกล่าว แต่ไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านใกล้เคียง การขายที่ดินส่วนใหญ่จะขายให้กับคนภายในหมู่บ้านหรือในหมู่เครือญาติเดียวกัน ทำให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินยังอยู่กับชาวบ้านทุ่งยาว

การดูแลรักษาป่าไม้ของชาวบ้านทุ่งยาวในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ไม่ได้เกิดจากแนวความคิดเรื่องป่าชุมชน แต่เกิดจากสำนึกการหวงแหนป่าไม้ของชุมชนไว้ เพื่ออนาคตของลูกหลาน ชาวบ้านยังเรียกป่าของชุมชนว่า "ป่าน้ำจืด" อยู่ แนวคิดเรื่องป่าชุมชนเกิดขึ้นจากความตื่นตัวของนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ท่ามกลางกระแสสังคมที่ไม่เชื่อถือในประสิทธิภาพในการรักษาป่าของหน่วยงานรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมป่าไม้ แม้จะมีการเพิ่มขึ้นของงบประมาณ อัตราค่าจ้างเจ้าหน้าที่ แต่พื้นที่ป่าไม้โดยรวมของประเทศลดลงเรื่อยๆ จนอยู่ในขั้นวิกฤต

สาเหตุหนึ่งที่พื้นที่ป่าลดลง คือ นอกจากวิธีคิดที่มองป่าไม่ป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐโดย มีกรรมป่าไม้มีบทบาทในการจัดการป่าแต่เพียงฝ่ายเดียวแล้ว ยังมองชาวบ้านเป็นผู้บุกรุกทำลายป่า ทำให้ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในการดูแลจัดการป่าไม้ ดังนั้นแนวคิดเรื่องป่าชุมชนจึงถูกนำเสนอ ในฐานะที่เป็นแนวคิดทางเลือกต่อการผูกขาดอำนาจในการจัดการป่าที่ล้มเหลวของรัฐ (ปิ่นแก้ว 2542: 17) แนวคิดป่าชุมชนที่นำเสนอเป็นครั้งแรกในสังคมไทยโดยฉลาดชาย รมิตานนท์ คือ

“ป่าชุมชน คือ รูปแบบการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่างๆ จากป่าที่ชาวบ้านตามชุมชนที่อยู่ในป่าและอยู่ใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานาน โดย มีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่างๆ มีอาณาเขต และกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกัน ทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง พร้อมทั้งมีองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสม บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน อันเกิดจากการสะสมประสบการณ์แห่งการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดและสะสมภูมิปัญญานั้นมาหลายชั่วอายุคน” (ฉลาดชาย 2534: 162)

พร้อมกันกับความตื่นตัวทางแนวคิดป่าชุมชน ก็เกิดความขัดแย้งกรณีเช่าพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมระหว่างชาวบ้านกับนายทุน ซึ่งได้รับอนุญาตจากกรมป่าไม้ปี พ.ศ. 2532 ในพื้นที่ป่าห้วยแก้ว เขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ฮ่องสอน อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ แม้ว่าการดำเนินการขอเช่าพื้นที่ป่าจะถูกต้องตามกฎหมาย แต่ผืนป่าดังกล่าว ชุมชนได้ดูแลและใช้ประโยชน์มาเป็นเวลานาน ไม่ว่าจะเป็นการใช้น้ำในห้วยเพื่อการเกษตร การบริโภค และการเก็บหาอาหารจากป่า จำพวกผักป่า เห็ดนานาชนิดเพื่อการบริโภคและนำไปขายเป็นรายได้

ชาวบ้านได้รวมตัวกันคัดค้านและร้องเรียนไปยังหน่วยงานต่างๆ ตั้งแต่ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด จนถึงระดับรัฐมนตรี โดยได้รับการช่วยเหลือจากนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ การเคลื่อนไหวคัดค้านได้ขยายขอบเขตถึงขั้นมีการบุกยึดพื้นที่ป่าและขับไล่คนงาน แกนนำชาวบ้าน 9 คนและนักศึกษา 1 คน ถูกออกหมายจับในข้อหาบุกรุก

ขณะเดียวกันก็เกิดเหตุร้ายแรง ครูใหญ่โรงเรียนบ้านห้วยแก้ว ซึ่งเป็นที่ปรึกษาและให้ความช่วยเหลือชาวบ้านถูกยิงเสียชีวิต ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าสาเหตุการลอบสังหารมาจากความขัดแย้งภายในสภาตำบลและกรณีคัดค้านการเช่าป่า การคัดค้านในรูปแบบต่างๆ ได้ดำเนินไปอย่าง

ต่อเนื่อง จนถึงวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2532 นายไพโรจน์ สุวรรณกร อธิบดีกรมป่าไม้ในขณะนั้น ได้เดินทางเข้าไปพบชาวบ้านในพื้นที่ และได้แถลงข่าวว่าจะเพิกถอนการเช่าป่าและมอบผืนป่านั้นให้ชาวบ้าน จัดการในรูปแบบป่าชุมชน ความขัดแย้งในพื้นที่บ้านห้วยแก้วจึงคลี่คลายลง

กรณีการเช่าป่าห้วยแก้ว ทำให้ชาวบ้านภาคเหนือตระหนักว่า หากชุมชนไม่มีสิทธิในการจัดการทรัพยากรตามกฎหมาย กรมป่าไม้ก็จะปล่อยให้บุคคลภายนอกเข้ามาบุกรุกครอบครอง ป่าของชุมชนอยู่เรื่อยไป จึงเป็นที่มาของการเกิดขบวนการเรียกร้องกฎหมายป่าชุมชน เพื่อเป็นกฎหมายที่รับรองสิทธิของชุมชนในการดูแลและจัดการป่าไม้ในชุมชนท้องถิ่น

การเรียกร้องพระราชบัญญัติป่าชุมชน ได้เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสความขัดแย้งการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐ ทูต และชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน องค์การพัฒนาเอกชน และนักวิชาการได้ร่วมร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับประชาชน เพื่อช่วงชิงการให้ความหมายคำว่า "ป่าชุมชน" จนกระทั่งปี พ.ศ. 2539 คณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (กนภ.) ได้รับมอบหมายจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สภาพัฒน์) ภายใต้มติคณะรัฐมนตรี ให้ดำเนินการยกร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน โดยระดมความคิดเห็นร่วมกันระหว่างตัวแทนชาวบ้าน เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ นักวิชาการ องค์การพัฒนาเอกชน และข้าราชการ จนได้ร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน ฉบับ กนภ.

คณะรัฐมนตรีได้มีมติรับรองหลักการในร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับดังกล่าว สาระสำคัญของร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน (กนภ.) คือการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างรัฐกับประชาชน หลายฝ่ายในการดูแลและรักษาป่า และตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมและประเพณีที่หลากหลายของชุมชนในการอนุรักษ์ การใช้และการพัฒนาทรัพยากร จึงเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถกำหนดแนวทางการดูแล รักษา และใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน โดยสอดคล้องกับวัฒนธรรมและประเพณีแต่ละท้องถิ่น มีการตรวจสอบดูแลจากคณะกรรมการซึ่งประกอบด้วยตัวแทนจากรัฐและประชาชนหลายฝ่าย

จากสถานการณ์ความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรและการหาทางเลือกที่สำเร็จเป็นรูปธรรมในการดูแลรักษาป่าโดยชุมชน ชุมชนบ้านทุ่งยาวจึงเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้เรื่องป่าชุมชนแห่งหนึ่งของภาคเหนือ ได้มีคณะชาวบ้าน ข้าราชการ นักเรียน ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เข้ามาศึกษาดูงานตลอดเวลา เฉลี่ย 2 คณะต่อเดือน ผู้นำชุมชนมักจะได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรบรรยายตามที่ต่างๆ ส่งผลให้เกิดองค์กรป่าชุมชนขยายไปตามจังหวัดต่างๆ จนเกิดเป็นเครือข่ายป่าชุมชนขึ้น

ช่วงปี พ.ศ. 2534-2539 เป็นช่วงที่ชาวบ้านทุ่งยาวมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ ผู้ชายวัยทำงานส่วนใหญ่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น งานก่อสร้างออกโรงไปขายตู้ ขายกระจก มีส่วนน้อยที่ยังทำนาแต่พอกิน ที่นาจำนวนมากถูกปล่อยทิ้งร้าง ไม่มีคนมาเช่านา จนเจ้าของที่นาต้องไปผ่อนวอนหรือให้ทำนาฟรีโดยไม่คิดค่าเช่า ได้ผลผลิตแล้ว แต่จะแบ่งให้เจ้าของที่นา บางคนคิดขายที่นาเพราะลูกหลานไม่อยากทำนาต่อไป

การที่ผู้ชายออกไปทำงานที่เป็นค่าจ้างนี้เอง จึงเป็นเงื่อนไขทำให้ผู้หญิงต้องแบกรับภาระเพิ่มขึ้นจากเดิม ทำงานแทนผู้ชาย เช่น ไปร่วมชุดลอกลำเหมือง ดูแลน้ำในนาข้าว และต้องดูแลรักษาป่าชุมชน ผู้นำแม่บ้านบางคนได้รับเลือกเป็นกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งต้องรับหน้าที่ดูแลป่าและรับภาระต้อนรับคณะดูงานป่าชุมชนด้วย

ปี พ.ศ. 2541 กลุ่มแม่บ้านทุ่งยาวได้สำรวจและเก็บข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่บ้านทุ่งยาว การเก็บข้อมูลได้ดำเนินการเก็บตลอดปี และสรุปรวบรวมนำเสนอรายงานต่อที่ประชุมในหมู่บ้าน ปรากฏว่าประโยชน์ที่ได้ นำเป็นอาหารคิดเป็นมูลค่า 710,000 บาท บริโภคภายในครอบครัวร้อยละ 70 อีกร้อยละ 30 ขายเป็นรายได้

ผลการสำรวจของกลุ่มแม่บ้านครั้งนี้ก่อให้เกิดการปรับปรุงแก้ไขกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านยอมรับบทบาทของผู้หญิงในการเข้าร่วมจัดการป่าชุมชนมากขึ้น จะเห็นได้จากการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ผู้หญิงจำนวน 5 คนได้รับเลือกเป็นกรรมการ และผู้หญิง 3 คนเป็นตัวแทนบ้านทุ่งยาวเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน ร่วมผลักดันเชิงนโยบาย พ.ร.บ. ป่าชุมชน และทำความเข้าใจเรื่องป่าชุมชนตามหมู่บ้านต่างๆ ในจังหวัดลำพูนด้วย

ช่วงนี้กระแสการตื่นตัวของชาวบ้านเกี่ยวกับป่าชุมชนสูงขึ้น ซึ่งแต่เดิมบ้านทุ่งยาวเป็นเพียงศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนเท่านั้น ปัจจุบันผู้นำได้ออกมาเคลื่อนไหว พ.ร.บ. ป่าชุมชนในระดับภาคเหนือร่วมกับเครือข่ายกลุ่มอื่นๆ หลังจากมีสมาชิกร่วมป่าชุมชนภาคเหนือครั้งแรกที่ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2542

2.4 สรุป

ในบทนี้ได้แสดงให้เห็นถึงการอพยพตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านทุ่งยาว อันเนื่องมาจากสาเหตุของความแห้งแล้งอดอยาก เพื่อมาหาทำเลที่ตั้งแห่งใหม่ริมแม่น้ำแม่สาร พร้อมกับการหักร้างถางพงกลายเป็นทุ่งนาระหว่างเทือกเขา ชุมชนบ้านทุ่งยาวได้แสดงออกถึงความเป็นชุมชนตั้งแต่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ โดยผู้นำชุมชนได้ระดมชาวบ้านมาช่วยกันจัดสร้างระบบเหมืองฝายเพื่อนำน้ำ

จากน้ำแม่สารที่มีระดับน้ำต่ำกว่าพื้นที่นาที่ใช้ในการทำนา โดยการแบ่งปันที่นาให้กับชาวบ้านที่ มาช่วยขุดเหมืองฝาย และจัดสรรน้ำให้กับสมาชิกที่ทำนาอย่างเป็นธรรม จากบทเรียนประสบการณ์ ความแห้งแล้งของหมู่บ้านเดิม เมื่อชาวบ้านขุดเหมืองฝายที่ป่าที่ราบจำนวน 60 ไร่ ผู้นำได้ชักชวนกันอนุรักษ์ป่าผืนนั้นไว้เพราะบริเวณผืนป่านั้นมีน้ำผุดออกมาจากใต้ดิน เรียกกันว่า "ป่าน้ำจ๋า" ซึ่งเชื่อกันว่าบริเวณที่น้ำผุดออกมาจะมีผีอารักษ์คอยปกปักรักษาป่าผืนนี้อยู่ เดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำของทุกปีจะมีพิธีกรรมเลี้ยงผีฝาย ผีป่า เป็นการเคารพในอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะบันดาลให้ชาวบ้านมีความอยู่เย็นเป็นสุข ฟ้าฝนดี มีข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์

การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านทุ่งยาวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2457 ได้มีพัฒนาการที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ และชุมชนกับตลาดจากภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน น้ำในชุมชน ตลอดจนการแย่งชิงทรัพยากรอันเป็นบทเรียนและเป็นเงื่อนไขต่อการเคลื่อนไหวของชาวบ้านทุ่งยาวในการจัดการป่าไม้ของชุมชนที่เรียกกันว่า "ป่าชุมชน" หมู่บ้านทุ่งยาวมีพัฒนาการที่สามารถแบ่งออกเป็น 4 ยุคใหญ่ๆ คือ 1.) ยุคการตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ดินทำกิน (พ.ศ. 2458-2468) เป็นยุคของการอพยพมาตั้งถิ่นฐาน สร้างบ้านและชุมชนให้เป็นปึกแผ่น ชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างระบบเหมืองฝายเพื่อทดน้ำเข้านาและรักษา "ป่าน้ำจ๋า" 2.) ยุคตัดไม้ทำลายป่า (พ.ศ. 2469-2516) เป็นยุคที่รัฐและระบบตลาดเข้ามาเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรป่าไม้จนส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและความแห้งแล้งของชุมชน เช่น การสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-เชียงใหม่ ตัดไม้เป็นเชื้อเพลิงรถไฟเครื่องจักรไอน้ำ และชาวบ้านทุ่งยาวตัดไม้เผาถ่านขาย เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านตกลงขายและฟันฟืนพื้นที่ป่าไม้เพิ่มขึ้น 3.) ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่า (พ.ศ. 2517-2532) เป็นยุคที่แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวของชาวบ้านทุ่งยาวในการต่อต้านการเข้ามายึดพื้นที่ป่าไม้ที่ชาวบ้านรักษาของหน่วยงานราชการ และกลุ่มชาวบ้านจากต่างหมู่บ้านที่ต้องการขยายพื้นที่ทำกิน และกลุ่มสตรีแม่บ้านมีบทบาทอย่างชัดเจนเมื่อเผชิญกับข้าราชการ ไม่ยอมให้หน่วยงานราชการเอาป่าไม้ไปจากพวกเขา และ 4.) ยุคป่าชุมชน (พ.ศ. 2532-ปัจจุบัน) เป็นยุคที่ชาวบ้านตื่นตัวในสิทธิของตนเองในการจัดการป่าที่เรียกว่า "ป่าชุมชน" และขยายผลออกเป็นเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน เป็นยุคที่ผู้หญิงในหมู่บ้านออกมาเคลื่อนไหวประเด็นป่าชุมชนร่วมกับผู้ชาย จากสภาพแวดล้อมของชุมชนและพัฒนาการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวทำให้เราเข้าใจถึงบริบทที่เปลี่ยนแปลงในชุมชนอันเป็นเงื่อนไขให้กลุ่มแม่บ้านซึ่งเป็นผู้หญิงออกมาร่วมเคลื่อนไหวในกิจกรรมชุมชนในพื้นที่สาธารณะมากขึ้น

ถึงแม้ว่าผู้หญิงชุมชนบ้านทุ่งยาวได้ออกมาร่วมเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชน อันเป็นผลสืบเนื่องจากหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้น และความสัมพันธ์กับรัฐนั้นส่งผลกระทบต่อความ

มันคงในการดำรงชีพของผู้หญิง ช่วงยุคปลายของการแย่งชิงพื้นที่ป่า (พ.ศ. 2517-2532) อันสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนเป็นครั้งแรก ส่วนบทบาทของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนในยุคก่อนนั้น ไม่มีปรากฏในเอกสารการศึกษาป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวเลย เพราะงานศึกษาป่าชุมชนที่ผ่านมา ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้นำองค์กรชุมชนที่เป็นผู้ชาย ในการดูแลรักษาป่าตามประเพณี และประยุคดีให้สอดคล้องกับสถานการณ์ชุมชนที่เปลี่ยนไป เมื่อเผชิญกับอำนาจรัฐและทุน การเน้นให้ความสำคัญกับผู้นำซึ่งแสดงนัยยะความเป็นชายในฐานะตัวแทนชาวบ้านทั้งหญิงและชายนี้เอง ทำให้งานศึกษาป่าชุมชนได้ละเลยบทบาทของผู้หญิงในกิจกรรมชุมชนที่เกิดขึ้นจริง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมถึงมองไม่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับป่าไม่ว่าผู้หญิงได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าไม้อย่างไร อันจะทำให้เราได้เข้าใจถึงเงื่อนไขบทบาทของผู้หญิงที่เปลี่ยนไป ตั้งแต่ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่าจนถึงยุคป่าชุมชน

บทที่ 3 การพัฒนสตรีในชนบท

ในบทนี้ผู้ศึกษาจะนำเสนอแนวคิดแนวทางการพัฒนสตรี ของหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งมีบทบาทเชื่อมโยงกันตั้งแต่ในระดับสากลจนถึงระดับหมู่บ้าน แนวทางการดำเนินงานขององค์กรพัฒนสตรีเหล่านี้ เป็นเงื่อนไขให้กลุ่มผู้หญิงได้เกิดความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมเคลื่อนไหว ทั้งที่เป็นกิจกรรมอาชีพเสริม และกิจกรรมด้านสังคม สิ่งแวดล้อม ซึ่งชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงได้ก้าวเข้ามาร่วมเคลื่อนไหวกิจกรรมทางสาธารณะได้อย่างไร ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้แบ่งประเด็นการนำเสนอออกเป็น 4 ประเด็น คือ

ประเด็นที่ 1 แนวทางการพัฒนสตรีในทางสากล ที่สะท้อนให้เห็นพัฒนาการแนวทางการดำเนินงานพัฒนสตรีจากแนวทางสตรีในการพัฒนา (Women in Development: WID) ไปสู่แนวทางหญิงชายกับการพัฒนา (Gender and Development: GAD)

ประเด็นที่ 2 การพัฒนสตรีในประเทศไทย เพื่อแสดงให้เห็นถึงนโยบายและแนวทางการพัฒนสตรีของไทย เชื่อมโยงกับกระแสการพัฒนสตรีในระดับสากล และมีส่วนกำหนดแผนการพัฒนสตรีในทางปฏิบัติกับหน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน

ประเด็นที่ 3 แนวทางการพัฒนสตรีของหน่วยงานราชการ ในที่นี้จะเฉพาะเจาะจงไปที่บทบาทของกรมพัฒนาชุมชน (พ.ช.) ซึ่งมีพัฒนาการประจำจังหวัดเข้าไปดำเนินกิจกรรมจัดตั้งองค์กรสตรีในระดับชุมชน

ประเด็นที่ 4 แนวทางการพัฒนสตรีขององค์กรพัฒนาเอกชน เป็นองค์กรจากภายนอกชุมชนชื่อ "โครงการปฏิรูปการเกษตรและการพัฒนาชนบทจังหวัดลำพูน" ภายใต้มูลนิธิส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาชุมชน ที่ได้เข้ามาดำเนินงานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 และมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้ผู้หญิงมีบทบาทร่วมกับผู้ชายในกิจกรรมของชุมชน

3.1 แนวทางการพัฒนสตรีในทางสากล

ระหว่างปี พ.ศ. 2493-2503 องค์กรพัฒนาฯได้เริ่มให้การยอมรับบทบาทของผู้หญิงในการผลิตซ้ำว่ามีความสำคัญต่อสังคม เช่น งานทำในบ้าน ดูแลเด็ก ดังจะเห็นได้จากแนวทางของโครงการพัฒนาต่างๆ เช่น การวางแผนครอบครัวและควบคุมประชากร โภชนาการ สุขภาพอนามัยแม่และเด็ก การพัฒนาเศรษฐกิจในบ้านก็คือการพัฒนาผู้หญิงในฐานะที่เป็นแม่บ้าน ภรรยาและแม่ ซึ่งเป็นที่มาของการพัฒนาแนวสวัสดิการอันเป็นประโยชน์ต่อผู้หญิง ให้มีบทบาท ใน

ทางการผลิตซ้ำทางเศรษฐกิจต่อไป แต่ในขณะเดียวกันสังคมก็ยังไม่ให้การยอมรับบทบาทของผู้หญิงในการผลิตที่คิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ งานโครงการพัฒนาสตรีจึงจำกัดอยู่ในขอบเขตแบบหญิง (Female Domain) เช่น งานฝีมือ เย็บปักถักร้อย การดูแลสุขภาพของตนเองและเด็ก เป็นต้น โครงการพัฒนาได้ละเลยไม่ให้ความสนใจต่อโครงสร้างทางสังคมที่ชายเป็นใหญ่ รวมถึงความสัมพันธ์หญิง-ชาย

แนวทางการพัฒนาผู้หญิงในการพัฒนา (Women in Development: WID) ได้รับอิทธิพลจากงานเขียนของ Boserup ในหนังสือชื่อ "บทบาทผู้หญิงในการพัฒนาเศรษฐกิจ" ซึ่งเป็นหนังสือเล่มแรกที่บันทึก รวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบถึงผลกระทบจากการพัฒนาระบบทุนนิยมที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตผู้หญิงในสังคมต่างๆ ที่ไม่ใช่ตะวันตก (Non Western Societies) ผลกระทบดังกล่าวไม่ได้รับความสนใจจากผู้กำหนดนโยบายและ/หรือนักวางแผนส่วนใหญ่ Boserup ได้นำเสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงในการพัฒนาไว้ 3 ประเด็นคือ

1. การเปลี่ยนผ่านสังคมจากระบบจารีตประเพณีไปสู่ระบบความทันสมัย (Modernization) ส่งผลต่อความสูญเสียสถานภาพของผู้หญิงทั่วโลก โดยเฉพาะการปฏิวัติอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีทันสมัยที่กระทบกับมาตรฐานในการดำรงชีพ เงื่อนไขการดำรงชีพของผู้หญิงส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการปรับปรุงแก้ไข ผู้หญิงยังต้องทำงานหนัก ไม่มีความสุข และไม่ได้รับผลพวงจากการพัฒนา

2. การพัฒนาเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าทั้งในเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ส่งผลกระทบต่อการทำงานของหญิง ผู้ที่ได้รับประโยชน์มากกว่าจึงเป็นผู้ชาย การผลิตตามประเพณีดั้งเดิมจะนิยมผลิตด้วยมือ เช่น การทอผ้า ทำโดยแรงงานผู้หญิง เมื่อเปลี่ยนอุปกรณ์การทอเป็นเครื่องจักรผู้ชายจึงเข้ามาดำเนินการควบคุมเครื่องทอแทนผู้หญิง บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่าจิตใจอารมณ์ของผู้หญิงไม่เหมาะสมสำหรับงานที่ใช้เครื่องจักร จึงไม่ได้รับการฝึกฝนให้ใช้เครื่องจักร ดังนั้น ผู้หญิงจึงยังคงเป็นแรงงานที่ไร้ฝีมือต่อไป

3. การแบ่งแยกทางเพศสภาพเป็นปัจจัยพื้นฐานสำหรับการแบ่งงานกันทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานที่เกี่ยวข้องกับการยังชีพ เช่น งานดูแลเด็ก เลี้ยงสัตว์ ทำอาหาร ทำความสะอาด หาน้ำหาฟืนสำหรับครอบครัว งานเหล่านี้ภาระความรับผิดชอบมักจะตกอยู่กับผู้หญิงและเด็กหญิง งานยังชีพเหล่านี้ไม่ได้รับการพิจารณาให้เป็นงานที่มีมูลค่าทางการผลิตในสายตาของผู้กำหนดนโยบาย/นักวางแผน มูลค่าของงานยังชีพจึงไม่ปรากฏให้เห็นในข้อมูลทางสถิติ

Boserup สรุปว่าการพัฒนาแบบทุนนิยม ผู้ชายเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์ในกระบวนการผลิต ดังนั้น Boserup จึงเสนอว่าควรให้ผู้หญิงเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วม

(Participation) ในทุกด้าน เช่น การจ้างงาน การศึกษา และการเมือง เป็นต้น ข้อเสนอของ Boserup ได้รับความสนใจมากขึ้นจนถูกกำหนดออกมาเป็นแนวทางผู้หญิงในการพัฒนา (Women in Development): WID) WID ถือว่าเป็นการวิพากษ์ต่อแนวทางการพัฒนาแบบทันสมัย ที่ทำให้สภาพผู้หญิงในประเทศที่กำลังพัฒนาตกต่ำ เพราะผลของการพัฒนาในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสุขภาพอนามัยก็ดี เทคโนโลยีก็ดี ตกไม่ถึงมือผู้หญิง แนวทาง WID ที่กำหนดออกมานี้จึงส่งผลกระทบต่อนโยบายการพัฒนาสตรีในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย (Rao, 1996: 26-27)

WID เป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานมาจากแนวคิดสตรีเสรีนิยม (Liberal Feminism) และแนวคิดความทันสมัย (Modernization) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มุ่งเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิง-ชายในสังคม เพื่อยกระดับฐานะของสตรีให้ดีขึ้น และจัดการกดขี่สตรีในสังคมโดยเชื่อมโยงเข้ากับแนวคิดความทันสมัยที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาในช่วง พ.ศ. 2493-2513 ที่มุ่งปรับปรุงมาตรฐานการครองชีพในประเทศกำลังพัฒนาและลดปัญหาความยากจนในประเทศกำลังพัฒนา แนวคิดความทันสมัยมองว่าการพัฒนาคือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจซึ่งจะต้องทำให้เกิดขึ้นก่อนแล้วการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะตามมา

หลักการของแนวคิดสตรีในการพัฒนาอยู่ที่สตรีต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างเสมอภาคกับบุรุษ เนื่องจากสตรีเป็นกลุ่มประชากรที่ล้าหลังและยากจนที่สุดและไม่ได้ทำการผลิตที่ส่งผลต่อการพัฒนาอย่างเต็มที่ ความยากจนและล้าหลังทำให้สตรีไม่ได้รับความเสมอภาค และไม่สามารถเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา เพื่อให้เกิดความเสมอภาคระหว่างหญิง-ชาย จะต้องทำให้เกิดความทันสมัยขึ้นก่อน ดังนั้นยุทธศาสตร์ความเสมอภาคระหว่างหญิง-ชายจึงมีพื้นฐานความเชื่อที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชายจะปรับเปลี่ยนได้เองเมื่อผู้หญิงเข้ามาเป็นหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจกับผู้ชายในการพัฒนา แนวทางการพัฒนาสตรีของแนวคิดสตรีในการพัฒนาจึงเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและรายได้ให้แก่สตรี (พัลลพ, 2543: 8)

ในต้นปี พ.ศ. 2513 โครงการพัฒนาสตรีต่างๆ ได้รับการสนับสนุนจากประเทศผู้ให้ทุน (Donor Countries) มีการจัดตั้งหน่วยงาน กระทรวง คณะกรรมการสตรีขึ้นในประเทศกำลังพัฒนา มีการออกแผนงาน (Blue Print) จากบรรดาหน่วยงานทั้งจากรัฐบาล หน่วยงานช่วยเหลือระดับชาตินานาชาติ ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศกำลังพัฒนา ช่วงกลางปี พ.ศ. 2518 ผู้เชี่ยวชาญและนักเทคนิคเข้าไปทำงานพัฒนาภาคสนาม เพื่อทำความเข้าใจชุมชนชนบทและบทบาทผู้หญิงในระดับท้องถิ่น รวมถึงวัฒนธรรมที่กำหนดวิถีชีวิตของผู้หญิง องค์กรแหล่งทุนต่างประเทศจำนวนมาก ทั้งของรัฐบาลและองค์กรพัฒนาเอกชน ก็กำหนดนโยบายตามอย่างกัน

(Assimilationist Policy) ในการสนับสนุนโครงการพัฒนาขนาดใหญ่อย่างแพร่หลาย (Rao, 1996: 29)

การพัฒนาสตรีบนพื้นฐานของการพัฒนาความเป็นทันสมัยได้มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ คือ

1. แนวทางความทันสมัยใน WID เป็นการพัฒนาโดยยึดความเป็นยุโรปเป็นศูนย์กลาง (Eurocentrism) ซึ่งตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าสังคมตะวันตกเป็นสังคมที่ก้าวหน้า ขณะที่สังคมประเทศยากจนกำลัง พัฒนาเป็นสังคมที่ล้าหลัง มีการเพิ่มขึ้นของประชากรมากเกินไป ทำให้ผู้หญิงในสังคมตะวันตกมี สภาพดีกว่าผู้หญิงนอกสังคมตะวันตก และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนามากกว่า

2. แนวทางนี้มีสมมติฐานว่าการพัฒนาคือกระบวนการให้เกิดความต่อเนื่องแบบเป็นเส้นตรง (Unilinear) ซึ่งหมายถึงการพัฒนาจากสังคมจารีตประเพณีไปสู่สังคมที่ทันสมัย

3. ความสัมพันธ์ในการแบ่งงานกันทำในสังคม มีการยอมรับว่าผู้หญิงถูกกดขี่ ถูกเอารัดเอาเปรียบในทางการผลิต แต่ไม่ยอมรับความจริงที่ว่าผู้หญิงก็ถูกเอารัดเอาเปรียบในขอบเขตการผลิตซ้ำ (Reproductive Domain) ด้วย (Rao, 1996: 28)

ประเทศผู้ให้ทุนยังสนับสนุนโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ต่างๆ เช่น โครงการไฟฟ้าจากพลังน้ำ การสร้างเขื่อน การเกษตรเชิงเดี่ยว การสนับสนุนโครงการเหล่านี้เสมือนก่อให้เกิดประเทศอาณานิคมแบบใหม่ (Newly Colonized Countries) ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนก็ให้การส่งเสริมจัดตั้งองค์กรสตรีในพื้นที่ชนบทเพื่อสนับสนุนองค์กรทางสังคม เช่น การศึกษา การสร้างความตระหนักรู้ทางเพศสภาพ (Gender Awareness) กิจกรรมรายได้เสริม ซึ่งมักได้รับการวางแผนจากสตรีชนชั้นกลางในเมืองและคนที่หาทุน ซึ่งไม่เข้าใจความต้องการของผู้หญิงในชนบท ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการก็คือนอกจากผู้หญิงชนบทจะไม่ตระหนักถึงสถานะที่แตกต่างระหว่างผู้หญิงชนชั้นกลางในเมืองกับผู้หญิงชนบทแล้ว ยังไม่มีอำนาจต่อรองอีกด้วย

ในแนวทางการพัฒนาสตรีแนว WID ที่ผ่านมามีข้อจำกัดหลายประการ คือ

ประการแรก องค์กรพัฒนาหรือแหล่งทุนได้รับอิทธิพลแนวคิดความทันสมัย นำมาใช้ในการพัฒนาผู้หญิง โดยใช้แนวทางการดำเนินงานจากบนสู่ล่าง (Top-down Approach) โดยเชื่อว่าผลประโยชน์จากการพัฒนาจะล้นออกจากคนที่ร่ำรวยไปสู่คนยากจน จากนั้นจึงถึงมือผู้หญิงที่ยากลำบากเป็นคนสุดท้าย

ประการที่สอง โครงการความช่วยเหลือที่เอออย่างกันแบบสำเร็จรูป รัฐบาลคาดหวังว่าโครงการความช่วยเหลือดังกล่าวจะขยายผลไปทำในพื้นที่ต่างๆ ตามขั้นตอนที่ผู้หาทุนวางไว้

ประการที่สาม องค์การพัฒนาและแหล่งทุนมักจะทำให้ผู้หญิงที่ยากจนมีความรู้สึกถูกพัน มีความขี้อสย และจริงจังต่อแหล่งทุน อันเป็นความช่วยเหลือให้เกิดสิ่งผูกมัดในใจคนให้มีความคิดแบบประนีประนอมกับสังคมที่เอารัดเอาเปรียบและไม่มีความเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการสืบสาวถึงสาเหตุอันแท้จริง ก่อให้เกิดการพึ่งพาระหว่างผู้ให้การช่วยเหลือกับผู้รับการช่วยเหลือ ความสัมพันธ์แบบนี้ ผู้รับการช่วยเหลือจะไม่ได้เรียนรู้ถึงพลังการต่อรองที่มีอยู่ในตนเอง (Rao, 1996: 30)

จากข้อจำกัดของ WID ในทศวรรษที่ 1980 เกิดสถานการณ์วิกฤตทางเศรษฐกิจและหนี้สิน ประเทศที่กำลังพัฒนาประสบกับความยากจนเพิ่มขึ้น ผู้หญิงต้องเป็นผู้แบกภาระเพื่อการยังชีพของครอบครัว ขณะที่ผู้ชายมักจะอพยพไปหางานทำยังที่อื่น ผู้หญิงจึงไม่ได้รับการบริการจากรัฐ ทั้งการดูแลสุขภาพและบริการทางสังคม โครงการพัฒนาจึงหันมาสนใจสมรรถภาพ ประสิทธิภาพของผู้หญิง การมีส่วนร่วม และความเสมอภาค ปี พ.ศ. 2527 มีการประชุม Development Alternatives with Women for New Era: DAWN) ที่ประเทศอินเดีย กลุ่มผู้หญิงจากประเทศกำลังพัฒนาได้ร่วมกันเสนอแนวคิดการพัฒนสตรีโดยใช้แนวทางทางเลือกในการพัฒนา (Alternative Development) ระหว่างปี พ.ศ. 2528 มีการประชุมองค์การพัฒนาเอกชนคู่ขนานกับการประชุมองค์การสหประชาชาติที่ไนโรบี ประเทศเคนยา DAWN ได้นำเสนอสิ่งสำคัญในการแลกเปลี่ยนความคิดระหว่างขบวนการสตรีในประเทศที่พัฒนากับขบวนการสตรีในประเทศกำลังพัฒนา เรียกร้องให้ที่ประชุมทั้งองค์การสหประชาชาติและองค์การพัฒนาเอกชนยึดหลักคำขวัญที่สำคัญคือ "ความเสมอภาค การพัฒนา และสันติภาพ" (Braidotti and Charkiewicz, 1994: 81)

แนวทางหญิงชายกับการพัฒนา (Gender and Development: GAD) ได้ถูกนำเสนอในช่วงทศวรรษที่ 1980 จากมุมมองที่หลากหลายของผู้หญิง อันเป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวของผู้หญิงทั้งหลาย โดยเฉพาะพวกสตรีนิยมมาร์กซิสต์ โดยชี้ให้เห็นถึงปัญหาความล้มเหลวของแนวทางผู้หญิงในการพัฒนาแบบทันสมัย (WID) ที่เน้นเฉพาะให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ถูกกำหนดโดยผู้ชาย (Male Dominated) ที่ผู้หญิงเป็นเพียงผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเท่านั้น (Passive Recipients of Development)

ดังนั้นแนวทางหญิงชายกับการพัฒนาจึงให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในปัญหาการเอารัดเอาเปรียบผู้หญิง ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชาย และมองเห็นพลังของผู้หญิงในฐานะเป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลงมากกว่าเป็นเพียงผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา และแสดงถึงความต้องการของผู้หญิงที่จะรวมกันเป็นพลังที่ส่งผลกระทบต่อการเมือง นอกจากนั้นแนวทาง GAD ยังสร้างเงื่อนไขให้ผู้หญิงเข้าถึงการศึกษา

เทคโนโลยี สุขภาพ สิทธิทางกฎหมาย รวมถึงตำแหน่งแห่งที่ของผู้หญิงในความสัมพันธ์ทางสังคม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิงกับชาย Kate Young (1997) ได้นำเสนอลักษณะของแนวทาง GAD บางประเด็นในยุทธศาสตร์การพัฒนา คือ

1. แนวทาง GAD ไม่ได้เน้นความสำคัญของผู้หญิงแต่เพียงอย่างเดียว แต่เน้นความสัมพันธ์ของทั้งหญิงและชาย ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ที่วางอยู่บนฐานปัจจัยต่างๆ เช่น ชนชั้น ศาสนา เชื้อชาติ และชาติพันธุ์อีกด้วย

2. แนวทาง GAD มองผู้หญิงในฐานะผู้ทำการเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่มองเพียงเป็นผู้ได้รับประโยชน์ ซึ่งไม่ได้หมายความว่าผู้หญิงทุกคนจะมีความเข้าใจและตระหนักร่วมกันถึงการตกอยู่ในสถานะเป็นรองและจะนำไปสู่ความเข้าใจในโครงสร้างการเอารัดเอาเปรียบผู้หญิง

3. แนวทาง GAD ไม่ได้มุ่งไปที่บทบาทของผู้หญิงที่เน้นในด้านการผลิตซ้ำทางสังคม เพื่อที่จะเข้าใจแบบแผนชีวิตของผู้หญิง จะต้องมองเชื่อมโยงทั้งองค์กรทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง รวมทั้งความสัมพันธ์ของชีวิตภายในครอบครัว และองค์กรอื่นๆ เช่น การทำงานในชีวิตประจำวัน ช่วยให้เข้าใจเชื่อมโยงกันทั้งบริเวณภายในบ้านและบริเวณนอกบ้าน

4. การพัฒนาในตัวของมันเองเป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนที่ทำให้ปัจเจกบุคคลมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การทำให้ดีขึ้นในที่นี้หมายถึงความสามารถทางสังคมที่ต้องการสร้างสรรทางวัตถุและอารมณ์ของสมาชิกในสังคม และตรวจสอบผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ซึ่งแนวทาง GAD จะตรวจสอบว่าใครได้ประโยชน์ใครเสียประโยชน์ สิทธิความเสมอภาคระหว่างหญิง-ชายในสังคมเท่าเทียมกันหรือไม่

5. แนวทาง GAD ให้ความสำคัญกับการกระจายผลประโยชน์ การมีอำนาจ การถือครองผลประโยชน์ และต้องการให้ผู้หญิงจัดตั้งองค์กรของตนเองเพื่อเพิ่มอำนาจในระบบเศรษฐกิจและการเมือง มิใช่ถูกบีบให้อยู่ในบริเวณภายในบ้าน

6. แนวทาง GAD ยังต้องการให้รัฐเข้ามาสนับสนุนโครงการสวัสดิการ การดูแลเด็ก อันเป็นผลมาจากความขัดแย้งในครอบครัวและช่องว่างระหว่างวัย รัฐต้องสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมือง สนับสนุนนโยบายทางการศึกษา การจัดตั้งสหภาพเพื่อส่วนรวม และองค์กรชุมชน (Young, 1997: 51-53)

เพื่อให้แนวทาง GAD ก่อผลในทางปฏิบัติ ในระดับองค์กรระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ ตลอดจนองค์กรพัฒนาทั้งหลายมีการอบรมผู้เชี่ยวชาญการพัฒนสตรีให้มีมิติผู้หญิงเข้าไปเกี่ยวข้องกับทุกระดับตั้งแต่ระดับสนามจนถึงระดับองค์กร ทั้งในเชิงนโยบาย การทำงาน การวางแผนโครงการ การบันทึกข้อมูล การติดตามและ

ประเมินผล เจ้าหน้าที่หน่วยงานการพัฒนาจะต้องผ่านการอบรมในด้านการวิเคราะห์ความสัมพันธ์หญิง-ชายและการวางแผนความสัมพันธ์หญิง-ชาย (Gender Analysis and Gender Planning)

3.2 การพัฒนาสตรีในประเทศไทย

การนำแนวทางบทบาทหญิงชายมาใช้ในการพัฒนาสตรีในประเทศไทยนั้นเป็นผลมาจากการประชุมสตรีระดับโลกครั้งที่ 4 (Fourth World Conference on Women) ที่นครปักกิ่ง เมื่อปี พ.ศ. 2538 และปรากฏอยู่ในปฏิญญาปักกิ่งและแผนปฏิบัติการเพื่อความก้าวหน้าของสตรีที่ว่า "รัฐบาลและผู้เกี่ยวข้องทั้งหลายควรที่จะส่งเสริมการนำมุมมองบทบาทหญิงชายเข้าไปบรรจุไว้ในนโยบายและโครงการต่างๆ อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม เพื่อที่จะได้มีการวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อผู้หญิงและชายก่อนการตัดสินใจใดๆ" (คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ, 2539: 12-16) ซึ่งหมายถึงความพยายามที่จะทำให้ประเด็นหญิงชายไม่ถูกมองข้ามในโครงการพัฒนาต่างๆ และชี้ให้เห็นถึงข้อแตกต่างของความต้องการระหว่างหญิงกับชาย รวมทั้งปรับความไม่เท่าเทียมกันในการใช้และควบคุมทรัพยากร ความสำเร็จจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติและจัดอุปสรรคต่างๆ ที่ปิดกั้นไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการพัฒนา

ดังนั้นในช่วงระยะเวลาประมาณ 3 ทศวรรษที่ผ่านมา การกำหนดนโยบายของประเทศไทยในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาสตรีนั้น ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลอย่างมากจากการประชุมนานาชาติว่าด้วยเรื่องสตรี ซึ่งกำหนดแนวนโยบายการพัฒนาสตรีระดับโลก รัฐบาลไทยได้จัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาสตรีระดับชาติรับผิดชอบในการวางแผนปฏิบัติการที่ตกลงยอมรับกันในที่ประชุมนานาชาติมาปฏิบัติใช้ในประเทศ

ในระดับประเทศนั้น แม้ได้มีความพยายามจากหลายฝ่ายในการทำงานหรือต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสถานภาพสตรีไทยให้ดีกว่าเดิมมาเป็นระยะเวลานานแล้วก็ตาม แต่เพิ่งได้มีการหยิบยกประเด็นเกี่ยวกับบทบาทสตรีขึ้นพิจารณาอย่างจริงจัง ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2525) เสนอว่าสตรีเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาประเทศ ไม่ควรมองข้ามและปล่อยให้สูญเปล่า เพราะประชากรสตรีมีประมาณครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด หากได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้มีบทบาทต่อการพัฒนาประเทศอย่างมีระบบก็จะส่งผลดีต่อเศรษฐกิจและสังคมส่วนรวมของประเทศ

จากแนวคิดนี้ ในปี พ.ศ. 2522 ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนากิจกรรมและบทบาทสตรี และคณะทำงานเพื่อทำหน้าที่จัดทำแผนพัฒนาสตรีระยะยาว 20 ปี (พ.ศ. 2525-2544) ที่จะใช้ประโยชน์และสอดแทรกเข้าไปในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผน

พัฒนาสตรีระยะยาวฉบับนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงสภาพปัญหาและความต้องการของสตรีที่แตกต่างไปจากชายในแง่มุมต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาความไม่เสมอภาค การเลือกปฏิบัติต่อสตรี พร้อมทั้งกำหนดวัตถุประสงค์ นโยบาย กลวิธีหลักในการดำเนินงานต่อเนื่องไป แต่ได้พยายามแยกสตรีเป็นกลุ่มเป้าหมายพิเศษในการพัฒนาเศรษฐกิจ

ต่อมาเพื่อเป็นการตอบสนองแผนปฏิบัติการยุทธศาสตร์ในโรปี รัฐบาลจึงได้จัดตั้ง คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) เมื่อปี พ.ศ. 2532 เป็นองค์กรกลาง ของรัฐ เพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมและประสานนโยบายเกี่ยวกับสตรี คณะกรรมการฯ ได้เห็นว่าน่าจะมี การทบทวนแผนพัฒนาสตรีระยะยาวฉบับแรก (พ.ศ. 2525-2544) เพื่อให้มีเนื้อหาสาระและทิศทางที่ สัมพันธ์กับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จึงตั้งอนุกรรมการเฉพาะด้านจัดทำแผนหลัก งานสตรีระยะยาว จัดทำแผนระยะยาว 20 ปี (พ.ศ. 2535-2554) อีกทั้งเพื่อนำไปใช้เป็นฐานในการ จัดทำแผนพัฒนาสตรีช่วง 5 ปี (คณะอนุกรรมการเฉพาะด้านจัดทำแผนหลักงานสตรี, 2537: 1)

ในช่วงระยะเวลาเกือบ 20 ปีที่ผ่านมา นอกจากองค์กรของรัฐแล้ว ยังมีองค์กรเอกชน อีกจำนวนนับหลายสิบองค์กรที่เข้าร่วมทำงานในการพัฒนาสตรี รวมทั้งให้คำปรึกษาและให้ความ ช่วยเหลือสตรีที่มีปัญหาในด้านต่างๆ ซึ่งองค์กรเอกชนเหล่านี้นับว่ามีส่วนอย่างมากที่ทำให้สิทธิ สตรีไทยได้รับการปกป้องและสถานภาพได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

ข้อผูกมัดและการตอบสนองของรัฐบาลไทยที่มีอยู่ในเรื่องการพัฒนาศรีกับชุมชนว่า จะมีภาระรับผิดชอบในการพัฒนาสตรีให้เต็มศักยภาพที่มีอยู่ทุกด้าน รวมทั้งรัฐจะมุ่งส่งเสริมสตรี ให้มีคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น สร้างความเท่าเทียมระหว่างหญิง-ชาย และพยายามกำจัดการเลือก ปฏิบัติต่อสตรีทั้งทางกฎหมายและความเป็นจริง

ในแผนการพัฒนาสตรีระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2538-2543) ได้ระบุประเด็นที่นับว่ายังเป็น ปัญหาในการพัฒนาสตรี 6 ประเด็นด้วยกัน

1. การขาดโอกาสเท่าเทียมกันระหว่างชายและหญิง สตรีจำนวนมากยังไม่มีโอกาสได้ รับบริการทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งสตรีส่วนหนึ่งจะถูกกีดกันจากการได้รับประโยชน์ จากการพัฒนา

2. สตรียังไม่มีโอกาสหรือด้อยโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจหรือเป็นผู้นำ

3. ยังมีการเลือกปฏิบัติและกีดกันสตรีทั้งในแง่กฎหมายและความเป็นจริง

4. ขาดมาตรการปกป้องสตรีทั้งในฐานะที่เป็นบุคคลและที่เป็นสตรี

5. ยังมีทัศนคติและค่านิยมเชิงปฏิเสธต่อสตรีที่สะท้อนออกมาในรูปของการล่วงละเมิด การทำร้าย การปฏิบัติไม่ดีต่อสตรี การกีดกันสตรีในรูปแบบต่างๆ

6. สตรียังคงถูกมองข้ามหรือกีดกันออกจากกระบวนการพัฒนา หากแผนการพัฒนา
ยังคงไม่กำหนดให้สตรีเป็นกลุ่มเป้าหมายพิเศษในการพัฒนา

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นแผนแม่บทในการพัฒนาของประเทศไทย
ที่หน่วยงานต่างๆ ของรัฐบาลใช้เป็นแนวทางการวางแผนให้สอดคล้อง การวางแผนพัฒนาสตรีจึง
ได้เริ่มโดยกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย โดยมีเนื้อหาสาระคร่าวๆ ดังนี้

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ในช่วงนี้สภาพทั่วไป เศรษฐกิจกำลังขยาย
ตัว จึงเกิดอัตราการจ้างงาน 2.1 ล้านคน ทำให้สตรีออกไปประกอบอาชีพนอกบ้านมากขึ้น สตรีที่มี
การศึกษาน้อย ไม่มีประสบการณ์ หรือเป็นแรงงานที่ไร้ฝีมือ จะถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้าง แต่
กรมพัฒนาชุมชนมาเน้นการพัฒนาอาชีพหรือสิ่งที่ใกล้ชิดตัวในเรื่องการคหกรรมทั่วไป การใช้ เวลา
ว่างหลังประกอบอาชีพหลัก เพื่อนำความรู้ไปพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของครอบครัวให้ดีขึ้น

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514) ประชาชนมีรายได้สูงขึ้นจากการจ้างงาน
เพิ่มขึ้นถึง 3.2 ล้านคน ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานสูงขึ้น กรมพัฒนาชุมชนจึงมีบทบาทใน
การยับยั้งไม่ให้มีการอพยพแรงงานโดยการรวมกลุ่มสตรีในชนบท เน้นการเป็นผู้นำ และอบรมด้าน
อาชีพแก่สตรีและเยาวชน

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) สภาพเศรษฐกิจเกิดการผันผวน ภาวะเงิน
เฟ้อ การลงทุนชะงัก รายได้ประชาชนในชนบทลดลง เกิดการว่างงานถึง 1.4 ล้านคน ในปี พ.ศ.
2518 องค์การสหประชาชาติประกาศให้เป็นปีสตรีสากล รัฐบาลให้ความสำคัญกับสตรีมากขึ้น จึง
มีการกวาดล้างการจ้างงานสตรีที่ไม่เป็นธรรม

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) รัฐบาลกำหนดแนวทางการพัฒนาสตรีไว้
3 ด้าน คือ

1. ด้านการศึกษา การศึกษาต่อเนื่อง
2. ด้านเศรษฐกิจ เน้นการประกอบอาชีพ มีสิทธิเท่าเทียมบุรุษ และคุ้มครองแรงงาน
สตรี
3. ด้านสังคม ปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรี

ในส่วนกรมพัฒนาชุมชน ได้ดำเนินการส่งเสริมอาชีพเพื่อรายได้ ทั้งในระยะสั้นและ
ระยะยาว การเพิ่มพูนทักษะการตลาด จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และองค์กรสตรีระดับต่างๆ ตั้งแต่
ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับจังหวัด ตั้งคณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้าน (กพสม.) และคณะ
กรรมการพัฒนาสตรีตำบล (กพสด.)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ให้ความสำคัญต่อสตรีในฐานะเป็นกลุ่มเป้าหมายพิเศษมีความสำคัญต่อโครงสร้างประชากรและการพัฒนาประเทศ เป็นพลังที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง อย่างไรก็ตามสตรีก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับในสังคมเป้าหมายจึงเน้นไปที่การอบรมอาชีพให้กับสตรี เพื่อยกระดับรายได้ของสตรีให้สูงขึ้น นอกจากนั้นรัฐส่งเสริมและสนับสนุนให้องค์กรเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในแนวทางที่รัฐวางไว้ ในแผนนี้มีการตั้งคณะกรรมการสตรีแห่งชาติ เพื่อส่งเสริมประสานงานการดำเนินการเกี่ยวกับสตรี

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) ช่วงนี้เศรษฐกิจได้ขยายตัวเป็นอย่างมากถึงร้อยละ 8.5 ความต้องการแรงงานจึงเพิ่มขึ้น ก่อผลต่อสุขภาพคุณภาพชีวิตของสตรี ในแผนนี้จึงเน้นการแก้ไขปัญหาการใช้แรงงานเด็กและสตรี และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของสตรีในการตัดสินใจ ทั้งในระดับครอบครัว ระดับชุมชน และระดับชาติ

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) รัฐบาลให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบท โดยเน้นการอยู่ดีกินดี มีความปลอดภัยในทรัพย์สิน การมีส่วนร่วมในการพัฒนา ตลอดจนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ส่งเสริมการคุ้มครองสวัสดิภาพเด็กและสตรี มีการฝึกอบรมอาชีพและเพิ่มพูนทักษะในการประกอบอาชีพแก่สตรีให้เป็นไปอย่างกว้างขวาง ทั้งในเมืองและชนบท โดยมีรูปแบบของการจัดการฝึกอบรมที่เหมาะสมกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ตลอดจนเร่งจัดการแก้ไขปัญหาค่าเลือกปฏิบัติต่อสตรีในด้านต่างๆ เพื่อให้สตรีสามารถพัฒนาตนเองได้ตามศักยภาพ ทางกรมพัฒนาชุมชนจึงมีเป้าหมายจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านและคณะกรรมการพัฒนาสตรีตำบลในปี พ.ศ. 2537 และจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาสตรีอำเภอ คณะกรรมการพัฒนาสตรีจังหวัดให้ครบในปี พ.ศ. 2538 เพื่อเป็นแกนนำในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (ประวิทย์, 2538: 5-7)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) เป้าหมายของแผนนี้ คือ สร้างโอกาสให้สตรีและผู้ด้อยโอกาสในสังคมได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่และได้รับการบริการต่างๆ ที่เหมาะสมและทั่วถึง นอกจากนั้นยังสนับสนุนบทบาทสตรีให้มีสิทธิและโอกาสทัดเทียมบุรุษในด้านต่างๆ โดยเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ และให้มีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองและการปกครองทุกระดับ รวมทั้งการสร้างศักยภาพในการรวมกลุ่มมากขึ้น ตลอดจนส่งเสริมให้สตรีได้รับการศึกษา ฝึกอบรม ฝึกทักษะทุกด้าน และการมีอาชีพเท่าเทียมกับบุรุษ

แผนฯ 8 ให้ความสำคัญกับคนกับชุมชนมากขึ้น โดยส่งเสริมการมีส่วนร่วมและเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการพัฒนา คือเปิดโอกาสพัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการปัญหาได้

ด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ของตนเอง ครอบครัว และชุมชน จึงเน้นความเข้มแข็งของชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยใช้เศรษฐกิจชุมชนเป็นตัวนำ ส่งเสริมบทบาทสตรีให้มีส่วนร่วมในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชน มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการงานพัฒนาชุมชนในทุกด้านมากขึ้น นอกจากนั้น ยังสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยสนับสนุนให้กลุ่มสตรีมีบทบาทในการควบคุมดูแลและแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนมากขึ้น

หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและส่งเสริมบทบาทสตรีให้เข้มแข็งมี 6 กระทรวง

1. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ พัฒนาการเกษตร เช่น กรมส่งเสริมการเกษตร กรมปศุสัตว์ กรมประมง กรมป่าไม้ และกรมส่งเสริมสหกรณ์
 2. กระทรวงสาธารณสุข จัดบริการสุขภาพอนามัย เผยแพร่ข่าวสารด้านโภชนาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อนามัยแม่และเด็ก
 3. กระทรวงมหาดไทย มีกรมพัฒนาชุมชน (ดูรายละเอียดตอนต่อไป)
 4. กระทรวงศึกษาธิการ มีกรมการศึกษานอกโรงเรียน เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสตรีด้านผู้นำ ทักษะฝีมือของสตรี กิจกรรมรายได้เสริมของสตรี
 5. กระทรวงอุตสาหกรรม มีกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ฝ่ายเทคนิค สนับสนุนกิจกรรมรายได้เสริม
 6. กระทรวงพาณิชย์ กรมการค้าภายใน มีหน้าที่คล้ายกับกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
- โครงการที่รัฐมักจะให้การสนับสนุนมี 2 ประเภท คือ
1. โครงการที่เน้นกลุ่มเป้าหมายสตรี หน่วยงานรัฐส่วนใหญ่ของสตรีในฐานะที่เป็นแม่บ้าน จึงมุ่งไปที่การมีส่วนร่วมของสตรีในกิจกรรมภายในบ้าน (Domestic activities) และพัฒนาชุมชน ในชนบท ผู้หญิงจะถูกตั้งเป็นกลุ่ม เช่น กลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มของผู้หญิง อบรมด้านเศรษฐกิจ การเตรียมอาหาร การถนอมอาหาร และสหกรณ์ และยังได้รับการอบรมอาชีพเสริม หน่วยงานบางหน่วยรับรู้บทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิง อบรมแม่บ้านในทักษะการจัดการกลุ่ม การบัญชี และการตลาด
 2. โครงการที่เน้นสตรีในฐานะเป็นกลุ่มเป้าหมาย โครงการส่วนใหญ่จะเน้นการอบรมการถ่ายทอดเทคนิค มีอยู่ 2 ประเภท คือ
 - 2.1 โครงการถ่ายทอดเทคนิคที่เน้นกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ชาย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2532 บางกรม ในกระทรวงเกษตรฯ เป็นผู้ดำเนินการ

2.2 โครงการถ่ายทอดเทคนิคที่กลุ่มเป้าหมายนั้น ไม่มีความแตกต่างทางเพศ และกิจกรรมการถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรก็ไม่มี ความแตกต่างระหว่างหญิงกับชาย ด้วย อย่างไรก็ตาม มีผู้หญิงบางส่วนเท่านั้นที่สนใจเข้าร่วมการอบรม เจ้าหน้าที่รัฐมักอ้างว่าผู้หญิงไม่สนใจในเทคโนโลยีแบบใหม่ ขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชน ยืนยันว่ามีผู้หญิงต้องการเข้ารับการอบรมจำนวนมากจนงบประมาณสำหรับใช้จ่ายในการฝึกอบรมไม่เพียงพอ จะเห็นได้จากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง "การเสริมสร้างบทบาทเกษตรกรสตรีให้เข้มแข็ง" ปรากฏว่าเกษตรกรสตรีที่ประสบความสำเร็จ 20 คน แสดงออกถึงความสนใจที่จะรับการถ่ายทอดเทคโนโลยีใหม่ๆ ในการปรับปรุงผลผลิตภาพทางการเกษตรและต้องการลดภาระจากการทำงานที่หนักลง (Suteera, 1990: 10)

Suteera สรุปไว้ว่าองค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่ในประเทศไทยกว่า 100 องค์กร มีเพียง 12 องค์กรเท่านั้นที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสตรี เช่น มูลนิธิสวิตา กลุ่มเพื่อนหญิง มูลนิธิผู้หญิง YMCA เชียงใหม่ เครดิตยูเนียนแห่งประเทศไทย เป็นต้น องค์กรเหล่านี้มีบทบาทโดยรวมคือ

1. หนุนช่วยงานพัฒนาของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่มีพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายเป็นการเฉพาะ ที่แตกต่างจากหน่วยงานที่ทำงานในพื้นที่ครอบคลุมทั่วประเทศ ดังนั้นองค์กรพัฒนาเอกชนจึงทำงานภาคสนามได้อย่างใกล้ชิดกับกลุ่มเป้าหมาย เช่น การเปิดโอกาสให้เด็กหญิงได้ศึกษาต่อ ส่งเสริมทักษะงานฝีมือ เช่น การเพาะพันธุ์ปลา เลี้ยงปลา เพื่อหารายได้ ผู้เข้ารับการฝึกอบรมส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่ยากจน

2. ช่วยให้ผู้หญิงได้เข้าใจในสิทธิของตนเอง ทางองค์กรพัฒนาเอกชนสนับสนุนข้อมูลข่าวสาร กฎหมายแรงงาน กฎหมายการใช้ที่ดิน การต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลาง และการพัฒนาการเกษตรต่างๆ สตรีชนบทส่วนใหญ่มีปัญหาที่ดินการเกษตร เช่น ขาดแคลนน้ำ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงมีราคาแพง องค์กรพัฒนาเอกชนบางองค์กรเป็นตัวกลางคอยช่วยสตรีประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ช่วยด้านการบริการ

3. สนับสนุนกิจกรรมทางการเงินทางเกษตรและนอกภาคการเกษตร องค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่จัดอบรมพัฒนาทักษะฝีมือ และขณะเดียวกันสนับสนุนทางการเงินให้แก่กิจกรรมของผู้หญิง หรือค้าประกันสินเชื่อธนาคารพาณิชย์ เช่น โครงการเลี้ยงวัวที่มวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี เป็นต้น

4. จัดตั้งกองทุนหมุนเวียน (Revolving Credit Funds) องค์กรพัฒนาเอกชนช่วยสร้างจิตสำนึกให้กลุ่มสตรีให้เห็นความสำคัญของกลุ่มสินเชื่อ โดยช่วยจัดตั้งกลุ่มสินเชื่อผู้หญิง เพื่อให้

ผู้หญิงได้ทำงานด้วยกันในการแก้ไขปัญหาของกลุ่ม บรรดากลุ่มต่างๆ ผู้หญิงบางคนได้เป็นผู้นำที่มีความสามารถในการพัฒนาระดับชุมชน

5. ส่งเสริมโอกาสความเสมอภาคของหญิง-ชาย บางหน่วยงานส่งเสริมกลุ่มให้มีความเท่าเทียมกันระหว่างหญิง-ชาย ในกฎหมายและโอกาสในการหางานทำ ถึงระดับการบริหารกลุ่ม พลังเหล่านี้ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางกฎหมาย กล่าวโดยรวมแล้วองค์กรพัฒนาเอกชนยังเน้นบทบาทของผู้หญิงในปริณิณทลภายในบ้าน (Suteera, 1990: 11-12)

3.3 แนวทางการพัฒนาสตรีของหน่วยงานราชการ

แนวคิดการพัฒนาชุมชนเริ่มอยู่ในความสนใจของรัฐบาลตั้งแต่ปี พ.ศ. 2485 ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยกระทรวงมหาดไทยได้กำหนดแผนการบูรณะชนบทเพื่อสร้างสรรคชีวิตจิตใจของประชาชนในชนบทให้เหมาะสมที่จะเป็นพลเมืองดี และส่งเสริมให้ประชาชนมีการครองชีพที่ดีขึ้น แต่ดำเนินการเพียง 2 ปีก็ถูกยุบ แต่โครงการด้านพัฒนาชนบทก็ได้เริ่มตั้งแต่จุดนี้เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ. 2499 ได้มีการจัดตั้งสำนักงานพัฒนาการท้องถิ่นและได้รับการยกขึ้นเป็นส่วนการพัฒนากการท้องถิ่นแห่งชาติในปี พ.ศ. 2503 และต่อมาในปี พ.ศ. 2505 จึงยกฐานะส่วนพัฒนากการท้องถิ่นแห่งชาติขึ้นเป็นกรมการพัฒนากชุมชน โดยแยกออกจากกรมมหาดไทย (ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกรมการปกครอง) จะสังเกตได้ว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2499 เป็นจุดเริ่มที่สหรัฐอเมริกาและธนาคารโลกเข้ามาให้ความช่วยเหลือในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย และเริ่มจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ส่วนหนึ่งนั้นเพื่อหวังผลที่จะสกัดกั้นการแพร่ขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นวัตถุประสงค์ในการพัฒนานอกจากจะเน้นด้านการขยายฐานทางเศรษฐกิจแล้ว ยังเน้นการดำรงไว้ซึ่งสถาบันหลักของชาติ ซึ่งใช้เป็นปราการในการต่อสู้กับลัทธิดังกล่าวด้วย ดังปรากฏในวัตถุประสงค์ต่อไปนี้

1. สร้างความมั่นคงเป็นปึกแผ่นของหมู่บ้านและตำบล ส่งเสริมให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นต่อตัวเองและความรับผิดชอบต่อสังคม มีส่วนในการปกครองร่วมกัน อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการปกครองท้องถิ่น

2. ส่งเสริมให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้นจากอาชีพเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมในครอบครัว

3. ส่งเสริมการศึกษาสภาพชีวิตและพัฒนาสิ่งแวดล้อมของชุมชนหรือการดำรงชีวิตอันดีของประชาชน

4. ส่งเสริมให้ประชาชนรู้และเข้าใจในทางปฏิบัติเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยและการปกครองตนเอง

5. ส่งเสริมให้ประชาชนยึดมั่นในสถาบันหลักของชาติและดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมอันดีงาม

แนวความคิดหลักในการดำเนินงานการพัฒนาชุมชนถือว่าประชาชนเป็นพลังสำคัญขั้นมูลฐานที่จะก่อให้เกิดการพัฒนา ดังนั้น กรมพัฒนาชุมชนจึงเน้นหลักการสำคัญ 3 ประการ คือ

1. พัฒนาชุมชนเพื่อเน้นให้ประชาชนช่วยเหลือตนเอง
2. การพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ คือจะต้องมีการประสานการปฏิบัติของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประสานวิธีการหลายๆ วิธี และหลายๆ ด้านพร้อมกันไป
3. การพัฒนาชุมชนเน้นการดำเนินการที่ริเริ่มจากชนบท ฉะนั้นกิจกรรมในท้องถิ่นจึงควรที่จะเริ่มจากประชาชนและให้สอดคล้องกับนโยบายของชาติ

ตั้งแต่เริ่มจัดตั้งกรมการพัฒนาชุมชนจนถึงปัจจุบัน ลักษณะการดำเนินงานของกรมอาจจำแนกได้ 3 ประเภทตามลำดับเวลาที่ผ่านมามีคือ ในระยะแรก เป็นการให้ความช่วยเหลือแบบให้เปล่า ระยะที่สอง มีการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความกระตือรือร้นและความต้องการที่จะเห็นชุมชนมีการพัฒนา และระยะที่สาม ซึ่งยังคงเป็นนโยบายอยู่ในปัจจุบัน เน้นการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาในลักษณะการพึ่งตนเอง

ปัญหาของการดำเนินงานพัฒนาชนบทที่ผ่านมา เช่น โครงสร้างการปกครองและการบริหารยังรวมอำนาจอยู่ส่วนกลาง แผนงานและโครงการต่างๆ ถูกกำหนดจากส่วนกลางและกรมเจ้าสังกัด รัฐบาลรับภาระการพัฒนาฝ่ายเดียว องค์การบริหารท้องถิ่นระดับตำบลจึงไม่มีอำนาจตัดสินใจในการกำหนดโครงการ เพียงแต่เสนอความคิดโครงการก่อสร้าง ซึ่งเดิมมักจะเน้นเรื่องการบริหารและการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานแทนที่จะเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน โครงการรู้หนังสือเป็นการสอนให้อ่านออกเขียนได้ แต่มิได้ตระหนักถึงการสอนที่เกี่ยวกับการใช้ชีวิตและอาชีพ ทำให้ประชาชนสนองความต้องการของต้นสังกัด ขาดการติดตามประเมินผล ตลอดจนผลกระทบต่างๆ ที่อาจจะติดตามมา สิ่งเหล่านี้ทำให้ผลความสำเร็จในโครงการพัฒนาชุมชนมีน้อยกว่าเป้าหมายที่ตั้งใจไว้มาก ดังนั้นในปีงบประมาณ 2521 จึงมีการทดลองดำเนินงานพัฒนาชนบทตามแนวใหม่ ซึ่งอาศัยรูปแบบของ Saemaul Undong (ซึ่งแปลว่าขบวนการเพื่อพัฒนาชีวิตใหม่ของชุมชน) ของประเทศเกาหลีใต้

โครงการนี้ทดลองทำใน 24 หมู่บ้านของทั้ง 4 ภาค โดยมีนโยบายหลักในการสร้างแนวทางการพัฒนาระดับชาติให้คนทุกอาชีพ ทั้งประชาชน ข้าราชการ และองค์กรต่างๆ เข้าร่วมพัฒนา

อบรมให้ประชาชนเชื่อมั่นในการพัฒนาตนเอง สร้างผู้นำระดับหมู่บ้านและตำบล ตลอดจนการกำหนดเป้าหมายทั้งระยะสั้นและระยะยาว เพื่อแก้ปัญหาในการพัฒนา แต่เนื่องจากการพัฒนาโดยหน่วยงานของรัฐยังเน้นการให้บริการจากรัฐมากกว่าการสร้างจิตสำนึกและความเชื่อมั่นในการพัฒนาตนเอง เนื่องจากการทำงานของเจ้าหน้าที่รัฐต้องอยู่ในกรอบของระบบและระเบียบราชการ ผลก็คือมีการพัฒนาทางด้านวัตถุในหมู่บ้านอย่างฉาบฉวย ในขณะที่ความสามารถในการพึ่งตนเองของประชาชนมิได้เปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นแต่ประการใด ในปัจจุบันได้มีการแก้ไขความผิดพลาดจากประสบการณ์ในอดีต แต่ปัญหาที่จะต้องทำงานภายในกรอบของระบบงานและระเบียบราชการ ตลอดจนระบบจิตใจในงานราชการมักจะไม่สอดคล้องกับงานพัฒนาเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนในชนบทอย่างแท้จริงในระยะยาว ทำให้การดำเนินงานโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐยังคงหวังผลได้ในขอบเขตที่จำกัดถึงแม้เจ้าหน้าที่จะได้เรียนรู้และเข้าใจปัญหามากขึ้นกว่าเดิมก็ตาม (อภิชัย, 2539: 174-177)

กรมพัฒนาชุมชน (พช.) นับว่าเป็นหน่วยงานแรกที่ได้มีการดำเนินงานพัฒนาสตรีอย่างจริงจัง โดยมีการกำหนดแผนงานจัดตั้งและพัฒนาองค์กรสตรี ให้สตรีมีโอกาสได้คิด ตัดสินใจ ริเริ่มแก้ไขปัญหาดังๆ ด้วยกันอย่างมีระบบ รู้จักการวางแผนและดำเนินการตามแผนที่วางไว้

กรมพัฒนาชุมชน (พช.) ได้ให้ความหมายขององค์กรสตรีดังนี้ "องค์กรสตรีหมายถึง คณะบุคคลที่ได้รับการเลือกจากสตรีในท้องถิ่นให้เป็นผู้ดำเนินการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อการพัฒนาสตรี และมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องอื่นๆ โดยมีหน้าที่ในการบริหารงาน วางแผนการดำเนินงาน และสนับสนุนการปฏิบัติงานตามแผนที่วางไว้ให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ" (ดวงสุดา, 2540: 24)

เพื่อให้องค์กรสตรีเป็นศูนย์กลางของสตรีในชุมชน ในการริเริ่มและสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสตรีและคนอื่นๆ เช่น เด็ก เยาวชน และคนชรา องค์กรสตรีจะต้องเป็นตัวประสานขอความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ลงสู่กลุ่มเป้าหมาย รวมทั้งจะต้องเป็นผู้รวบรวมและนำเสนอข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาสตรีต่อผู้นำชุมชนและหน่วยงานภายนอก เพื่อร่วมค้นหาหนทางแก้ไขและขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งองค์กรสตรี กรมพัฒนาชุมชนได้ส่งเสริมการจัดตั้งองค์กรสตรีทุกระดับ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด เพื่อเป็นแกนนำในการคิด ตัดสินใจ และวางแผนแก้ไขปัญหาดังๆ และมีส่วนร่วมในการพัฒนา การปกครอง การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยจัดตั้งองค์กรสตรีตามระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยคณะกรรมการพัฒนาสตรีปี พ.ศ. 2538 โดยกำหนดให้คณะกรรมการพัฒนาสตรีมี 4 ระดับ และในแต่ละระดับมีตำแหน่งทางการบริหาร และกำหนดบทบาทหน้าที่ดังนี้ คือ

1. **คณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้าน (กพสม)** ประกอบด้วยสตรีที่ได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้านในหมู่บ้าน มีจำนวนอย่างน้อย 9 คน แต่ไม่เกิน 15 คน โดยให้นายอำเภอหรือปลัดผู้เป็นหัวหน้ากิ่งอำเภอเป็นผู้แต่งตั้ง มีบทบาทดังนี้

- สำรวจปัญหาความต้องการของสตรีในหมู่บ้าน
- เสนอปัญหาและจัดทำแผนโครงการพัฒนาสตรี
- เสนอแผนงาน โครงการแก่คณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) เพื่อบรรจุในแผนพัฒนาตำบล
- สนับสนุนกิจกรรมแก้ไขปัญหาร่วมกันที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสตรี เด็ก และเยาวชน
- ปฏิบัติงานโครงการ
- จัดทำทะเบียนครุภัณฑ์ขององค์กรสตรี
- ติดตามผลและประชาสัมพันธ์การดำเนินงาน
- จัดประชุมคณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านอย่างน้อยเดือนละหนึ่งครั้ง

2. **คณะกรรมการพัฒนาสตรีตำบล (กพสต.)** ประกอบด้วยประธานและกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านละ 2 คน มีบทบาทหน้าที่ดังนี้

- รวบรวมปัญหาความต้องการในตำบล วิเคราะห์สาเหตุ พร้อมทั้งจัดทำแผนโครงการนอกเหนือจากที่ กพสม. เสนอ แล้วนำเสนอสภาตำบลหรือองค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) เพื่อบรรจุในแผนพัฒนาตำบล 5 ปี และแผนพัฒนาตำบลประจำปี

- ประสานงานกับสภาตำบลหรือ อบต. หน่วยงานภาครัฐและเอกชน เพื่อขอรับการสนับสนุนด้านวิชาการ งบประมาณ และวัสดุอุปกรณ์

- ดำเนินงานติดตามประเมินผล จัดทำทะเบียนข้อมูลเกี่ยวกับสตรี เด็ก และเยาวชนในตำบล

- จัดทำประชาสัมพันธ์การดำเนินงานพัฒนาสตรีในตำบล

3. **คณะกรรมการพัฒนาสตรีอำเภอ (กพสอ.)** ประกอบด้วยประธานและกรรมการพัฒนา สตรีตำบล ตำบลละ 2 คน และสตรีที่ทำประโยชน์ในด้านการพัฒนาสตรีของอำเภออีกจำนวน 5-10 คน โดยให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้แต่งตั้ง มีบทบาทหน้าที่ดังนี้

- รวบรวมปัญหา ทำการวิเคราะห์ และจัดทำโครงการรณรงค์ หรือกิจกรรมนอกเหนือจากแผนของ กพสต. เสนอต่อคณะกรรมการพัฒนาสตรีจังหวัดเพื่อขอรับการสนับสนุน

- ประสานงานกับคณะกรรมการพัฒนาอำเภอ (กพอ.) หน่วยงานภาครัฐบาลและเอกชน เพื่อขอรับการสนับสนุนด้านวิชาการ งบประมาณ และวัสดุอุปกรณ์

- จัดกิจกรรมเนื่องในวันสำคัญเกี่ยวกับสตรี เด็ก และเยาวชน เช่น วันแม่แห่งชาติ วันครอบครัว วันสตรีสากล วันเด็กแห่งชาติ และวันสำคัญอื่นๆ ของทางราชการ

- ติดตามประเมินผล จัดทำทะเบียนข้อมูลเกี่ยวกับสตรี เด็ก และเยาวชนในอำเภอ

4. คณะกรรมการพัฒนาสตรีจังหวัด (กพสจ.) ประกอบด้วยประธานและคณะกรรมการพัฒนาสตรีอำเภอ อำเภอละ 2 คน และสตรีที่ทำประโยชน์ในด้านการพัฒนาสตรีของจังหวัดจำนวน 5-20 คน โดยให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นคนแต่งตั้ง โดยมีบทบาทหน้าที่ดังนี้

- กำหนดเป้าหมายและแผนดำเนินงาน โดยประสานงานกับคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) ในการสนับสนุนองค์กรสตรีส่วนภูมิภาค

- รวบรวมปัญหาความต้องการ และวิเคราะห์ จัดทำแผนงานโครงการ

- ประสานงานกับคณะกรรมการพัฒนาจังหวัด (กพจ.) หน่วยงานภาครัฐบาลและเอกชน เพื่อขอรับการสนับสนุน

- ติดตาม ประเมินผล และจัดทำทะเบียนข้อมูลเกี่ยวกับสตรี เด็ก และเยาวชนในจังหวัด

- จัดตั้งชมรมเพื่อรับการสนับสนุนการดำเนินงานพัฒนาสตรีในจังหวัด (ดวงสุดา, 2540: 24-27)

กล่าวโดยสรุป กรมพัฒนาชุมชนได้กระตุ้นให้มีการจัดตั้งองค์กรสตรีอย่างต่อเนื่อง และพัฒนาองค์กรสตรีให้สามารถดำเนินกิจกรรมมาโดยตลอด มีการกำหนดบทบาทและโครงสร้างการดำเนินงานให้ประสานสอดคล้อง และเป็นเครือข่ายกันอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านถึงจังหวัด กล่าวคือ กำหนดให้องค์กรสตรีทุกระดับเป็นตัวแทนของสตรีในชุมชน โดยมีบทบาทหน้าที่สำคัญ คือ บทบาทหน้าที่ในการรวบรวมข้อมูล ปัญหา และความต้องการ นำมากำหนดแผนงาน/โครงการ เพื่อแก้ไขปัญหามาของตนเองและชุมชน ประสานงานและขอความร่วมมือจากหน่วยงานและองค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กม. สภาตำบล/อบต. กพอ. กพจ. และกลุ่มต่างๆ รวมทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชน บทบาทในการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของสตรีหรือองค์กรสตรีทุกระดับ และบทบาทในการควบคุมติดตามประเมินผล เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุวัตถุประสงค์

ทิศทางและแผนงานของกรมพัฒนาชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 เป็นต้นไปจะมุ่งเน้นการเสริมสร้างความเป็นผู้นำให้แก่สตรีด้วยการส่งเสริมประสิทธิภาพและสิทธิสตรี โดยยังเน้นการจัดตั้ง

องค์กรสตรีและการสร้างเครือข่ายเพื่อสตรีมีโอกาสนับถวายเป็นกระบวนการคิดและตัดสินใจ อีกทั้งรู้จักแก้ไขปัญหาโดนการจัดเวทีประชาคม เป็นเครือข่ายรับภาระการดำเนินงานพัฒนาในส่วนของการบริการสาธารณะที่ได้รับมอบอำนาจจากภาคราชการต่อไป

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปส่งผลให้สภาพครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปด้วย สตรีควรพึ่งพาตนเอง นำพาครอบครัวให้สามารถดำรงอยู่ได้ กรมพัฒนาชุมชนจึงมุ่งส่งเสริมและพัฒนาอาชีพแก่สตรีโดยเน้นการให้ความรู้และทักษะในการผลิต การตลาด ตลอดจนการสนับสนุนเงินทุนแก่สตรีเพื่อให้สตรีมีรายได้คนละ 20,000 บาทต่อปี นอกจากการส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวมีความมั่นคงและเป็นปึกแผ่นแล้ว กรมพัฒนาชุมชนยังส่งเสริมให้สตรีได้รับการบริการทางสังคมขั้นพื้นฐานอย่างทั่วถึง อีกทั้งสนับสนุนให้สตรีได้รับการฝึกอบรมเพิ่มพูนประสิทธิภาพองค์กรสตรีระดับหมู่บ้าน สนับสนุนกิจกรรมพัฒนาสตรีโดยองค์กรสตรี จัดให้มีการประชุมสัมมนาเพื่อสร้างความเป็นผู้นำและเปิดโลกทัศน์ของสตรีให้มีการเชื่อมประสานกับการพัฒนา สร้างพลังขับเคลื่อนให้สตรีมีโอกาสมิ่ส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และการบริหารงานในองค์กรปกครองท้องถิ่น เพื่อให้บรรลุจุดหมายของกรมพัฒนาชุมชนที่ว่า การพัฒนาที่เน้นครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ เศรษฐกิจชุมชนดี และสิ่งแวดล้อมยั่งยืน (พจนี, 2543: 12-13)

นอกจากนี้กรมพัฒนาชุมชนได้กำหนดนโยบายการพัฒนาสตรีเพื่อให้สตรีมีคุณภาพชีวิตที่ดีตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน มีส่วนร่วมในการพัฒนาต่างๆ ดังนี้

1. ด้านเศรษฐกิจ โดยการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพสตรี เพื่อเป็นการป้องกันการอพยพย้ายถิ่น เป็นการสร้างงานสร้างอาชีพในท้องถิ่น โดยกรมพัฒนาชุมชนสนับสนุนเงินทุนไปประกอบอาชีพ องค์กรสตรีเป็นผู้บริหารและจัดการเงินทุนในลักษณะทุนของกลุ่ม

2. ด้านสังคม โดยการจัดตั้งและพัฒนาเครือข่ายองค์กรสตรีในด้านการคิด การตัดสินใจ จัดให้มีการฝึกอบรมเพื่อเพิ่มพูนความรู้ เป็นการพัฒนาองค์กรสตรีให้ปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ และการส่งเสริมและพัฒนาความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว ความสัมพันธ์ ความรัก ความอบอุ่นระหว่างสมาชิกในครอบครัว การแก้ปัญหาครอบครัว ตลอดจนคุณภาพชีวิตของคนในครอบครัวให้ดีขึ้น

3. ด้านการเมืองการปกครอง โดยการส่งเสริมสถานภาพสตรีให้มีความรู้ สามารถเข้าไปมีบทบาททางการเมืองการปกครองในระดับต่างๆ การมีส่วนร่วมในการคิดการตัดสินใจ

4. **ด้านสิ่งแวดล้อม** โดยการส่งเสริมสตรีให้ตระหนักในคุณค่า ความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ร่วมกันรับผิดชอบในชุมชนและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน (มาลี, 2543: 15-16)

3.4 แนวทางการพัฒนาสตรีขององค์กรพัฒนาเอกชน

ถึงแม้ว่าสังคมไทยมีการพัฒนาภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ที่เน้นทิศทางการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ภายใต้การพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ คำตอบการพัฒนาของไทยคือ การเป็นประเทศทุนนิยมอุตสาหกรรมตามแบบอย่างประเทศอุตสาหกรรมแถบตะวันตก ได้ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของประชาชนอย่างมาก ภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 จนถึงฉบับที่ 8 ในปัจจุบัน

ผลการพัฒนาที่ผ่านมา รัฐบาลได้อ้างถึงความสำเร็จที่ยืนยันด้วยตัวชี้วัดด้านต่างๆ ออกมา เป็นต้นว่า รายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้น อัตราการเกิดของประชากร (Birth rate) ลดลง มีการสาธารณสุขที่ดี แต่อีกด้านหนึ่ง การพัฒนาที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ที่ได้รับการกล่าวถึงมาตลอดคือ มีช่องว่างทางรายได้ระหว่างคนรวย-คนจนเพิ่มขึ้น ปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ จนถึงขั้นวิกฤต เกิดมลภาวะ ปัญหายาเสพติด โสเภณี ฯลฯ สภาพการพัฒนาของประเทศไทยที่ก่อให้เกิดปัญหาดังกล่าว จึงเป็นเงื่อนไขให้กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Governmental Organization : NGO) ที่วิพากษ์ทิศทางการพัฒนาแบบทุนนิยมของรัฐ เสนอให้มีการทบทวนทิศทางการพัฒนาดังกล่าว เพื่อนำไปสู่การพัฒนาทางเลือก (Alternative Development) ที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาที่เอื้อประโยชน์ต่อประชาชนระดับรากหญ้า (Grassroots) ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ

การพัฒนาสตรีขององค์กรพัฒนาเอกชน เกิดขึ้นจากสถานภาพของสตรีไทยยังไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคม และตกอยู่ในฐานะเป็น "เหยื่อของการพัฒนา" นั่นคือ เป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนานักหญิง และมีทางเลือกและโอกาสในการแก้ไขปัญหาน้อยกว่าเมื่อเทียบกับคนกลุ่มอื่น ดังนั้นการทำงานขององค์กรพัฒนาชุมชนด้านสตรีจึงไม่ได้ทำงานเพื่อหนุนช่วยรัฐ แต่เพื่อให้สาธารณชนตระหนักและให้ความสำคัญกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับสตรี กระตุ้นให้องค์กรต่างๆ ในสังคมได้เข้าร่วมแก้ไขปัญหาดังกล่าว องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสตรีที่มีการรวบรวมไว้ทั้งสิ้น 24 องค์กร จาก 461 องค์กร (คณะกรรมการส่งเสริมและเผยแพร่งานพัฒนา, 2540) มีแนวทางการทำงานที่หลากหลาย ตามวัตถุประสงค์และกลุ่มเป้าหมายเฉพาะกลุ่ม เช่น หญิงบริการ ขาวเขา หญิงที่ติดเชื้อเอชไอวี แนวทางที่เน้นส่วนใหญ่คือ การให้ความสำคัญกับสิทธิสตรี การเสริมสร้างศักยภาพสตรี รวมทั้งพัฒนาระดับบุคคลและองค์กร การศึกษาวิจัยและรณรงค์เผยแพร่

ในส่วนของโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท จังหวัดลำพูน ได้ให้ความสำคัญในแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพสตรีให้มีการจัดตั้งองค์กรของตนเอง แม้ว่าองค์กรนี้ไม่ได้ถูกจัดให้เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสตรีโดยเฉพาะก็ตาม แต่ได้มีส่วนสำคัญในการเสริมบทบาทสตรีให้มีส่วนร่วมในการพัฒนา และมีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวจัดการประชุมชนในพื้นที่ศึกษา ในที่นี้จึงกล่าวถึงเฉพาะโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทเท่านั้น

โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท (คปช.) เกิดขึ้นจากการประชุมสัมมนาร่วมกันของนักวิชาการ ข้าราชการ และนักพัฒนาจำนวน 34 คน ในหัวข้อ "ปัญหาเกษตรกรขนาดเล็กกับการพัฒนาชนบท" ระหว่างวันที่ 3-5 ตุลาคม พ.ศ. 2523 ณ สันนิบาตสหกรณ์แห่งประเทศไทย สาระสำคัญของการประชุม ได้แก่การทบทวนการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทในประเทศไทยและทบทวนผลการประชุมโลกเรื่อง "การปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท" ซึ่งจัดโดยองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO)

ที่ประชุมมีข้อตกลงร่วมกันให้มีการดำเนินการพัฒนาชนบท โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบท และประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐในการพัฒนาชนบท ที่ประชุมมีการเลือกตั้งคณะกรรมการขึ้นมา 5 คน มีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า "Thai NGOs Committee on Agrarian Reform and Rural Development (WCARRD)" คณะกรรมการได้จัดทำโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทขึ้น โดยยึดหลักการดำเนินงาน 2 ประการ คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนและการประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ พร้อมทั้งหาทุนมาดำเนินการ

จุดเน้นการทำงานพัฒนาของโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท (คปช.) คือ การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยไม่มีกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจที่เป็นรูปธรรมเหมือนกับกิจกรรมพัฒนาของรัฐโดยทั่วไป โดยแนวคิดของคปช. คือการเสริมสร้างความคิด จิตสำนึกของชุมชนให้เข้าใจปัญหา และเป็นหลักในการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง โดยมีรัฐเป็นผู้สนับสนุนต่อไป ดังนั้นการทำงานของ คปช. ก็เพื่อนำประสบการณ์งานพัฒนาจากชุมชนไปสร้างความเข้าใจแก่หน่วยงานรัฐถึงแนวทางการพัฒนาที่ถูกต้อง บนพื้นฐานการพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวความคิดและหลักการทำงานของ คปช. มีอยู่ว่าจากการพัฒนาชนบทโดยหน่วยงานรัฐและเอกชนไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรและก่อให้เกิดแนวโน้มที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. การทุ่มเททรัพยากรการพัฒนาลงไปเฉพาะชุมชน เพื่อให้เกิดผลในระยะเวลานานนั้น หน่วยงานพัฒนาอื่นๆ ที่มีทรัพยากรอยู่น้อย จะไม่สามารถนำแบบอย่างไปปรับใช้ในที่อื่นได้

2. การตัดสินใจเลือกกิจกรรมการพัฒนาและการวางแผนพัฒนา ถูกกำหนดจากองค์กรหรือหน่วยงานภายนอก ซึ่งเป็นการกำหนดจากเบื้องบนลงล่าง (Top-down) ทำให้ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าจะทำอะไร ด้วยวิธีการอย่างไร ในการแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน

3. ผลของการพัฒนา ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยมากขึ้น ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรที่มีฐานะดีกว่าจะได้รับประโยชน์จากงานพัฒนาสูงกว่าเกษตรกรขนาดเล็ก ซึ่งมีฐานะด้อยกว่า

คปช. จึงมีความคิดว่า "ประชาชนที่ประสบปัญหาโดยตรงเท่านั้นจึงจะเป็นผู้มีบทบาทแข็งขันในการริเริ่ม ผลักดัน และดำเนินกิจกรรมในชุมชนด้วยตนเองได้นั้น ดังนั้นจะต้องเสริมสร้างกระบวนการเพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในงานพัฒนาหรือกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้ประชาชนเข้าใจปัญหาและสามารถแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเองอย่างแท้จริง

หลักการทำงานของ คปช. นั้น มุ่งเน้นหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation) โดยมีความหมายถึงขั้นปฏิบัติจริงในชุมชน คือการที่ประชาชนสามารถดำเนินกิจกรรมพัฒนาชนบทด้วยตนเองอย่างมีความสำนึกรับผิดชอบต่อชะตากรรมของตนเอง และเสริมสร้างกลไกภายในชุมชน (Inner Mechanism) รวบรวมประชาชนเพื่อสร้างอำนาจ ผลักดันการพัฒนาให้กระจายจากชุมชนหนึ่งไปสู่อีกชุมชนหนึ่งในรูปของขบวนการประชาชน (People's Movement)

งานพัฒนาแต่เดิมนั้นเป็นกิจกรรมซึ่งตอบสนองปัญหาของชาวบ้าน อันเป็นปัญหาเฉพาะด้าน เช่น ตั้งกองทุนยา เพราะมีปัญหาด้านสาธารณสุข โครงการต่างๆ ที่มุ่งตอบสนองความต้องการของชาวบ้านเหล่านี้ปรากฏว่าหลังจากที่ได้ลงมือกระทำแล้ว ชาวบ้านไม่มีโอกาสตัดสินใจที่จะเลือกทำอะไร เพราะโครงการต่างๆ ได้ถูกกำหนดแล้วจากหน่วยงานภายนอก

จึงมีข้อสรุปว่าน่าจะมีการศึกษาค้นคว้าปัญหาของหมู่บ้านด้วยการไปทำงานในลักษณะที่ไม่มีแผนกิจกรรม คือ ลักษณะวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้เกิดงานวิจัยเพื่อการพัฒนา งานวิจัยนั้นไม่ใช่ความต้องการของนักวิจัย หากเป็นการศึกษาหาความต้องการและศักยภาพของชาวบ้านในอันที่จะแก้ไขปัญหาของตนเองภายในชุมชน กระบวนการศึกษาดังกล่าวจึงจะทำให้การกำหนดโครงการพัฒนาต่างๆ มาจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง รูปแบบการทำงานของ คปช. จึงเป็นรูปแบบการทำงานกับชุมชนแบบไม่มีแผนกิจกรรม

จากแนวคิดและหลักการทำงานของ คปช. ดังกล่าวข้างต้น วิธีการทำงานของ คปช. คือการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือการทำงานแบบไม่มีแผนงานกิจกรรม มีอยู่ว่าการเดินร่นแก้ไขปัญหาของ

ชาวบ้านได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้และความคิดในการแก้ไขปัญหาต่างๆ มีทั้งคนนำและคนตาม ซึ่งสรุปวิธีการทำงานดังนี้

1. ต้องเข้าไปศึกษาเรียนรู้ ทำความเข้าใจชุมชนในระยะเวลาที่แน่นอน
2. ตอบสนองความต้องการเร่งด่วนของชาวบ้าน โดยช่วยในฐานะเพื่อนตามเงื่อนไข เช่น การบริการชุมชนในการติดต่อหน่วยงานราชการ แหล่งทุน และบุคลากร
3. โครงการนั้นน่าจะเป็นโครงการที่เกิดจากการพูดคุย ถกเถียงของชาวบ้านในระยะเวลาที่แน่นอน โดยผ่านกระบวนการที่เราได้เข้าใจปัญหาของชุมชนและเข้าร่วมศึกษาปัญหากับชาวบ้าน น่าจะร่วมกันกำหนดโครงการที่จะแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาระยะยาวของเขา และจัดทำกิจกรรมชนิดหนึ่งในชุมชน
4. กิจกรรมจะทำให้เกิดการเรียนรู้กิจกรรม ปัญหา วิธีการแก้ปัญหากิจกรรมนั้นๆ
5. ในชนบท ชุมชนที่ใกล้เคียงกันมักจะมีปัญหาที่เกิดขึ้นในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน หรือเป็นปัญหาร่วมกัน จึงมีความจำเป็นต้องแก้ไขร่วมกัน หมู่บ้านหนึ่งอาจจะแก้ไขไม่ได้ น่าจะได้นำเอาประสบการณ์จากอีกหมู่บ้านหนึ่งมาปรับใช้โดยการขยายไปสู่อีกหมู่บ้านหนึ่ง เป็นลักษณะของการขยายงานเครือข่ายชาวบ้านให้กว้างออกไป (วิระชัยและคณะ 2537: 1-8)

สำหรับมิติหญิง-ชายของ คปช. นั้น จากประสบการณ์การทำงานในชุมชนของ คปช. เกือบ 20 ปี ทำให้ คปช. เห็นศักยภาพชุมชนที่ประกอบด้วยพลังของผู้หญิงตลอดมา แต่ไม่ได้หยิบยกให้ความสำคัญในตัวโครงการพัฒนา โครงการฯ เสนอแหล่งทุน BILANCE ระหว่าง พ.ศ. 2540-2542 จึงสะท้อนถึงความพยายามของ คปช. ที่จะทำให้มิติหญิง-ชายในการพัฒนาบรรลุเป้าหมายในทางปฏิบัติ ส่งผลให้ผู้หญิงในหมู่บ้านทุ่งยาวเข้ามามีส่วนร่วมเป็นเจ้าของโครงการกับผู้ชาย ทั้งในกิจกรรมกองทุนหมู่บ้าน ธุรกิจชุมชน การจัดการป่าชุมชน ตลอดจนเข้าร่วมเคลื่อนไหวในองค์กรเครือข่ายในระดับจังหวัดลำพูน

3.4.1 การวิเคราะห์สถานการณ์ของ คปช. โดยภาพรวมบทบาทหญิง-ชายของสังคมไทย ปัจจุบันเมื่อเปรียบเทียบกับในอดีตแล้ว จะพบว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมายในด้านการกีดกันทางเพศ เริ่มตั้งแต่ระบบการเลี้ยงดูลูกสาวและลูกชายที่ให้ความเท่าเทียมกันมากขึ้น ซึ่งส่งผลให้ค่านิยมเกี่ยวกับความต้องการที่จะมีลูกชายก็เปลี่ยนไปด้วย โอกาสที่จะได้รับสิทธิประโยชน์ต่างๆ ของผู้หญิงไทยก็เปิดกว้างมากขึ้นเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการสืบทอดมรดก สิทธิในการถือครองที่ดิน โอกาสทางการศึกษา และการเข้าถึงบริการต่างๆ ของรัฐ เป็นต้น การได้รับโอกาสและพิสูจน์ความสามารถของผู้หญิงที่ผ่านมาทำให้เป็นที่ยอมรับได้ในสังคม

แต่อย่างไรก็ตามการจะทำให้เสมอภาคระหว่างหญิงและชายในทุกประเด็นนั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องที่จะยอมรับกันได้ง่ายๆ โดยเฉพาะทัศนคติ ค่านิยม ที่สั่งสมกันมาจนฝังรากลึก ไม่ว่าจะเป็นต่อเรื่องสรีระที่แตกต่างระหว่างหญิงและชาย ทำให้หญิงถูกกีดกันในการประกอบอาชีพบางประเภท หรือค่านิยมการแบ่งความรับผิดชอบการทำงานบ้านให้เป็นของหญิง แม้สภาพเศรษฐกิจสังคมเปลี่ยนไป ผู้หญิงต้องออกไปทำงานนอกบ้านเช่นเดียวกับชาย แต่ผู้หญิงส่วนหนึ่งก็ยังคงรับภาระหนักในการทำงานบ้านเหมือนเดิม เป็นต้น นอกจากนี้จากความแตกต่างระหว่างกลุ่มและฐานะภายในสังคมไทยเอง ทำให้ผู้หญิงส่วนหนึ่งไม่มีโอกาสในการศึกษาและพัฒนาตนเองอย่างเท่าทันต่อสถานการณ์ ภาวะเศรษฐกิจที่บีบคั้น ความยากจน ปัญหาหนี้สิน การแก่งแย่งแข่งขัน การพัฒนาที่ให้ความสำคัญในด้านวัตถุ กลุ่มเป้าหมายผู้หญิงในชนบทจึงถูกกลืนกลืนสิทธิอย่างสมยอม เช่น ยอมขายเรือนร่างอันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของตนเองเพื่อแลกกับเงินในอันที่จะทำให้ครอบครัวอยู่รอด การยอมเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่มีความเสี่ยงต่อสุขภาพ เพราะความไม่รู้ และไม่มีทางเลือกที่ดีกว่า เป็นต้น

ในอีกกลุ่มเป้าหมายหนึ่งของโครงการในจังหวัดสงขลา ประมาณร้อยละ 90 ของกลุ่มเป้าหมาย คือ ชาวประมงพื้นบ้านที่นับถือศาสนาอิสลาม โดยหลักศาสนาได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของหญิงและชายไว้ชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นบทบาทหน้าที่ในการประกอบอาชีพ การใช้ชีวิตครอบครัว บทบาทมีคำอธิบาย มีเหตุผลรองรับเป็นลายลักษณ์อักษร รวมถึงวัตรปฏิบัติต่างๆ แต่ในทางปฏิบัติจริงก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย สภาพแวดล้อมต่างๆ เช่น สภาพทางเศรษฐกิจ (การทำมาหากิน) สังคม และศรัทธา ตลอดจนประเพณีวัฒนธรรมที่มีการหล่อหลอมสืบทอดกันมา ทำให้ข้อเท็จจริงที่เป็นคำสั่งสอนกับการปฏิบัติมีความแตกต่างกันไปบ้าง หากจะมองบทบาทชายในสังคมมุสลิม ชายถูกกำหนดบทบาทในกิจกรรมเชิงสาธารณะ (นอกครอบครัว) มากกว่า ในขณะที่หญิงมีบทบาทหน้าที่ที่ไม่ใช่สาธารณะ (ภายในครอบครัว) ฉะนั้นการวิเคราะห์บทบาทและการหนุนเสริมบทบาทผู้หญิงในชุมชนมุสลิมจึงต้องรอบคอบ มองเชื่อมโยงทุกมิติ โดยเฉพาะมิติตามหลักการคำสอนของอิสลาม ที่ไม่อาจสรุปความเท่าเทียมระหว่างหญิงและชายจากปรากฏการณ์เพียงอย่างเดียว เพราะปรากฏการณ์เกิดจากสภาพแวดล้อม ผลกระทบจากการทำมาหากิน การสืบทอด การหล่อหลอมของวัฒนธรรม

3.4.2 เป้าหมายของ คปช. การที่หญิงและชายสามารถทำทุกสิ่งทุกอย่างได้เหมือนกัน มิอาจสรุปได้ว่าเป็นความเท่าเทียมระหว่างหญิงและชาย แต่การแบ่งบทบาทระหว่างหญิงและชายอย่างสมดุล การยอมรับซึ่งกันและกัน การได้รับความสุขความพึงพอใจเท่าเทียมกันจากบทบาท

หน้าที่ที่รับผิดชอบของทั้งสองฝ่าย คือ ความใฝ่ฝันที่จะให้เกิดขึ้นในสังคม โดยมูลนิธิส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาชุมชน มีกลุ่มเป้าหมายการพัฒนาเริ่มที่ครอบครัวผู้ด้อยโอกาสในชนบท ซึ่งความสมดุลของบทบาทหญิงและชายในครอบครัว จะเป็นส่วนสำคัญในการขยายผลสู่สังคมวงกว้างต่อไป กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การจะพัฒนาครอบครัวเป้าหมายให้ประสบผลสำเร็จได้นั้น จะละเลยความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของหญิงและชายไปไม่ได้ เพราะการดำเนินกิจกรรมต้องอาศัยการเข้ามามีส่วนร่วมของทั้งหญิงและชาย โดยมีความใฝ่ฝันภายใต้กิจกรรม คือ

1. หญิงและชายมีโอกาสและสามารถตัดสินใจเข้าร่วมในกระบวนการเสริมการศึกษาเรียนรู้การพัฒนาทักษะ ความสามารถของตนเองได้ ในสัดส่วนที่เท่าเทียมกัน
2. หญิงและชายมีโอกาสและสามารถตัดสินใจเลือกดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาและพัฒนา ร่วมกับโครงการได้เท่าเทียมกัน รวมทั้งการได้รับสิทธิประโยชน์จากกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ในสัดส่วนที่เท่าเทียมกันด้วย
3. มีการแบ่งบทบาท หน้าที่รับผิดชอบกิจกรรมบนพื้นฐานข้อตกลงร่วมกันระหว่างหญิงและชาย โดยมีความพึงพอใจร่วมกันทั้งสองฝ่ายในข้อตกลงนั้น
4. ผู้หญิงมีความเชื่อมั่นในการที่จะพัฒนาศักยภาพภายในของตนเองให้ เท่าทันกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การรู้จักสืบทอดค่านิยมบนหลักเหตุและผล มิใช่การเชื่อตามกัน โดยยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่สร้างสรรค์

3.4.3 การดำเนินงานพัฒนาผู้หญิงที่ผ่านมาของ คปช. กลุ่มเป้าหมายผู้หญิงได้ถูกกำหนดอย่างชัดเจนในการดำเนินงานโครงการฯ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 เป็นต้นมา และบทบาทของผู้หญิงในการร่วมคิดค้นและดำเนินกิจกรรมมีพัฒนาการเป็นที่น่าพอใจอย่างต่อเนื่อง

การหนุนเสริมบทบาทผู้หญิงในพื้นที่เป้าหมายโครงการที่ผ่านมา เป็นการเพิ่มศักยภาพในบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงให้เข้มแข็ง การเปิดโอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรมที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นผู้นำเสนอข้อมูล การร่วมเวทีแลกเปลี่ยนความคิด การเปิดโลกทัศน์ การคิดค้นและจัดตั้งกลุ่มกิจกรรม ซึ่งพบว่าในพื้นที่เป้าหมายโครงการ มีผู้หญิงที่มีบทบาทเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน ทั้งในระดับกลุ่มกิจกรรมระดับชุมชน และระดับเครือข่ายกิจกรรม การได้แสดงความรู้ความสามารถให้ปรากฏ ทำให้ได้รับการยอมรับไม่น้อยไปกว่าชาย

ในการคิดค้นกิจกรรมต่างๆ ให้เกิดขึ้นได้นั้น แต่ละกิจกรรมจะมีองค์ประกอบของสมาชิกเป็นทั้งหญิงและชาย รวมทั้งเด็ก เยาวชน และคนชราด้วย ซึ่งนั่นก็คือองค์ประกอบของสมาชิกในชุมชน และผู้หญิงก็จะเข้าไปมีบทบาทแทบทุกกลุ่ม โดยเป็นกำลังสำคัญของกลุ่ม เพราะ

มีความสุขุมละเอียดรอบคอบมากกว่าชายในบางเรื่อง เช่น การจัดการด้านการเงิน การจัดทำบัญชี เป็นต้น

จากการดำเนินงานในระยะ 3 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2537-2539) พอสรุปให้เห็นรูปธรรมของกิจกรรมและการยกฐานะบทบาทของผู้หญิงในการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนา ดังนี้

1.) การพัฒนาระบบเกษตรกรรมทางเลือก ผลการดำเนินงานที่ผ่านมาสามารถวัดได้จากปริมาณของครอบครัวที่ตัดสินใจเลือกพัฒนาระบบเกษตรกรรมทางเลือก จำนวนกว่า 1,000 ครอบครัว เพราะพื้นฐานครอบครัวเกษตรกรในชนบทไทยนั้น การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตในไร่นาถือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่จะต้องเป็นการตัดสินใจร่วมระหว่างสมาชิกในครอบครัว (สามี-ภรรยา) ในการที่จะเลือกผลิตและการดำเนินกิจกรรมจะบรรลุผลสำเร็จหรือไม่ ก็ขึ้นกับความร่วมมือของสมาชิกหญิงและชายในครอบครัวด้วย โดยเฉพาะการแบ่งบทบาทระหว่างสมาชิกในครอบครัว ซึ่งผู้ชายก็มักจะเป็นผู้ใช้แรงงานที่สำคัญในไร่นา ทางด้านฝ่ายหญิงก็จะมีบทบาทสำคัญในการเก็บผลผลิต และการจัดการด้านการตลาด อันเป็นบทบาทที่หนุนเสริมซึ่งกันและกัน การดำเนินกิจกรรมจึงจะประสบผลสำเร็จได้

2.) การพัฒนากิจกรรมอาชีพเสริม มีหลายกิจกรรมที่พัฒนามาจากการคิดค้นกิจกรรมของกลุ่มผู้หญิงโดยเฉพาะ นับเป็นกิจกรรมที่สร้างโอกาสให้ผู้หญิงได้เปิดบทบาทและแสดงถึงศักยภาพภายในให้เป็นที่ยอมรับได้มาก ซึ่งมีผู้หญิงที่มีบทบาทเด่นในฐานะผู้นำกิจกรรมจำนวน 78 คน โดยมีกิจกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ดังนี้

- กิจกรรมที่ริเริ่มร่วมกันทั้งครอบครัว ได้แก่ การเลี้ยงปลาในกระชัง การเลี้ยงปูดำในแกลลอนน้ำมัน การเพาะขยายพันธุ์ไม้ การเพาะเห็ดฟาง เป็นต้น
- กิจกรรมที่เริ่มมาจากกลุ่มแม่บ้าน ได้แก่ การแปรรูปผลผลิตจากประมง การแปรรูปไม้ผล การตัดเบ็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป การแปรรูปและจำหน่ายข้าวปลอดสารเคมี

3.) การพัฒนากองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นแล้วจำนวน 45 กลุ่มนั้น และจากจำนวนนี้พบว่า 15 กลุ่มเป็นการริเริ่มมาจากกลุ่มแม่บ้านที่โครงการเข้าไปส่งเสริมและเสริมกระบวนการเรียนรู้ ทำให้ผู้หญิงกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเอง นอกจากนี้ยังพบว่าในทุกกลุ่มออมทรัพย์ ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการเข้าร่วมเป็นกรรมการกลุ่มและเป็นการกำลังสำคัญในการทำงาน จาก 45 กลุ่ม มีกรรมการผู้หญิงจำนวน 90 คน สำหรับสัดส่วนของสมาชิกกลุ่มที่เป็นผู้หญิงโดยเฉลี่ยแล้วประมาณร้อยละ 50 ของสมาชิกทั้งหมด

4.) การฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภาพรวมของการดำเนินกิจกรรมด้านนี้ที่ผ่านมา เช่น การปักเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การวางปะการังเทียม และกิจกรรมการฟื้นฟูอนุรักษ์ป่าชุมชน บทบาทนำในการดำเนินกิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชาย และผู้หญิงจะมีบทบาทสำคัญในฐานะฝ่ายหนุนเสริมให้การจัดกิจกรรมลุล่วงไปได้ตามเป้าหมาย นอกจากนี้ได้ส่งเสริมให้เยาวชนสตรีได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการจัดกิจกรรมค่ายเยาวชนสตรีขึ้น 5 ครั้งแล้ว

5.) การส่งเสริมและพัฒนาเครือข่าย จากเครือข่ายกิจกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เช่น เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายชาวประมง เครือข่ายเยาวชน เป็นต้น ในแต่ละเครือข่ายกิจกรรม ผู้หญิงเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะกรรมการ ที่เป็นตัวแทนจากกลุ่มกิจกรรมของชุมชน และผู้หญิงมีโอกาสเข้าร่วมในกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้น ในทุกชุมชนจะมีผู้นำซึ่งเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนอย่างน้อยชุมชนละ 3-5 คน

3.4.4 การกำหนดปัญหาของ คปช. ในปี 2540-2542 ปัญหาทุกปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ต่างส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย เด็กหรือคนชรา แต่ผลกระทบจะรุนแรงมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับกลไกการป้องกันตัวของระบบครอบครัวและชุมชน รวมถึงกลไกการป้องกันจากรัฐด้วย ซึ่งปัญหาที่ได้กำหนดในโครงการที่ต้องการจะแก้ไขภายในระยะ 3 ปี เป็นประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเป้าหมาย ซึ่งครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายผู้หญิงในชุมชนด้วย โดยประเด็นปัญหาอันเป็นผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และปัญหาความแปลกแยกของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมชนบท ซึ่งได้แยกประเด็นปัญหาเป็น 2 หมวด ดังนี้

1.) ปัญหาอันเป็นผลกระทบจากสถานการณ์โดยภาพรวมของสังคม โดยได้กำหนดประเด็นปัญหา ได้แก่ ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาการอพยพแรงงานไปทำงานนอกชุมชน การช่วยเหลือกันในชุมชนลดน้อยลง การขาดความรู้ทักษะในการวิเคราะห์ปัญหาแบบองค์รวม และการว่างงานของแม่บ้านและเยาวชน แต่ละประเด็นปัญหา ผู้หญิงต้องร่วมแบกรับภาระและหาทางแก้ไขร่วมกับครอบครัว แต่ผู้หญิงส่วนหนึ่งจะต้องตกเป็นเหยื่อ เนื่องจากการรู้ไม่เท่าทัน เพราะสภาพสังคมดั้งเดิมไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงในชนบทได้มีโอกาสในการศึกษาเรียนรู้หรือฝึกฝนให้คิดเองได้มากนัก เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ความรุนแรงของปัญหานักหนาขึ้น มีการแก่งแย่ง เห็นแก่ตัว ผู้ด้อยกว่าก็ย่อมเป็นกลุ่มเป้าหมายที่ถูกเอารัดเอาเปรียบได้มาก

การกำหนดปัญหาเพื่อแก้ไขในข้างต้นนี้จะเป็นการสร้างกลไกป้องกันตัวของครอบครัว และสร้างโอกาสให้ผู้หญิงได้เรียนรู้อย่างเท่าทันต่อสถานการณ์

2.) ปัญหาในการดำเนินกิจกรรมของโครงการที่ผ่านมา เพื่อมุ่งเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่กลุ่มกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง จึงมีการกำหนดประเด็นปัญหา ได้แก่ การขาดความรู้ทักษะในการ จัดการแปลงเกษตรและทรัพยากรทางการเกษตรแบบยั่งยืน ปัญหาประสิทธิภาพการบริหารจัดการ กลุ่มกองทุนต่างๆ ของชุมชน การขาดความรู้และทักษะในการพัฒนาธุรกิจชุมชน และการจัด การตลาดทางเลือก การขาดทักษะการดำเนินงานแบบเครือข่าย และปัญหาองค์กรชาวบ้านยังไม่สามารถเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย

การแก้ไขปัญหานั้นถือเป็นการพัฒนาเพิ่มพูนความรู้ทักษะแก่กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งผู้หญิงคือส่วนหนึ่งที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้วในผลการดำเนินงาน

3.4.5 การกำหนดกลุ่มเป้าหมายหญิงและชาย จากกลุ่มคนเป้าหมายที่ได้กำหนดในโครงการ ปี พ.ศ. 2540-2542 จำนวน 82 หมู่บ้านนั้น มีจำนวนครอบครัวเป้าหมาย 10,266 ครอบครัว ประชากรรวมทั้งสิ้น 46,567 คน โดยแบ่งเป็นเพศชาย 23,385 คน (ร้อยละ 50.2) เป็นเพศหญิง 23,182 คน (ร้อยละ 49.8) จากกลุ่มเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้นี้ คาดหวังที่จะพัฒนากลุ่มเป้าหมายทั้งหญิงและชายในสัดส่วนที่มีความสมดุลในการที่จะเป็นตัวแทนของกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด โดยกำหนดตัวชี้วัดในการประเมินผลหลังจากสิ้นสุดโครงการ ดังนี้

- 1.) โอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรม การอบรม ศึกษาดูงานของผู้หญิงและชายในพื้นที่เป้าหมายของโครงการ
- 2.) สัดส่วนการเข้าร่วมเป็นกรรมการในกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ของหญิงและชาย
- 3.) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของผู้หญิงและชาย
- 4.) บทบาทและความรับผิดชอบของหญิงและชายในแต่ละกิจกรรม
- 5.) การได้รับประโยชน์จากการดำเนินกิจกรรมพัฒนาของหญิงและชาย
- 6.) การเข้ามามีส่วนร่วมในองค์กรชุมชนของผู้หญิง

3.4.6 วัตถุประสงค์และแนวทางโครงการในประเด็นความเท่าเทียมหญิง-ชาย เป็นการเพิ่มเติมรายละเอียดของวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินการในแต่ละแนวทาง ซึ่งได้จัดเตรียมไว้แล้ว เพื่อให้เห็นสัดส่วนในการเข้าร่วมกิจกรรมของทั้งหญิงและชาย ดังต่อไปนี้

1.) ผู้หญิงและชายมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมทางเลือกของครอบครัว เพื่อสร้างความสมดุลในการแบ่งความรับผิดชอบภายในครอบครัว ซึ่งเป็นการตัดสินใจที่มีความพึงพอใจร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว รูปแบบกิจกรรมนี้มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวเองในแง่การพัฒนาศักยภาพที่สมดุลระหว่างหญิงกับชาย เพราะการพัฒนากิจกรรมให้สำเร็จได้นั้น เป็นกิจกรรมที่จะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมระหว่างบทบาทของหญิงและชายในครอบครัว โดยจะจัดกิจกรรมที่สร้างโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนากิจกรรมของทั้งหญิงและชาย ดังนี้

- มีการจัดประชุมปรึกษาหารือร่วมกันในการคิดค้นวิธีการและแนวทางการพัฒนา
กิจกรรมเกษตรกรรมทางเลือกของครอบครัว
- การจับคู่อบรม ศึกษาดูงานระหว่างสมาชิกหญิง-ชายในครอบครัว
- การกำหนดสัดส่วนของหญิงและชายในครอบครัวที่จะมีโอกาสในการพัฒนาความรู้
ทักษะการจัดการทรัพยากรทางการเกษตรอย่างยั่งยืน

2.) สนับสนุนการพัฒนากิจกรรมอาชีพเสริมรายได้ และธุรกิจชุมชน ตามประสบการณ์
ทักษะ และความสนใจที่แตกต่างกันของหญิงและชาย (ดูตาราง 3.1)

3.) พัฒนาและยกระดับผู้หญิงในสหกรณ์ชาวนาวังทรายพูนขึ้นมาร่วมเป็นกรรมการ
อย่างน้อยจำนวน 3 คน และมีการเพิ่มสมาชิกสหกรณ์ที่เป็นหญิงในสัดส่วนร้อยละ 30 ของสมาชิก
ทั้งหมด ทางด้านสหกรณ์ปืมน้ำมันบ้านห้วยหิน จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งผู้หญิงมีบทบาทสำคัญใน
กลุ่มอยู่แล้วจะมีการพัฒนาให้เกิดความสมดุลระหว่างสัดส่วนของกรรมการและสมาชิกหญิง-ชาย
ในการเป็นตัวแทนที่เหมาะสม

4.) ในทุกพื้นที่เป้าหมายของโครงการมีการพัฒนากองทุนหมู่บ้าน ในรูปแบบกลุ่มออม
ทรัพย์เดิมจำนวน 45 กลุ่ม และมีการจัดตั้งกลุ่มเพิ่มอีก 8 กลุ่ม โดยจะมีการพัฒนาผู้หญิงขึ้นเป็น
กรรมการกลุ่มเพิ่มจาก 90 คน ให้ได้สัดส่วนที่เหมาะสมกับอัตราส่วนของสมาชิกที่เป็นผู้หญิง ใน
วิธีการดังต่อไปนี้

- จัดประชุมและสรุปงานประจำปี
- จัดอบรมทักษะการจัดการการเงินและบัญชี และการบริหารกลุ่มแก่กรรมการหญิง
และชาย
- จัดอบรมความรู้ ความเข้าใจในจิตตารมณ์ของกลุ่ม และการบริหารงานแก่กลุ่ม
สมาชิกทั้งหญิงและชาย

ตารางที่ 3.1 แสดงกิจกรรมในจังหวัดต่างๆ ที่โครงการดำเนินการ

โครงการ จังหวัด	กิจกรรม	สมาชิก เป้าหมาย	ประเภท สมาชิก
นครสวรรค์	1. การแปรรูปและจำหน่ายผลผลิต เกษตรกรรมทางเลือก	25 ราย	หญิง
	2. การขยายพันธุ์ไม้	10	หญิง-ชาย
	3. จำหน่ายเมล็ดสะเดาดากแห้ง	-	หญิง-ชาย
ลำพูน	1. แปรรูปและจำหน่ายข้าวสารปลอด สารพิษ	120	หญิง
	2. จำหน่ายผักและอาหารเพื่อสุขภาพ	120	หญิง
	3. เรือนเพาะชำกล้าไม้	30	ชาย
สงขลา	1. การเลี้ยงปูดำในแกลลอนน้ำมันและ เลี้ยงปลาในกระชัง	300	หญิง-ชาย
	2. การแปรรูปผลผลิตประมง	56	หญิง-ชาย
	3. ตัดเย็บเสื้อผ้า	13	หญิง
ยะเจียงเทรา	1. กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป	150	หญิง
	2. จัดสวนและประดิษฐ์ดอกไม้	60	หญิง
	3. แปรรูปไม้ปาลและสมุนไพร	90	หญิง-ชาย
	4. เพาะเชื้อเห็ดและเพาะเห็ดฟาง	7	หญิง-ชาย

ที่มา: แผนงานโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท พ.ศ. 2540-2542

- การคัดเลือกสมาชิกกลุ่มทั้งหญิงและชายที่มีความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมอบรม
ทักษะการบริหารกลุ่มร่วมกับกรรมการ
- จัดสัดส่วนหญิง-ชายในกลุ่ม เข้าร่วมในการทัศนศึกษา ดูงาน
- จัดให้มีการประชุมร่วมในการวางแผนกิจกรรมระหว่างสมาชิกและกรรมการ ทั้งหญิง
และชาย

5.) ยกกระดับผู้หญิงให้มีบทบาทสำคัญในการเข้าร่วมเป็นผู้นำ หรือกรรมการขององค์กรชุมชน ในฐานะตัวแทนกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ตามสัดส่วนของสมาชิกที่ต้องรับผิดชอบในกลุ่มเป็นอย่างน้อย ซึ่งได้มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายกิจกรรม โดยวิธีการดังต่อไปนี้

- การกำหนดสัดส่วนหญิง-ชายที่เป็นตัวแทนของหมู่บ้าน ตัวแทนกิจกรรมในการเข้าร่วมเป็นกรรมการดำเนินงาน คณะทำงานต่างๆ หรือเข้าร่วมเป็นกรรมการเครือข่าย
- จัดอบรมความรู้ทักษะเรื่องการวางแผนและการประเมินผลโครงการ และการจัดทำโครงการแก่กรรมการทั้งหญิงและชาย
- จัดสัมมนา สรุปประสบการณ์และศึกษาดูงาน
- การจัดค่ายเยาวชนหญิง-ชาย
- จัดสัมมนาเครือข่ายกิจกรรมร่วมกัน

การพัฒนาผู้หญิงในภาพรวมให้มีความเข้มแข็งขึ้นนั้น มุ่งเสริมคุณภาพมาจากครอบครัว สู่กลุ่มองค์กรชุมชน ซึ่งจะเป็พลังที่สำคัญหนุนเสริมการเข้ามามีปากเสียงในระดับกว้างต่อไป

3.4.7 ผู้หญิงในองค์กร คปช.

1.) นโยบายขององค์กรฯ ไม่ได้ระบุชัดเจนว่าหญิงและชายจะต้องเท่าเทียมกันอย่างไร แต่เป็นที่ยอมรับกันได้ในความรู้สึกที่มีความเท่าเทียม และเห็นว่าการตระหนักในความเสมอภาคด้วยวิธีปฏิบัติที่ไม่แบ่งแยกหรือกีดกันทางเพศ นับตั้งแต่การถูกคัดเลือกเข้าทำงานที่ไม่มีตำแหน่งใดพิเศษเฉพาะสำหรับเพศหญิงหรือชาย การเปิดโอกาสให้พัฒนาตนเองได้ตามความสนใจที่เหมาะสมกับบทบาทและความรับผิดชอบ รวมไปถึงระบบการเลื่อนขั้นเงินเดือนที่เท่าเทียมกันทุกคน ไม่ว่าหญิงหรือชาย เจ้าหน้าที่หรือผู้บริหารก็มีโอกาสเท่ากัน

2.) อัตราเจ้าหน้าที่ สำหรับโครงการในช่วงปี พ.ศ. 2540-2542 ว่างอัตราไว้ทั้งสิ้นจำนวน 23 คน ซึ่ง ณ สิ้นเดือนธันวาคม 2539 มีเจ้าหน้าที่คงเหลือ 19 คน และจะมีการรับเพิ่มอีก 4 คน โดยจำนวน 4 คนใหม่นี้ได้ระบุให้เป็นผู้หญิงทั้งหมด ฉะนั้นเจ้าหน้าที่โครงการระยะนี้จำนวน 23 คน แบ่งเพศชายจำนวน 13 คน และเจ้าหน้าที่หญิงจำนวน 10 คน

3.) ส่วนการรับผิดชอบดูแลงานบ้านภายในองค์กรนั้น เนื่องจากเป็นองค์กรเล็กๆ เจ้าหน้าที่อยู่กระจัดกระจายในจังหวัดต่างๆ มากกว่าการมาทำงานอยู่รวมกัน เราไม่มีการจ้างคนทำงานอีกต่างหาก ส่วนใหญ่ก็จะมีการตกลงแบ่งงานกันรับผิดชอบมากกว่า

4.) ผู้หญิงที่ทำงานอยู่ในองค์กรทุกคนมีความเชื่อมั่นในตนเอง กล้าแสดงความคิด และเป็นกำลังสำคัญทัดเทียมกับผู้ชาย ทางด้านความรู้และการเข้ารับการศึกษอบรมเกี่ยวกับ Gender ที่ผ่านมาเจ้าหน้าที่ในองค์กรจำนวน 7 คน (หญิง 4 คน และชาย 3 คน) มีโอกาสได้เข้ารับการอบรมสัมมนาและเรียนรู้การทำงานในประเด็น Gender

5.) การเลื่อนตำแหน่ง การขึ้นเป็นผู้บริหาร ขึ้นอยู่กับประสบการณ์การทำงานเป็นหลัก และจะมีการคัดเลือกในทีมและมีการสับเปลี่ยนตำแหน่งกันภายในทีม เพื่อความเหมาะสมในทุกช่วงที่มีการจัดทำโครงการใหม่ ยกเว้นตำแหน่งที่ต้องอาศัยความรู้ ความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น ด้านการเงิน บัญชี เป็นต้น

ตารางที่ 3.2 เปรียบเทียบประสบการณ์และตำแหน่งของเจ้าหน้าที่หญิง-ชายในองค์กร
ปี พ.ศ. 2540-2542

ประสบการณ์ การทำงาน	ชาย	หญิง	ตำแหน่ง	ชาย	หญิง
1.) 14 ปีขึ้นไป	6	-	1. ผู้อำนวยการมูลนิธิ	1	-
			2. ผู้ประสานงานจังหวัด	4	-
			3. เจ้าหน้าที่สนาม	1	-
2.) 11-13 ปี	3	3	4. ผู้ประสานงานสำนักงาน เลขาธิการ	-	1
			5. เจ้าหน้าที่สนาม	3	2
3.) 6-10 ปี	3	2	6. เจ้าหน้าที่บัญชี	-	1
			7. เจ้าหน้าที่สนาม	3	1
4.) 1-5 ปี	1	5	8. เจ้าหน้าที่ธุรการและ ประจำสำนักงานสนาม	-	3
			9. เจ้าหน้าที่สนาม	1	2

6.) กรรมการมูลนิธิ จากจำนวนกรรมการบริหาร 12 คน เพศชาย 11 คน เพศหญิง 1 คน จากสัดส่วนหญิง-ชายที่เป็นอยู่ในปัจจุบันในจำนวนกรรมการทั้งหมด เพราะการเปลี่ยนแปลงบุคคลในคณะกรรมการบริหารมีน้อยมาก ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นการหมุนเวียนตำแหน่งภายใน และบุคคลซึ่งเป็นกรรมการก็จะเป็นผู้อาวุโามีบทบาทในองค์กรมาตั้งแต่การเริ่มก่อตั้งองค์กร อย่างไรก็ตาม

ตามจากแรงกระตุ้นของ BILANCE ส่งผลให้องค์กรได้หันมาทบทวนถึงบทบาทหญิง-ชายจากตำแหน่งของกรรมการ และเห็นว่าควรจะได้มีการเปลี่ยนแปลงในวาระการประชุมในโอกาสต่อไป

3.4.8 ผลการพัฒนาสตรีหมู่บ้านทุ่งยาว หลังจากหมู่บ้านทุ่งยาวได้รับโล่ประกาศเกียรติคุณให้เป็นหมู่บ้านดีเด่นในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้เมื่อปี พ.ศ. 2520 จากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ส่งผลให้หมู่บ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการพัฒนา มีหน่วยงานราชการหลายหน่วยให้ความสนใจเข้ามาสร้างสาธารณูปโภค จัดตั้งกลุ่มฝึกอบรม ให้งบประมาณดำเนินกิจกรรมด้านต่างๆ เพิ่มมากขึ้น

ต่อมาได้มีองค์กรพัฒนาเอกชน (อพช.) เข้ามาดำเนินโครงการพัฒนา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 จนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงนี้มีความสำคัญต่อบทบาทของผู้หญิงในฐานะเป็นกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนา และเป็นเงื่อนไขที่สำคัญต่อการเคลื่อนไหวของผู้หญิงต่อการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะป่าชุมชน เพื่อที่จะเข้าใจการก่อตัวของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน ผู้ศึกษานำเสนอลำดับช่วงระยะเวลาช่วงต่างๆ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงการดำเนินงานซึ่งเป็นภาคปฏิบัติการ ของการพัฒนาผู้หญิง คือ

ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2520-2524) รัฐพัฒนา

ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2525-2533) การดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชน

ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2534-ปัจจุบัน) ผู้หญิงได้อะไรจากการพัฒนา

ช่วงที่ 1 รัฐพัฒนา ก่อนปี พ.ศ. 2520 ผู้หญิงบ้านทุ่งยาวยังไม่มีการจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการ ผู้หญิงเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนจากความสัมพันธ์ทางสังคม เพราะแต่ก่อนนั้นคนที่เป็นหลักหรือเป็นหัวหน้ากิจกรรมชุมชนจะเป็นคนที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน โดยไม่จำแนกตามเพศ เช่น ช่างไม้ (สลา) หมอเมือง คนทรงเจ้า สัปเหร่อ และหัวหน้าทำครัว

ผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเหล่านี้จะถูกชาวบ้านขอวานให้ไปช่วยในงานชุมชนต่างๆ ทั้งในวัด งานบุญ งานราชการตามลักษณะของงาน ซึ่งผู้เชี่ยวชาญชาวบ้านนี้จะมีลูกมือทำกันเป็นกลุ่ม ลูกมือเหล่านี้จะเป็นคนที่หัวหน้าดูแล้วมีแว่จะเป็นผู้เชี่ยวชาญในอนาคตหรือเป็นคนรู้ใจกรณีสัปเหร่อ หัวหน้าจะเลือกคนที่มักจะเข้ามาคลุกคลี (มีความสนใจ) มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง เมื่อได้คนแล้ว หัวหน้าสัปเหร่อจะให้คาถาอาคมและถ่ายทอดความรู้ความชำนาญในการฉาปนกิจศพ การจัดการศพในลักษณะต่างๆ

กรณีหัวหน้าทำครัว เจ้าภาพงานบุญบ้านจะมาวานขอให้ไปช่วยทำอาหาร หัวหน้าจะเป็นคนคิดคำนวณด้านต่างๆ ให้เพียงพอกับจำนวนคนที่มาร่วมงาน และช่วยทำครัวจนกระทั่งเสร็จงาน หัวหน้าทำครัวจึงเป็นบุคคลที่ปรุงอาหารได้อร่อย คำนวณปริมาณอาหารได้พอดีกับ จำนวนผู้เข้าร่วมงาน เป็นที่ไว้วางใจของเจ้าภาพ คนทำครัวเป็นได้ทั้งผู้ชายและผู้หญิง

ดังนั้นการจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการจึงมาจากเงื่อนไขของหน่วยงานราชการเพื่อประสานเข้ากับโครงการพัฒนาของรัฐ รวมทั้งจัดโครงสร้างในชุมชนเพื่อสะดวกในการที่ทางราชการเข้าไปควบคุม ดูแลหมู่บ้านได้มากขึ้น หลังจากหมู่บ้านทุ่งยาวได้รับโลเป็นหมู่บ้านดีเด่นในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้เมื่อปี พ.ศ. 2520 จากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีหน่วยงานราชการหลายหน่วยงานเข้ามาพัฒนามหมู่บ้าน สร้างระบบสาธารณูปโภค จัดตั้งกลุ่มต่างๆ ขึ้นมา ในส่วนของผู้หญิง ทางการพัฒนาชุมชนเข้ามาจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านเมื่อวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2520 มีสมาชิก 30 คน และตั้งคณะกรรมการกลุ่ม 5 คน ต่อมาคณะกรรมการกลุ่มแม่บ้านเปลี่ยนชื่อเป็น "คณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้าน (กพสม.)" มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ คือ

1. ส่งเสริมให้แม่บ้านเข้าร่วมกิจกรรมอาชีพเสริมให้เกิดรายได้ในครอบครัว
2. เพื่อให้มีความสามัคคี ร่วมมือกันระหว่างสมาชิกในหมู่บ้าน
3. ส่งเสริมให้แม่บ้านมีส่วนร่วมช่วยเหลือกิจกรรมส่วนรวม

หน่วยงานราชการอื่นๆ มีกิจกรรมเสริมกลุ่มแม่บ้าน เช่น เคหกิจเกษตร อบรมการถนอมอาหาร การศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) อบรมอาชีพพระยาสัน หน่วยงาน UNICEF ให้งบประมาณ 5,000 บาท เป็นทุนหมุนเวียนเลี้ยงหมู ปัจจุบันมีทุนหมุนเวียนเลี้ยงหมูรวมทั้งสิ้น 90,000 บาท

ช่วงที่ 2 การเข้ามาปฏิบัติงานขององค์กรพัฒนาเอกชน ในปี พ.ศ. 2526 มีนักพัฒนาจากโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท (คปช.) ซึ่งเป็นคนหมู่บ้านทุ่งยาว เข้ามาดำเนินการพัฒนามหมู่บ้าน โดยประสานความร่วมมือกับหน่วยงานราชการในระยะแรกของการดำเนินงาน "โครงการแผ่นดินธรรม-แผ่นดินทอง" ในปี พ.ศ. 2527 และประกวดหมู่บ้านตัวอย่างพัฒนาดีเด่น 4 กระทรวงหลัก

การทำงานกับกลุ่มแม่บ้านนั้น คปช. เข้ามาเสริมกิจกรรมที่หน่วยงานพัฒนาชุมชนดำเนินการแล้วมีปัญหา และช่วยแก้ไขปัญหามา เช่นกลุ่มเลี้ยงหมู สนับสนุนงบประมาณให้แก่กลุ่มเป็ดตอก กลุ่มทอดผ้า นอกจากนั้นกลุ่มแม่บ้านยังจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เมื่อปี พ.ศ. 2528 มีสมาชิก 80 คน ออมติดต่อกันเป็นเวลา 10 ปี มีเงินสะสม 280,000 บาท

ผลสำเร็จในกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านนั้น ส่วนหนึ่งมาจากกระบวนการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมและวางแผนกิจกรรมจากล่างสู่บน (Bottom-up Planning) ที่แตกต่างจากโครงการของหน่วยงานราชการที่มีการวางแผนจากส่วนกลางสำเร็จรูปแล้วมากำหนดให้แม่บ้านทำ การติดตามงานไม่ต่อเนื่องทำให้เกิดปัญหา

ถึงแม้ว่ากระบวนการทำงานของ คปช. จะมีความแตกต่างจากหน่วยงานราชการอย่างไรก็ตามยังมีมุมมองต่อผู้หญิงคล้ายกัน ก็คือ ผู้หญิงขาดการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ขาดโอกาสในการแสวงหาความรู้ ทักษะในการประกอบอาชีพ คปช. จึงเน้นในการจัดกระบวนการศึกษาโดยการฝึกอบรม ศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับกลุ่มอื่นๆ เพื่อวางแผนการดำเนินกิจกรรมต่อไป มุมมองที่คล้ายกันนี้ ทำให้ คปช. ให้ความสำคัญในการรวมกลุ่มแบบแยกตามเพศ

ช่วงที่ 3 ผู้หญิงได้อะไรจากการพัฒนา กิจกรรมที่หน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนสนับสนุนกลุ่มแม่บ้านเริ่มมีผลขึ้นเป็นรูปธรรม กลุ่มทอผ้าดำเนินการมาระยะหนึ่งก่อนฤดูเกี่ยวข้าว สามารถทำได้ในยามพักฝน ทำได้กระทั่งเด็กจนถึงคนแก่ ในการดำเนินงานสมาชิกจะรวมกลุ่มซื้อไม้ไผ่ในเดือนพฤศจิกายน เอามาจักตอกแล้วตากให้แห้ง หลังฤดูเกี่ยวข้าวสมาชิกจะนำตอกแห้งมาเปีย เมื่อเปียได้ตามจำนวนแล้ว จะมีพ่อค้ามารับซื้อ ในปัจจุบัน ปี พ.ศ. 2543 กลุ่มเปียตอกกำลังเตรียมนำวิทยากรมาอบรมการเย็บหมวกขาย หมวกมีความจำเป็นในการสวมใส่ไปทำนาทำสวน ทุกครอบครัวต้องมีไว้ประจำบ้าน ดังนั้นกิจกรรมกลุ่มเปียตอกสามารถดำเนินงานได้เนื่องจากมีความสอดคล้องกับวิถีการผลิตในชุมชน คนยากจนโดยเฉพาะเด็กผู้หญิงได้รับประโยชน์

กลุ่มเลี้ยงหมู ระยะแรกดำเนินงานไปได้ดี เพราะสมาชิกเลี้ยงหมูจะเลี้ยงแบบออมสิน หมายถึงเลี้ยงหมูจำนวน 2-4 ตัว โดยใช้เศษอาหารที่เหลือในครอบครัวและที่หาได้ในท้องถิ่น ปัจจุบันสมาชิกเปลี่ยนมาเลี้ยงหมูฟาร์ม การเลี้ยงหมูฟาร์มต้องเลี้ยงหมูจำนวนมาก มีการลงทุนสูง ทั้งอาหาร โรงเรือน ยารักษาโรค ต่อมาสมาชิกที่ยืมทุนไปไม่สามารถนำทุนที่ยืมมาคืนได้ตามกำหนด เนื่องจากสมาชิกประสบปัญหาหมูราคาตกต่ำ ขณะที่ต้นทุนยังสูง ทำให้ขาดทุน

กองทุนเลี้ยงหมูจึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้เลี้ยงหมูขนาดเล็กได้ ภายใต้ระบบการเลี้ยงหมูฟาร์มที่ต้องขึ้นต่อระบบตลาดภายนอก สมาชิกบางส่วนกำลังหาทางออกโดยการทำกิจกรรมแปรรูปเนื้อหมู เช่น การทำลูกชิ้น แหนม ไส้กรอก และหมูหยอง กิจกรรมแปรรูปนี้จะเริ่มทดลองทำภายในชุมชนก่อน ถ้าได้ผลดีจึงจะขยายไปสู่ชุมชนข้างเคียง

กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน ในปี พ.ศ. 2528 หลังจากที่ถูกกลุ่มแม่บ้านได้ไปศึกษาดูงานธนาคารแห่งขุนเขาบ้านคีรีวงค์ อำเภออลานสะกา จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยนำแนวคิดออมทรัพย์

เพื่อสวัสดิการชุมชนมาปรับใช้ในบ้านทุ่งยาว ที่ประชุมกลุ่มมีความเห็นให้ดำเนินการออมทรัพย์เป็นเวลา 10 ปี เมื่อครบกำหนดเวลาแล้วถึงมาสรุปผลในปี พ.ศ. 2538 และสมาชิก 80 คนได้ลาออก และขอถอนหุ้น 40 คน

ต่อมากลุ่มออมทรัพย์ประสบกับปัญหา กรรมการกลุ่มบางคนนำเงินกลุ่มไปใช้ส่วนตัว โดยอ้างชื่อสมาชิกคนอื่นเป็นผู้กู้ แล้วไม่สามารถคืนเงินกู้ได้ตามกำหนด ทำให้สมาชิกเกิดความไม่มั่นใจต่อการดำเนินงานของกลุ่มและยุติการออม ขณะเดียวกันกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ก็ถูกสมาชิกกดดันให้จัดการติดตามเงินที่ค้างมาคืน

จากปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าว ในส่วนของเจ้าหน้าที่ได้สรุปว่าเมื่อกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้านประสบกับปัญหา ผู้ชายและผู้ที่เกี่ยวข้องในระดับชุมชนไม่สามารถเข้ามาช่วยคลี่คลายปัญหา ด้วยคิดว่าเป็นปัญหาของผู้หญิง เป็นเรื่องเฉพาะภายในกลุ่ม บางครั้งมีผลกระทบให้เกิดความไม่เข้าใจกันภายในครอบครัว

ปี พ.ศ. 2540 คปช. ได้ปรับแนวทางการดำเนินงานโครงการภายใต้โครงการเสนอแหล่งทุน BILANCE ประเทศเนเธอร์แลนด์ มาเป็นแนวทางความร่วมมือหญิง-ชายกับการพัฒนา (Gender and Development) กิจกรรมอันดับแรก คือ การฟื้นฟูกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นใหม่ในชื่อ "ธนาคารหมู่บ้าน" เน้นกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย และเป็นเวทีการเรียนรู้ของผู้หญิงต่อปัญหาต่างๆ ในชุมชน เนื่องจากเวทีการประชุมระดับชุมชนไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงแสดงความคิดเห็น และตัวผู้หญิงเองคิดว่าเนื้อหาการประชุมไม่เกี่ยวข้องกับผู้หญิง จึงไม่ให้ความสนใจ

ธนาคารหมู่บ้านทุ่งยาว ได้จัดตั้งเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2541 มีสมาชิกก่อตั้งจำนวน 155 คน มีทุนที่เป็นเงินออมของสมาชิกเริ่มแรกจำนวน 5,500 บาท มีกรรมการที่ได้รับเลือกตั้ง 12 คน เป็นชาย 6 คน หญิง 6 คน คือ

1. นายผอง หมุดสัก (ประธาน)
2. นายสอน นันทาคักดี (รองประธาน)
3. นายอภัย ขาสัก (เหรัญญิก)
4. นางจันทร์เพ็ญ สามารถกุล (ฝ่ายการออม)
5. นางอุบลรัตน์ ปันทะธง (ฝ่ายการออม)
6. นายผัด ตีป็น (ฝ่ายพิจารณาเงินกู้)
7. นางจันทิมา จินมัยยา (ฝ่ายการออม)
8. นายสีทน โนโชติ (ฝ่ายทะเบียน)

9. นายถาวร แก้วโขง (ฝ่ายคีนเงินกู้-ดอกเบี้ย)
10. นางจันทร์เพ็ญ สารกาศ (ฝ่ายพิจารณาเงินกู้)
11. นางนราวัลย์ นำปนัส (ฝ่ายคีนเงินกู้-ดอกเบี้ย)
12. นางกนกวรรณ พยัคฆ์ลัก (ฝ่ายพิจารณาเงินกู้)

การฟื้นฟูเป็นธนาคารหมู่บ้านทุ่งยาวได้มีการปรับปรุงการบริหารจัดการกลุ่มโดยศึกษาบทเรียนที่ล้มเหลวของการบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้านที่ผ่านมา เปลี่ยนสถานที่ดำเนินการกลุ่มที่บริเวณวัดทุ่งยาวอันเป็นที่สาธารณะเปิดเผย ที่ชาวบ้านทำกิจกรรมชุมชนร่วมกัน สมาชิกสามารถตรวจสอบได้ง่าย และมีการสรุปผลการดำเนินงานของกลุ่มประจำทุกเดือน จนชาวบ้านมีความเชื่อมั่นในธนาคารหมู่บ้านมากขึ้น ปัจจุบัน (เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2543) ธนาคารหมู่บ้านฯ มีสมาชิก 440 คน มีทุนเฉพาะที่เป็นเงินออมหมุนเวียนทั้งสิ้น 575,004 บาท ดอกเบี้ยที่ได้จากการปล่อยให้สมาชิกกู้ยืมแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่หนึ่งเป็นเงินปันผลให้กับสมาชิก ส่วนที่สองจัดสรรให้กองทุนสวัสดิการชุมชน เป็นทุนการศึกษา ทำบุญเมื่อสมาชิกถึงแก่กรรม ช่วยเหลือผู้ติดเชื้อเอช.ไอ. วี. และสมทบกิจกรรมป่าชุมชน

การส่งเสริมให้ผู้หญิงกับผู้ชายได้ทำงานธนาคารหมู่บ้านร่วมกันก่อให้เกิดความร่วมมือยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกัน สมาชิกที่เป็นหญิงจะพูดคุยปัญหาครอบครัวตนเองกับกรรมการผู้หญิง เพราะคิดว่าผู้หญิงจะเข้าใจปัญหาง่ายกว่าผู้ชาย ทำให้ธนาคารหมู่บ้านมีบทบาทแก้ไขปัญหาคือครอบครัวสมาชิกและผู้หญิงได้รับประโยชน์จากธนาคารหมู่บ้านมากขึ้น นอกจากนั้นบทบาทกิจกรรมของผู้หญิงไม่ใช่เฉพาะเป็นแค่วัยได้เสริม การแต่งดอกไม้ และการทำอาหารเท่านั้น แต่ยังรวมถึงโอกาสการเข้าถึงทุน การแก้ไขปัญหานี้สิน และการจัดการป่าชุมชนอีกด้วย

กิจกรรมป่าชุมชน จากกิจกรรมธนาคารหมู่บ้านเป็นเวทีที่ผู้ชายกับผู้หญิงได้แลกเปลี่ยนปัญหาเรื่องป่าชุมชน ที่ผ่านมาผู้หญิงเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ามากกว่าผู้ชาย แต่ไม่มีบทบาทในเวทีป่าชุมชนของหมู่บ้าน กรรมการธนาคารหมู่บ้านที่เป็นผู้หญิงได้เข้าไปผลักดันให้กลุ่มแม่บ้านทำการศึกษาอาหารจากป่าชุมชนโดยการสำรวจผลผลิตจากป่าที่ไม่ใช่ไม้ (Non-timber Product) ตลอดทั้งปี โดยแบ่งสมาชิกกลุ่มแม่บ้านตามกลุ่มบ้านรวม 12 กลุ่ม สมาชิกแต่ละกลุ่มทำการบันทึกชนิดของพืชและสัตว์ที่สมาชิกกลุ่มบ้านหามาได้ โดยแบ่งตามเวลาเป็นเดือน ปริมาณที่หาได้ และมูลค่าตามราคาขายในท้องถิ่น เมื่อครบรอบปีจึงสรุปรวบรวมและรายงานผลการศึกษาคือที่ประชุมป่าชุมชนในหมู่บ้าน

ผลการศึกษาสำรวจครั้งนี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงระเบียบกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ขณะเดียวกันบทบาทของผู้หญิงเริ่มได้รับการยอมรับและได้รับแต่งตั้งให้

เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนด้วย และผลการศึกษาอาหารจากป่าของผู้หญิงนี้ยังนำไปเผยแพร่ในเวทีเครือข่าย เวทีการอภิปรายในระดับภาค และเป็นวิทยากรบรรยายเรื่องคนอยู่กับป่าได้อย่างไรด้วย

ในการขยายผลป่าชุมชนโดยอาศัยฐานประสบการณ์ความสำเร็จจากหมู่บ้านทุ่งยาวไปยังหมู่บ้านแห่งอื่นๆ มีคณะศึกษาดูงานป่าชุมชน ทั้งชาวบ้าน ช่างราชการ นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามาศึกษาดูงานตลอดระยะเวลา 10 ปี ซึ่งสรุปออกมาว่าเป็นการขยายผลเชิงตั้งรับ ดังนั้นผู้นำหมู่บ้านทุ่งยาวจึงขยายผลในเชิงรุก จัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนเป็นเวทีการเรียนรู้ ทำความเข้าใจป่าชุมชนร่วมกันใน 5 อำเภอ 60 หมู่บ้าน ทางเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนเพื่อสังคม (Social Investment Fund) มาดำเนินการขยายผล ซึ่งผู้รับผิดชอบการจัดการงบประมาณโครงการเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชนนี้เป็นผู้หญิงที่มีประสบการณ์การจัดการทุนจากธนาคารหมู่บ้าน ตลอดจนผู้หญิงได้เข้าร่วมเป็นกรรมการจำนวนครึ่งหนึ่งของกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน ทำให้ความเข้าใจเรื่องป่าชุมชนมีมุมมองจากผู้หญิงร่วมด้วย

3.5 สรุป

การก่อตัวของกลุ่มผู้หญิงบ้านทุ่งยาวในการเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชนนั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากองค์กรภายนอก ทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน มีส่วนในการส่งเสริมบทบาทสตรีให้เข้าร่วมกิจกรรมชุมชนในรูปแบบโครงการพัฒนาต่างๆ ตลอดระยะเวลากว่า 20 ปี ภายใต้แนวทางการพัฒนาสตรีที่มีแผนดำเนินการเชื่อมโยงจากระดับหมู่บ้านถึงระดับชาติและระดับสากลตามแนวทางสตรีในการพัฒนา (Women in Development: WID) แนวทางการพัฒนาแนวนี้นับว่าความทันสมัยคือการพัฒนาให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแล้วจึงมีผลต่อการพัฒนาสังคม ซึ่งผู้หญิงต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาจึงจะเกิดความเสมอภาคทางเพศระหว่างหญิง-ชาย ดังนั้นจึงต้องเพิ่มประสิทธิภาพทางการผลิตและเพิ่มรายได้ให้แก่สตรี

ต่อมาแนวทางสตรีในการพัฒนาประสบกับปัญหา เนื่องจากเน้นให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเท่านั้น แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญในการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมซึ่งเอารัดเอาเปรียบและสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชาย โดยไม่เน้นเฉพาะผู้หญิงฝ่ายเดียวให้มีบทบาทในฐานะเป็นผู้กระทำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจของหญิงกับชายให้เท่าเทียมกัน ให้ผู้หญิงมีโอกาสเข้าถึงทุน เทคโนโลยี การศึกษา สุขภาพ และมีการกระจายผลประโยชน์ที่เป็นธรรม

สำหรับประเทศไทย มีความพยายามต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสถานภาพสตรีให้ดีขึ้น รวมทั้งจัดปัญหาอุปสรรคที่ปิดกั้นไม่ให้ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยการจัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติในการทำแผนหลักสตรีระยะยาว 20 ปี (พ.ศ. 2535-2544) เพื่อใช้เป็นฐานในการจัดทำแผนพัฒนาสตรีในแผน 5 ปี ของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นอกจากนั้น ในทางปฏิบัติ ได้มีหน่วยงานของราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน ได้ใช้แนวทางการพัฒนาสตรีไปสู่กลุ่มสตรีในชนบท โดยเฉพาะกรมพัฒนาชุมชนกับโครงการปฏิบัติการเกษตรและพัฒนาชนบท ซึ่งมีโครงการพัฒนาเข้าไปในหมู่บ้านทุ่งยาว

แต่แนวทางการพัฒนาสตรีของรัฐได้รับการวิจารณ์เป็นอย่างมาก เพราะการพัฒนาสตรีของรัฐให้ความสำคัญกับการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และการเพิ่มรายได้ของสตรี เป็นการสนับสนุนแนวทางการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยหรือการพัฒนาระบบทุนนิยม โดยไม่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง เพื่อให้เกิดความเข้าใจปัญหาการเอาเปรียบผู้หญิงที่นำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศ ทำให้ผู้หญิงไม่เข้าใจในสิทธิของตนที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว นอกจากนั้น การจัดตั้งองค์กรพัฒนาสตรีของรัฐ ดำเนินการแบบจากบนลงสู่ล่าง (Top-down Approach) ที่ยังเน้นเอาหน่วยงานรัฐเป็นศูนย์กลาง สตรีมีหน้าปฏิบัติตาม ให้ความร่วมมือในกิจกรรมของรัฐเท่านั้น ดังนั้น แนวทางการพัฒนาสตรีของรัฐ จึงยังไม่สอดคล้องกับแนวทางหญิง-ชายกับการพัฒนา ซึ่งกำลังได้รับความสนใจในระดับสากล แนวทางดังกล่าวยังไม่ปรากฏชัดเจนในแผนพัฒนาสตรีของรัฐ

ถึงแม้ว่าแนวคิดการพัฒนาสตรีของกรมพัฒนาชุมชนกับโครงการปฏิบัติการเกษตรและพัฒนาชนบท ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน จะไม่มีความขัดแย้งกันมากนัก แต่ก็มีความแตกต่างกันในวิธีการทำงาน เนื้อหา และกลุ่มสตรีเป้าหมาย ส่งผลต่อการหนุนเสริมให้มีการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของหญิง-ชายในชุมชน

ในกรณีป่าไม้ ทางหน่วยงานรัฐจะไม่สนับสนุนให้กลุ่มแม่บ้านจัดค้านประกาศป่าชุมชนเป็นวนอุทยาน ขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชนสนับสนุนให้กลุ่มแม่บ้านออกมาคัดค้าน เพราะการประกาศเป็นวนอุทยานเป็นการปิดกั้นไม่ให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหาร อันมีผลกระทบต่อภาระหน้าที่ความรับผิดชอบในครอบครัวของผู้หญิง ดังนั้น แนวคิดและวิธีการดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชนจึงมีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงในการเคลื่อนไหวในกิจกรรมชุมชน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าชุมชน

บทที่ 4

ความรู้และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของหญิง-ชาย

ความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ แต่เป็นความรู้ที่วางรากฐานลงภายในระบบนิเวศน์ของท้องถิ่น และพัฒนาในกระบวนการที่คนทั้งหญิง-ชายและชุมชนได้ปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศน์หนึ่ง ซึ่งระบบนิเวศน์ท้องถิ่นนี้ประกอบขึ้นจากต้นไม้ พืช สัตว์ ดิน น้ำ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะ มีพืชสมุนไพร ยา และอาหารเฉพาะถิ่นที่สั่งสมและพัฒนากลายเป็นองค์ความรู้ของหญิง-ชายเฉพาะถิ่นโดยเฉพาะ

ในประเด็นเรื่องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรป่าชุมชนนั้น ได้ครอบคลุมความสัมพันธ์ทางสังคม รวมถึงความสัมพันธ์ของหญิง-ชายที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติต่างๆ ด้วย ความรู้จึงถูกมองว่าเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน และเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับบทบาทหน้าที่ของหญิง-ชายในชุมชน ซึ่งได้รับการถ่ายทอดไปสู่คนอื่นๆ ในชุมชน ดังนั้นสิทธิในการควบคุมและเข้าถึงป่าชุมชนจึงถูกนำมาใช้เพื่อกำหนดสิทธิในการเข้าถึงความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยเช่นกัน

ในบทที่ 4 ผู้ศึกษาพยายามอธิบายถึงองค์ความรู้ที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในมิติหญิง-ชาย เพื่อทำความเข้าใจถึงประสบการณ์ความรู้ของหญิง-ชายต่อระบบนิเวศน์ทางกายภาพ ชนิดประเภทของพืชและสัตว์ที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ ทั้งทางด้านอาหาร ยาสมุนไพร การใช้สอย รวมทั้งประโยชน์ทางด้านจิตใจ และความรู้จากการใช้ประโยชน์ของหญิง-ชายนี้ ยังมีความสัมพันธ์กับการควบคุมและเข้าถึงป่าชุมชนขององค์กรป่าชุมชน ที่ปรับเปลี่ยนจากองค์กรทางประเพณีเป็นองค์กรที่มีรูปแบบเป็นทางการมากขึ้น ภายใต้เงื่อนไขการพัฒนาสตรีขององค์กรจากภายนอกและนโยบายป่าไม้ของประเทศไทย

4.1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทป่า

ความรู้ความเข้าใจเรื่องป่าช่วยให้ชาวบ้านสามารถจำแนกประเภทป่าสำหรับการอนุรักษ์และประโยชน์ใช้สอยด้านต่างๆ 3 ประเภท คือ

1. ป่าน้ำจืด บ้านทุ่งยาวมีพื้นที่ป่าเป็นที่ราบจำนวน 60 ไร่ เป็นป่าเบญจพรรณ มีต้นสักขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก บริเวณที่มีน้ำผุดออกมา มีต้นตะเคียนใหญ่ ซึ่งเปรียบเสมือนพญาไม้ของป่า จากการซักถามคนแก่ในหมู่บ้านๆ บอกว่าสาเหตุที่ต้นตะเคียนไม่ถูกโค่นจากบริษัททำไม้ เพราะพ่อหลวงเครื่องเป็นคนขอร้องไม่ให้ตัด เพื่อจะได้มีน้ำออกมามาตลอดปี

เมื่อชาวบ้านช่วยกันขุดเหมืองผ่านบริเวณป่าน้ำจ๋า พ่อหลวงเครื่องได้ประกาศอนุรักษ์ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าน้ำจ๋า ด้วยเหตุที่บริเวณป่าน้ำจ๋าเป็นที่ราบ ลักษณะดินเป็นดินดำปนทรายที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะสำหรับการเพาะปลูก จึงมีกลุ่มบุคคลจากภายนอกพยายามบุกรุกเข้ามาช่วงชิงพื้นที่ป่าแห่งนี้ให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรม ชาวบ้านทุ่งยาวจึงทำการต่อต้านรักษาพื้นที่ป่าไว้

การมีน้ำผุดออกมา ชาวบ้านทุ่งยาวถือว่าป่าน้ำจ๋านี้เป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ และเชื่อว่ามีวิญญาณของเจ้าพ่ออยู่คำสั่งสถิตอยู่ และช่วยปกปักษ์รักษาผืนป่าแห่งนี้ เอื้ออำนวยความอุดมสมบูรณ์ ความสงบร่มเย็นแก่ชุมชนหมู่บ้านทุ่งยาว ชาวบ้านจะทำพิธีเช่นไหว้ พร้อมกับพิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่าย ในเดือน 9 (เหนือ) ขึ้น 9 ค่ำของทุกปี

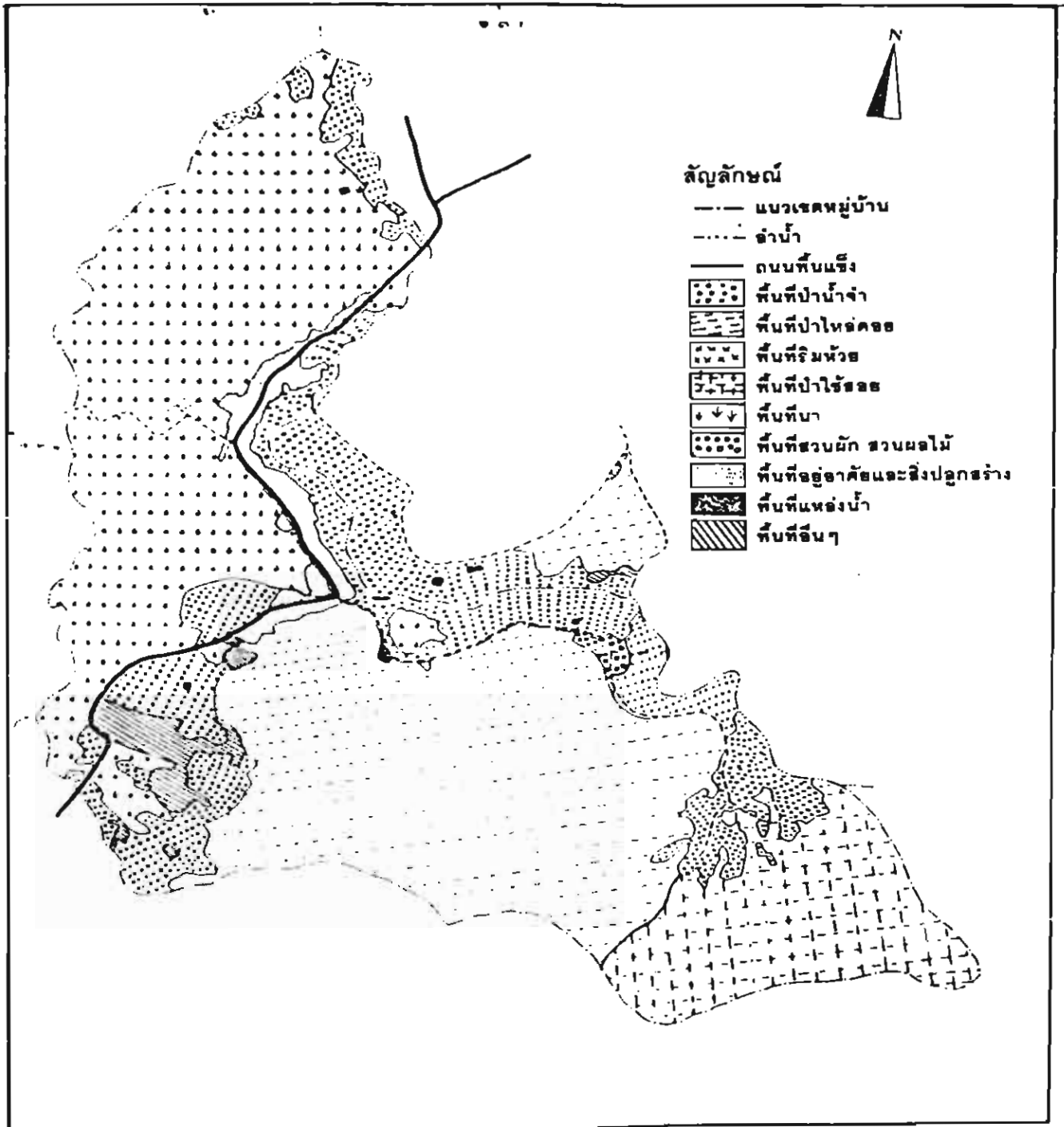
ในการใช้ประโยชน์จากป่าน้ำจ๋านั้น นอกจากป่าจะช่วยรักษาความชุ่มชื้น มีน้ำไหลลงเหมืองฝายตลอดปี ยังมีความสัมพันธ์กับระบบเหมืองฝาย เพราะมีลำเหมืองผ่านใจกลางบริเวณป่า ชาวบ้านจึงถือว่าป่าน้ำจ๋ามีความจำเป็นต่อการเกษตร หากไม่มีป่าต้นน้ำ จะไม่มีน้ำใช้ในการเกษตร ซึ่งจะมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงไม่รบกวนสภาพป่าตามธรรมชาติ หากจะใช้ก็พยายามใช้แต่น้อย ซึ่งชุมชนมีการออกกฎเกณฑ์ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในป่าน้ำจ๋า และอนุญาตให้เก็บเห็ด หน่อไม้ และผักต่างๆ นำไปบริโภค โดยการใช้เหล่านี้ไม่มีผลกระทบต่อทรัพยากรที่เป็นต้นทุน ซึ่งเป็นไม้ยืนต้น ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าน้ำจ๋ามีความยั่งยืน

2. ป่าไหล่ดอยหรือป่าดอย พื้นที่ป่าประเภทนี้มีความลาดชันสูงจำนวน 2,400 ไร่ ลักษณะเป็นป่าแล้ง สภาพดินปนหิน ดังนั้นพื้นที่ป่าดอยจึงประกอบด้วยต้นไม้ประเภททนแล้ง จำพวกเหียง ไม้เปา ในยุคการตัดไม้ มีการสร้างทางรถไฟผ่านบริเวณป่าดอย มีการสัมปทานทำไม้ ต่อมาชาวบ้านเข้ามาตัดไม้เผาถ่านขายจนเทือกดอยโล่งเตียน เกิดความแห้งแล้ง ไม่มีเห็ด หน่อไม้ ผักป่าต่างๆ ให้บริโภค

ปี พ.ศ. 2512 ชาวบ้านจึงได้ริเริ่มฟื้นฟูสภาพป่าไม้โดยธรรมชาติ โดยอาศัยการงอกจากตอไม้ที่ถูกตัด ชาวบ้านทุ่งยาวใช้ประโยชน์จากป่าประเภทนี้ในด้านเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ไม้ฟืน หรือไม้เพื่อการสร้างบ้าน ซึ่งชุมชนบ้านทุ่งยาวมีกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าดอย คือ ห้ามตัดไม้ยืนต้น ชุมชนได้แบ่งป่าสำหรับใช้สอยประมาณ 500 ไร่ ให้ชาวบ้านทุ่งยาวตัดเพื่อการสร้างบ้านภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการป่าชุมชน

3. ป่าริมห้วย เป็นป่าที่ขึ้นอยู่ริมน้ำแม่สาร ต้นไม้ที่เติบโตขึ้นในบริเวณนี้จะเป็นไม้ยืนต้น ผสมกับไม้พุ่ม ไม้ล้มลุก รวมถึงผักชนิดต่างๆ ที่ชอบขึ้นอยู่ริมน้ำ จำพวกกุ๊ด ผักหนาม บอน ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าประเภทนี้ ทั้งในด้านที่เป็นอาหารและการใช้สอย (ดูแผนที่ 4.1)

แผนที่ 4.1 แสดงประเภทป่าสำหรับการอนุรักษ์และใช้สอย

ที่มา: ชีระพงษ์ เสาวภาคย์และกิตติ ตูลพงศ์ การใช้ประโยชน์ที่ดินในป่าชุมชน บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โครงการจัดตั้งภาควิชาทรัพยากรป่าไม้ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน จังหวัดลำพูน, 2543: 15

4.2 ความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากพืชและสัตว์ในป่าชุมชน

ความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ในเรื่องของอาหาร ยาสมุนไพร และสิ่งใช้สอย เป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และพัฒนาการวัฒนธรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์การสั่งสม การเรียนรู้ในการดำรงชีพเพื่อความอยู่รอด และถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ตามตารางที่ 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, และ 4.5 แสดงถึงความรู้หญิง-ชายที่ได้จากการนำพืชมาใช้ ประโยชน์ โดยการจัดแบ่งตามประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

ประเภทของพืช	: ไม้ยืนต้น	54 ชนิด
	: ไม้พุ่ม พืชล้มลุก	36 ชนิด
	: เห็ด	22 ชนิด
	รวมทั้งสิ้น	112 ชนิด

ประเภทพื้นที่ป่า	: ป่าน้ำจืด
	: ป่าดอย
	: ป่าริมห้วย

ประเภทการใช้ประโยชน์	: อนุรักษ์
	: สร้างบ้าน และใช้สอย
	: อาหาร
	: ยาสมุนไพร
	: พิธีกรรม เครื่องประดับ

ในตารางที่แสดงถึงความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนนี้ ได้จากการสัมภาษณ์หญิง-ชายที่มีประสบการณ์เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าตลอดปี การที่ผู้หญิงมีความรู้เกี่ยวกับผลผลิตที่ไม่ใช่ไม้ (Non-timber Products) เป็นเพราะผู้หญิงมีหน้าที่รับผิดชอบในการหาอาหารเลี้ยงครอบครัว จึงเข้าไปหาผลผลิตจากป่ามาเป็นอาหารมากกว่าผู้ชาย ขณะที่ผู้ชายมีความรู้ความเข้าใจในการตัดไม้ใช้สอยมากกว่าผู้หญิง ดังนั้นตารางที่แสดงการใช้ประโยชน์จากป่า จึงไม่ได้แสดงการแบ่งแยกการใช้ประโยชน์ระหว่างหญิง-ชายออกจากกันหรือไม่ได้แสดงว่าผู้ชายใช้พืชที่เป็นอาหารน้อยจะไม่รู้จักพืชชนิดนั้น แต่มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากป่าระหว่างเพศอย่างสิ้นไหลไปมา ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ เช่น ในช่วงเวลาเศรษฐกิจขยายตัว ผู้ชายได้ออกไป

ทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านกันมาก ผู้หญิงจึงเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ามากกว่า แต่พอเกิดภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ ไม่มีการจ้างงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อการค้า ผู้ชายก็เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ามากขึ้น

ในการใช้ประโยชน์จากไม้ประเภทยืนต้นส่วนใหญ่เป็นการใช้เพื่อการสร้างบ้าน ที่อยู่อาศัย ส่วนไม้ในป่าน้ำจืดจะอนุรักษ์ห้ามตัด ซึ่งผู้ชายจะมีบทบาทในการจัดการ โดยมีพื้นที่ที่สามารถตัดไม้ได้ในเขตป่าใช้สอยเป็นป่าจำนวน 500 ไร่ ซึ่งอนุญาตให้เฉพาะสมาชิกในชุมชนที่แต่งงานแล้วออกไปตั้งครอบครัวใหม่

ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา การสร้างบ้านในบ้านทุ่งยาว จะสร้างบ้านด้วยคอนกรีตตามสมัยนิยม ขณะเดียวกันไม้สำหรับสร้างบ้านก็หาได้ยากและจำหน่ายราคาแพง สมาชิกในชุมชนจึงไม่ขออนุญาตตัดไม้เหมือนอดีตแล้ว

ส่วนไม้พุ่ม ไม้ล้มลุก ผู้หญิงจะเข้ามาใช้ประโยชน์มากกว่าชาย โดยผู้หญิงใช้พืชจำนวน 16 ชนิด ขณะที่ผู้ชายใช้พืชเพียง 4 ชนิด และใช้ทั้งหญิงและชาย 16 ชนิด พืชที่ผู้หญิงใช้เพื่อประกอบอาหาร ขณะที่พืชทั้งหญิงและชายใช้จะเป็นจำพวกสมุนไพร

สำหรับพืชจำพวกเห็ด ซึ่งมีอยู่ 22 ชนิด ในช่วงก่อนเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ ผู้ชายจะไปรับจ้างทำงานก่อสร้างในเมือง ผู้หญิงจึงเป็นผู้เก็บหาเห็ดแต่ฝ่ายเดียว หลังจากเกิดวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำ ผู้ชายตกงานจึงกลับมาช่วยเก็บหาเห็ด ในช่วงฤดูฝน เห็ดในป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวจะออกเป็นจำนวนมาก ผู้ชายจะออกไปหาเห็ดได้มากกว่าผู้หญิง เป็นเพราะว่าผู้ชายจะเน้นการเก็บเห็ดไปขาย จึงต้องไปเก็บหาในขณะที่ยังดอกเห็ดยังตูมอยู่ เพราะจะได้ราคาดี ผู้ชายจึงสามารถตื่นตอนเวลาตี 4 ออกไปหาเห็ดตอนกลางคืนได้ ถ้าไปเก็บหาเห็ดเมื่อตอนสว่างมีแสงอาทิตย์ส่องแล้ว ดอกเห็ดจะบานซึ่งจะขายได้ราคาต่ำ อย่างไรก็ตามผู้หญิงที่ไปเก็บหาเห็ดมาเพื่อบริโภคในครัวเรือนจะมากกว่าผู้ชาย (ดูตารางที่ 4.1 และ 4.2)

4.2.1 ความรู้เกี่ยวกับการนำพืชและสัตว์ในป่าชุมชนมาประกอบอาหารของผู้หญิงตามฤดูกาล ความรู้ในการนำพืชผักและสัตว์ในป่าชุมชนมาประกอบเป็นอาหาร มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงฤดูกาลในรอบปี ทั้งในฤดูแล้ง ฤดูฝน และฤดูหนาว ซึ่งแต่ละฤดูจะมีผลผลิตที่เป็นอาหารจากป่าไม่เหมือนกัน ในฤดูแล้ง ผู้หญิงจะรู้ว่าในป่าชุมชนมีไผ่ผดแดง ผักหวานป่า ผักสาบ ผักนางจุม ผักอี เขียด แมงมัน และจิกจั่น พืชและสัตว์แต่ละชนิดมีวิธีการเก็บหาไม่เหมือนกัน เช่น

ตารางที่ 4.1 ชนิดของพันธุ์พืชที่ใช้เป็นอาหารในป่าชุมชนทุ่งยาว:
จำแนกตามการเก็บใช้สอยแต่ละเพศ

ชื่อ	ประเภทป่า	ประเภทอาหาร	ส่วนที่นำมาใช้	ชาย	หญิง	ชาย-หญิง
ไม้ยืนต้น						
1. ชีเหล็ก	ป่าน้ำจ๋า	แกง	ยอด/ใบอ่อน		/	
2. เตี๋ย	"		ใบ		/	
3. มะกอก	"	ส้มตำ/ผักลาบ	ผล/ยอด		/	
4. ค้า	"		เปลือก	/		
5. สะเดา	"	จิ้ม น้ำพริก	ดอกอ่อน		/	
6. ภากา	ป่าน้ำจ๋า/ห้วย	ยำ/จิ้ม น้ำพริก	ผักอ่อน		/	
7. เลียบ	ป่าดอย	จิ้ม น้ำพริก	ยอด		/	
8. มะเดื่อป่อง	"	"	ยอด		/	
9. มะตูม	ป่าน้ำจ๋า	กับลาบ/ผลไม้	ใบอ่อน/ผล			/
10. มะแตง	ป่าดอย	จิ้ม น้ำพริก	ยอด		/	
11. ฝั	ป่าริมห้วย	แกง/จิ้ม น้ำพริก	"		/	
12. ผักลาบ	"	จิ้ม น้ำพริก	"	/		
13. ผักสลิด	"	แกงแค	"		/	
14. ผักหนาม	"	ต้มจืด	"		/	
15. ผักกูด	"	จิ้ม น้ำพริก	"		/	
16. ผักแซว	"	แกง	"		/	
17. ผักใบเบ้า	ป่าดอย	แกงเห็ดถอบ	"		/	
18. ผักหวานป่า	"	แกง	"		/	
19. มะระขี้นก	ป่าริมห้วย	จิ้ม น้ำพริก	ยอด/ผล		/	
20. มะอึก	"	"	ยอด/ผล		/	
21. สะแล	ป่าน้ำจ๋า	แกงส้ม	ผล		/	
22. มะแค้ว	"	แกงเผ็ด/อ่อม	ผล		/	
23. ผักปุย	ป่าดอย	จิ้ม น้ำพริก	ยอด		/	
24. ผักติ้ว	"	"	ใบอ่อน, ยอด		/	

(ต่อหน้าถัดไป)

ชื่อ	ประเภทป่า	ประเภทอาหาร	ส่วนที่นำมาใช้	ชาย	หญิง	ชาย-หญิง
25. ผักยอดเน่า	ป่าริมห้วย	จิ้ม น้ำพริก	ยอดอ่อน		/	
26. ผักพ้อคำดีเมีย	"	แกงเผ็ด	ยอดอ่อน		/	
27. ผักปุย	"	จิ้ม น้ำพริก	ยอดอ่อน		/	
28. ผักดอกขาว	ป่าดอย	แกง/ลวก	ดอก		/	
เห็ด						
29. เห็ดถอบ	ป่าดอย	แกง/ต้ม	ดอกขาว			/
30. เห็ดไคร้	ริมห้วย	แกงส้ม	ดอกคล้ำ	/		
31. เห็ดลม	ริมห้วย	แกงคั่ว	ดอกน้ำตาล	/		
32. เห็ดถ่าน	ป่าน้ำจืด	ต้ม	ดอกดำ			/
33. เห็ดดิน	ป่าเชิงดอย	นึ่ง	ดอก			/
34. เห็ดทะโล้	ป่าดอย	ต้ม/แกง	ดอกสีครีม			/
35. เห็ดหนาม้อย	น้ำจืด/ดอย	ต้ม/แกง/นึ่ง	ดอกม่วง			/
36. เห็ดปุยหนู	"	"	ดอกเหลือง			/
37. เห็ดขมิ้น	ป่าริมดอย	ผัด	ดอกส้ม		/	
38. เห็ดข่า	"	"	"		/	
39. เห็ดปูโจ	"	ต้ม/แกง	ดอกขาวเหลือง			/
40. เห็ดไชนก	"	"	ดอกขาว-เทา		/	
41. เห็ดน้ำขาว	ริมห้วย	"	ดอกขาว			/
42. เห็ดขนขาว	"	ผัด	"			/
43. เห็ดโคน	ป่า/สวน	ผัด/แกง	ดอกเทา			/
44. เห็ดไข่เหลือง	ป่าดอย	ต้ม/ผัด	ดอกเหลือง			/
45. เห็ดป้อ	ริมห้วย	ต้ม	ดอกอมเทา			/
46. เห็ดแดง	"	นึ่ง	ดอกแดง			/
47. เห็ดกระด้าง	ป่าดอย	ใช้ประดับ	ดอกลาย	/		
48. เห็ดรังผึ้ง	"	แกงส้ม	ดอกแดง			/
49. เห็ดฟาน	"	นึ่งจิ้ม น้ำพริก	ดอกเหลือง			/

(ต่อหน้าถัดไป)

ชื่อ	ประเภทป่า	ประเภทอาหาร	ส่วนที่นำมาใช้	ชาย	หญิง	ชาย-หญิง
50. เห็ดเหียง	ป่าดอย	แกง/ต้ม	ดอกสีขาว	/		
50. เห็ดห้า	ริมห้วย	แกงส้ม	ดอกดำคล้ำ	/		
51. เห็ดข้าวตอก	"	ต้ม	ดอกสีขาว		/	
52. เห็ดหล่ม	ป่าดอย	ตำน้ำพริก/ผัด	ดอกขาวเขียว			/

ที่มา: สัมภาษณ์นางราชณี พิงคะสัน แม่แก้ว นันใจลัก นายอินเนตร ต๊ะนา และนายผจญ พิงคะสัน

ตารางที่ 4.2 ผลไม้ที่เป็นอาหารในป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว

ชื่อ	ลักษณะผล	เดือนที่เก็บ	ผู้เก็บหา
1. นมแมว	กลมรี/สีแดง/เป็นพวง	ธ.ค.	ญ.-ช.
2. มะขวิด	กลม/แก้มม่วงดำ	พ.ย.	ช.
3. นมวัว	กลมรี/สีแดง/เถา	ก.ย. - ต.ค.	ช.
4. มะห้าฟาน	กลม/ยาว/สีแดง/เถา	ก.ย. - ต.ค.	ช.
5. มะมีน (บก)	แบนรี/เมล็ด	ก.ย. - ต.ค.	ญ.-ช.
6. ก่อเดือย	กลมรี/สีขาว	ต.ค. - พ.ย.	ช.
7. มะม่วงป่า	ผลเล็ก/สีเขียว	เม.ย. - พ.ค.	ช.
8. ตานขอ	ผลเล็ก/สีดำ/กลม	ธ.ค.	ช.
9. มะกั้ม	ผลรียาว/ทุบเม็ด	พ.ย. - ธ.ค.	ญ.-ช.
10. มะนะ	ผลกลมรี/ผลสีเขียว	ธ.ค.	ญ.-ช.
11. มะป้อม	ผลสีแดง/กลม/กินเมล็ด	ธ.ค.	ช.
12. มะค่า	ฝักยาว/กินเมล็ด	ก.ย. - ต.ค.	ญ.-ช.
13. ตะขบ	ผลเล็ก/สีแดง	ตลอดปี	ญ.-ช.

ที่มา: สัมภาษณ์นางราชณี พิงคะสัน แม่แก้ว นันใจลัก นายอินเนตร ต๊ะนา และนายผจญ พิงคะสัน

การหาไข่มดแดง การหาไข่มดแดง ผู้หญิงจะมีบทบาทในการเก็บหามากที่สุด และรู้ว่ารังมดแดงจะมีไข่มดแดงในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคม ถ้าเลยช่วงเวลาดังกล่าว ไข่มดแดงจะออกเป็นตัว หรือกลายเป็นแมลงที่เรียกว่า "แม่แป้ง" ซึ่งชาวบ้านไม่นิยมนำมารับประทาน อุปกรณ์ในการหาไข่มดแดงนั้น ผู้หญิงจะใช้กระสอบถุงปุ๋ยเคมี เอาดอกไม้ทำวงกลมเพื่อถ่างให้ปากถุงเปิด

แล้วนำไปห้อยบนปลายไม้ ใปลายไม้แขยเข้าไปในรังมดแดง ทำให้ไขมันแดงร่วงลงไปในถุงที่ใส่แป้งมัน เมื่อแยกตัวมดแดงออกจากไขมันแล้ว จึงทำการผัดเอาแป้งออกเหลือแต่ไขมันแดง

การจับจ๊กจั่น ในปลายเดือนเมษายน ชาวบ้านรู้ว่าตอนสายประมาณ 10.00 น. จะมีจ๊กจั่นพากันบินจากป่าลงมากินน้ำในลำน้ำสาร ดังนั้นการจะจับจ๊กจั่นนำมาประกอบอาหารจึงต้องเตรียมอุปกรณ์เพื่อจับแมลงชนิดนี้ โดยทำกาบแป้งข้าวเหนียว โดยนำข้าวสารเหนียวมาโขกให้ละเอียด แล้วผสมน้ำ นำขึ้นตั้งไฟ คนจนแป้งสุก ก็จะได้แป้งเปียกที่มีความเหนียว จากนั้นก็เตรียมท่อนไม้ขนาด 1 เมตร นำไปปักริมฝั่งน้ำแม่สาร ทาแป้งเปียกที่เตรียมมารอบไม้หลักที่ปักไว้ แล้วทิ้งไว้สักครู่ แมลงจ๊กจั่นที่บินมาจะลงกินน้ำ จะบินมาเกาะหลักไม้ แมลงก็จะติดแป้งเปียก บินหนีไม่ได้

การเก็บรังต่อ ต่อเป็นแมลงที่มีพิษร้ายแรง พิษของมันส่งผลให้ผู้ถูกกัดมีอาการไข้ เจ็บปวดทรมาน ถ้าตำแหน่งที่ถูกต่อยอยู่บริเวณใบหน้า จะต้องรีบนำส่งโรงพยาบาลโดยด่วน สำหรับเด็กเล็กถูกต่อยมดต่อ อาจทนพิษต่อไม่ไหว ทำให้เสียชีวิตได้ ดังนั้นผู้ใหญ่มักจะห้ามไม่ให้เด็กๆ เข้าไปในป่าตามลำพัง ถ้าไม่ระมัดระวังอาจโดนต่อ แตนต่อยได้

แม้ต่อจะเป็นแมลงที่มีพิษร้ายแรงก็ตาม แต่ไข่ต่อซึ่งอยู่ในรังต่อเป็นอาหารอันโอชะของชาวบ้าน เช่น เอาไข่ต่อมานึ่งทำน้ำพริกต่อ จิ้มกับหน่อไม้ ดังนั้นชาวบ้านผู้ขายบางคนนิยมออกไปหารังต่อเพื่อเอามาเลี้ยงในบริเวณบ้าน ซึ่งต้องมีความรู้ความเข้าใจนิสัยของต่อ ฤดูกาล ระยะเวลาสถานที่ที่จะมีต่อ

จากประสบการณ์ของพี่ชายคำ หนู่มใหญ่บ้านทุ่งยาว ที่มีความชำนาญในการเก็บรังต่อ กล่าวว่า ต่อมักจะทำรังกับต้นไม้เขียวตลอดปี ไม่ชอบทำรังกับต้นไม้ผลัดใบ ช่วงเวลาเก็บรังต่อประมาณเดือนเมษายนถึงกันยายน และจะไปเก็บรังตอนกลางคืน เพราะต่อจะมีอาการสงบ ไม่ดุร้าย และเอาสำลิจูดรูเข้าออกต่อ แล้วนำถุงยางพลาสติกค่อยๆ ห่อรังต่อ นำมาผูกโยงกับหลักไม้ เอาน้ำมันมาทาหลักเพื่อกันมดไต่ต่อมรัง การเก็บรังต่อจะเลือกเก็บเฉพาะรังใหญ่ เมื่อรังต่อมีอายุครบ 6 เดือน ประมาณเดือนตุลาคม ก็จะนำรังต่อมาเผา โดยอุดรูเข้าออกแล้วใช้ไฟครอก ทำให้ตัวต่อที่อยู่ภายในรังตายหมด เมื่อแน่ใจว่าตัวต่อตายหมดแล้ว จึงเอาไข่มาประกอบอาหาร

การที่เอาไฟมาครอก ทำให้ต่อตายหมด อาจทำให้ปริมาณต่อลดน้อยลงนั้น พี่ชายคำบอกว่าจำนวนต่อไม่ได้ลดลง เพราะเวลาก่อนจะเอาไฟครอกรังต่อ ได้สังเกตเห็นนางพญาต่อออกจากรังและหยอดไข่ลงไปในดิน ไข่จะฝังตัวในดิน แล้วออกเป็นนางพญาต่อและนำต่อไปสร้างรังใหม่ต่อไป

ฤดูฝน จะมีพืชผักหลายชนิดเกิดขึ้น และมีมากเป็นพิเศษ คือ ดอกอว ผักกูด ผักหนาม ผักพอด้า หน่อไม้ เห็ดชนิดต่างๆ และจิ้งหรีด โดยเฉพาะเห็ด ทั้งหญิงและชายมีความรู้ความเข้าใจ

เรื่องเห็ด และสามารถจำแนกลักษณะของเห็ดว่ากินได้หรือกินไม่ได้ รู้ว่าตำแหน่งแห่งที่ของเห็ดแต่ละชนิดที่ขึ้นไม่เหมือนกัน เช่น เห็ดห้า มักจะขึ้นตามรากต้นฮ้างในป่าน้ำจืด เห็ดถอบจะขึ้นในบริเวณที่มีไฟไหม้ ตรงไหนมีเห็ดถอบ จะสังเกตเห็นเส้นใยราขึ้นบนผิวดิน ถ้าเห็ดถอบโผล่ขึ้นบนดิน แสดงว่าสปอร์เห็ดแก่ ข้างในดอกเห็ดเป็นสีดำ เปลือกแข็งเหนียว ชาวบ้านไม่นิยมนำมารับประทาน ส่วนเวลาเห็ดหล่ม ออก เห็ดจะออกภายหลังฝนตกหนัก และก่อนเห็ดจะออก ผู้หญิงบางคนจะมีความรู้สึกสัมผัสอากาศอบอ้าว บางทีมีอาการครั่นเนื้อครั่นตัว อาการความรู้สึกนี้เป็น เหมือนสัญญาณบ่งบอกว่าจะมีเห็ดออกในไม่ช้า ความรู้สึกนี้มักจะเกิดขึ้นทุกปี และเทียบเคียงกับเหตุการณ์ที่เห็ดออกจริง จนเกิดความแม่นยำในการทำนาย โดยไม่ต้องพิสูจน์อีกแล้ว (ดูตารางที่ 4.3)

ตารางที่ 4.3 ชนิดของเห็ดกับเดือนที่เก็บ

ชื่อเห็ด	เดือนที่เก็บ
1. เห็ดหล่ม	มิ.ย. - พ.ย.
2. เห็ดปูโจ	ก.ค. - ก.ย.
3. เห็ดขมิ้น	ก.ค.
4. เห็ดโคน	มิ.ย. - ต.ค.
5. เห็ดแดง	ก.ค.
6. เห็ดฟาน	ก.ค.
7. เห็ดฮ้าง	พ.ค.
8. เห็ดไคร้	พ.ค.
9. เห็ดหนู	ต.ค.
10. เห็ดตะมอด	ต.ค.
11. เห็ดถอบ	พ.ค.

ที่มา: สัมภาษณ์กลุ่มแม่บ้านทุ่งยาว

กรณีศึกษาครั้งนี้ อายุ 48 ปี มีประสบการณ์เก็บเห็ดตั้งแต่วัยเด็ก จนสามารถรู้ว่าเห็ดมีกี่ชนิด เห็ดที่กินได้มีลักษณะอย่างไร ลักษณะพื้นที่ที่เห็ดออก เวลา อุณหภูมิ เป็นอย่างไร ความรู้เหล่านี้ได้ประมวลจากชุดประสบการณ์ของชาวบ้านในระบบนิเวศน์แห่งนี้เป็นเวลานาน ราชันบอกว่างสภาพพื้นที่ ดินก่อนเห็ดจะออก ดินจะชุ่ม มีราขึ้นเป็นเส้นใยคลุมดินใบไม้ และเห็ดแต่ละชนิดจะออกจากลักษณะดินที่ไม่เหมือนกัน เช่น

เห็ดหล่มจะออกจากดินที่เป็นดินแดงปนทรายข้างลำห้วย
 เห็ดปูโจจะออกจากดินดำหรือสีน้ำตาลแดงที่ไผ่ป่าไผ่บนดอย
 เห็ดโคนจะออกในที่ราบ ตามรากไม้ ข้างลำเหมือง หรือจอมปลวก
 เห็ดขมิ้นจะออกจากดินดำในป่าเชิงดอย
 เห็ดถอบจะออกจากดินร่วนดำที่ไผ่ป่าไผ่
 เห็ดลมหรือเห็ดหนูจะออกจากขอนไม้ จำพวกไม้เต็ง ไม้รัง ไม้เหียง ไม้เป่า

นอกจากนั้นสภาพภูมิอากาศที่เห็ดจะออก หลังฝนตก 2-3 วัน จะรู้สึกร้อนอบอ้าว มี
 เหมื่อออกตอนหัวค่ำและใกล้รุ่ง จะมีเห็ดปูโจ เห็ดถอบ และอีก 4 วันหลังฝนตก จะมีเห็ดโคน เห็ด
 ไคร้ และอีก 7 วัน เห็ดดิน เห็ดขมิ้นจะออกตามมา ส่วนเห็ดลมจะออกเมื่อมีหมอกลง อากาศเย็น มี
 ลมพัดเอื่อยๆ

ผู้หญิงบ้านทุ่งยาวได้แสดงความรู้ในการนำผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์ บางอย่างก็
 นำมาใช้ทันทีโดยตรง เช่น นำมาประกอบอาหารตามฤดูกาล อาหารบางอย่างจำเป็นต้องผ่านการ
 แปรรูป เพื่อเก็บไว้บริโภคนอกฤดูกาลหรือเก็บไว้เผื่ออาหารขาดแคลน ตัวอย่างการปรุงอาหารตาม
 ฤดูกาล มีดังนี้

ฤดูร้อน (เดือนมีนาคม-เมษายน)

แกงผักหวานใส่ไข่มดแดง ต้มน้ำให้เดือด ใส่เครื่องปรุง พริก กะปิ หอม กระเทียม
 ไชกเข้าด้วยกัน ใส่ปลาร้า ผักหวาน และใส่ไข่มดแดง หรือใส่ผักชะอมนิดหน่อย

แกงแคใส่เหี้ยด ไชกขมิ้น ตะไคร้ ใบมะกรูด พริกแห้ง กะปิ เข้าด้วยกัน แล้วลงผัด น้ำ
 มัน ใส่เหี้ยดที่สับไว้แล้ว ใส่ผักตำลึง ผักคราด (คนภาคเหนือเรียกจักจาด) ผักแค ผักชะอม ถั่ว
 ผักยาว มะเขือพวง เห็ดลมแห้ง และผักชีฝรั่ง

แมงมันจ่อม นำแมงมันมาคลุกเกลือ ทิ้งไว้ 1-2 คืน แล้วนำมาปรุง ใส่พริกคั่ว

แกงแมงมัน ต้มน้ำใส่พริก กะปิ กระเทียม ใส่แมงมัน หอมต้น แล้วปรุงรส

ผัดจักจั่น เด็ดปีกจักจั่นแล้วลวก ไชกข่า หอม กระเทียม พริกดิบ และเกลือ นำมาผัด
 แล้วใส่จักจั่น

ฤดูฝน

แกงหน่อไม้ ขอยหน่อไม้แล้วต้ม รินน้ำออก เติมน้ำใหม่ ใส่เครื่องปรุง พริกดิบ
 กระเทียม กะปิ ปลาร้า แล้วใส่กระดูกหมู พร้อมหน่อไม้ ใส่ผักชะอม ผักแค

ยำดอกฮาว ล้างดอกฮาว แล้วสลัดเพื่อให้ทรายที่ติดมาหลุดออก ต้มให้สุก ไชกเครื่อง
 ปรุง พริกอ่อน กะปิ กระเทียม แล้วนำมาผัด ใส่แคบหมูหรือหมูสับ แล้วใส่ดอกฮาว

จอบักกูด, ผักหนาม ต้มน้ำ ใส่เครื่องปรุง กะปิ กระเทียม แล้วใส่กระดูกหมู ต้มจนเดือด ใส่ผักกูด ผักหนาม ใส่มะเขือเทศหรือมะขามเปียก แล้วเติมกระเทียมเจียว

ลาบจิ้งหรีด สับจิ้งหรีด แล้วคั่ว ใส่ดอกหรือยอดผักทอง เติมเครื่องปรุง กะปิ น้ำพริก ลาบ ใบสะระแหน่ แล้วเติมกระเทียมเจียว

แกงเห็ด ต้มน้ำ ใส่เครื่องปรุง พริกดิบ กระเทียม กะปิ ปลาแร่ แล้วใส่เห็ด

สำหรับหน่อไม้ ในฤดูฝนมีอยู่เป็นจำนวนมากจนเหลือบริโภค ผู้หญิงจะนำมาถนอมอาหาร เก็บไว้บริโภคในยามขาดแคลน โดยการทำหน่อไม้ดอง มีวิธีการทำ 2 วิธี คือ

1. นำหน่อบง หน่อไร่ หน่อสีสุก เลือกที่อ่อนๆ นำมาสับ แล้วล้าง แช่กับน้ำขาวข้าว 2 คืน นำมาบริโภคได้

2. นำหน่อไม้มาสับ แล้วคลุกกับเกลือ จากนั้นก็นำมาอัดในไห เก็บไว้ได้นานเป็นปี

ฤดูหนาว

ช่วงฤดูหนาว ผลผลิตที่ได้จากป่าชุมชน นำมาประกอบอาหารได้ลดลง รายการอาหารจากป่าจึงมีน้อยด้วย อาหารประเภทผักจึงได้มาจากผักสวนครัวเป็นส่วนใหญ่

แกงคั่วเห็ด ผักหมูสามชั้น ใส่พริก กะปิ และใส่เห็ดเหมาหรือเห็ดลม เมื่อสุกแล้ว จึงใส่ยอดแมงลัก

4.2.2 ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรของหญิง-ชาย ความรู้ในการใช้สมุนไพรหลากหลายชนิดด้วยกัน เพื่อแก้อาการเจ็บป่วยประเภทต่างๆ ส่วนใหญ่การใช้สมุนไพรของชาวบ้านมักเป็นการใช้สมุนไพรตัวเดียว หรือมีการใช้ร่วมกับพืชชนิดอื่นๆ เพื่อเสริมฤทธิ์ยาให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรจึงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้หญิงมักจะมีบทบาทสำคัญในการหาอาหารและยา เพราะต้องดูแลอาการเจ็บป่วยของคนในครอบครัว รวมทั้งการดูแลลูก ทำให้ผู้หญิงจำต้องแสวงหาความรู้และเทคนิควิธีการรักษาพยาบาลอาการเจ็บป่วยของคนในครอบครัว ดังนั้นเมื่อลูกเป็นไข้ แม่จึงมักไปหายายหรือผู้รู้คนอื่น เพื่อขอคำแนะนำเกี่ยวกับการใช้สมุนไพร

ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาพยาบาล จึงถูกถ่ายทอดจากยายไปสู่แม่ จากการสำรวจสมุนไพรในป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวจำนวน 22 ชนิด ในข้อมูลตารางที่ 4.4 จะเห็นว่า มีจำนวนสมุนไพรที่ผู้หญิงรู้จำนวน 14 ชนิด สมุนไพรที่ผู้ชายรู้จำนวน 13 ชนิด และรู้ร่วมกัน 5 ชนิด

ตารางที่ 4.4 การใช้สมุนไพรจากป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว

ชื่อ	สรรพคุณ	ประเภทป่า	ส่วนที่นำมาใช้	การเข้าถึงและใช้ประโยชน์
1. เตือป่อง	แก้ท้องร่วง	ป่าห้วย	ใบ/ผล	ช.
2. เตือเกลี้ยง	แก้ท้องอืด	"	เปลือก	ญ.
3. มะกอก	ร้อนใน/แก้ไอ	ทั่วไป	ใบอ่อน/ผล	ญ. – ช.
4. เปล้าน้อย	ทาแผล	ป่าน้ำจាំ	ยาง	ญ. – ช.
5. ย่อมดินหมา	เบื่อหมา	ทั่วไป	ราก	ช.
6. ฮ่อสพายควาย	บำรุงกำลัง	ป่าน้ำจាំ	ต้น	ช.
7. ฟ้าทะลายโจร	แก้ไข้	"	ใบ	ญ. – ช.
8. ขมิ้นขึ้น	แก้บวม	ป่าน้ำจាំริมห้วย	หัว	ช.
9. ไพล (ปูละ)	แก้ท้องอืด เพื่อ	"	หัว	ญ. – ช.
10. บอระเพ็ด	อายุวัฒนะ	"	เครือ	ช.
11. สدابเสือ	ห้ามเลือด	ทั่วไป	ใบ	ญ. – ช.
12. หญ้าควยงู	แก้เนื้ว	ป่าห้วย	ราก/ต้น	ญ. – ช.
13. หญ้าฝากควาย	แก้ร้อนใน	ป่าน้ำจាំ	ราก	ญ. – ช.
14. หญ้าเอ็นยืด	คลายเส้น	น้ำจាំ/ดอย/ห้วย	ใบ/ราก	ญ. – ช.
15. หญ้าหลับมีน	ถ่ายพยาธิ	"	ใบ/ยอด	ญ. – ช.
16. แฉนาง	แก้แผลงอาหาร	ป่าน้ำจាំ	ใบ/ราก	ญ.
17. รางจืด	พิษงู/แก้เมา	"	ใบ/เครือ	ช.
18. ข่อย	ใส่ยาเส้น	น้ำจាំ/ดอย/ห้วย	ต้น/เปลือก	ญ. – ช.
19. โตไม่รู้ล้ม	บำรุงกำลัง	ป่าน้ำจាំ	ต้น	ญ. – ช.
20. มะเกลือ	ถ่ายพยาธิ	"	ผล	ญ.

ที่มา: สัมภาษณ์แม่แก้ว นันใจลัก พ่อผอง หมุดลัก และพ่อขาว กันไชยลัก

ในจำนวนสมุนไพรที่ผู้หญิงรู้ 14 ชนิดส่วนใหญ่จะเป็นสมุนไพรที่ใช้รักษาอาการเจ็บป่วยของเด็ก เช่น อาการไข้ ไข้ชัก ท้องอืด ท้องเสีย อาการออกตุ่มหัด และสมุนไพรที่ใช้กับโรคที่เกิดเฉพาะสตรี เช่น ขับเลือด เพิ่มน้ำนม ผิดเดือน ส่วนผู้ชายซึ่งรู้จักสมุนไพร 13 ชนิด สมุนไพรส่วนใหญ่จะใช้สำหรับแก้อาการที่เกิดจากอุบัติเหตุ เช่น ถูกของมีคม อาการฟกช้ำ เส้นพลิก เป็นต้น

และเป็นยาบำรุงกำลังให้ร่างกายแข็งแรง นอกจากนั้นอาการเจ็บปวดที่เกิดในชีวิตประจำวัน เช่น เบื่ออาหาร เป็นไข้ เจ็บคอ ปวดท้อง หญิง-ชายมีความรู้ในการใช้สมุนไพรมารักษามรรเทาได้เป็นอย่างดี การใช้สมุนไพรเหล่านี้มักจะใช้เป็นยาเดี่ยว นอกจากรักษาอาการเจ็บป่วยไปสักระยะหนึ่ง แต่ไม่มีทีท่าว่าจะดีขึ้น จึงไปขอความช่วยเหลือจากหมอยาแผนปัจจุบัน

กรณีพ่อบอง ซึ่งมีประสบการณ์ในการเก็บสมุนไพรในป่า ต้องรู้จักวิธีการเอาส่วนของสมุนไพรและช่วงเวลาต่างๆ เพื่อให้มีสมุนไพรเพียงพอ ไม่ร่อยหลอ ได้ใช้ตลอดไป ดังนี้

1. การเอาสมุนไพรส่วนที่เป็นเปลือก ให้เอาข้างใดข้างหนึ่ง ไม่เอารอบต้น เพราะจะเป็นการกานไม้ จะทำให้สมุนไพรตายได้
2. การเอาสมุนไพรส่วนที่เป็นราก ให้เอาทิศตะวันตก และตัดรากให้ห่างจากโคนต้น ประมาณ 1 คืบ
3. ให้เอาสมุนไพรที่โตเต็มที่หรือมีเมล็ดพอจะสืบพันธุ์ได้
4. ช่วงเวลาที่เหมาะสมในการเอาสมุนไพรคือช่วงระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคม เพราะโตเต็มที่หรือตัวยาในสมุนไพรจะสมบูรณ์มีประสิทธิภาพในการรักษา

ส่วนป่าแก้ว อายุ 67 ปีสุขภาพยังแข็งแรง สามารถเดินขึ้นดอยไปเก็บผักป่า/เห็ดได้ ป่าแก้วไม่มีที่ดินทำกิน ยังชีพได้จากการไปหาของป่าที่เป็นอาหาร ทั้งเอามากินและขายในชุมชน ขณะเดียวกันป่าแก้วก็มีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรบางตำรับ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากสามี ซึ่งเป็นหมอเมืองที่ถึงแก่กรรมแล้ว มีชาวบ้านมาหาวานขอสมุนไพรรักษาโรคที่เกิดกับเด็กและสตรีโดยเฉพาะ เช่น ลั่นเป็นฝี ปวดหลัง สมุนไพรทำให้หมดลูกเข้าอยู่ เช่น

- ลั่นเป็นฝีในเด็กใช้เปลือกและเถาวัลย์ต้นแห่น ต้มแล้วดื่ม ทาลิ้นและ มี คาถาเป่าด้วย หรือใช้กิ่งเปล้าหลวง กิ่งพุทราขม กิ่งจันทาล และ รากปากปุด อย่างละ 2 อัน มัดรวมกัน ต้มใส่ข้าวเจ้า 5-10 นาที
- ปวดหลัง ปวดเอวใช้รากเหลืองต้มใส่ข้าวเจ้าและดื่ม
- หลังคลอดลูกใช้เถาเครือออน กิ่งเปล้าหลวง ก้านกล้วยดิบ เอามามัด ต้มอาบ จะทำให้หมดลูกเข้าอยู่เร็ว และใช้ใบเปล้าหลวงอังเตาไฟให้ออระเหยขึ้นมาทำให้หมดลูกเข้าอยู่เร็ว

4.2.3 ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่าใช้สอย ในประเภทของป่าใช้สอยนั้น ลักษณะพื้นที่ป่านี้อยู่บนดอยไม่สามารถทำการเกษตรได้ เพราะเป็นดินปนหิน พันธุ์ไม้ยืนต้นส่วนใหญ่เป็นไม้เหียง ไม้แงะ ไม้เปา และไม้แดง พันธุ์ไม้เหล่านี้มีขนาดลำต้นไม่ใหญ่มากนักเพราะเพิ่งได้รับการฟื้นฟูขึ้นมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 หลังจากที่พื้นที่เหล่านี้เคยเป็นพื้นที่ตัดไม้เผาถ่านจนไม่เหลือไม้ใหญ่

ชาวบ้านจะกันพื้นที่ป่าดอยที่อยู่ไกลจากชุมชนไว้สำหรับผู้ที่ต้องการนำไม้ไปปลูกสร้างที่อยู่อาศัย แต่เดิมนั้นพื้นที่ป่าใช้สอยจะครอบคลุมพื้นที่ป่าทั้งหมดของหมู่บ้าน ยกเว้นพื้นที่ป่าน้ำจํานวน 80 ไร่ ต่อมาในสมัยพ่อหลวงจรัส ชาติ ได้ประกาศห้ามตัดไม้ยืนต้น และกันพื้นที่ป่าที่อนุญาตให้ตัดไม้ได้จํานวน 500 ไร่

ในชุมชนบ้านทุ่งยาวมีกฎเกณฑ์ในการตัดไม้ใช้สอยดังนี้

1. ผู้ที่ขออนุญาตตัดไม้ต้องเป็นคนยากจน อาศัยอยู่บ้านทุ่งยาว และแยกออกมาตั้งครอบครัวใหม่
2. จํานวนไม้ที่ขออนุญาตให้ตัดได้ 9 ต้น ต่อมาได้เปลี่ยนระเบียบใหม่ เป็นขออนุญาตตัดได้ 15 ต้น
3. ผู้ขออนุญาตจะขอได้เพียงครั้งเดียว เนื่องจากไม้ที่ตัดมาสร้างที่อยู่อาศัยนั้นเป็นไม้เนื้ออ่อน ใช้ได้ 3 ปีก็จะผุ การสร้างที่อยู่อาศัยจึงทำชั่วคราว เมื่อตั้งตัวได้จึงค่อยสร้างบ้านอย่างถาวรต่อไป
4. ห้ามนำไม้ที่ขอได้ไปขาย ถ้าครอบครัวหย่าร้างกัน ไม้จะถูกริบอยู่ในความดูแลของคณะกรรมการ

การขออนุญาตตัดไม้ ผู้ขอต้องไปขอกับพ่อหลวง พ่อหลวงจะมอบหมายให้กรรมการป่าชุมชนจํานวน 5 คนเป็นคนดูแลควบคุมการตัดไม้ในป่า ก่อนการตัดไม้ นอกจากผู้ขอจะต้องไปขอ กับพ่อหลวงและไปกับกรรมการป่าชุมชนแล้ว ผู้ขอยังต้องไปขอกับเจ้าป่าและแม่ธรณีอีกด้วย โดยบอกกล่าวว่า “ขอไม้ไปปลูกสร้างบ้าน ขอให้อยู่ดีมีสุขและเจริญรุ่งเรืองในกาลข้างหน้า”

ความรู้ในการตัดไม้ เริ่มจากการเลือกไม้ที่จะตัดต้องเป็นไม้ที่ตรง มีขนาดยาว 8-10 ศอก (4-5 เมตร) ซึ่งพอเหมาะในการทำเสาบ้าน การตัดไม้นั้นจะตัดสูงจากพื้นดินประมาณ 8-12 นิ้ว เพื่อให้หน่อของต้นไม้ที่ตัดแตกออกจากข้างตอไม้ได้เพราะรากของมันยังไม่ตาย ไม้จะฟื้นตัวขึ้นภายใน 1-3 เดือนในกรณีที่ตอไม้ยังไม่แห้งและทนต่อไฟป่าที่เกิดขึ้นในฤดูแล้ง สำหรับตอไม้แห้งจะมีเห็ดที่งอกขึ้นตามขอนไม้ เช่น เห็ดลม เห็ดหน้ามอด เห็ดหนู เป็นต้น ขึ้นอยู่ตามโคนต้น

ช่วงเวลาตัดไม้ยืนต้นที่เหมาะสมคือช่วงเดือนมกราคม มีนาคม พฤษภาคม ผู้อาวุโส บอกว่าเป็นเดือนที่ดีสำหรับการสร้างบ้าน สอดคล้องกับช่วงเวลาหลังการทำนา ซึ่งชาวบ้านมีเวลาว่างพอที่จะสร้างบ้าน ประกอบกับเป็นช่วงฤดูแล้ง ไม้กำลังผลัดใบ ทำให้ป่าโปร่งขึ้น ง่ายต่อการตัดไม้และขนลำเลียงไม้อีกด้วย ส่วนไม้ที่จะตัดนั้น ลำดับแรกจะต้องตัดไม้ที่ขึ้นซ้อนหรือใกล้ชิดกันก่อน เมื่อจะตัดต้นต่อไป ให้วัดระยะห่างทะแยงไปประมาณ 5-10 เมตร เพื่อให้มีพื้นที่ว่างที่ไม้ต้นใหม่จะขึ้นอีก

ความรู้ความเข้าใจการตัดไม้ นั้นเป็นความรู้ของผู้ชาย เพราะสมัยก่อน การตัดไม้มาสร้างบ้านเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ผู้หญิงจะสนใจด้านการทำมาหากินและรับภาระในการเลี้ยงลูก ซึ่งถือว่าเป็นงานที่หนักเนื่องจากครอบครัวหนึ่งๆ จะมีลูกไม่ต่ำกว่า 5 คน กว่าลูกแต่ละคนจะโตพอช่วยเหลือตัวเองได้ต้องใช้เวลาเลี้ยงลูกนาน ทำให้ผู้หญิงสมัยก่อนทำงานอยู่ภายในบ้าน ไม่ค่อยได้ออกไปนอกบ้านเหมือนผู้ชาย

ในส่วนของผู้ชาย นอกจากจะถนัดในเรื่องการตัดไม้แล้ว ยังต้องทำหน้าที่ตรวจเหมืองฝาย ตรวจป่า เข้าป่าล่าสัตว์ และป้องกันการลักลอบตัดไม้ด้วย ดังนั้นความรู้ในการควบคุมและใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนของผู้ชายจึงเป็นความรู้ในเรื่องการจัดการป่าชุมชนที่เน้นการดูแลการตัดใช้ไม้ อันเป็นพื้นฐานในการกำหนดกฎเกณฑ์การจัดการป่าชุมชนในบางทุ่งยาวจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

นอกจากการใช้ประโยชน์จากการสร้างบ้านแล้ว การทำหลังคาและมุงฝายังทำจากใบไม้ด้วย ซึ่งนิยมใช้ใบตึงกับใบเหียง สำหรับใบตึง จะเอาใบที่แก่จัดร่วงลงพื้นดิน จะเก็บในช่วงเดือนมกราคมถึงมีนาคม การทำหลังคา จะสานไม้ไผ่เป็นตาราง แล้วปูด้วยใบตึง จัดเรียงให้ใบตึงซ้อนกันให้เป็นระเบียบ แล้วประกบด้วยไม้ไผ่สานอีกอันหนึ่ง และใช้ขอนไม้ทับใบตึงต้องตีให้ราบ ส่วนใบเหียงนั้น ชาวบ้านจะเก็บตอนที่ใบแก่ยังเขียว ซึ่งต้องเก็บบนต้น และเก็บได้ตลอดปี นำมาทำหลังคาแบบเดียวกับใบตึง ชาวบ้านนิยมหลังคาที่ทำจากใบเหียงมากกว่า เพราะใช้ได้ทนถึงปีครึ่งถึงเปลี่ยนหลังคา ในปัจจุบันชาวบ้านไม่นิยมมุงหลังคาด้วยใบตึงใบเหียง เปลี่ยนไปใช้กระเบื้องมุงแทน เพราะใช้ได้ทนทาน ไม่ต้องเปลี่ยนหลังคาบ่อย ที่บ้านทุ่งยาวมีชาวบ้านที่ยังมุงหลังคาด้วยใบตึงใบเหียงเพียง 2 ราย ซึ่งเป็นชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกิน ต้องพึ่งพาป่าชุมชนตลอดปี

4.2.4 ความรู้เกี่ยวกับไม้พืชที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมความเชื่อ การใช้พืชต่างๆ ในป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ถูกกำหนดโดยประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรม ตลอดจนกฎเกณฑ์ ข้อห้ามสำหรับผู้เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่า พืชหลายชนิดมีบทบาทสำคัญในงานประเพณี/พิธีกรรมหลายประการ เช่น การนำส้มป่อยมาใส่น้ำเพื่อสรงน้ำหรือทำน้ำมนต์ โดยนำฝักส้มป่อยมาล้างแล้วแช่ในน้ำ ใช้สรงน้ำพระพุทธรูป และรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่เพื่อขอพรและขอขมาโดยเชื่อว่าจะเป็นสิริมงคล การนำไม้เป่ามาใช้ในพิธีสืบชะตา เพื่อเรียกขวัญที่เสียไปกลับคืนมาจากการเจ็บป่วย หรือทำให้มีอายุยืนนาน ซึ่งใช้ได้ทั้งกับคน สัตว์ หรือในป่าชุมชน โดยจะทำไม้เป่าให้ค้ำกันในรูปแบบทรงปิรามิด ซึ่งมีความหมายของการค้าสิ่งต่างๆ ให้ดำรงอยู่ สำหรับการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ เพื่อขจัดปัด

เปาโรคภัยให้กับคนป่วย เช่น นำกากกล้วยมาทำสะพานบรรจุอาหารคาวหวาน เพื่อนำมาเช่นไหว้ พร้อมกับใส่ยอดส้มป่อยและมะขาม ก่อให้เกิดความเกรงขาม (ดูตาราง 4.5)

ในพิธีกรรมการสร้างบ้าน ก่อนลงเสาเอก จะนำใบไม้ค้ำวางลงกันหลุม โดยเชื่อว่าบ้านที่สร้างขึ้นจะคำนวณชีวิตของผู้อยู่อาศัยให้มีความรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป ความรู้ในการใช้ไม้พืชนานี้เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับประเพณีพิธีกรรมความเชื่อ โดยมักเลือกเอาพืชที่มีชื่อเป็นมงคล ก่อให้เกิดความมั่นคงในทางจิตใจของชาวบ้าน และพืชที่เกี่ยวข้องกับประเพณีความเชื่อเหล่านี้ มีบทบาทสำคัญต่อปราชญ์ชน และมีคุณค่าต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น และได้รับการรักษาสืบทอดมาจนปัจจุบัน

นอกจากนั้นความเชื่อของชาวบ้านทุ่งยาวยังมีส่วนกำหนดกฎเกณฑ์ ข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติระหว่างอยู่ในป่า เช่น ไม่เด็ดใบไม้มาพัด เพราะจะทำให้จิตใจไม่ดี หมายความว่าในใบไม้นั้นอาจจะมีแมลงที่มีพิษ เป็นอันตรายต่อคนอาศัยอยู่ จึงให้ระวังไว้ หรือไม่ให้ร้องตะโกนเรียกกันระหว่างอยู่ในป่าในดอย เพราะจะมีผีร้องตอบ หมายความว่า การร้องตะโกนจะทำให้เกิดเสียงสะท้อน กลับคล้ายกับมีคนร้องตอบ อาจจะทำให้เกิดการพลัดหลงกันได้

ความเชื่อของชาวบ้านเกี่ยวกับป่ายังเชื่อมโยงกับพื้นดินที่เรียกว่า "พระแม่ธรณี" ที่ช่วยปกปักรักษาผืนป่าและชีวิต ดังนั้นเมื่อจะกินข้าวในป่า ทั้งหญิงและชายจะต้องปั้นข้าวสองก้อน ก่อนแรกต้องวางให้ "ผีตายหยาก" (ผีเปรต) ในป่าให้มากิน ไม่เช่นนั้นมันจะมาทักทาย ก้อนที่สองให้แม่ธรณีให้ช่วยรักษาคุ่มครองไม่ให้ประสบภัยอันตรายระหว่างอยู่ในป่า

เมื่อปลื้มลาในป่า จะต้องขอขมาแม่ธรณีที่ทำให้ของไม่ดีไปถูกแม่ธรณี โดยขอขมาในใจว่า "สุมาเตีอะ ถ้าแม่ธรณีอยู่ที่นั่น ก็ขอให้อ้ายออกไป" และการใช้ประโยชน์ในป่าไม่ว่าจะเป็นการตัดไม้ก็ดี การไปเก็บผักเก็บเห็ดเก็บหน่อก็ดี ต้องขอจากแม่ธรณี เพราะพืชเหล่านี้ออกมาจากดินที่แม่ธรณีเป็นเจ้าของ

จากประสบการณ์และการสังเกตของชาวบ้านทุ่งยาว ทำให้เกิดการสะสมความรู้เกี่ยวกับประโยชน์และความรู้เกี่ยวกับโทษหรือเป็นพิษของพืช อันเป็นความเชื่อที่ถูกถ่ายทอดติดต่อกันมา ผักหวานป่า ผักชะอม เป็นของแสลง ห้ามรับประทานตอนเวลาเป็นไข้ สำหรับผู้หญิงอยู่ไฟ ห้ามกินแตงกวา ผักหวานป่า และกล้วยน้ำว้า ลักษณะเห็ดพิษห้ามรับประทานคือไม่มีหนอนหรือแมลงมาตอมดอกเห็ด เห็ดพิษมีลักษณะโคนติดดินไม่มีรูกลวง

จากกฎเกณฑ์ตามประเพณีต่างๆ ที่ชาวบ้านใช้จัดการทรัพยากร แสดงให้เห็นชัดว่าชาวบ้านสังเกตและเข้าใจความเป็นไปในสภาพแวดล้อม สะสมความรู้และประสบการณ์ เป็นวิธีคิดของหญิงและชาย ทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ความรู้ที่สำคัญได้แก่

ตารางที่ 4.5 พันธุ์ไม้ใช้สอย อนุรักษ์ และพิธีกรรมในป่าชุมชนทุ่งยาว

ชื่อไม้	ประเภทป่า	การใช้ประโยชน์	ส่วนที่ใช้	การใช้และการควบคุม		
				ชาย	หญิง	ญ.-ช.
1. เปา	ป่าดอย/ใช้สอย	ที่อยู่อาศัย	ลำต้น	/		
2. สัก	ป่าน้ำจืด	อนุรักษ์	-			/
3. แะ	ป่าดอย	ที่อยู่อาศัย	ลำต้น	/		
4. ประดู่	ป่าน้ำจืด	อนุรักษ์	-			/
5. สารเงิน	"	"	-			/
6. เหียง	ป่าดอย	ที่อยู่อาศัย	ลำต้น	/		
7. หวาย	ป่าน้ำจืด	จักสาน	"	/		
8. มะเกลือ	ป่าดอย	ย้อมผ้า	ผล		/	
9. มะค่าแต้	ป่าน้ำจืด/ดอย	อนุรักษ์	-			/
10. กาสะลอง	น้ำจืด/ริมห้วย	"	-			/
11. มะกั้ม	ป่าดอย	"	-			/
12. ยาง	ป่าน้ำจืด	"	-			/
13. มะเคราะห์	ป่าริมห้วย	"	-			/
14. แดง	ป่าน้ำจืด	"	-			/
15. เป้ย/ป้อ	"	"	-			/
16. ปี่	ป่าดอย	"	-			/
17. เสร้า	ป่าน้ำจืด	"	-			/
18. ห้า	น้ำจืด/ริมห้วย	"	-			/
19. ตีนนก	ป่าน้ำจืด	"	-			/
20. ลมแล้ง	ทุกป่า	"	-			/
21. สกฟ้า	ป่าน้ำจืด	"	-			/
22. ตะเคียน	"	"	-			/
23. ตะเคียนหนู	"	"	-			/
24. สมอภิเษก	"	"	-			/

ที่มา: สัมภาษณ์นายจรัส ขาสัก นายจักรคำ วรณลัก และพ่อผัด ตีป็น

1. ความรู้ความเข้าใจความสัมพันธ์ของป่า น้ำ ดิน และคน ภายในระบบนิเวศของชุมชนท้องถิ่น หญิง-ชายทุกคนเข้าใจว่า ถ้าไม่มีผืนป่า จะไม่มีน้ำ ไม่มีอาหาร มีแต่ความแห้งแล้ง และคนในชุมชน ไม่ว่าหญิง ชาย เด็ก คนชรา จะประสบกับความเดือดร้อน เช่นที่เคยประสบในช่วงที่มีการตัดไม้เผาถ่านขายจนเหลือแต่ดอยหัวโล้น

นอกจากนั้น จากประสบการณ์ของชาวบ้านที่ปล่อยให้ไม้ที่ถูกตัดได้เติบโตขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นเวลา 5 ปี มีการสะสมอินทรีย์วัตถุเพียงพอกจนเกิดมีเห็ดขึ้นนานาชนิด มีผักป่า สัตว์เข้ามาอาศัยอยู่ จากประสบการณ์ของชาวบ้านในฐานะผู้ทำลายกลายมาเป็นผู้อนุรักษ์ป่า ทำให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญของผืนป่า ที่สัมพันธ์กับชีวิตของชาวบ้านและความอยู่รอดของชุมชนที่ผู้หญิงในหมู่บ้านทุ่งยาวกล่าวไว้สั้นๆ ว่า **"มีป่า ทำให้เรามีอาหาร"**

2. ความรู้ด้านความหลากหลายของป่า ชาวบ้านชาย-หญิงจะเข้าใจการจัดประเภทของพืชพรรณในป่า ตามความแตกต่างของลักษณะพื้นที่ที่ราบ ที่ลาดชัน ซึ่งสัมพันธ์กับลักษณะความสมบูรณ์ของดิน ความชุ่มชื้น และสรุปออกมาโดยการจำแนกประเภทของป่าเพื่อการอนุรักษ์และประโยชน์ใช้สอย

3. ความรู้เรื่องขีดจำกัดความสามารถของป่าที่จะให้ประโยชน์และฟื้นฟูขึ้นมาชดเชย (Carrying capacity) ซึ่งแสดงออกมาในกฎเกณฑ์การใช้ป่า เช่น การอนุญาตให้สมาชิกเก็บเห็ดและหน่อไม้มาบริโภคและขาย แต่ห้ามขุดหน่อเอาแบบผิดวิธี เพราะจะทำให้หน่อไม้รุ่นต่อไปไม่เกิดอีก รวมถึงอนุญาตให้สมาชิกตัดไม้ได้เฉพาะที่กันเขตไว้ โดยพยายามให้กระทบต่อไม้ที่เป็นต้นทุนให้น้อยที่สุด

4. ความรู้เรื่องพันธุ์ไม้ที่ให้คุณประโยชน์ด้านคุณค่าทางจิตใจ เช่นพันธุ์ที่มีชื่อเป็นมงคล ถูกนำมาใช้ในทางประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อ โดยทั่วไปชาวบ้านคนหนึ่งรู้จักชื่อพันธุ์ไม้ในป่าและใช้ประโยชน์ของมันไม่น้อยกว่า 100 ชื่อ โดยส่วนใหญ่ผู้หญิงจะรู้จักพันธุ์ไม้ที่ใช้เป็นอาหารสมุนไพร ผู้ชายจะรู้จักชื่อพันธุ์ไม้ที่ใช้สอย สร้างบ้าน และสมุนไพร

4.3 การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนของหญิง-ชาย

แนวคิดในเรื่องสิทธิในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรมีนัยสำคัญ กล่าวคือ สิ่งมีชีวิตที่อยู่อาศัยอยู่ในระบบนิเวศชนิดหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ มีพันธะรับผิดชอบในการทำความเข้าใจและรักษาดุลยภาพหรือสายสัมพันธ์อันเหมาะสมระหว่างสรรพชีวิตทั้งมวลในระบบนิเวศชนิดนั้น

แนวคิดดังกล่าวข้างต้นนี้เอง ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีพื้นฐานแนวคิดเชิงศีลธรรมและเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องสิทธิการใช้หรือสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งหมายรวมถึงพันธะหน้าที่

ในการดูแลจัดการระบบนิเวศน์ไปพร้อมกัน สิทธิในการใช้หมายถึงสิทธิร่วมเหนือทรัพยากรหรือทรัพย์สินร่วมของชุมชน สมาชิกชุมชนเท่านั้นจึงจะมีสิทธิในการเข้าถึงหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนโดยนัยนี้

แนวคิดเรื่องสิทธิให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว ดังนั้นแม้ว่าโดยหลักการสมาชิกจะมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์ โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมในสังคมเป็นสำคัญ เช่น กฎเกณฑ์อนุญาตให้เฉพาะครอบครัวที่แต่งงานใหม่และยากจนเท่านั้น จึงจะมีสิทธิตัดไม้เพื่อสร้างบ้านได้ ขณะที่ครอบครัวอื่นๆ ที่มีฐานะดีจะไม่ได้รับสิทธินั้น กฎเกณฑ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นหลักการทางศีลธรรม ที่เน้นความเป็นธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชน เหนือผลประโยชน์ส่วนตัว นอกจากนี้ แม้ว่าสมาชิกทุกคนมีสิทธิใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่สิทธิการใช้ยังกำหนดโดยความยั่งยืนหรือความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศน์ ซึ่งเป็นหลักการสำคัญกำหนดให้สมาชิกใช้ประโยชน์จากธรรมชาติหรือระบบนิเวศน์ได้เฉพาะบริเวณจำกัด และไม่เป็นอันตรายต่อระบบนิเวศน์ เช่น ไม่ตัดไม้ในป่าต้นน้ำ หรือป่าน้ำจืด เป็นต้น

ยิ่งกว่านั้น ในประเด็นเรื่องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรนั้น ครอบคลุมความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมด รวมทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติต่างๆ ด้วยเช่นกัน ดังนั้น ความรู้จึงถูกมองว่าเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชนเช่นเดียวกัน ความรู้เกี่ยวพันเชื่อมโยงกับหน้าที่ความรับผิดชอบและอำนาจในการจัดระเบียบของสังคม

การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนของหญิง-ชายในหมู่บ้านทุ่งยาว สามารถพิจารณา/วิเคราะห์ข้อมูลจากบทบาทภายในองค์กรป่าชุมชนของหญิง-ชาย ตลอดจนกฎระเบียบแบบใหม่ และกฎระเบียบตามประเพณี ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.3.1 การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนโดยผ่านองค์กร ในทุกหมู่บ้านที่มีการอนุรักษ์และจัดการป่าชุมชน ชาวบ้านมีจารีตประเพณีซึ่งถือว่าเป็นกฎเกณฑ์ในการดูแลป่า อันเป็นสิ่งบ่งบอกถึงอำนาจชุมชน บางครั้งก็จะแสดงออกผ่านองค์กรชาวบ้าน ทั้งที่เป็นองค์กรที่เป็นทางการและองค์กรที่มีมาแต่เดิมตามประเพณี เช่น คณะกรรมการเหมืองฝาย คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น

บ้านทุ่งยาวในอดีต ผู้นำชุมชนจะเป็นผู้ริเริ่มการทำระบบเหมืองฝายยาว 4 กิโลเมตร เพื่อจัดการนำน้ำจากลำน้ำแม่สารมาใช้ในการทำนา ลำเหมืองที่ถูกขุดนั้นผ่านป่าไม้ของชุมชนและผ่านป่าน้ำจืดซึ่งเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นกรรมการเหมืองฝาย นอกจากจะมีหน้าที่ดูแลจัดการเหมืองฝายแล้ว ยังต้องดูแลรักษาป่าอีกด้วย ในปัจจุบันผู้นำองค์กรที่เป็นทางการจะเป็นตัวตั้งตัวตีในการ

อนุรักษ์ป่ามากขึ้น เนื่องจากชุมชนหมู่บ้านต้องเผชิญกับปัญหาการแย่งชิงพื้นที่ป่ากับกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ภายนอกชุมชน ที่ต้องการนำพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านช่วยกันรักษามาทำเกษตรกรรม

องค์กรตามประเพณี อย่างเช่นคณะกรรมการเหมืองฝายเอง มีข้อจำกัดในด้านการเป็นองค์กรนำการเคลื่อนไหว เพราะองค์กรนี้มีบทบาทหน้าที่หลักเฉพาะการควบคุมระบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร ไม่สามารถระดมสมาชิกเข้าร่วมได้มากพอ ดังนั้นจึงต้องใช้คณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) ซึ่งเป็นองค์กรที่เป็นทางการ จัดตั้งโดยรัฐ มีพหุหลวงเป็นประธานโดยตำแหน่ง กม. สามารถประสานความร่วมมือกับผู้อาวุโสและกลุ่มต่างๆ ได้มากกว่า และทางหน่วยงานราชการให้การยอมรับ

ขณะเดียวกันในชุมชนมีมติให้ขยายพื้นที่รักษาป่าจากเดิม 80 ไร่ เป็น 800 ไร่ ในสมัยพหุหลวงประจวบ กันไชยสัก และขยายเต็มพื้นที่หมู่บ้านเป็น 2,500 ไร่ ในสมัยพหุหลวงจรัส ขาสัก การขยายพื้นที่ป่าอย่างกว้างขวางเช่นนี้ เกินกำลังความสามารถของคณะกรรมการเหมืองฝายที่จะดูแลรักษาป่าได้อย่างทั่วถึง บทบาทการดูแลรักษาป่าจึงเปลี่ยนมาเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นองค์กรที่มีหน้าที่ดูแลรักษาป่า ยังคงถูกควบคุมโดยผู้ชาย เพราะในสมัยก่อน งานดูแลจัดการป่าเป็นงานของผู้ชายเป็นงานหนัก ส่วนงานของผู้หญิงเป็นงานบ้าน เลี้ยงลูก ไม่มีเวลาว่างพอจะไปทำงานส่วนรวมของชุมชนได้เหมือนดังคำกล่าวของผู้นำสตรีบ้านทุ่งยาวว่า “สมัยก่อนผู้หญิงไม่ยุ่งกับป่า เพราะต้องเลี้ยงลูกอยู่ตลอดเวลา มีลูกเป็นสิบ จะมีเวลาไปทำอะไร มีแต่อยู่กับบ้าน แคเลี้ยงลูกก็หนักอยู่แล้ว จะไปประชุมได้หรือ? ผู้หญิงสมัยก่อนไม่มีโอกาส ตอนประชุมก็เอาผู้ชายว่า ผู้หญิงก็เป็นคนตามอย่างเดียว การจัดการป่าสมัยก่อนมองว่าผู้หญิงจัดการไม่ได้ การรักษาป่า ตัดไม้เป็นเรื่องของผู้ชาย การจัดการป่าจึงเป็นการตัดไม้มาสร้างบ้าน ต้องมีการควบคุมให้เป็นระเบียบ”

คำกล่าวของผู้นำสตรีสะท้อนให้เห็นว่า บทบาทการดูแลรักษาป่าในสมัยก่อนเป็นงานของผู้ชาย เพราะผู้ชายถนัดในเรื่องการตัดไม้ เฝ้าถ่าน ล่าสัตว์ การป้องกันการลักลอบตัดไม้ จึงรู้เรื่องป่าเป็นอย่างดี มุมมองของผู้ชายต่อเรื่องป่าไม้ จึงเป็นมุมมองที่เกี่ยวข้องกับการนำไม้ในป่ามาใช้ประโยชน์ในการสร้างบ้านเรือน ซึ่งไม้ที่นำมาใช้นั้นเป็นไม้ประเภทยืนต้น มุมมองต่อการจัดการป่าดังกล่าวจึงเป็นพื้นฐานในการกำหนดพื้นที่ให้ผู้หญิงเป็นผู้รับผิดชอบดูแลเฉพาะภายในบ้าน และผู้ชายรับผิดชอบพื้นที่นอกบ้าน ผู้หญิงไม่สมควรได้รับเลือกเป็นกรรมการดูแลป่า

ในช่วงสถานการณ์ป่าไม้ของไทยเกิดวิกฤต พื้นที่ป่าลดลงเป็นจำนวนมาก กรมป่าไม้ถูกตั้งคำถามจากสังคม ถึงความไม่มีประสิทธิภาพในการจัดการป่าไม้ให้คงสภาพอุดมสมบูรณ์ การจัดการป่าไม้แบบรวมศูนย์หรือการจัดการป่าไม้โดยกลไกของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถรักษาผืนป่าให้คงอยู่ได้ จึงมีการนำเสนอแนวความคิดการกระจายอำนาจการจัดการป่าให้ชุมชนท้องถิ่น

มีส่วนร่วมในรูปแบบของป่าชุมชน มีการค้นหาแบบอย่างการรักษาป่าโดยชาวบ้านที่เป็นรูปธรรม ซึ่งมีอยู่กระจายในภาคเหนือ และภาคอีสาน

จากการเผยแพร่ประสบการณ์การรักษาป่าของชาวบ้านทุ่งยาว โดยเจ้าหน้าที่โครงการปฏิบัติการเกษตรและพัฒนาชนบท ทำให้ป่าน้ำจាំเป็นที่รู้จักของสาธารณชน ผ่านสื่อมวลชน คณะศึกษาดูงานจากชาวบ้าน นักวิชาการ ข้าราชการ ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ เข้ามาดูงานเป็นจำนวนมาก ตลอดระยะเวลา 15 ปีที่ผ่านมา การมาศึกษาดูงานป่าชุมชนแต่ละครั้งจะต้องมีผู้นำชาวบ้าน ผู้อาวุโสทำหน้าที่เป็นวิทยากรบรรยายประสบการณ์ในความรู้การรักษาป่า ส่วนผู้หญิงที่อยู่ในกลุ่มแม่บ้านมีหน้าที่ทำอาหารเลี้ยง ไม่มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยน ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

การที่ผู้หญิงได้รับเลือกเป็นกรรมป่าชุมชน เกิดจากการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขภายนอกที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชน นั่นคือชุมชนบ้านทุ่งยาวเป็นชุมชนต้นแบบ และเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ป่าชุมชนทั่วประเทศ ผู้หญิงไม่เพียงแต่เป็นคนทำหน้าที่ทำอาหารเลี้ยงผู้มาดูงานเท่านั้น แต่ยังสามารถเป็นวิทยากรบรรยายเรื่องป่าอีกด้วย มีตัวตนในพื้นที่ป่าชุมชนมากขึ้น ดังคำกล่าวของป้าภาติ วรรณลัก ประธานกลุ่มแม่บ้านและกรรมการป่าชุมชนว่า “แต่ก่อนผู้หญิงไม่ได้เป็นกรรมการป่า การที่ผู้หญิงได้เป็นกรรมการป่า เพราะเวลาเขามาดูงานป่าชุมชน มีโอกาสเป็นวิทยากรนำเสนอพร้อมพ่อนหลวง เราก็สามารถพูดได้ เพราะเราพูดออกมาจากใจ แต่เราก็พูดเรื่องป่าในมุมมองของผู้หญิงเกี่ยวกับอาหาร ส่วนผู้ชายก็พูดแต่เรื่องการจัดการไม้ คนที่มาดูงาน เขาจะสนใจเรื่องอาหารมากกว่าเรื่องการจัดการไม้ ไปดูที่ไหนก็เหมือนกัน”

คำกล่าวข้างต้นหมายความว่ามุมมองการจัดการป่าชุมชนทุกแห่งไม่แตกต่างกัน คือเน้นการจัดการไม้ใหญ่ จะไปดูงานป่าชุมชนที่ไหนก็เหมือนกันทุกที่ ป้าภาติบอกว่าในอนาคตเราจะต้องผู้หญิงคนอื่นมาเป็นกรรมการและเข้าร่วมประชุมกรรมการป่าเพิ่มขึ้น ไม่ใช่ป้าภาติคนเดียว ผู้หญิงหลายคนมีแววเริ่มกล้าพูดได้แล้ว

ประมาณกลางปี พ.ศ. 2542 หมู่บ้านทุ่งยาวได้แยกพื้นที่การปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้าน ชื่อหมู่บ้านทุ่งยาวเหนือ หมู่ที่ 12 ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือ และหมู่บ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ซึ่งเป็นหมู่บ้านเดิม คณะกรรมการหมู่บ้านทุ่งยาว ซึ่งเป็นองค์กรที่เป็นทางการ ขึ้นอยู่กับพื้นที่ปกครองของรัฐ ไม่สามารถมีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนได้อีกต่อไป เนื่องจากป่าชุมชนเป็นป่าหน้าหมู่บ้าน พื้นที่ป่าส่วนใหญ่อยู่ในเขตบ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ชาวบ้านทุ่งยาวทั้งสองหมู่บ้านมีสิทธิชุมชนในการดูแลจัดการป่าร่วมกัน และมีคณะกรรมการหมู่บ้านที่ดูแลป่า 2 ชุด ส่งผลต่อความสับสนในการดูแลรักษาป่าตามกฎหมายเกณฑ์ประเพณีกับบทบาทของคณะกรรมการหมู่บ้านที่ขึ้นอยู่กับพื้นที่การปกครอง จึงมีการปรับองค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนขึ้นใหม่ ชื่อ “คณะกรรมการป่าชุมชนบ้าน-

ทุ่งยาว" ซึ่งคณะกรรมการชุดนี้ทั้ง 2 หมู่บ้านประกอบด้วย ตัวแทนหัวหน้าปึกบ้านจำนวน 24 คน กรรมการกลุ่มเหมืองฝาย 3 คน กรรมการหมู่บ้าน 14 คน สมาชิก อบต. 4 คน ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน 8 คน ตัวแทนกลุ่มเยาวชน 3 คน อื่นๆ 12 คน รวมทั้งสิ้น 68 คน คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวได้ประชุมคัดเลือกกรรมการบริหาร 5 คน ประกอบด้วยประธาน รองประธาน 2 คน เลขานุการ และเหรัญญิก โดยให้พ่อหลวงบ้าน 2 คนเป็นที่ปรึกษา

ถึงแม้ว่าองค์กรชาวบ้านเพื่อการรักษาป่าได้ปรับเปลี่ยนจากคณะกรรมการหมู่บ้านมาเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวก็ตาม ผู้นำฝ่ายชายยังไม่ให้ความสำคัญกับตัวแทนของผู้หญิงที่เป็นกรรมการป่าชุมชน ผู้นำฝ่ายชายคาดหวังให้ผู้หญิงเข้าร่วมรับรู้การตัดสินใจของผู้ชาย และให้ผู้หญิงมีบทบาทเข้าร่วมพิธีกรรมชุมชนและทำอาหารเลี้ยงเท่านั้น แต่ไม่ให้มีบทบาทเข้าร่วมในการตัดสินใจในการดำเนินงานต่างๆ

บทบาทคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวไม่เพียงแต่ดำเนินกิจกรรมเฉพาะภายในชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทนำในการเคลื่อนไหวกิจกรรมกับเครือข่ายป่าชุมชน ทั้งในระดับจังหวัดและระดับภาคเหนืออีกด้วย ผู้หญิงบ้านทุ่งยาวบางคนมีบทบาทเป็นกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน และได้รับการยอมรับจากเครือข่ายป่าชุมชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้เท่าเทียมกับชาย เมื่อกลับไปยังชุมชน ผู้หญิงถูกคาดหวังให้เป็นเพียงแม่บ้าน มีหน้าที่ทำอาหารเลี้ยง ส่วนผู้ชายเป็นผู้อนุรักษ์ มีหน้าที่ดูแลรักษาป่า

บทบาทสำคัญของผู้หญิงในเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนคือบทบาทรับผิดชอบโครงการด้านการบริหารงบประมาณใช้จ่ายในกิจกรรมของเครือข่าย ซึ่งบางส่วนของงบประมาณต้องนำไปสนับสนุนกิจกรรมป่าชุมชนในระดับหมู่บ้าน ซึ่งผู้หญิงจะต้องควบคุมติดตามงานด้วยตนเอง การควบคุมงบประมาณของเครือข่ายป่าชุมชนเท่ากับสามารถทำให้ผู้หญิงควบคุมองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนให้ดำเนินกิจกรรมตามวัตถุประสงค์ที่ผู้หญิงได้วางไว้ ซึ่งกลุ่มผู้หญิงบ้านทุ่งยาวได้ใช้สถานะความเป็นกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน เข้าไปเคลื่อนไหวในเวทีคณะกรรมการป่าชุมชน โดยให้ข้อมูล ทำความเข้าใจในนโยบายป่าชุมชน และลงไปสนับสนุนด้านงบประมาณ ทำให้กรรมการป่าชุมชนผู้ชายเกิดการยอมรับผู้หญิงในฐานะผู้อนุรักษ์ป่าในระดับหนึ่ง

สถานะของกรรมการผู้หญิงที่มีส่วนในการควบคุมป่าชุมชนโดยผ่านองค์กรของชุมชน มักจะมาจากกลุ่มเครือญาติที่มีบทบาทในการรักษาป่าต่อเนื่องกันมา และสืบเชื้อสายมาจากตระกูลแรกๆ ที่อพยพเข้ามาตั้งฐานและบุกเบิกที่ดินทำกินในชุมชน ที่บ้านทุ่งยาว ผู้นำจะเป็นผู้ริเริ่มสร้างระบบเหมืองฝาย ทดน้ำเข้าไปในพื้นที่ทำนา ผืนนาส่วนใหญ่ที่ใช้น้ำในระบบเหมืองฝายจึงตกเป็นของกลุ่มตระกูลที่สำคัญในชุมชน ซึ่งตระกูลเหล่านี้จะมีบทบาทสำคัญในการปกครองหมู่บ้าน

การจัดการทรัพยากร รวมทั้งดูแลรักษาป่าด้วย นอกจากนั้นยังมีอำนาจในการตัดสินใจในเรื่องที่สำคัญของชุมชน

กรณีกรรมการป่าชุมชน ป่าภาคี วรรณลัก เป็นลูกสาวอดีตพ่อหลวงเขียว สมโชติ ผู้นำร่างกฎเกณฑ์ประเพณีรักษาป่าเป็นลายลักษณ์อักษร หรือระวีวรรณ กันไชยลัก เป็นหลานอดีตพ่อหลวงประจวบ กันไชยลัก และเป็นเหลนพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์ลัก ซึ่งเป็นพ่อหลวงคนแรกของบ้านทุ่งยาว

ดังนั้นสถานะของผู้หญิงซึ่งสืบเชื้อสายมาจากตระกูลสำคัญจึงได้รับการยอมรับจากกรรมการป่าชุมชนให้มาร่วมรักษาป่าเช่นเดียวกับผู้ชาย เพราะการรักษาป่าเป็นเหมือนการสืบทอดมรดก ที่ผู้นำตระกูลคนก่อนได้ส่งมอบเอาไว้ ซึ่งกรรมการผู้หญิงเชื่อว่า ถ้าเรารักษาป่า รักษาต้นไม้ไว้ไม่ได้ เราอาจจะมีอันเป็นไป คล้ายกับว่ารักษามรดกไว้ไม่ได้ ฝั่บ้านจะไม่มาคุ้มครองเรา จะเกิดเหตุการณ์ไม่ดี ไม่ว่าจะเป็นอุบัติเหตุ ฝนแล้ง เป็นต้น ถ้าเรารักษาป่า ฝั่จะมาคุ้มครองเรา ทำให้เราอยู่เย็นเป็นสุข

4.3.2 การควบคุมพื้นที่ป่าชุมชนโดยผ่านกฎระเบียบในการจัดการป่าชุมชน ชุมชนที่มีอำนาจในการควบคุมจัดการป่า มักจะใช้จารีตหรือกฎเกณฑ์ตามประเพณีที่ยอมรับกันในชุมชนผ่านองค์กรชาวบ้าน ทั้งที่เป็นองค์กรที่เป็นทางการและองค์กรที่มีมาแต่เดิมตามประเพณี กฎเกณฑ์ตามประเพณีดังกล่าว ส่วนใหญ่แม้ไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ชาวบ้านก็ใช้ปฏิบัติ บอกเล่าสืบต่อกันมา เมื่อชุมชนประสบกับปัญหาการบุกรุกจากชาวบ้านทั้งภายในและภายนอกชุมชน กฎเกณฑ์ประเพณีก็จะถูกปรับเปลี่ยนตามไปด้วย และกฎเกณฑ์บางอย่างก็มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

จากการศึกษาของฉลาดชายและคณะเกี่ยวกับลักษณะร่วมของกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน มีหลายประการด้วยกัน คือ

1. ห้ามตัดไม้ในป่าต้นน้ำลำธารในบางพื้นที่ อาจรวมถึงไม้ล้มตามธรรมชาติ บางพื้นที่อาจนำไม้ล้มมาใช้ได้ โดยกำหนดว่าให้ใช้ในการสร้างบ้านสำหรับครอบครัวใหม่ ซ่อมแซมบ้านเรือนที่ชำรุด หรืออาคาร เช่น วัด และโรงเรียน เป็นต้น

2. ป่าใช้สอยที่ยอมให้มีการตัดไม้ได้ ผู้ได้รับอนุญาตจะต้องตัดไม้เท่าที่จำเป็นต้องใช้ โดยมีองค์กรรักษาป่าเป็นผู้พิจารณาว่ามีความจำเป็นต้องใช้มากน้อยเพียงใด

3. ของป่าที่ได้จากป่า จะต้องเก็บเท่าที่จำเป็นต้องใช้อุปโภคบริโภคภายในครัวเรือน ห้ามนำไปขาย ชุมชนบางแห่งมีข้อยกเว้นสำหรับพืชบางชนิดที่มีมากในฤดูกาล และผู้มีสิทธิจะต้องเป็นสมาชิกในชุมชนเท่านั้น

4. ในพื้นที่ที่มีปัญหาลักลอบเข้ามาใช้ทรัพยากรป่าของหมู่บ้านมาก จะมีการจัดการกลุ่มผู้ตรวจป่าไปดูแลตรวจตราเป็นประจำ

5. เมื่อจับกุมผู้กระทำผิดพร้อมกับของกลางได้แล้ว มักจะยึดของกลางไว้เป็นสมบัติส่วนรวม ส่วนผู้กระทำผิดนั้น ชาวบ้านมักจะใช้วิธีการว่ากล่าวตักเตือนก่อน ถ้าตักเตือนกันไม่ได้หรือทำผิดซ้ำอีก จึงจะใช้กฎหมายบ้านเมือง ส่วนใหญ่จะใช้วิธีตักเตือนเท่านั้น (ฉลาดชาย และคณะ, 2536: 130)

จากลักษณะร่วมของกฎเกณฑ์รักษาป่าดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านยังเข้าใจป่าไม้ โดยให้ความสำคัญกับการจัดการต้นไม้ที่เป็นไม้ใหญ่ยืนต้น คล้ายกับความเข้าใจของรัฐที่มีต่อป่าไม้ โดยคิดคำนวณปริมาณของต้นไม้ว่ามีคุณค่าทางเศรษฐกิจ สามารถออกเป็นสัมปทาน ทำรายได้เข้ารัฐมากน้อยแค่ไหน ถ้าปริมาณต้นไม้ที่มีค่าน้อย ก็จัดคุณภาพป่านั้นว่าเป็นป่าเสื่อมโทรม

ความเข้าใจป่าไม้อย่างนี้จะปรากฏออกมาผ่านองค์กรชาวบ้าน ซึ่งผู้ชายส่วนใหญ่เป็นกรรมการ ผู้หญิงไม่มีโอกาสเข้าไปร่วมเล่นอะระเบียบบกฎเกณฑ์ในการควบคุมป่าไม้จากมุมมองของผู้หญิงเอง บ้านทุ่งยาวในอดีต บทบาทการดูแลจัดการป่าเป็นบทบาทของผู้ชาย กฎเกณฑ์ตามประเพณีในการควบคุมจัดการป่าจึงถูกกำหนดจากผู้ชาย

แม้ว่ากฎเกณฑ์ประเพณีเหล่านี้เป็นกฎเกณฑ์ตามประเพณีของชุมชน ที่สะท้อนถึงอำนาจของชุมชนในการควบคุมจัดการป่าก็ตาม แต่ก็ยังแฝงนัยยะของความเป็นผู้ชายอยู่ในตัวกฎเกณฑ์ประเพณีนั้น สมัยพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆลัก ซึ่งเป็นพ่อหลวงและหัวหน้ากลุ่มเหมืองฝายคนแรก ได้ออกกฎเกณฑ์ในการจัดการเหมืองฝาย ซึ่งครอบคลุมถึงการดูแลรักษาป่าน้ำจำที่ลำเหมืองผ่านด้วย แต่กฎเกณฑ์ที่วางไว้ได้รับการปฏิบัติสืบทอดกันมาโดยไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

ท่ามกลางสถานการณ์ของชุมชนที่ได้แปรเปลี่ยนไปจากเดิม จากการเข้ามาสัมพันธ์กับชาวบ้าน ทั้งส่วนของรัฐและทุน ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วย ป่าไม้ไม่ได้มีเพื่อประโยชน์เฉพาะภายในชุมชนเท่านั้น แต่มีเพื่อประโยชน์ต่อคนภายนอกชุมชนอีกด้วย การที่ไม้สักมีความสำคัญทางเศรษฐกิจ และเป็นสินค้าส่งออกในลำดับต้นๆ ของประเทศรองจากข้าว ทำให้ไม้สักมีราคาเพิ่มขึ้น เป็นที่ต้องการอย่างมาก ทำให้ข้าราชการป่าไม้บางคนอาศัยอำนาจของตนเข้ามาแสวงหาประโยชน์ส่วนตนจากไม้สัก โดยเป็นผู้ออกไปอนุญาตตัดไม้ให้กับชาวบ้านทุ่งยาว และรับซื้อไม้สักจากชาวบ้าน พร้อมกับหักเงินได้ครึ่งหนึ่งจากการซื้อขายไม้

เป็นของตนเอง จึงมีการตัดโค่นไม้สักขายกันอย่างรวดเร็ว รวมถึงไม้สักที่อยู่ในเขตป่าน้ำจ้ำก็ถูกลักลอบตัดด้วย ซึ่งถือว่าการลักลอบตัดไม้สักในเขตป่าน้ำจ้ำเป็นการทำลายกฎเกณฑ์ตามประเพณีรักษาป่าที่ผู้นำชาวบ้านยุคแรกได้ตั้งไว้

ในสมัยพ่อหลวงเขียว สมโชติ เห็นว่าการรักษาป่าด้วยกฎเกณฑ์ตามประเพณีที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรไม่ได้ผลอีกแล้ว จึงได้ประชุมลูกบ้าน ร่างสัญญาข้อตกลงร่วมกันเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ.2496 ความว่า

ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ตกลงกันสงวนที่ดินไว้แห่งหนึ่ง ที่ดินแห่งนี้ติดต่อดั้งแต่เขตฝ่ายลงมาถึงสวนนายฟู ศิริติง ด้านเหนือติดน้ำแม่สาน ด้านใต้ติดดอยประมาณ 50 ไร่ ที่ดินรายนี้ สงวนไว้เป็นรากฐานของชาวบ้านทุ่งยาว เพราะมีน้ำจ้ำ (น้ำซับ) มีไม้ตะเคียน ไม้สัก และไม้อื่นๆ ปกคลุมอยู่หนาแน่น เพราะฉะนั้นจึงออกกฎควบคุมไว้ดังต่อไปนี้

1. ถ้าผู้ใดทำไร่หรือบกดิน (ขุดดิน) ทางฝั่งน้ำแม่สาน ทำให้ฝั่งพังหรือน้ำเซาะเข้ามา ทำให้เสียหาย ก็ปรับไม่ต่ำกว่า 50 บาท
 2. ถ้าผู้ใดไปตัดฟันไม้ในป่านี้ เป็นต้นว่าไม้สักและไม้อื่นๆ ก็ปรับไม่ต่ำกว่าต้นละ 50 บาท หรือมากกว่านั้น แล้วแต่ไม้จะใหญ่หรือน้อย
- เพื่อให้เกิดความรับรู้ทั่วถึง จึงให้ชาวบ้านทุกคนร่วมลงชื่อรับรอง

ต่อมาภายในหมู่บ้านทุ่งยาวมีการสร้างฝายลูกใหม่เป็นคอนกรีตถาวร ไม่ต้องซ่อมแซมทุกปีเหมือนฝายลูกเก่าที่ทำด้วยไม้ หน้าที่กรรมการในการดูแลฝายและป่าน้ำจ้ำจึงหมดลง ประจวบกับมีการขยายพื้นที่รักษาป่าเพิ่มขึ้น จึงต้องระดมสมาชิกเข้าร่วมรักษาป่าเป็นจำนวนมาก ดังนั้นชาวบ้านทุ่งยาวจำเป็นต้องจัดปรับองค์กรรักษาป่าแต่เดิม จากกลุ่มเหมืองฝายมาเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นองค์กรทางการ มีการปรับปรุงกฎเกณฑ์รักษาป่าในสมัยพ่อหลวงจรัสชาสัก เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาการนำทรัพยากรในพื้นที่ไปใช้ประโยชน์ จนอาจจะทำให้ทรัพยากรหมดไปจากชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้านจึงได้ปรับปรุงกฎระเบียบขึ้นมา เรียกว่าสัญญาการรักษาป่าของหมู่บ้านทุ่งยาว ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าน้ำจ้ำ ไม่ว่าจะสร้างบ้านหรือนำไปทำเชื้อเพลิง
2. อนุญาตให้ตัดไม้ เขตป่าที่ขยายการรักษาออกไปโดย
 - เพื่อใช้ในงานส่วนรวม
 - เพื่อให้คนยากจนและแยกครอบครัวใหม่ (ขอได้เพียงครั้งเดียว)

3. การตัดไม้ต้องได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมการรักษาป่าของหมู่บ้านก่อน การฝ่าฝืน ผู้ใหญ่บ้านมีสิทธิโดยชอบธรรมในการปรับไหมและยึดของกลาง ซึ่งมีการลงโทษ คือ
 - ค่าปรับไหมขึ้นอยู่กับขนาดของไม้ (คณะกรรมการพิจารณา)
 - ไม้ของกลางถูกยึดเป็นสมบัติของหมู่บ้าน
4. ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิด และนำพืชสมุนไพรออกจากป่า
5. ผืนป่าทั้งหมดที่รักษาเป็นสมบัติของทุกคนในทุ่งยาว

กฎระเบียบการรักษาป่าที่ปรับปรุงโดยคณะกรรมการรักษาป่าบ้านทุ่งยาว ซึ่งประกอบด้วยผู้ชายเป็นส่วนใหญ่ ก็ยังให้ความสำคัญเฉพาะไม้ใหญ่ในผืนป่า แม้จะมีข้อห้ามเรื่องล่าสัตว์และการนำพืชสมุนไพรออกจากป่าก็ตาม เนื่องจากวิธีคิดของกรรมการผู้ชายมองประโยชน์จากการรักษาป่าเพื่อนำไม้มาปลูกสร้างบ้านเรือน ขณะเดียวกันก็กีดกันชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นที่ไม่ร่วมรักษาป่าเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่ป่าชุมชน และยังอนุญาตให้ชาวบ้านจากที่อื่นเข้ามาหาประโยชน์ที่ไม่ใช่ไม้ในป่าได้ ซึ่งประโยชน์จากป่าที่ไม่ใช่ไม้ (Non-timber Product) นี้ไม่ได้อยู่ในระเบียบกฎเกณฑ์การจัดการป่าแต่อย่างใด การมีข้อห้ามเรื่องล่าสัตว์และสมุนไพร แม้มีอยู่ในกฎระเบียบ แต่ในทางปฏิบัติไม่สู้จะนำกฎระเบียบมาใช้อย่างเคร่งครัด แต่อย่างไรก็ตามข้อห้ามนี้เป็นการวางไว้เพื่อบังคับใช้ในอนาคตในกรณีที่มีบุคคลภายนอกมาล่าสัตว์และหาสมุนไพรเพื่อการค้า

ตัวอย่างกรณีศึกษาในปี พ.ศ. 2542 ที่แสดงให้เห็นถึงการทำลายอำนาจชุมชนโดยการละเมิดระเบียบกฎเกณฑ์ในการจัดการป่าชุมชน คือกรณีของชาวบ้านทุ่งยาว ซึ่งมีรายได้จากการแกะสลักไม้ขาย โดยตระเวนหาซื้อไม้เนื้ออ่อนจากที่ต่างๆ มาแกะสลักในบ้าน ในตอนกลางคืนได้เข้าไปลักลอบตัดไม้จำฉาในพื้นที่เขตป่าน้ำจ้ำ กรรมการป่าชุมชนได้ทำการสืบค้นหาจนจับได้พร้อมหลักฐานที่เป็นวัตถุพยาน ผู้ลักลอบถูกนำตัวไปสอบสวนที่บ้านพ่อหลวง มีคณะไต่สวนประกอบด้วยกรรมการหมู่บ้าน ผู้อาวุโส ผู้ลักลอบรับสารภาพ โดยอ้างว่าไม่รู้ว่ามีต้นจำฉาที่ถูกตัดอยู่ในเขตป่าน้ำจ้ำ และเข้าใจว่าไม้จำฉาเป็นไม้ที่ไม่ต้องรักษาเหมือนกับไม้จำฉาที่ถูกตัดตามข้างทางหรือถนนทางหลวงสายต่างๆ กรรมการตัดสินให้ปรับเป็นเงิน 6,000 บาท ของกลางให้คืนกับผู้ลักลอบ เพราะถูกตัดเป็นท่อนเล็กๆ ใช้ประโยชน์อย่างอื่นไม่ได้ นอกจากใช้ทำเป็นฟืน

กรณีลักลอบตัดไม้ปี พ.ศ. 2543 ของชาวบ้านจากหมู่บ้านข้างเคียงเข้ามาลักลอบตัดไม้เผาถ่าน เกิดจากชาวบ้านทุ่งยาวไปหาของป่า ไปพบเตาเผาถ่านกลางป่าชุมชนที่อยู่ใกล้ติดเขตแดนอีกหมู่บ้านหนึ่ง และพบต้นไม้ที่ถูกตัดเป็นจำนวนมาก นับได้ 117 ต้น ชาวบ้านที่พบเห็นเข้าไปแจ้งความกับกรรมการป่าชุมชน และทำการนำสืบ จนพบว่าผู้ลักลอบอาศัยอยู่หมู่บ้านจำบอน นำตัวผู้

ลักลอบตัดไม้มาสอบสวนที่บ้านทุ่งยาว ผู้ลักลอบรับสารภาพ อ้างว่าที่บ้านยากจน ไม่มีเงินซื้อแก๊ส มาใช้ และไม่รู้ว่ามีไม้ที่ถูกตัดอยู่ในเขตของบ้านทุ่งยาว กรรมการพูดแย้งว่า “ถ้าแก้ตัวแบบนี้ จะปรับ เต็มที่ กว่าสองหมื่นกว่าบาท บ้านจำบอนไม่ช่วยกันรักษาป่าของตนเอง ตัดไม้จนเกลี้ยงป่าไม่พอ ยังไปตัดไม้ของบ้านอื่นที่เขาช่วยกันรักษา นอกจากนั้นยังมีรถปิกอัพขนถ่านจากป่าเข้าบ้าน จะ เรียกว่าจนได้อย่างไร”

กรรมการพิจารณาเห็นว่าเพื่อไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่าง และเห็นแก่ผู้ลักลอบเคยเป็นชาว บ้านทุ่งยาวมาก่อน จึงปรับแค่หนึ่งหมื่นบาท โดยคิดค่าปรับต้นละ 100 บาท ลดค่าปรับลง 1,700 บาท ในฐานะที่ผู้ต้องหาสารภาพ ผู้ต้องหายอมรับและขอผ่อนชำระค่าปรับจนกว่าจะหมด

ผู้ลักลอบตัดไม้ซึ่งเป็นหลานเมียของกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวคนหนึ่งคาดหวังว่า ความเป็นเครือญาติกับกรรมการป่าชุมชนจะทำให้กรรมการป่าชุมชนช่วยเหลือให้พ้นความผิด หลังจากเสียค่าปรับแล้ว ได้ร้องให้ ปรารภกับผู้ใกล้ชิดด้วยความน้อยใจ ขนาดเป็นญาติกับพ่อน้อยผอง ก็ยังไม่ช่วย เท่ากับเป็นการตอกย้ำถึงอำนาจของชุมชนในกฎเกณฑ์ประเพณีที่ช่วยรักษาป่าส่วน รวมของชุมชนเอาไว้ ไม่ยกเว้นแม้แต่กับเครือญาติของกรรมการ

สำหรับความคิดเห็นของผู้หญิงเอง มองการตรวจจับผู้ละเมิดระเบียบกฎเกณฑ์การ รักษาป่า ควรจะเป็นหน้าที่ของผู้ชาย เพราะต้องมีความเด็ดขาด บางกรณีต้องเสี่ยงจากการถูกทำร้าย แต่ในปัจจุบัน สถานการณ์ในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป ผู้หญิงควรมีส่วนร่วมในการตรวจป่า ด้วย เพราะผู้หญิงส่วนใหญ่ออกไปหาของป่าอยู่ตลอดปี จึงเปรียบเหมือนผู้ตรวจป่าในขณะเดียว กัน และรู้ว่าที่ไหน จุดไหนมีไม้ถูกตัด มีไฟไหม้ป่า ขณะที่ผู้ชายที่เป็นกรรมการป่าชุมชนบางคนไม่เคยเข้าไปในป่าตลอดปี จะไปรู้ได้อย่างไรว่าในป่าเกิดอะไรขึ้น

ความพยายามของกรมป่าไม้ที่จะประกาศให้ป่าชุมชนที่ชาวบ้านรักษาไปเป็นวน อุทยาน เป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้ผู้หญิงเกิดความตื่นตัว เข้าร่วมปกป้องรักษาป่าผืนนี้ โดยการ ออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านเจ้าหน้าที่ข้าราชการป่าไม้ ขอให้ยกเลิกประกาศวนอุทยาน ให้เป็นป่าชุมชนที่ชาวบ้านรักษาเหมือนเดิม โดยให้เหตุผลว่ากฎระเบียบของวนอุทยานจะไปขัดต่อกฎเกณฑ์ ตามประเพณีในการดูแลรักษาป่าของชาวบ้าน และไปกีดกันสิทธิของผู้หญิงในการเข้าไปเก็บหา ของป่า เพื่อนำมาขายและบริโภคภายในครัวเรือน

จากการถ่ายทอดประสบการณ์ของชาวบ้านที่มีโอกาสไปทำงานในเขตพื้นที่อุทยาน แห่งชาติดอยอินทนนท์แก่ผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงมีความอ่อนไหวต่อมาตรการจัดการป่าวนอุทยานของ รัฐมากขึ้น เท่ากับไปกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในการหวงแหนผืนป่าของผู้หญิง และทำให้ผู้ชายใน หมู่บ้านยอมรับบทบาทการรักษาป่าของผู้หญิง แต่เป็นการยอมรับผู้หญิงให้เข้าร่วมเป็นกรณีพิเศษ เพราะตนเองไม่มีอำนาจต่อรองกับราชการได้ ผู้นำที่เป็นผู้ชายจะเกรงใจข้าราชการ และหวังว่า

สถานภาพ ความสัมพันธ์กับกำนัน ข้าราชการ และนักการเมืองท้องถิ่นจะเสียไป ขณะที่บรรดาผู้หญิงในหมู่บ้านไม่มีลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าว จึงไม่ต้องห่วงสถานภาพตนเอง และออกมาคัดค้าน ต่อรองกับข้าราชการได้เต็มที่

ถึงแม้ว่าผู้หญิงเกิดความตื่นตัวในการเข้าร่วมรักษาป่ากับผู้ชายก็ตาม ผู้หญิงยังคงถูกกีดกันหรือถูกละเลย ไม่ให้เข้าร่วมเป็นกรรมการป่าชุมชน เข้าไปเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ในการควบคุมดูแลป่าชุมชนที่เอื้อประโยชน์ต่อผู้หญิง ในปี พ.ศ. 2541 โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ที่สนับสนุนแนวทางความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายในการจัดการป่าชุมชน จึงส่งเสริมกิจกรรมให้ผู้หญิงศึกษาสำรวจอาหารจากป่าตลอดปี โดยวิธีแบ่งปอกบ้าน (คุ่มบ้าน) ออกเป็น 12 ปีกอก ให้ตัวแทนแม่บ้านแต่ละปีกอกบันทึกข้อมูลของที่ได้จากป่าที่เอามาขายและเป็นอาหารตลอด 12 เดือน และทำการสรุปออกมาตามชนิดผลผลิตจากป่า ปริมาณ และมูลค่าคิดเป็นเงิน แล้วนำผลสรุปการศึกษาอาหารจากป่าไปรายงานในที่ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน

ขณะที่ผู้หญิงกำลังรายงานผลการศึกษาอาหารป่ายังไม่เสร็จ บรรดากรรมการป่าชุมชนซึ่งนั่งฟังรายงานก็ส่งเสียงวิพากษ์วิจารณ์ออกมาทันที แสดงความสงสัยทั้งข้อมูลและตัวผู้หญิง "เก็บข้อมูลมาได้อย่างไร?" "ทำไมตัวเลขเยอะขนาดนี้?" "เข้าป่าไปเอาเห็ดมาคนละตระกร้าแค่นี้ได้เงินมาเป็นแสนหรือ? เมคข้อมูลหรือเปล่า? ไอ้เห็ดบางตัวที่รายงานนะจริงหรือ? ปีนี้ยังไม่ได้กินแกงเห็ดเลย" หรือวิจารณ์ว่า "เราขายของป่าได้เงินเป็นแสนจริง ป่านนี้คงรวยไปแล้ว" ฝ่ายผู้หญิงก็พยายามชี้แจงว่า "ของที่เอามาจากป่า มาทำอาหารให้พวกเราได้กินได้ขายเหล่านี้ เก็บข้อมูลจากผู้หญิงที่เข้าไปหาของป่า แล้วเราก็ไปตาม บางทีเขาก็มาบอก ของที่เราหามากินทุกวัน ไม่มีใครคิดเราคิดแต่ของที่ซื้อจากตลาด ตัวเลขหมู่นี้ไม่ใช่ตัวเลขที่เราขายได้เป็นเงิน แต่ของที่เรามาได้ ถ้าคิดเป็นเงินตลอดปีมีจำนวนไม่น้อย จะเห็นว่าป่าให้ประโยชน์กับเรามากนัก เทียบกับบ้านอื่นที่ไม่มีป่าเขาจะจ่ายสตางค์ซื้อหาอาหารไม่น้อย" ผู้ชายบางคนก็ส่งเสียงโวยวายว่า "พวกผู้หญิงเก็บข้อมูลเมื่อไหร่ไม่เห็นรู้เลย" ผู้หญิงที่ฟังอยู่ก็พูดสวนออกมาทันทีว่า "ถ้าอยากรู้ ก็ไปตามเมียแกดูสิ นอนกับเมียอยู่ทุกคืน ไม่รู้หรือว่าเมียแกทำอะไร"

ภายใต้กระบวนการเบียดขับผู้หญิงให้อยู่ชายขอบ การรายงานผลการศึกษาอาหารป่าของผู้หญิงจึงเป็นการเข้าไปแย่งชิงพื้นที่ป่าชุมชน และการให้ความหมายป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ของผู้หญิงไปกระทบต่อการให้ความหมายป่าชุมชนที่นิยามโดยผู้ชาย ปฏิกริยาของผู้ชายต่อการรายงานผลการศึกษาอาหารป่าก็คือการปฏิเสธตัวผู้หญิง ไม่ยอมรับในสิ่งที่ผู้หญิงรู้ ความรู้ของผู้หญิงไม่ถูกจัดว่าเป็นความรู้ ผู้หญิงจะรู้เรื่องป่าได้อย่างไร

เรื่องราวที่เกิดขึ้นนี้เทียบได้กับกระบวนการเบียดขับชาวบ้านบนที่สูงออกจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์โดยรัฐ ที่กล่าวหาชาวบ้านเป็นผู้ทำลายป่า ทำเกษตรกรรมทำลายสิ่งแวดล้อม คนอยู่กับป่าไม่ใช่พวกอนุรักษ์ก็เช่นเดียวกัน ที่ให้ความหมายของ "อนุรักษ์" ที่มีความหมายเชิงพื้นที่ในการช่วงชิงกันระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ซึ่งอ้างอิงอยู่กับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ป่าไม้แบบตะวันตก ส่วนชาวบ้าน ซึ่งเชื่อในภูมิปัญญาท้องถิ่นในความหลากหลายทางวัฒนธรรม หลายกรณีได้หยิบยืมความหมายของกันและกันไปใช้เพื่อเสริมสร้างอำนาจในการต่อรองของตนเอง

ชาวบ้านได้ใช้พิธีกรรมความเชื่อประยุกต์กับพุทธศาสนา จัดพิธีกรรมบวชป่า ทำแนวกันไฟ ตลอดจนทำแผนที่สู่แผนที่ (Counter Mapping) ซึ่งแผนที่เป็นการสะท้อนเชิงสัญลักษณ์และแปลกฎเกณฑ์ตามประเพณีของชาวบ้านให้อยู่ในรูปของภาษาเขียน ซึ่งนอกจากจะยืนยันเรื่องเขตแดนกับชุมชนข้างเคียงในการจัดสรรทรัพยากรแล้ว ยังเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการต่อรองกับรัฐอีกด้วย กิจกรรมของชาวบ้านเหล่านี้จึงเป็นการดึงเอาความเป็นนักอนุรักษ์มาอธิบายให้เกิดการยอมรับในการดำรงอยู่ของชุมชนในพื้นที่ป่า

การแย่งชิงความหมายของคำว่า "อนุรักษ์" ยังเกิดระหว่างหญิงกับชายในการกีดกันไม่ให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนที่ยืนยันว่างานดูแลรักษาป่าไม้เป็นงานของผู้ชาย ผู้ชายจึงเป็นผู้สมควรอนุรักษ์ ขณะเดียวกันก็กีดกันผู้หญิง โดยให้ความหมายผู้หญิงคือ "แม่บ้าน" ซึ่งได้รับการตอกย้ำความหมายนี้จากคำพูดของผู้นำหญิงที่ว่า "อย่าว่าแต่การศึกษาอาหารจากป่าเลย แม้แต่งงานพัฒนาต่างๆ เขาก็ไม่ยอมรับผู้หญิง เพราะผู้ชายกลัวผู้หญิงจะล้าหน้า ที่ผู้ชายยอมรับก็เห็นแต่ให้ผู้หญิงทำกับข้าวให้กิน และล้างจานเท่านั้น"

ดังนั้นแม่บ้านจึงเป็นคำที่ถูกสร้างขึ้นทางสังคมในระบบผู้ชายเป็นใหญ่ จำกัดขอบเขตพื้นที่ให้อยู่เฉพาะบริเวณภายในบ้าน (Domestic Sphere) รวมถึงกิจกรรมของผู้หญิงที่จะต้องออกไปเก็บหาผลผลิตจากพื้นที่ป่าเพื่อนำมาเป็นอาหาร ก็ยังถูกให้ความหมายว่าเป็นงานในบ้านเพราะเป็นงานผู้หญิง

ผู้หญิงไม่ยอมรับความเป็นแม่บ้านในความหมายที่ถูกผู้ชายสร้างขึ้น และพยายามสร้างความหมายของตัวเองในฐานะนักอนุรักษ์ โดยเข้าไปช่วงชิงความหมายป่าชุมชน โดยเลือกใช้และอ้างอิงกับการคัดค้านประกาศขยายเขตป่าอนุรักษ์เป็นวนอุทยานของรัฐ ร่วมกับผู้ชายในชุมชนเพื่อสร้างความชอบธรรมในการมีส่วนร่วมในการควบคุมป่าชุมชน และใช้ความรู้จากการศึกษาอาหารจากป่ามาปรับปรุงกฎระเบียบในการจัดการป่าชุมชน เป็นกฎระเบียบที่ผู้หญิงต้องการเพิ่มการให้ความหมายป่าในมิติหญิง-ชาย และยอมรับให้ผู้หญิงมีอำนาจร่วมในการจัดการป่าชุมชน

ในการประชุมตกลงกันของชาวบ้านทุ่งยาวในวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2542 มีการปรับเปลี่ยนกฎระเบียบในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งกฎระเบียบที่ปรับเปลี่ยนมีรายละเอียดดังนี้

กฎระเบียบและข้อบังคับเพิ่มเติม ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว

1. ห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย ก่อนได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชน
2. ไม้ล้มในป่าตามธรรมชาติให้นำมาใช้ประโยชน์ส่วนรวม และมีประโยชน์สูงสุด
3. ห้ามนำสมุนไพรที่หายากออกจากป่า ยกเว้นได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชน
4. ห้ามขุดรากต้นผักหวานออกจากป่า อนุญาตให้นำแต่เมล็ดออกจากป่าได้
5. ห้ามนำกล้วยไม้ทุกชนิดออกจากป่า
6. ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิด ในเขตป่าชุมชน
7. การจะนำหิน ดิน ในเขตป่าชุมชนมาใช้ประโยชน์ จะต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนก่อน และอนุญาตเฉพาะคนในหมู่บ้านทุ่งยาวเท่านั้น
8. ห้ามราษฎรหมู่บ้านอื่นเข้ามาหาสัตว์น้ำทุกชนิดในเขตหมู่บ้านทุ่งยาว เพื่อนำไปขาย
9. อนุญาตให้ราษฎรหมู่บ้านอื่นเข้ามาเก็บเห็ดในป่าได้

ระเบียบในการใช้ประโยชน์

การขออนุญาตนำไม้ในป่าชุมชนมาใช้ประโยชน์

1. การขออนุญาตนำไม้มาสร้างบ้าน ขอได้ไม่เกิน 15 ต้น ขนาดของไม้อยู่ที่การพิจารณาของคณะกรรมการป่าชุมชน
2. การขออนุญาตนำไม้มาสร้างที่พักในไร่ (ห้าง, ตูบ) ขอได้ไม่เกิน 12 ต้น ขนาดไม่เกิน 6 นิ้ว ขอได้ปีละ 10 รายเท่านั้น ห้ามตัดไม้สักโดยเด็ดขาด
3. การเข้าไปหาไขมดแดงในป่า ห้ามเผา และขุดหน่อไม้ ห้ามขุดลึกเกินไป

บทลงโทษผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบ

1. การลักลอบตัดไม้ในเขตป่าใช้สอย ปรับปรับละ 2,000 บาท และยึดของกลาง
 2. การลักลอบตัดไม้ในเขตป่าชุมชนอนุรักษ์ ปรับปรับละ 2,000 บาท และยึดของกลาง
- กฎระเบียบนี้เรียกว่า "สัญญาประชาคมหมู่บ้านทุ่งยาวทั้งหมด" ผู้ใดจะกล่าวว่าไม่รู้หรือไม่ทราบกฎระเบียบนี้ แล้วปฏิบัติไม่ถูกต้องตามกฎหมายนี้มิได้

การปรับปรุงกฎระเบียบนี้ ต้องมีการประชุมชาวบ้านทั้งหมดเพื่อขอฉันทานุมัติ และจะพิจารณาทุกข้อทุกประเด็นตามที่ชาวบ้านนำเสนอ ในส่วนของผู้นับที่ศึกษาอาหารจากป่ามีการเตรียมหัวข้อนำเสนอพร้อมทั้งเหตุผล และให้ที่ประชุมออกความเห็น ในส่วนข้อเสนอของฝ่ายชายจะถกเถียงในประเด็นการจัดการไม้ การนำไม้มาใช้ประโยชน์ มาตราการลงโทษผู้ฝ่าฝืน และแต่ละข้อใช้เวลานานในการถกเถียงกันจึงจะมีข้อยุติ เช่น จำนวนไม้ที่ขออนุญาต ผู้มีสิทธิ์ได้รับอนุญาต ไม่เฉพาะแต่คนยากจน แต่รวมถึงคนอื่นๆ ในหมู่บ้านด้วย ส่วนผู้นับจะให้ความสำคัญกับการใช้

ประโยชน์ด้านอาหารอย่างยั่งยืน ไม่เฉพาะแต่ไม้เท่านั้น แต่รวมถึงความงดงามของป่า เช่น มีกล้วยไม้ป่า มีเสียงนกกร้อง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าผู้หญิงจะนำเสนอกฎระเบียบที่ครอบคลุมถึงสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ก็ยังมีเสียงคัดค้านทั้งจากฝ่ายชายและหญิง ซึ่งผู้หญิงที่นำเสนอยังมองว่าต้องใช้เวลา อดทนต่อเสียงคัดค้าน และฝากความหวังไปยังคนรุ่นต่อไป ดังคำกล่าวของผู้หญิงที่นำเสนอว่า "แต่ก่อนระเบียบการจัดการป่าเป็นระเบียบของผู้ชาย เน้นหวังไม้ในป่า ตอนนี้ก็ใส่ระเบียบของผู้หญิงเข้าไป แต่ผู้ชายก็ยังไม่เคยยอมรับ ก็เขียนไว้ก่อน สักหน่อยเดี๋ยวก่อน หลังจากจะเข้าใจว่าคนรุ่นก่อนเขารักษามาย่างนี้ มันคงต้องใช้เวลาค่อยซึมซับเข้าไปทีละเล็กละน้อย แต่เราก็ทึ่งไม่ได้ ในอนาคตอาจต้องเสนอระเบียบเข้าไปอีก ที่เราใส่ระเบียบเข้าไปนี้ไม่ได้หวังจะเป็นป่าแบบผู้หญิงอย่างเดียว แต่ว่าต้องเป็นป่าร่วมกันทั้งหญิงและชาย เราเปลี่ยนแปลงความคิดว่ารักษาป่าไม่ใช่เอาไม้อย่างเดียว แต่มีอาหารด้วย"

4.3.3 การควบคุมพื้นที่ป่าชุมชนโดยผ่านกฎเกณฑ์ทางประเพณี การเข้าถึงและการควบคุมการใช้ทรัพยากรสามารถพิจารณาผ่านกฎเกณฑ์ทางประเพณีบางอย่าง และสิ่งนี้ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิง-ชายในการควบคุมการใช้ทรัพยากร ในการศึกษาครั้งนี้นำเสนอพิธีกรรม 3 พิธีกรรมเพื่อแสดงให้เห็นถึงการควบคุมพื้นที่ป่าชุมชนของหญิง-ชายในหมู่บ้านทุ่งยาว ซึ่งมีดังนี้ คือ

1. พิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่าย ป่าชุมชนเป็นรูปแบบของประเพณีในการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน และปรากฏให้เห็นอย่างแพร่หลายในชุมชนชนบทภาคเหนือ แม้ว่าชาวบ้านจะไม่เรียกว่าป่าชุมชนก็ตาม แต่จะเรียกตามประโยชน์ที่ใช้หรือลักษณะที่ตั้งของป่า ซึ่งถือว่าป่าส่วนรวมหรือ "ป่าหน้าหมู่บ้าน" ประเพณีการรักษาป่าหน้าหมู่บ้านมีปรากฏอยู่ในหลักฐานโบราณ ตั้งแต่ครั้งบริเวณภาคเหนือยังเป็นรัฐเอกราช สมัยราชวงศ์มังราย ในพุทธศตวรรษที่ 19 ที่สำคัญคือกฎหมายมังรายศาสตร์ ซึ่งบัญญัติให้ชุมชนสามารถปรับไหมเพื่อลงโทษผู้ละเมิดที่บุกรุกทำลายป่าอันเป็นที่ตั้งของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า "ป่าเลื้อยบ้าน เลื้อยเมือง"

ป่าที่ตั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้พบทั่วไปในภาคเหนือ มักเป็นป่าต้นน้ำลำธารของชุมชนที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีผีขุนน้ำดูแลรักษาอยู่ ความเชื่อดังกล่าวได้กลายเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมในการจัดการใช้ทรัพยากรที่จำเป็นต่อการผลิตทางการเกษตรในสังคมล้านนา ทั้งนี้เพราะพื้นที่ภาคเหนือเต็มไปด้วยภูเขาสูง ทำให้การตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่ต้องอาศัยที่ราบขนาดเล็กในหุบเขาที่มีพื้นที่ทำกินจำกัด และต้องพึ่งพาการควบคุมการจัดการน้ำในการผลิตเพื่อที่จะให้ได้ผลผลิตที่ดี ภายในบริบทของระบบนิเวศน์เช่นนี้ ชุมชนส่วนใหญ่จะมีการจัดตั้งองค์กรขึ้นมาจัดการระบบจัดสรรที่เรียก

ว่ากลุ่มเหมืองฝาย ซึ่งกลายเป็นตัวเชื่อมที่มีนัยสำคัญทางศีลธรรม ระหว่างการรักษาป่าต้นน้ำและการสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชุมชน ทั้งนี้เพราะป่าต้นน้ำมีความสำคัญต่อการยังชีพ ชุมชนจะแสดงออกโดยการทำพิธีกรรมเช่นไหว้ผีขุนน้ำ รวมทั้งผีฝายเป็นประจำทุกปี เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผีขุนน้ำที่ช่วยดูแลป่าต้นน้ำ ทำให้มีน้ำเพียงพอต่อการผลิต

ความเชื่อของชาวบ้านทุ่งยาวที่มีต่อฝายและป่าน้ำจ๋า คือ เชื่อว่ามีผีช่วยคุ้มครอง หากจะกระทำอะไรลงไปต้องมีการกราบไหว้บอกกล่าว เมื่อทำพิธีบอกกล่าวให้ถูกต้องตามประเพณี ผีขุนน้ำและผีฝายจะเป็นผู้อำนวยให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ทำให้มีน้ำเพียงพอกับการเพาะปลูก หลังจากสมาชิกเหมืองฝายทำการขุดลอกเหมืองเสร็จสิ้นแล้ว ชาวบ้านทุ่งยาวจะทำพิธีเลี้ยงผีฝาย

“เดือน 9 ค่ำ แรม 9 ค่ำ เป็นวันทำบุญ บ่เคยขาด จะเกินไปวันจะขาดไปวันก็ได้ ต้องตรงในวันนั้น เขาต้องไปลงฝาย ก่อนจะร้าง (เหลือ) งานไว้ที่หนึ่ง วันทำบุญจะต้องไปทำงานก่อน แล้วจึงเริ่มพิธี ในพิธีต้องเอาหมูไปฆ่าที่ฝาย บ่ทำบ่ได้ จะผิดผี แต่ละบ้านจะห่อข้าวเหนียวต้มไปทำพิธีเช่นไหว้ผีฝาย ต่อด้วยพิธีสงฆ์ พอเสร็จพิธีจะร่วมกันกินอาหารที่เหลือจากเช่นไหว้ผีฝาย สมาชิกเหมืองฝายทุกคนต้องไป แม้แต่คนบ่มีนาบ่เป็นสมาชิกเหมืองฝายบางคนก็ไปร่วมทำบุญด้วย” คำกล่าวของผู้อาวุโสในชุมชนชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของพิธีเลี้ยงผีฝายที่ทุกคนในชุมชนจะต้องเข้าร่วม กล่าวกันว่าหากทำพิธีเช่นไหว้ไม่ครบขั้นตอน หรือหากละเลยไม่เช่นไหว้ จะทำให้ฟ้าฝนแล้ง ทำนาไม่ได้ผล เช่นในปี พ.ศ. 2523 ชาวบ้านได้ทำผิดประเพณี คือ ชื้อหมูจากตลาดมาทำอาหารเช่นไหว้ ปรากฏว่าในปีนั้นเกิดภาวะแห้งแล้ง ฝนไม่ตก ชาวบ้านไม่มีน้ำทำนาเกิดสภาพข้าวยากมากแพ่ง

บางปีจะมีการทำพิธีเลี้ยงผีฝายพร้อมกับทำพิธีสืบชะตาป่า การทำพิธีสืบชะตาป่าจะทำต่อเมื่อเกิดเหตุการณ์กระทบต่อชุมชน โดยเฉพาะจิตใจของชาวบ้านที่เชื่อว่าเป็นผลจากการลงโทษของผี ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน จึงต้องทำพิธีต่ออายุและขอขมาที่ได้กระทำผิด เช่น เกิดภาวะความแห้งแล้ง เกิดลมพายุพัดทำให้ต้นไม้ในป่าหักโค่น

การเข้าร่วมในพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายของผู้หญิง ผู้หญิงมักจะได้รับการกล่าวถึงหรือให้ความสำคัญน้อยมาก เนื่องจากพิธีกรรมเลี้ยงผีอยู่ในขอบเขตบริเวณหรือพื้นที่ทางสังคมของผู้ชาย เพราะผู้ชายจะมีบทบาทในเหมืองฝาย เช่น แก่เหมือง แก่ฝาย ผู้อาวุโส หัวหน้าปึกบ้าน ในชั้นการประชุมเตรียมงาน ผู้หญิงจะถูกเชิญให้เข้าร่วมรับฟังมติของผู้ชายในที่ประชุม เพื่อนำมตินี้ไปปฏิบัติ โดยมากจะให้ผู้หญิงรับผิดชอบทำอาหาร

การเตรียมงานก่อนพิธีกรรม ได้มีการแบ่งงานหญิง-ชายตามประเพณี คือ ฝ่ายชายจะรับผิดชอบด้านการหาไม้ในป่า¹ สานตะกร้าใส่เครื่องดา และผูกโยงด้ายสายลั่นจากปะรำพิธีเข้าไปสู่หัวฝาย และโยงเข้าไปในป่าน้ำจำจนถึงต้นตะเคียนใหญ่บริเวณน้ำผุด ซึ่งมีศาลเจ้าพ่ออยู่คำอยู่ ฝ่ายหญิงจะรับผิดชอบทำเครื่องดาสำหรับเซ่นไหว้ ทำอาหารใส่กระทง นำไปวางเซ่นผี 12 จุดทั่วป่า การแต่งไม้ค้ำ จะนำไม้เป่า 3 ลำมายันค้ำกัน มัดไม้เป่าเล็กๆ จำนวน 74 อันเท่ากับจำนวนอายุของป่าน้ำจำ ต้นกล้วยมีราก มีความหมายถึงความเจริญงอกงาม ต้นอ้อย ลูกมะพร้าว กล้วย 1 เครือ นอกจากนั้นยังร้อยด้วยยาสูบ หมากพลู ฯลฯ

ในวันทำพิธี เดือน 9 แรม 9 ค่ำ (ช่วงเดือนพฤษภาคม – มิถุนายน) ชาวบ้านจะนำหมูเป็นๆ ไปฆ่าที่บริเวณเซ่นไหว้ ตอนเช้าจะทำพิธีสงฆ์ คนในปะรำพิธีส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงที่เป็นคนเฒ่าคนแก่ ชาวบ้านจะนำอาหารมาใส่เครื่องเซ่นไหว้ จากนั้นจึงทำพิธีเซ่นไหว้ผีฝายพร้อมกับพิธีสืบชะตาป่า เมื่อเสร็จพิธีทั้งหมดแล้ว ก็จะมาร่วมรับประทานอาหารและต่อด้วยดนตรี การละเล่น และการแข่งขันจุดบอกไฟ เป็นกิจกรรมของผู้ชาย จะมีบอกไฟจากหมู่บ้านต่างๆ ส่งมาแข่งขันและมีการเติมพันทันด้วยเงิน มีพ่อค้าแม่ค้านำอาหารเครื่องดื่มจำพวกสุราเข้าไปขายในบริเวณป่าน้ำจำ ก่อให้เกิดขยะเต็มไปหมด ชาวบ้านที่เมาสุราแล้ว ทั้งในบ้านทุ่งยาวและต่างหมู่บ้านเกิดทะเลาะวิวาทกัน เพราะไม่พอใจผลการตัดสินแข่งขันจุดบอกไฟ และพากันชกต่อย ก่อให้เกิดชื่อเสียงในทางที่ไม่ดี

ก่อนการทำพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายของทุกปี ในชุมชนบ้านทุ่งยาวจะมีการประชุมเตรียมงานที่ศาลาวัดทุ่งยาว เพื่อให้พิธีกรรมเลี้ยงผีฝายบ้านทุ่งยาวเป็นกิจกรรมที่เผยแพร่ชื่อเสียงมีคนจากหมู่บ้านอื่นมาเที่ยว งานที่จัดจึงมีขนาดใหญ่ ไม่เฉพาะพิธีกรรมเลี้ยงผีฝายเท่านั้น กรรมการฝ่ายชายตัดสินใจให้มีงานละเล่น แข่งขันจุดบอกไฟ และมีวงดนตรีบรรเลงในพื้นที่ป่าน้ำจำ เพื่อให้คนที่มาเที่ยวเกิดความสนุกสนาน และจะมาเที่ยวอีกในปีถัดไป ฝ่ายผู้หญิงคัดค้านไม่ให้มีดนตรี เพราะไม่ชอบ ถ้ามีดนตรี มีนักร้องนุ่งกระโปรงสั้น ก็ต้องมีการกินเหล้า เมาแล้วก็ไปเที่ยวพาราสนักร้อง เกิดการทะเลาะเบาะแว้งกัน อีกทั้งอยากให้การจัดงานประหยัด เสียค่าใช้จ่ายน้อย เพราะเห็นใจชาวบ้านที่ต้องถูกเรียไ้ ในขณะที่เศรษฐกิจแต่ละครอบครัวยังแย่อยู่ แม้ว่าเสียงค้านของผู้หญิงจะมีเหตุผล แต่ก็แพ้เสียงของฝ่ายชาย

หลังเสร็จงานพิธีกรรม แม่หลวงเอื้อยได้ผ่นถึงเจ้าป่าๆ ไม่พอใจที่กรรมการฝ่ายชายเอาดนตรีไปเล่นในป่า เอนักร้องสาวนุ่งกระโปรงสั้น ไปเต้นและร้องเพลงเปิดแข่งเปิดชา เจ้า

¹ ไม้ที่นำมาใช้ในพิธีกรรมจะประกอบด้วยไม้เป่า ซึ่งนำมาทำเป็นไม้ค้ำพิธีสืบชะตาป่า ไม้ไผ่สานตะกร้า และทำไม้ห้ำจุดบอกไฟ

ป่าไม่ชอบ แม่หลวงเอื้อยเป็นคนที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ เพราะเป็นลูกสาวพ่อหลวงสุข ซึ่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสมัยพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆลัก ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านทุ่งยาว มีศักดิ์เป็นน้ำเจ้าอาวาสวัดทุ่งยาว

นอกจากนั้น แม่หลวงเอื้อยยังทำหน้าที่เป็น "สื่อ" กับเจ้าที่ มีหอเจ้าที่หลัก (เก้า) อยู่บริเวณบ้านแม่หลวงเอื้อย แม่หลวงเอื้อยนำความฝันดังกล่าวไปบอกเจ้าอาวาสวัดทุ่งยาว และบรรดาผู้อาวุโสที่ไปทำบุญที่วัดฟัง เรื่องแม่หลวงเอื้อยฝันจึงแพร่กระจายๆ ไปทั่วหมู่บ้าน ชาวบ้านที่ได้ฟังแล้ววิจารณ์ว่า ที่หมู่บ้านประสบกับภาวะแห้งแล้ง ลำไยไม่ออกดอกออกผล และเกิดพายุพัดโค่นต้นไม้ในป่าล้มเป็นจำนวนมากนั้น เป็นผลจากเจ้าป่าเกิดความไม่พอใจที่กรรมการทำไม่ถูกต้อง นำเอาดนตรีที่เจ้าป่าไม่ชอบไปเล่นในป่า จึงดลบันดาลให้เกิดเหตุการณ์ดังกล่าว สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านอย่างถ้วนหน้า และส่งผลให้ปัดตมาพิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่ายไม่มีดนตรีไปเล่นในป่าอีก

ดังนั้นสิ่งที่แม่หลวงเอื้อยฝัน จึงไปสอดคล้องกับความต้องการของผู้หญิงที่ไม่พอใจต่อการตัดสินใจทำพิธีกรรมของกรรมการผู้ชาย และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจทำประเพณีพิธีกรรมตามที่ต้องการ การฝันของแม่หลวงเอื้อยเป็นความเชื่อตามประเพณีของชาวบ้าน ที่ผู้หญิงใช้เป็นกระบวนการควบคุมและตรวจสอบผู้ชายในพื้นที่ป่าชุมชน และถือว่าผู้หญิงได้ควบคุมพื้นที่ป่าชุมชนทางประเพณีความเชื่อ ซึ่งถือว่าเป็นเวทีภายนอก (Informal) ของการประชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ถ้าเวทีภายในที่เป็นทางการ เช่น การประชุมกรรมการป่าชุมชนให้หมู่บ้าน เสียงผู้หญิงจะแพ้เสียงของผู้ชาย และไม่ได้รับการรับฟัง เพราะเหตุว่า "ผู้หญิงไม่มีลูกกระเดือก พูดอะไรไม่น่าเชื่อถือ จะมา 'แหลม' เกินผู้ชายไม่ได้"

2. พิธีกรรมบวชป่า นอกจากผู้หญิงจะเข้ามาควบคุมทรัพยากรป่าชุมชนโดยผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ โดยใช้ความฝันของผู้หญิงอาวุโสในหมู่บ้านเป็นเครื่องมือทางประเพณีแบบประยุกต์ที่สร้างขึ้นมาใหม่จากภายนอกชุมชนก็ถูกตรวจสอบควบคุมจากผู้หญิงเช่นกัน ดังเช่นพิธีกรรม "บวชป่า" 50 ล้านต้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์เป็นปีที่ 50 ซึ่งเป็นการประกาศเจตนารมณ์ให้สังคมไทยได้รับรู้ถึงการร่วมรักษาป่าของชาวบ้านภาคเหนือ และสืบทอดจนกลายเป็นประเพณีความเชื่อ

พิธีกรรมจึงเป็นเหมือนมาตรการที่จะให้ความหมายใหม่แก่คนในสังคม ซึ่งความหมายนั้นมีความสำคัญ เป็นผลให้ผู้คนที่เกี่ยวข้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กับผู้ที่มีพิธีกรรมเสียใหม่ พิธีกรรมบวชป่าก็คือการให้ความหมายแก่ต้นไม้และป่าว่าเป็นที่พึ่งของคน ผ่าเหลือ

ที่นำไปผูกกับต้นไม้จะสอดคล้องกับประเพณีการห่มผ้าให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบอกสังคมให้รู้ว่าต้นไม้และป่านั้นศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นที่พึ่งให้กับคน ไม่ใช่เพราะมีผีสิงนางไม้สิงสถิตย์อยู่

ดังนั้นการบวชจึงเป็นการให้ความหมายใหม่อย่างมีพลัง ที่ทำให้เขาเปลี่ยนความสัมพันธ์ที่เขามีกับป่า เปลี่ยนทั้งด้านทัศนคติและพฤติกรรมที่มีต่อป่า กลายเป็นเป้าหมายร่วมกันของทุกคนเห็นได้อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม (นิธิ, 2543: 99-100) ในการบวชป่าเดิมเป็นการบวชต้นไม้ใหญ่ที่เรียกกันว่า “พญาไม้” เป็นการผสมผสานความเชื่อเรื่องผีกับความเชื่อทางพุทธศาสนา มาปรับใช้ในการดูแลรักษาป่าให้ความหมายของการละเว้นไม่เบียดเบียนธรรมชาติ มีคุณธรรม และแสดงถึงความผูกพันระหว่างคนกับป่า

บ้านทุ่งยาวได้ทำพิธีกรรมบวชป่าเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2539 พิธีกรรมจะเริ่มจากการบวงสรวงเทวดาให้มาปกป้องรักษาผืนป่าเรียกว่า “พิธีขึ้นท้าวทั้ง 4” คือ ท้าวจุฑาบาล ทั้ง 4 คือ เหนือ ใต้ ออก ตก รวมทั้งบนและล่าง คือ พระอินทร์และพระแม่ธรณี ให้รับรู้ถึงกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ร่วมกันทำขึ้น จากนั้นพระสงฆ์จะทำพิธีสวด กรวดน้ำเพื่อให้ทานแก่เหล่าเทวดา เจ้าป่า และดำเนินการนำผ้าเหลืองไปโอบต้นไม้ใหญ่ บรรดาชาวบ้าน ผู้นำที่ได้รับเชิญจากหมู่บ้านข้างเคียงนำเงินมาบริจาคสมทบเข้ากองทุนรักษาป่า และนำผ้าเหลืองไปผูกรอบต้นไม้ในป่า

ต่อมาแม่หลวงเอื้อยได้ฝันถึงแม่ตะเคียนที่สถิตอยู่ต้นตะเคียนทอง ซึ่งเป็นพญาไม้ที่ถูกบวชในป่าน้ำจืด แม่ตะเคียนมาบอกว่า “มัดเป็นไว้ หายใจไม่ออก เป็นไปไหนไม่ได้ ต้องไปแก้มัดออก” นอกจากนั้น ในคำบอกเล่าของแม่หลวงเอื้อย นางตะเคียนเป็นสาวสวย ผอมยาว สวมเสื้อสีเขียว นุ่งผ้าซิ่นสีแดง มีชาวบ้านเอาเหรียญไปขูดเปลือกเพื่อให้เห็นตัวเลข แล้วนำตัวเลขไปซื้อหวย การขูดเปลือกต้นตะเคียนเป็นการขูดหน้าแข้งนางตะเคียน นางตะเคียนเจ็บ ร้องไห้ จึงร้องขอให้ชาวบ้านขูดเปลือกต้นตะเคียนอีก

หลังจากได้ฟังความฝันของแม่หลวงเอื้อย เจ้าอาวาสต้องนำพระ 5 รูปไปสวด และแก้มัดเหลืองที่โอบต้นตะเคียนเอาไว้ออก ชาวบ้านได้วิจารณ์ว่าการบวชป่าไม่ใช่ความคิดของชาวบ้าน ไม่ใช่ประเพณีดั้งเดิม ซึ่งอาจจะไปขัดกับความเชื่อของชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้หญิง อาจบันดาลให้เกิดเภทภัย สิ่งไม่ดีในหมู่บ้านได้ ผู้หญิงบางคนบอกว่าแปลกใจ เกิดมาไม่เคยเห็น ทำไมต้องบวชป่า ก็เอาผ้าไปผูกต้นไม้เหมือนกัน แต่ไม่เข้าใจ ไม่มั่นใจ บวชป่าเสร็จ ป่าถูกพายุ ต้นไม้หัก โค่นอย่างถอนรากถอนโคน ไม่น่าบวชเลย ไม้หักหมด เอาผ้าเหลืองออกเสียที ไม้จะได้ไม่โค่น

3. ชิด ความเชื่อของชาวบ้านเรื่อง “ชิด” ยังคงมีอยู่ในสังคมชุมชน โดยเฉพาะชุมชนชนบท ชิดเป็นคำลำนานา ถือว่าเป็นสิ่งไม่มีตัวตน แต่อาจจะให้ความหมายได้ว่า หมายถึงสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม หรือเป็นเสนียดจัญไร เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่างๆ ผู้ละเมิดไม่ปฏิบัติตาม

จะถูกขีด อาจทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย เกิดเหตุร้ายต่างๆ เสียข้าวเสียของโดยไม่จำเป็น หรือเกิดความพินาศ ไม่มีความเจริญ เป็นสิ่งไม่ควรทำ ไม่ควรละเมิด

การกระทำบางอย่าง ผู้หลักผู้ใหญ่มักห้ามโดยไม่ชี้แจงเหตุผล บอกแต่เพียงว่า "ขีด" ก็เป็นที่เข้าใจกันว่าไม่ควรทำ ผู้ที่ถูกห้ามจะคาดคิดว่าการกระทำเช่นนั้นอาจเป็นภัยกับตนอย่างร้ายแรง จึงไม่กล้าฝ่าฝืนกระทำตามอำเภอใจ อาจกล่าวได้ว่า "ขีด" เป็นสิ่งที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของชาวล้านนาได้ทางหนึ่ง (ประคอง, 2539: 175)

ชาวบ้านได้ใช้กฎเกณฑ์ประเพณีความเชื่อเรื่อง "ขีด" มาใช้ในการควบคุมทรัพยากรในชุมชน แม้ว่ากฎเกณฑ์ความเชื่อ "ขีด" บางอย่างบางประการไม่ได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ได้ยึดถือปฏิบัติติดต่อกันมาเป็นเวลานาน ผู้หญิงบ้านทุ่งยาวมีบทบาทสำคัญในการใช้กฎเกณฑ์ประเพณีมาควบคุมป่าชุมชน โดยเฉพาะกรณีการสร้างฝายกั้นน้ำในเขตป่าชุมชน ซึ่งต้องตัดไม้ในป่าออกจากบริเวณที่จะสร้างอ่างเก็บน้ำ และสร้างฝายกั้นร่องเหมืองไม่ให้น้ำไหลผ่าน ซึ่งชาวบ้านถือว่า "ขีด"

กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2534 นายมีชัย ฤชุพันธุ์ กับคณะ ได้มาดูงานป่าชุมชนที่บ้านทุ่งยาว นายมีชัยได้ถามพ่อหลวงทอน หมุดสัก ต่อหน้าปัดถามว่าอยากได้อะไร พ่อหลวงทอนตอบว่าอยากได้ฝายและอ่างเก็บน้ำ เพื่อนำน้ำมาทำการเกษตรหลังฤดูเก็บเกี่ยว นายมีชัยบอกว่าถ้าอยากได้ ก็ให้พ่อหลวงทอนทำโครงการเสนอไปยังอำเภอ ต่อมาประมาณเดือนครึ่ง งบประมาณค่าอุปกรณ์ก็ได้รับการอนุมัติพร้อมกับแบบแปลน และชาวบ้านต้องสมทบเป็นแรงงานในการก่อสร้าง

การก่อสร้างจะต้องขุดและขยายลำเหมืองให้กว้างเป็นอ่างสำหรับเก็บน้ำยาว 200 เมตร ซึ่งจะต้องตัดไม้ในป่าชุมชนออก ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนมาช่วยขุดเหมือง แต่ขุดลงไปไม่ได้ เพราะดินแข็งและมีก้อนหินเจือปน จึงไปจ้างรถขุดดินมาทำการขุดแทนแรงงานคน เมื่อขุดได้ 50 เมตร ต้นไม้ถูกตัดโค่นประมาณ 200 ต้น พวกผู้หญิงที่มาช่วยงานทนเห็นเขาตัดไม้ไม่ไหว ประณากกลุ่มแม่บ้านรีบไปบอกผู้ควบคุมงานให้หยุด เธอบอกว่า "พ่อน้อยๆ มันบ่ไหวแล้วกำ ฟันไม้ลงจังอี ใจบ่ดีแล้ว เฮายัง (หยุด) บ่อ? ยั้งๆ ทนหันเป็นฟันไม้จังอีบ่ไหวแล้ว หมูป้อจายก็มีอสาวได้สาวเอา ลากออกมาตีกๆ บ่เอาเข้าวัดชักกำ แลงมาก็กินเหล้า" "ไม้มันอยู่มาที่ปี เอาออกจังฮือ เฮาจะปลูกเมื่อใดจะโตขนาดนี้ บ่ต้องขุดไม้ใหญ่ออก"

สรุปความได้ว่า พวกผู้หญิงทนไม่ได้ที่การก่อสร้างฝายและอ่างเก็บน้ำต้องตัดต้นไม้หลายต้น พร้อมกันนั้นก็ตำหนิว่าพวกผู้ชายเอาแต่จุดลากต้นไม้ออกมาต้นแล้วต้นเล่า นอกจากนั้นยังไม่นำไม้ไปเป็นของส่วนรวมเสียอีก ตกเย็นก็กินแต่เหล้า ต้นไม้เหล่านี้อยู่มานานหลายปี ไม่มีใครรู้ เอาออกทำไม ถ้าเราจะปลูก เมื่อใดจะโตขนาดนี้ ไม่ต้องเอาต้นไม้ใหญ่ออกแล้ว

ในปีนั้น ฝนไม่ตกที่บ้านทุ่งยาว แต่ไปตกที่อื่น บริเวณอ่างเก็บน้ำแม่สาร น้ำไหลจากอ่างมาเข้าเหมือง ก็ถูกฝายกักเอาไว้ ไม่มีน้ำไหลเข้านา ชาวบ้านทำนาไม่ได้ นมดความอดทน จึงใช้ค้อนทุบฝายเป็นช่องให้น้ำไหลออกมา เหตุการณ์ฝนไม่ตก เกิดความแห้งแล้ง นาไม่ได้ทำ และข้าวมีไม่พอกิน ชาวบ้านถือว่าผีที่ปกปักรักษาป่าได้ลงโทษชาวบ้านทุ่งยาวที่ได้กระทำการล่วงเกิน ตัดไม้สร้างฝายกันเหมืองไม่ให้น้ำไหล

พวกผู้หญิงจึงไปปรึกษาแม่หลวงเอื้อยให้บอกเจ้าอาวาสวัดทุ่งยาวทำพิธีขอขมาด้วยเครื่องดาเลียงหัวหมู ให้ผีเจ้าป่าลงโทษคนที่ทำ อย่าลงโทษคนทั้งหมู่บ้าน และทำการปลูกต้นไม้ทดแทนไม้ที่ถูกตัด พอทำพิธีขอขมาเสร็จ ฝนก็ตก ได้ทำนากัน ต่อมาพ่อหลวงทองที่เคยมีสุขภาพดีก็ล้มป่วยลงไม่ได้ ถึงแก่กรรมในที่สุด

ก่อนนั้นเคยมีคนไปถามหมอทรง เขาบอกว่าพ่อหลวงทองถูก "ชืด" ต้องแก้ชืดโดยการลาออกจากพ่อหลวง พ่อหลวงไม่ยอมลาออก แต่เอาเครื่องแบบพ่อหลวงใส่พานไปถวายผีเจ้าป่า ซึ่งแม่บ้านคิดว่าไม่ใช่การลาออก ถ้าลาออก พ่อหลวงอาจจะหายจากอาการป่วยก็ได้ ส่วนปลัดอำเภอเมืองผู้รับผิดชอบโครงการฯต่อมาได้ถึงตัวตาย ลุงทองที่เป็นแก่ฝายเป็นอัมพาต ร่างกายซูบผอม ต้องทำพิธีขอขมาต่อผีเจ้าป่า และลาออกจากแก่ฝาย เลยหายจากอาการป่วย ดังนั้น จะเห็นได้ว่าผู้หญิงได้ใช้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแง่ประเพณีความเชื่อที่สามารถกดดันและเสนอให้ผู้ชายลาออกจากตำแหน่งพ่อหลวง

4.4 สรุป

ความรู้ของผู้หญิง - ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนมีรากฐานมาจากระบบนิเวศน์ท้องถิ่น และมีการจำแนกป่าเป็นของตนเอง ในการใช้ประโยชน์จากพืชและสัตว์จากป่าชุมชนนั้น เน้นเรื่องอาหาร ยา ยาสมุนไพร และสิ่งใช้สอยในป่า ผู้ชายจะเน้นการตัดไม้เพื่อสร้างบ้านเรือน ส่วนผู้หญิงจะเน้นในการเก็บพืชอาหาร เช่น หาไขมัดแดง จับจักจั่น เก็บเห็ด เก็บรังต่อ เป็นต้น เพื่อใช้เป็นอาหารประจำวัน และยาสมุนไพรนั้น หญิง-ชายจะมีความรู้พอๆ กัน แต่โดยรวมแล้วผู้หญิงจะรู้จักพันธุ์ไม้ที่ใช้เป็นอาหาร สมุนไพร ส่วนผู้ชายจะรู้จักพันธุ์ไม้ใช้สอยที่ใช้สร้างบ้านและสมุนไพร

การแย่งชิงความรู้หญิง-ชายในพื้นที่ป่าชุมชน ความรู้การใช้ประโยชน์จากป่าของผู้หญิงไม่ได้รับความสำคัญ และถูกมองว่าไม่ใช่ความรู้ ภายใต้บริบทการแย่งชิงพื้นที่ป่าไม่ระหว่างรัฐกับชุมชน ผู้นำที่เป็นผู้ชายจะอ้างถึงประสบการณ์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ไม้เฉพาะของผู้ชายมาใช้ในการต่อรองกับรัฐ จนได้รับการยอมรับในระดับหนึ่ง แต่ในระดับชุมชน ผู้หญิงได้ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนเป็นอาณาบริเวณการต่อสู้ แย่งชิงความหมายป่าชุมชน ระหว่างหญิงกับชาย ความรู้

ที่ผู้หญิงได้จากการศึกษาการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อนำมาใช้เป็นอาหารและสมุนไพร ได้ถูกอ้างถึงความชอบธรรมที่ผู้หญิงต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะผู้รักษา จัดการป่าชุมชน

สิทธิการครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนของผู้หญิงผ่านองค์กรป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อันเป็นรูปแบบการครอบครองที่เป็นทางการ ได้รับการกีดกันหรือละเลยไม่ให้ความสำคัญจากผู้ชายมาโดยตลอด ส่วนหนึ่งเนื่องเพราะแต่เดิมงานดูแลรักษาป่าเป็นงานที่หนัก สมควรเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ซึ่งความหมายของงานหนักก็คือ การเดินตรวจป่า การตัดลากไม้ใช้สอยมาสร้างบ้าน การจับกุมผู้ละเมิดตัดไม้ งานเหล่านี้ไม่เหมาะสำหรับผู้หญิง ผู้หญิงสมควรทำงานดูแลลูกที่บ้าน แม้แต่การออกหาของป่าของผู้หญิงมาประกอบอาหารในครอบครัว ก็ถูกให้ความหมายว่าเป็นงานบ้าน

ต่อมาองค์กรชาวบ้านที่ดูแลรักษาป่าปรับเปลี่ยนจากองค์กรเหมืองฝาย ซึ่งเป็นองค์กรเชิงวัฒนธรรม มาเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นองค์กรที่เป็นทางการ อำนาจการครอบครองพื้นที่ป่าชุมชน จึงเป็นของผู้ชายชัดเจนขึ้น ถึงแม้ว่าผู้หญิงได้ตื่นตัวในการออกมาเคลื่อนไหวคัดค้าน ประกาศให้ป่าชุมชนเป็นวนอุทยาน ทำให้ป่าชุมชนที่ชาวบ้านรักษาตกอยู่ภายใต้การครอบครองของรัฐ ผู้หญิงก็ได้แสดงสิทธิของตนเองในการปกป้องผืนป่าที่ตนเองได้ใช้ประโยชน์ กระนั้น ผู้ชายยังคงกีดกันผู้หญิงไม่ให้เข้าร่วมเป็นกรรมการดูแลรักษาป่า

จากการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่ผลักดันให้ผู้หญิงมีบทบาทเข้าร่วมเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน ทำการเคลื่อนไหวเชิงนโยบายเกี่ยวกับป่าชุมชน ทั้งในระดับจังหวัดจนถึงระดับภาค สามารถดึงงบประมาณพัฒนาป่าชุมชนเข้าสู่หมู่บ้าน ทำให้ผู้หญิงได้รับการยอมรับจากชาวบ้านมากขึ้น ต่อมาเกิดการเปลี่ยนองค์กรดูแลรักษาป่าจากคณะกรรมการหมู่บ้าน มาเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ผู้หญิงจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการป่าชุมชน

การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนของผู้หญิงผ่านกฎระเบียบก็เช่นเดียวกัน กฎเกณฑ์ประเพณีที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่ร่างโดยผู้ชายเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2496 ให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนในการใช้ประโยชน์จากไม้มาสร้างบ้าน มีการออกระเบียบในการอนุญาตตัดไม้และลงโทษผู้ฝ่าฝืน

กฎเกณฑ์ประเพณีการจัดการป่านี้ ถูกประมวลออกมาเป็นความรู้ ประสบการณ์ในการจัดการป่าชุมชนของผู้ชาย และถ่ายทอดออกสู่สาธารณชนมาโดยตลอด จนเป็นที่ยอมรับโดยไม่มี การตั้งสงสัย เพราะผู้ชายมีความชอบธรรมในการใช้อำนาจผูกขาดการจัดการป่าชุมชน ซึ่งไม่เพียงจะปรากฏให้เห็นในกฎระเบียบเท่านั้น อำนาจผูกขาดการจัดการป่าชุมชนยังแฝงด้วยความรู้ ประสบการณ์ที่มาจากประเพณีความเชื่อที่ชาวบ้านยึดถือ การอ้างความรู้ที่มาจากประเพณีความ

เชื้อของผู้ชายนี้เอง เป็นการสร้างการยอมรับในอำนาจของผู้ชาย ทำให้อำนาจนั้นดำรงอยู่ได้ โดยที่ชาวบ้าน ตลอดจนสาธารณชน ไม่ตั้งข้อสงสัยต่ออำนาจที่แผ่ด้วยความรู้ของผู้ชาย

ผู้หญิงได้เข้าไปแย่งชิงพื้นที่การครอบครองป่าชุมชน โดยตั้งข้อสงสัยต่อการจัดการป่าชุมชน ซึ่งเป็นการสั่นคลอนอำนาจของผู้ชาย เป็นปฏิบัติการของอำนาจความรู้ของผู้หญิง ที่นำชุดประสบการณ์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า จำพวกอาหารและสมุนไพร ที่เก็บรวบรวมมานำเสนอ และปรับแก้ไขกฎระเบียบการจัดการป่าชุมชน ให้มีตัวตนของผู้หญิงแผ่อยู่ในกฎระเบียบนั้นจนเป็นผลสำเร็จ

สิทธิการครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนของผู้หญิงผ่านพิธีกรรม ความเชื่อทางประเพณี ซึ่งเป็นการควบคุมอย่างไม่เป็นทางการ โดยใช้ความเชื่อเกี่ยวกับผีไปอ้างเพื่อลดความศักดิ์สิทธิ์ ความชอบธรรมในการกระทำของผู้ชาย และเชื่อมโยงให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น อันเป็นการกระทำของผู้ชายที่ก่อให้เกิดพายุพัด ฝนแล้ง ทำนาไม่ได้ผล ซึ่งผลที่เกิดขึ้น ไม่ได้เดือดร้อนเฉพาะผู้กระทำเท่านั้น แต่ส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนต่อคนทั้งหมู่บ้านด้วย

ผู้หญิงใช้อำนาจความเชื่อเกี่ยวกับผีและ “ซิด” มาควบคุมการกระทำของผู้ชาย กรณีพิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่าย พิธีบวชป่า และการสร้างฝายกันเหมือง ซึ่งทำให้สูญเสียต้นไม้ในป่าเพื่อปรับเป็นที่เก็บกักน้ำ ผู้หญิงมีวิธีการควบคุมผ่านทางความเชื่อทางประเพณี โดยใช้ความฝันของผู้หญิงอาวโลที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน เป็นการอาศัยความอาวโล ซึ่งมีอำนาจบารมีที่สามารถชี้ถึงการทำผิดประเพณี ต้องมีการขอขมา แก้ไขให้ถูกต้อง มิฉะนั้นจะเกิดความเสียหายแก่ผู้กระทำผิดและคนในชุมชน

บทที่ 5

การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน

บทนี้จะกล่าวถึงการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในการช่วงชิงพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งการช่วงชิงชิงพื้นที่นี้ไม่ได้ดำเนินไปได้อย่างราบรื่น แต่ดำเนินไปด้วยความขัดแย้ง ความแตกต่าง และความร่วมมือของความสัมพันธ์หญิง-ชายในการจัดการป่าชุมชน การเคลื่อนไหวช่วงชิงพื้นที่ในป่าชุมชนนี้จะให้ความสำคัญกับภาคปฏิบัติการความเป็นหญิง-ชายในการปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ของหญิง-ชายที่มีต่อการจัดการป่าชุมชนหลังจากที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในพื้นที่ป่าชุมชนที่ผ่านมามักจะไม่ได้ได้รับการกล่าวถึง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าถูกนำเสนอโดยผ่านมุมมองของผู้ชาย ซึ่งปรากฏให้เห็นในความเชื่อ กฎเกณฑ์ ประเพณีในการจัดการป่าชุมชน โดยผู้ชายถือว่าการเคลื่อนไหวในป่าชุมชนเป็นบทบาทหน้าที่ของตน ผ่านการอ้างในนามของสิทธิชุมชนในการจัดการป่าชุมชน

การเคลื่อนไหวมักจะเชื่อมโยงกับพื้นที่/สถานที่ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน พื้นที่/สถานที่จึงเป็นที่แสดงออกถึงความเป็นชาย-หญิงที่ถูกกำหนดจากสังคมในชุมชน เมื่อพื้นที่/สถานที่และเวลาเปลี่ยน ความเป็นหญิง-ชายก็เปลี่ยนไปด้วย ดังนั้น การเคลื่อนไหวในภาคปฏิบัติการชิงพื้นที่ของผู้หญิงจึงเป็นความพยายามที่จะนิยามความหมายของป่าชุมชนจากประสบการณ์มุมมองของผู้หญิงเอง และเป็นการร่วมมือกับผู้ชายในการผลักดันนโยบายให้มีการรับรองสิทธิของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนด้วย

กรณีสถานที่ในพื้นที่ป่าชุมชนได้ถูกจัดให้แสดงออกอย่างเป็นทางการ ภายใต้บริบทการแย่งชิงทรัพยากร ป่าชุมชนหลายแห่งไม่ได้มีเพียงแต่ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านด้วยกันเท่านั้น หากยังต้องมีความสัมพันธ์กับรัฐที่อ้างสิทธิของรัฐในการครอบครองทรัพยากรภายใต้นโยบายอนุรักษ์ โดยการประกาศขยายพื้นที่ทับที่ทำกินของชาวบ้าน รวมทั้งที่ป่าชุมชนที่ชาวบ้านช่วยกันรักษามาเป็นเวลานาน ความสัมพันธ์กับรัฐจึงมีรูปแบบเป็นทางการ เพราะรัฐเป็นองค์กรตามกฎหมายและเป็นตัวกำหนดว่าใครควรจะเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเรื่องอะไร ผู้ที่เกี่ยวข้องควรจะเป็นชายหรือหญิง และที่เกี่ยวข้อควรจะเป็นที่ใด

5.1 สถานที่กับการเคลื่อนไหวในป่าชุมชน

ความสัมพันธ์หญิง-ชายในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนนั้น ผู้หญิงไม่ได้แสดงตัวตนให้ปรากฏในสถานที่ที่เป็นทางการ แต่จะปรากฏตัวในสถานที่ที่ "เร้นลับ" และไม่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานจากภายนอกชุมชนหรือแม้กระทั่งคนในชุมชนเอง สถานที่ที่ผู้หญิงปรากฏตัวขึ้นมาโดยเฉพาะไม่ได้มีอยู่อย่างโดดๆ แยกออกตามลำพัง หากแต่เชื่อมโยงเรื่องราวต่างๆ ของผู้หญิงเข้ามาอยู่ในพื้นที่เดียวกัน และสถานที่เหล่านี้เป็นสถานที่ที่อยู่นอกระบบที่ไม่ได้รับความสนใจจากภายนอก

คนภายนอกจะให้ความสนใจเฉพาะสถานที่ที่เป็นทางการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสถานที่ที่ผู้ชายเป็นคนควบคุม ผู้หญิงจึงไปแสดงตนในสถานที่เหล่านี้ เพื่อที่จะเข้าใจสถานที่ในความหมายที่สัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของหญิง-ชายนอกบริเวณครอบครัว จึงขอเสนอสถานที่ดังต่อไปนี้

5.1.1 ร้านค้า ร้านค้าเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านเข้ามาซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อครอบครัว ในตัวร้านเองยังเป็นที่พบปะแลกเปลี่ยนความเห็นของชาวบ้าน นอกจากนั้นลักษณะของร้านค้า เจ้าของร้าน สินค้าในร้าน ก็มีส่วนกำหนดว่าผู้ชายผู้หญิงควรเข้าหรือไม่ เข้าเวลาไหน ร้านค้าในหมู่บ้านทุ่งยาวมีอยู่ 2 ประเภท คือ

1. ร้านขายของชำ เป็นร้านค้าที่เปิดขายเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นสำหรับครอบครัว ร้านจะเปิดตั้งแต่เช้าจนกระทั่งดึก โดยเฉพาะอย่างยิ่งร้านค้าประเภทนี้จะจำหน่ายสุรา ซึ่งหน้าร้านจะมีโต๊ะม้านั่งสำหรับพวกผู้ชายมานั่งดื่มเหล้าในยามเย็น ขณะที่ผู้หญิงจะซื้อสินค้าและรีบกลับบ้าน ผู้ชายที่มานั่งดื่มเหล้าจะมาหลังเลิกงานในสวนหรือเลิกงานจากนิคมอุตสาหกรรม มาดื่มเหล้าคุยกับเพื่อนฝูงก่อนกลับบ้าน

ดังนั้นร้านขายของชำ แม้ว่าจะเป็นสถานที่จำหน่ายสินค้าก็ตาม เมื่อถึงเวลาเย็น สภาพร้านขายของชำจะแปรเปลี่ยนเป็นร้านเหล้า และเป็นที่ที่ผู้หญิงจะไม่เข้าไปนั่งหน้าร้าน ร้านขายของชำบางร้านตั้งอยู่ใกล้วัด เมื่อถึงเวลาประชุมที่ศาลาวัดเวลากลางคืน กรรมการผู้ขายบางคนมักจะแวะดื่มเหล้าที่ร้านก่อนจะเข้าประชุม ทำให้การประชุมที่ผ่านมาจึงไม่ค่อยเป็นระเบียบเรียบร้อย มักจะใช้เวลานานจึงจะได้ข้อยุติ ทำให้บรรดาผู้หญิงที่เข้าประชุมเกิดความเบื่อหน่าย ไม่อยากเข้าร่วมประชุม

2. ร้านก๋วยเตี๋ยว เป็นร้านที่ตั้งอยู่บนที่สาธารณะในหมู่บ้าน นอกจากจะขายก๋วยเตี๋ยวแล้ว ยังขายอาหารประเภทต่างๆ เช่น เนื้อหมู อาหารสำเร็จรูป ผักที่ได้จากสวนจากป่าตามฤดูกาล ร้านก๋วยเตี๋ยวจะเปิดตอนกลางวัน คนขายเป็นผู้หญิง ในช่วงเวลา 11.00 – 13.00 น. และช่วงบ่าย ก่อนผู้ปกครองจะไปรับเด็กกลับจากโรงเรียน ผู้หญิงจะแวะมากินก๋วยเตี๋ยวที่ร้าน ผู้

ชายที่มากินก๋วยเตี๋ยวมักจะนั่งไม่นาน กินเสร็จก็จะออกจากร้าน มีกรณีหนึ่งผู้ชายกำลังนั่งกินก๋วยเตี๋ยว เห็นผู้หญิงติดเชือกเอช.ไอ.วี./เอดส์มาซื้อกับข้าว ก็บ่นว่าเห็นแล้วกินก๋วยเตี๋ยวไม่อร่อย กรณีนี้เกิดขึ้นช่วงในช่วงที่ชาวบ้านรู้สึกกลัวและรังเกียจผู้ติดเชือกเอช.ไอ.วี. อยู่ต่อมาหมู่บ้านทุ่งยาวมีผู้ติดเชือกเอช.ไอ.วี. เพิ่มขึ้น จนทุกคนในหมู่บ้านต้องมีญาติพี่น้องติดเชือกเอช.ไอ.วี. ความรังเกียจผู้ติดเชือกจึงค่อยลดลง

เรื่องที่ผู้หญิงคุยกันที่ร้านก๋วยเตี๋ยวก็จะคุยตามเหตุการณ์ในชีวิตประจำวัน ขึ้นอยู่กับคนที่เข้าร้านสนใจอะไร ถ้าเป็นผู้หญิงที่ติดเชือกก็จะถามถึงวิธีแก้ไขว่ากินยาอะไรถึงมีร่างกายแข็งแรง ทำงานได้ตามปกติ "พวกผู้ชายเป็นเอดส์ตายเกือบหมดแล้ว เหลือแต่ผู้หญิงที่เป็นเมียเธอไปกินยาอะไร เราจะได้กินด้วย" ผู้หญิงคนที่กินยาก็บอกว่า "ยานี้เป็นยาสมุนไพรของมูลนิธิจุฬาภรณ์ อยู่ในชั้นทดลอง กินครั้งแรกก็รู้สึกคลื่นเหียนอาเจียน ต่อมาก็ดีขึ้น และยานี้ไม่มีขายต้องไปหาหมอเอง จะพาไป" ถ้าในร้านมีแต่คนคุ้นเคยกัน ผู้หญิงบางคนก็จะปรึกษาถึงอาการเจ็บป่วยเฉพาะของผู้หญิง ซึ่งมักจะไม่นิยมนำมาปรึกษากับสามี เช่น เรื่องเกี่ยวกับประจำเดือนผู้หญิง ซึ่งบางคนเคยมีประสบการณ์มาก่อนก็จะแนะนำวิธีการแก้ไข

ส่วนเรื่องปาชุมชน ผู้หญิงจะไม่พูดถึงปาโดยตรง แต่จะพูดในแง่ของอาหารการกิน รายได้ มาแลกเปลี่ยนข้อมูลว่าเวลาไหนจะมีผักในป่า จะมีที่ไหน ไปเก็บมาหรือยัง หรือวันนี้เอาไข่มดแดงมาขายได้เงินกี่บาท ในความคิดของผู้หญิงเห็นว่าถ้ายกปาชุมชนให้กรมป่าไม้แล้ว คงไม่มีอาหารจากป่ากิน แล้วก็ไม่รู้ว่าเราจะอยู่ได้อย่างไร

เรื่องที่ผู้หญิงคุยกันที่ร้านก๋วยเตี๋ยว ไม่เฉพาะแต่เรื่องส่วนตัวเท่านั้น ยังรวมถึงชุมชน เรื่องการเมือง ซึ่งในที่ประชุมที่เป็นทางการ ผู้หญิงไม่กล้าซักถาม จึงนำข้อข้องใจมาถามที่ร้านก๋วยเตี๋ยว เช่น ธนากรหมู่บ้านมีระเบียบกลุ่มอย่างไร เงินล้านที่พรรคการเมืองมาหาเสียง ถ้าเข้ามาในหมู่บ้านจริงจะทำกันอย่างไร ซึ่งคำถามเหล่านี้ บางครั้งเจ้าของร้านจะเป็นคนตอบชี้แจงให้เข้าใจ ดังนั้นเจ้าของร้านจึงต้องติดตามเรื่องราวต่างๆ ในชุมชน และประสานงานกับกรรมการกลุ่มต่างๆ ในชุมชนอยู่เสมอ เพื่อให้ได้ข้อมูลมาชี้แจงกับลูกค้าในร้าน ส่วนประเด็นทางการเมืองนั้น เวทีพูดคุยที่ร้านก๋วยเตี๋ยวที่เป็นพวกผู้หญิง มักจะเริ่มด้วยคำถาม แล้วก็ออกความเห็นเสริมกันไป ในทางเดียวกัน ต่างจากเวทีพูดคุยที่ร้านเหล้า ผู้ชายมักจะพูดไปในเชิงทะเลาะเอาแพ้ชนะกัน

สรุปแล้วร้านค้าเป็นสถานที่พบปะแลกเปลี่ยนของชาวบ้าน ประเภทช่วงเวลาเปิด-ปิดของร้านค้ามีส่วนกำหนดเพศหญิงหรือเพศชายที่จะเข้าร้าน ร้านก๋วยเตี๋ยวเปิดช่วงกลางวัน เหมาะสำหรับผู้หญิงซึ่งมีเวลาว่างเข้ามารับรู้ข่าวสารต่างๆ แบบไม่เป็นทางการ ผู้หญิงส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสเข้าร่วมประชุมอย่างเป็นทางการ ซึ่งมักจะจัดประชุมที่ศาลาวัดเวลากลางคืนให้เหมาะสมกับ

ผู้ชาย ดังนั้นร้านก๋วยเตี๋ยวจึงเป็นศูนย์รวมชาวของผู้หญิง เป็นสถานที่ที่ผู้หญิงออกมาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่เพียงภายในอาณาบริเวณบ้านเท่านั้น

5.1.2 ร้านเสริมสวย ร้านเสริมสวยเป็นสถานที่ในที่ส่วนตัว เพราะตั้งอยู่ภายในบริเวณบ้าน มีเวลาปิด-เปิดตั้งแต่ 06.00 น. จนถึงเวลาค่ำ ขึ้นอยู่กับลูกค้าที่มาใช้บริการ ภายในร้านเสริมสวยจะติดโปสเตอร์รูปแบบทรงผมเพื่อทำให้มีบรรยากาศของการพูดคุยเรื่องความสวยความงาม ซึ่งลูกค้าส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง มีทั้งวัยรุ่นและวัยทำงาน ระหว่างที่รอเสริมสวย ทางร้านจะมีหนังสือจำพวกแฟชั่น การ์ตูน และที่ขาดไม่ได้คือหนังสือคู่สร้างคู่สม ซึ่งเป็นหนังสือที่เขียนเกี่ยวกับเรื่องราวของชีวิตคู่และชีวิตครอบครัว

ร้านเสริมสวยในชุมชนชนบทแบบนี้ ลูกค้ากับเจ้าของร้านซึ่งเป็นช่างเสริมสวยด้วย มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด ทั้งเป็นเครือญาติ หรือเพื่อน ความใกล้ชิดนี้เป็นตัวกำหนดเรื่องราวในร้านเสริมสวย ไม่เพียงแค่ว่าเรื่องความสวยความงามเท่านั้น แต่เป็นเรื่องการปรับทุกข์ของผู้หญิงในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องแฟนไปมีเมียใหม่ เรื่องลูกหนี้เที่ยว ครอบครัวมีเงินไม่พอใช้

ช่างเสริมสวยบอกว่า “เขามาทำผม เขาก็พูดให้หนูฟัง บางทีก็เปรียบเทียบว่าทำไมแฟนหนูดีจัง เหล้าไม่กิน บุหรี่ไม่สูบ บางทีก็เห็นแฟนหนูช่วยถือเครื่องเป่าผม บางทีทำกับข้าวเลี้ยงลูก ที่แฟนเขาทำไมไม่ทำ ไปกินเหล้าติดผู้หญิง บางทีลูกค้าที่เป็นหม้ายมาปรึกษาว่าอยากมีแฟนใหม่ บางคนมาขอความเห็น อยากหย่ากันจะทำอย่างไรดี หนูก็แนะนำว่าเมื่อเราอยู่ด้วยกันไม่ได้ ก็ให้แยกกันอยู่สักพักหนึ่ง เมื่อเหตุการณ์บรรเทาลง ค่อยกลับมาอยู่ด้วยกันใหม่ ซึ่งแบบนี้เป็นเรื่องผิวเผิน เรามีปัญหา เราก็พูดปลอบใจ ที่หนูพูดได้ เพราะเราต้องอ่านหนังสือจำพวกคู่สร้างคู่สม มันมีประโยชน์ อย่างคอลัมน์ผิวเผินละเหี่ยใจ เราได้รู้เรื่องราวคนลักษณะแบบนี้เป็นอย่างไร เราก็พูดให้แง่คิดลูกค้า เขาก็สบายใจ”

นอกจากลูกค้าที่เป็นผู้หญิงมาใช้บริการเสริมสวยแล้ว ยังมีลูกค้าที่เป็นผู้ติดเชื้อเอช.ไอ. วี มาตัดผม โดยช่างเสริมสวยไม่แสดงความรังเกียจ เธอบอกว่า “ไปรังเกียจเขาทำไม เชื้อมันอยู่ข้างใน มันไม่ติดต่อกันง่ายเหมือนติดหวัด คนเหล่านี้เขามีปัญหา ไปทำผมที่ไหน เขาก็รังเกียจ เจ้าของร้านทำผมไม่ยอมให้เข้า กลัวว่าลูกค้าจะหนีหมด มาร้านหนูไม่รังเกียจ เพราะเขาไม่ได้เป็นตุ่ม บอกลูกค้าคนอื่นว่าเครื่องตัดผมก็ทำความสะอาด ไปรังเกียจเขาทำไม ก็ญาติพี่น้องเรทั้งนั้น”

สำหรับกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ร้านเสริมสวยเป็นแหล่งวิพากษ์วิจารณ์กิจกรรมที่ผู้ชายเป็นผู้ดำเนินงาน เช่น งบประมาณที่สนับสนุนในหมู่บ้านมีการจัดการที่ไม่โปร่งใส ส่วนธนาคารหมู่บ้าน

บ้านนี้ดี เพราะเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียน เวลาแม่บ้านมีเงินไม่พอใช้เป็นค่าเล่าเรียนลูก ก็สามารถไปขอกู้ได้ ดีกว่าเงินשרเพราะดอกเบี้ยธนาคารหมู่บ้านถูกกว่า

นอกจากนี้ผู้หญิงวัยกลางคนยังวิจารณ์กิจกรรมประเพณีเลี้ยงผีฝ่ายในบริเวณป่า ที่ส่งผลทำให้ต้นไม้โคนล้ม ฝนแล้งไม่ได้ทำนา แต่เดิมไม่มีการจุดบอไฟ ไม่มีดนตรี พอมีการเอาดนตรีไปเล่น จุดบอไฟ เป็นการผิดประเพณี ทำให้ผีไม่พอใจ จึงบันดาลให้เกิดลมพายุพัดเอาต้นไม้ในป่าโคนล้ม เกิดฝนแล้ง ทำนาไม่ได้ หรือวิจารณ์การบวชป่าในปี พ.ศ. 2539 ว่า “มองการบวชป่าในแง่หนึ่งมันก็ดี คนเขาจะได้รู้ว่าเรามีป่า เรารักษาป่า ไม่ได้ตัดทำลาย แต่พอมาบวชป่า เอาผ้าเหลืองไปมัดต้นไม้ มันก็ไม่ถูก ชาวบ้านเขาถือว่าในป่ามีผีนางนางไม้รักษาอยู่ ประเพณีของเราไม่เคยทำแบบนี้มาก่อน เมื่อแม่หลวงเอี้ยผืนถึงนางตะเคียนถูกผ้ามัดไว้ ออกไปไหนไม่ได้ แล้วเอาความผืนไปบอกพระ จึงมีพิธีเอาผ้าเหลืองที่ผูกต้นไม้ออก โดยเอาสังฆทาน เอาหัวหมู ไปเซ่นไหว้ขอมาเอาปลาเงินปลาทองไปปล่อย และพระเทศน์หนึ่งกัณฑ์ คนที่ร่วมเป็นคนเฒ่าคนแก่ที่ไปนอนที่วัดในวันพระช่วงระหว่างวันเข้าพรรษา 10 กว่าคน”

การวิจารณ์พิธีกรรมบวชป่าของผู้หญิงนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่กับความเป็นผู้หญิงในเรื่องความขัดแย้งกับผู้ชายซึ่งมีอำนาจในการควบคุมจัดการป่าไม้ในชุมชนนั้น ผู้หญิงจะเลือกสถานที่ที่แสดงความคิดเห็นของตนเอง เมื่อมีความแน่ใจว่าสถานที่แห่งนั้น ตนเองสามารถควบคุมไม่ให้ความคิดเห็นเหล่านั้นย้อนกลับมามีผลด้านลบต่อตนเองภายหลัง

นอกจากนั้นความคิดเห็นของผู้หญิงต่อสถานที่ยังได้นำไปเปรียบเทียบระหว่างร้านเสริมสวยกับสถานที่แห่งอื่นในชุมชน ทั้งด้านบรรยากาศ ความรู้สึกต่อการกีดกันทางเพศในชุมชน เธอบอกว่า “ไม่เหมือนร้านเสริมสวย เราทำผมไปด้วยคุยไปด้วยสนุกกว่า ให้หนูไปนั่งประชุมด้วย หนูไม่เอา เคยไปประชุมที่ศาลาวัด พวกผู้ชายหลายคนพูดมาก ผู้หญิงก็อยากพูดแต่ไม่กล้า ชี้เกียจไปฟังเขาเถียงกัน ไร่สาระ ที่ร้านนี้ดี เขามีเรื่องส่วนตัวก็เอามาคุย ที่นี้เป็นที่ระบายความทุกข์ของลูกค้า เจ้าของร้านเมื่อฟังแล้วก็เก็บไว้ ไม่นำไปพูดที่อื่น ไม่นำเรื่องลูกค้าไปเล่าให้คนอื่นฟัง จะทำให้เสียลูกค้า”

ความรู้สึกของผู้หญิงต่อการประชุมที่ศาลาวัดจึงมีส่วนต่อการกำหนดพื้นที่ของผู้หญิงที่จะเลือกสถานที่ว่าที่แห่งใดควรจะแสดงตน ที่แห่งใดไม่ควรแสดงตน และเรื่องใดควรจะพูดที่ไหน ร้านเสริมสวยไม่เพียงแต่เป็นสถานที่ให้บริการลูกค้าด้านความสวยงามเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่การแสดงตัวตนของผู้หญิงที่ห่วงใยในความมั่นคงความอยู่รอดของครอบครัว ได้ระบายความทุกข์ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้หญิงด้วยกัน ซึ่งพื้นที่ที่อื่นมองเรื่องเหล่านี้ว่าเป็นเรื่องส่วนตัวไม่ควรเอามาเปิดเผย ผู้ชายจะละเลย มองว่าเป็นเรื่องจุกจิกไร่สาระ

สถานที่แห่งนี้ยังเป็นที่ที่ผู้หญิงแสดงความห่วงใยต่อการควบคุมทรัพยากรป่าไม้ของผู้ชาย ผ่านการควบคุมเชิงประเพณี ความเชื่อ เพราะเจ้าของร้านเสริมสวยเป็นหลานแม่หลวงเอื้อย ซึ่งเป็นคนที่ชาวบ้านทึ่งยาวให้ความเคารพในฐานะเป็นคน “โยง” กับเจ้าที่ และร้านเสริมสวยก็ตั้งอยู่ใกล้กับหอเจ้าที่อีกด้วย

5.1.3 ศูนย์ถ่ายทอดความรู้แม่บ้าน เป็นสถานที่ของผู้หญิงที่ใช้เป็นที่ประชุมพบปะอย่างเป็นทางการ แต่เดิมสถานที่แห่งนี้สร้างเป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีชาวบ้านเมื่อปี พ.ศ. 2532 ต่อมาได้รับงบประมาณจากกระทรวงสาธารณสุข สร้างเป็นที่ทำการอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) และเป็นศาลาเอนกประสงค์ ได้รับการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้น กลุ่มแม่บ้านทึ่งยาวได้ทำแผนพัฒนาขอสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนเพื่อสังคม (Social Investment Fund: SIF) เป็นศูนย์ถ่ายทอดความรู้แม่บ้าน คือเป็นสถานที่ฝึกอบรมและแปรรูปผลผลิตเพื่อการตลาด

เมื่อศูนย์ฯ นี้สร้างเสร็จ ผู้หญิงได้ยึดเอาศูนย์ฯ เป็นของตนเอง โดยขนย้ายเครื่องแปรรูปอาหาร จักรเย็บผ้า เครื่องดนตรีพื้นเมือง มาเก็บไว้ที่ศูนย์ฯ และถือฤกษ์เปิดประตูศูนย์ฯ ด้วย สร้างความไม่พอใจให้กับกรรมการผู้ชายบางคนที่เคยรับผิดชอบสถานที่แห่งนี้มาก่อน ฝ่ายหญิงอ้างว่าที่ต้องถือฤกษ์เปิดศูนย์ฯ ไว้ เพราะต้องรับผิดชอบอุปกรณ์ต่างๆ ที่อยู่ภายในศูนย์ฯ และสะดวกต่อการดำเนินงานของกลุ่มแม่บ้าน นอกจากอุปกรณ์ของผู้หญิงในศูนย์ฯ แล้ว ผู้หญิงยังให้เยาวชนทำแผนที่จำลอง (Model) ป่าชุมชนบ้านทึ่งยาว และทำข้อมูลป่าชุมชนเก็บไว้ในศูนย์ฯ ทำให้สถานที่แห่งนี้กลายเป็นสถานที่ต้อนรับคณะผู้มาศึกษาดูงานและนำเสนอภาพความเป็นผู้หญิงพร้อมกัน

5.1.4 ศาลาวัด ศาลาวัดอยู่ในบริเวณวัดทึ่งยาว ตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน เดิมสถานที่แห่งนี้เป็นที่ประชุมกลางของหมู่บ้าน เป็นที่ชี้แจงโครงการของรัฐ ตลอดจนเป็นที่แสดงมติคัดค้านประกาศวนอุทยานในพื้นที่ป่าน้ำจืด ขณะที่วัดยังสร้างโบสถ์ไม่เสร็จ ศาลาวัดเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ และใช้เป็นที่ประชุมของหมู่บ้าน ภายในศาลาวัด มีโต๊ะหมู่บูชาและพระพุทธรูป ทำให้สถานที่แห่งนี้มีบรรยากาศเป็นทางการ และภายในบริเวณวัดที่มีกำแพงรอบเขตอย่างมิดชิด จึงเป็นสถานที่ที่ผู้หญิงไม่ควรเข้าไปถ้าไม่มีกิจธุระจำเป็น วันพระหรือวันสำคัญทางพุทธศาสนา ศาลาวัดจะเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านมาทำบุญ มานอนวัด มีพิธีกรรมทางศาสนา ต้องถือศีลต่อหน้าพระพุทธรูป พระสงฆ์ ทำให้ผู้มาทำบุญจะต้องอยู่ในความสงบสำรวม

สถานที่แห่งนี้ถูกเปลี่ยนให้เป็นสถานที่ประชุมที่มีรูปแบบการประชุมของข้าราชการ มีการประกาศทางหอกระจายข่าว บอกวาระการประชุม และระบุชื่อผู้สมควรเข้าร่วมประชุม ผู้

ดำเนินการประชุม ซึ่งส่วนมากจะเป็นพ่อหลวง และผู้เข้าร่วมประชุมมักจะเป็นหัวหน้าหรือตัวแทน
ปึกบ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน เรื่องที่ประชุมมักจะเป็นโครงการพัฒนาของรัฐ ขององค์การ
บริหารส่วนตำบล ผู้เข้าร่วมประชุมมักจะซักถามให้เข้าใจในรายละเอียดและความชัดเจนในทาง
ปฏิบัติ จะไม่ถามเชิงแนวคิด

ถ้าเป็นการประชุมเรื่องกองทุนกิจกรรมในชุมชน ซึ่งกรรมการบริหารกองทุนส่วนใหญ่
เป็นผู้ชาย บรรยายอาจจะเกิดความอลเวงโกลาหลทันที จนบางครั้งพ่อหลวงไม่สามารถควบคุมการ
ประชุมไว้ได้ เพราะการบริหารกองทุนในชุมชนเกิดปัญหามักหม่หม่นนาน ทั้งในด้านความโปร่งใส
ด้านตัวกรรมการ การประชุมจึงเปรียบเสมือนการตรวจสอบเพื่อให้เกิดความชัดเจน และให้การ
ดำเนินงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ แต่บางคนที่มีปัญหาคาใจกับกรรมการใช้โอกาสการ
ประชุมโจมตีเพื่อลดความน่าเชื่อถือในตัวกรรมการ

ถ้ารูปการณ์การประชุมออกมาอย่างนี้ มักจะหาข้อสรุปในวาระการประชุมไม่ได้ ผู้เข้า
ร่วมประชุมจะเกิดความเบื่อหน่ายและกลับก่อนการประชุมจะยุติ ส่วนผู้หญิงเองก็ไม่อยากเข้าร่วม
ประชุมที่ศาลาวัด เพราะผู้หญิงไม่ค่อยได้รับการยอมรับและไม่มีอำนาจตัดสินใจ เมื่อเสร็จจากการ
ประชุม ผู้หญิงมักวิจารณ์ผลการประชุม เช่น กรณีเตรียมจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่าย ที่ประชุมส่วนใหญ่
เป็นผู้ชายมีมติเอาหมูไปเซ่นไหว้ 3 ตัว ขณะที่ผู้หญิงคิดว่าใช้หมูเซ่นไหว้ตัวเดียวก็พอ

ผู้หญิงบางส่วนเห็นว่า "กินอะไรกันนักหนา ฆ่ากินวันดา ตั้งเดินท์ 1 ตัว ฆ่าวันพิธี 1 ตัว
และฆ่าวันเก็บเดินท์ 1 ตัว ผู้หญิงก็โกรธช มีผู้บริจาคได้หมู 1 ตัวก็น่าจะพอ ไม่ต้องเสียงบประมาณ
เอาเงินไปใช้อย่างอื่นจะดีกว่า นี้อะไร ไม่มีเงินก็พยายามไปเรียไรมาหลังคาละ 50 บาท ความ
ต้องการของผู้หญิง เอาหมูตัวเดียวก็พอ ไม่ต้องมีดนตรี พวกผู้ชายตัดสินใจเอาดนตรีไปเล่นในป่า
ฝ่ายเดียว ผู้หญิงจึงคัดค้าน เพราะไม่ชอบ ถ้ามีดนตรี มีนักร้องชาขาว กินเหล้า เมมาแล้วไปเกี่ยวพา
ราสินักร้องเกิดทะเลาะกัน แม้ว่าผู้หญิงจะคัดค้าน ก็แพ้ผู้ชายอยู่ดี จึงไม่อยากไปร่วมประชุม"

จากประสบการณ์ในการใช้สถานที่กีดกันและควบคุมผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงมีโอกาสเลือก
ใช้สถานที่ที่เอื้ออำนวยให้ตนเองเคลื่อนไหวได้สะดวกมากขึ้น ในกรณีการประชุมเครือข่ายป่า-
ชุมชนสัญจรในจังหวัดลำพูนเดือนละ 1 ครั้ง โดยหมู่บ้านในเครือข่ายป่าชุมชนจะหมุนเวียนกันเป็น
เจ้าภาพจัดสถานที่ประชุม ผู้หญิงซึ่งเป็นตัวแทนจากบ้านทุ่งยาวเลือกใช้สถานที่ได้ร่มรื่นลำไย
บริเวณหลังบ้านน้ำจ้ำเป็นที่ประชุมเครือข่าย ด้วยเหตุผลว่าจะได้สัมผัสกับธรรมชาติ สงบไม่
พลุกพล่าน สร้างความไม่พอใจให้กับผู้ชายบางคนที่ยึดตัวเองว่ามีส่วนเป็นเจ้าของพื้นที่ เรื่องเกี่ยว
กับป่าชุมชนในหมู่บ้าน เขาจะต้องมีส่วนในการรับรู้ด้วย ภายหลังเสร็จจากประชุมเครือข่ายผู้นำ
ผู้หญิงถูกพระต่อว่าและประกาศให้ชาวบ้านที่ไปทำบุญที่วัดได้ยินว่า "ทำไมต้องไปประชุมในป่า ที่
ศาลาวัด ที่ศูนย์ฯ ก็มี ทำไมไม่ใช้เป็นที่พักประชุม มีอะไรล้มล้มค้มในนักหนา จึงไปประชุมกันในป่า"

การออกมาวิจารณ์ของพระอย่างเปิดเผยครั้งนี้ ไม่เพียงแต่ส่งผลทางลบต่อผู้หญิงเท่านั้น แต่ส่งผลให้แกนนำผู้หญิงรู้สึกท้อถอยไม่อยากทำงานเป็นกรรมการร่วมกับผู้ชาย อาจจะหยุดพักชั่วคราว ส่วนชาวบ้านบางคนก็เข้าใจวิจารณ์กลับไปว่า “เขาจะประชุมที่ไหน มั่นสิทธิ์ของเขาไม่ใช่เรื่องสงฆ์” กรณีทางเลือกของผู้หญิงที่จะมีสิทธิ์เลือกใช้สถานที่นั้น เป็นการสูญเสียพื้นที่ป่าชุมชนของผู้ชายในความพยายามที่จะควบคุมตรวจสอบการเคลื่อนไหวของผู้หญิงให้เป็นไปตามความคาดหวังของผู้ชาย นั่นคือสถานที่ที่ผู้ชายจะควบคุมผู้หญิงได้ คือ ที่ประชุมที่ศาลาวัดหรือที่ศูนย์ฯ

ดังนั้น การเคลื่อนไหวภายในชุมชนของผู้หญิงในประเด็นป่าชุมชน ให้ความสำคัญกับสถานที่ เพราะตัวสถานที่บ่งบอกความเป็นเพศในตัวมันเอง สถานที่ไหน เพศไหนเป็นคนใช้ สถานที่จะเป็นตัวบอกว่าผู้หญิงควรจะเคลื่อนไหวเรื่องอะไร แบบไหน (ปิดลับหรือเปิดเผย) เฉพาะกับคนทั่วไป หรือเครือข่าย หรือคนสนิท หรือเพศเดียวกัน

สถานที่ที่มีการแบ่งแยกทางเพศ (Gendered Space) ทั้งหญิง-ชาย แต่ละสถานที่ที่มีการแสดงทางเพศแตกต่างกัน ขณะเดียวกันสถานที่ก็เป็นตัวสะท้อนความขัดแย้งในตัวมันเอง เพราะมีลักษณะปิดกัน กดทับทางเพศ เช่นที่ศาลาวัด เป็นสถานที่ที่ปิดกันไม่ให้ผู้หญิงมีสิทธิ์มีเสียง มีหน้าที่ฟังอย่างเดียว เป็นสถานที่ที่ผู้หญิงต้องทำตัวสงบเรียบร้อยต่อหน้าพระพุทธรูป เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นทางการ สถานที่ที่ผู้หญิงแสดงออกได้อิสระคือสถานที่ที่ไม่เป็นทางการ เช่น ร้านค้า ร้านขายกล้วยเดี่ยว ร้านเสริมสวย เป็นต้น

5.2 บทบาทผู้หญิงในการคัดค้านการประกาศวนอุทยานแห่งชาติ

ปี พ.ศ. 2532 เมื่อพนักงานป่าไม้พาผู้นำอาวโล 3 คนไปสำรวจเขตป่าและเตรียมเอาไม้ไผ่รวมมาปลูกเพื่อบอกแนวเขตของพื้นที่ป่าไม้ให้ชัดเจน ชาวบ้านเกิดความสงสัยเข้าไปซักถามผู้นำอาวโล จึงทราบว่าทางกรมป่าไม้จะประกาศพื้นที่บริเวณป่าน้ำจ้ำเป็นวนอุทยาน จะมีการปลูกสร้างอาคาร บ้านพัก มีเจ้าหน้าที่เข้ามาอยู่ ชาวบ้านหลายคนรู้สึกใจหาย นึกถึงความสูญเสียบางคนกล่าวเปรียบเทียบกับ “เหมือนมีใครกระชากหัวใจออกจากอก” ชาวบ้านรักษาป่าผืนนี้สืบทอดต่อกันมาเป็นเวลานานหลายชั่วอายุคน ทำไมกรมป่าไม้จึงเอาไปทำเป็นวนอุทยาน

พ่อหลวงบ้านสั่งยุติการสำรวจเขตป่า ให้ทางกรมป่าไม้ชี้แจงกับชาวบ้านให้เข้าใจเสียก่อน การประกาศเอาป่าชุมชนที่ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาเป็นวนอุทยาน ทำให้ชาวบ้านท่งยาวเกิดความตื่นตัว คัดค้านนโยบายป่าไม้ของรัฐ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่หลายแห่งทั่วภาคเหนือทั้งในพื้นที่ราบและพื้นที่สูง จนกลายเป็นความขัดแย้งที่สำคัญระหว่างรัฐกับชุมชนในเขตป่า

นโยบายการอนุรักษ์ป่าไม้ของรัฐดังกล่าวไม่เพียงตอกย้ำถึงอำนาจรัฐในการควบคุมพื้นที่ป่าไม้ครอบคลุมป่าไม้ทุกประเภทเท่านั้น แต่ยังเป็นการกลบเกลื่อนความผิดพลาดล้มเหลวของการรวมศูนย์อำนาจการจัดการป่าของรัฐแต่ผู้เดียวในอดีต ทั้งรูปแบบการให้สัมปทานตัดไม้และฟื้นฟูป่าไม้ การลดลงของพื้นที่ป่า คุณภาพความสมบูรณ์ของป่าไม้ เป็นต้น ดังนั้นรัฐจึงพยายามฟื้นฟูแนวการอนุรักษ์เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมเพื่อบรรลุเป้าหมายของการขยายพื้นที่ป่าไม้ โดยผนวกเอาป่าสงวนแห่งชาติเข้าเป็นส่วนหนึ่งของป่าอนุรักษ์ ซึ่งป่าชุมชนที่ชาวบ้านช่วยกันรักษาส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติทั้งสิ้น เมื่อกลายเป็นป่าอนุรักษ์ในนิยามความหมายของรัฐ ป่าอนุรักษ์จึงไปจำกัดสิทธิการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชน ตลอดจนขับไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่าบนพื้นที่สูง

เมื่อเผชิญกับสถานการณ์ความขัดแย้งในการช่วงชิงป่าไม้ระหว่างชาวบ้านทุ่งยาวกับรัฐ คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นองค์กรชาวบ้านที่ได้รับการยอมรับทั้งจากรัฐและชาวบ้าน ทำหน้าที่ต่อรองกับรัฐภายใต้ระบบการต่อรองที่เป็นทางการ คณะกรรมการหมู่บ้านมีพ่อหลวงเป็นประธาน จะมี 2 สถานภาพ คือ เป็นทั้งตัวแทนของชาวบ้านและเป็นตัวแทนของรัฐ การที่ผู้นำชาวบ้านมี 2 สถานภาพนี้เอง ทำให้ชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้หญิง เกิดความหวาดระแวงว่าการต่อรองกับรัฐจะส่งผลให้ฝ่ายชาวบ้านเสียเปรียบ สุดท้ายป่าที่ชาวบ้านรักษาจะตกเป็นของรัฐ

ผู้หญิงจำเป็นต้องออกมาเคลื่อนไหวร่วมกับผู้ชาย ดังที่ผู้นำผู้หญิงสรุปว่า “ถ้าให้ผู้ชายสู้ฝ่ายเดียว กลัวว่าผู้ชายจะไปยอมเขา เพราะพวก ส.ส. กำนัน ข้าราชการ พ่อหลวงก็เป็นผู้ชายทั้งหมด กลัวว่าจะพูดคล้อยตามหน่วยงานป่าไม้ เขาว่าอย่างไรก็เอาตามนั้น ผู้หญิงก็เลยไม่ไว้วางใจ ตอนปี พ.ศ. 2517 พอรู้ว่าชาวบ้านจากที่อื่น เขาจะมาแย่งป่า ก็รู้สึกหวงป่า เพราะมีทั้งไม้สัก ไม้ตะเคียน เขาจะเอาป่าที่เรารักษา เราก็ไม่ยอม ตอนนั้นผู้หญิงอยากออกมาสู้ แต่ก็มาไม่ได้ เพราะไม่มีบทบาท และเรามีภาระต้องเลี้ยงลูกอยู่ตลอด เลยให้ผู้ชายออกไปสู้แทน”

คำกล่าวของผู้นำผู้หญิงสะท้อนถึงความแตกต่างระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายกับความสัมพันธ์กับรัฐและทุน ผู้ชายที่มีตำแหน่งในองค์กรที่เป็นทางการ เป็นทั้งตัวแทนของรัฐและตัวแทนของชาวบ้าน มักจะมีท่าทีไม่ชัดเจน พูดจาต่อรองไม่เต็มปากเต็มคำ ส่วนผู้หญิงจะไม่ค่อยมีความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ มีสถานะเป็นชาวบ้านอย่างเดียว จึงไม่มีความผูกพันกับเจ้าหน้าที่รัฐ ทำให้ผู้หญิงพูดจาต่อรองได้ชัดเจนกว่า และสะท้อนปัญหาความต้องการของชาวบ้านอย่างตรงไปตรงมา ไม่ต้องเกรงใจว่าจะไปกระทบกระเทือนต่อเจ้าหน้าที่หรือไม่

การเคลื่อนไหวของผู้หญิงยังเชื่อมโยงกับประสบการณ์การต่อสู้คัดค้านของชาวบ้านทุ่งยาวในอดีต กลุ่มชาวบ้านจากตำบลอุโมงค์ อำเภอมือง จังหวัดลำพูน ได้เหมารถเข้ามาบุก

พื้นที่ป่าน้ำจืดเพื่อเอาพื้นที่ป่าน้ำจืดมาทำการเกษตร การคัดค้านของชาวบ้านทุ่งยาวในครั้งนั้น แม้ว่า ผู้หญิงไม่เข้าร่วม แต่ก็มีความรู้สึกหวงแหนผืนป่าเช่นเดียวกับผู้ชาย

นอกจากนั้น ผู้หญิงยังรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มแม่บ้าน อาศัยกลุ่มแม่บ้านเป็นเวทีเคลื่อนไหวของผู้หญิงในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับรูปแบบการจัดการป่าแบบอนุรักษ์ของรัฐ มีชาวบ้านทุ่งยาวที่เคยไปทำงานชลประทานหลวงในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ได้รับรู้ถึงกฎระเบียบ ข้อบังคับของเจ้าหน้าที่ ได้ตอกย้ำว่าชาวบ้านจะไม่มีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่า ถ้ากลายเป็นป่าอนุรักษ์แบบวนอุทยาน เขาบอกว่า “อย่าว่าแต่จะเข้าไปหาผักหาหน่อเลย แม้แต่ก้อนหินก็ยังไม่สามารถนำออกนอกเขตป่าได้” เมื่อได้ฟังข้อมูล ทำให้บรรดาผู้หญิงเชื่อว่าตนจะไม่สามารถได้รับประโยชน์แน่ถ้าป่าชุมชนกลายเป็นวนอุทยาน

อีกประการหนึ่ง ก่อนการประชุม คณะกรรมการหมู่บ้านมีท่าทีไม่ชัดเจนในการคัดค้าน เช่นพูดว่า “ฟังเขาพูดก่อน จึงค่อยพิจารณาว่าผลดี-ผลเสียจะเป็นเช่นไร” ซึ่งคำพูดลักษณะนี้ ผู้หญิงมองว่าพวกกรรมการหมู่บ้านที่เป็นผู้ชาย มีความเกรงใจต่อกำนัน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะตัวกำนัน ก็สนับสนุนวนอุทยานอย่างเปิดเผย เพราะเห็นด้วยกับเหตุผลที่จะใช้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำตำบล จึงพยายามพูดจาล้อมชาวบ้านทุ่งยาวให้เห็นด้วย และสนับสนุนวนอุทยาน ดังนั้น ความโลเลของกำนันและกรรมการหมู่บ้านที่เป็นองค์กรอยู่ภายในโครงสร้างการปกครองของราชการ ทำให้ผู้หญิงคิดว่าจะไม่กล้าคัดค้านแผนงานของกรมป่าไม้อย่างจริงจังเพราะเป็นหน่วยงานราชการเหมือนกัน

จากการออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านการประกาศวนอุทยานของผู้หญิงเกิดจากความไม่เชื่อมั่นต่อคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งเป็นผู้ชาย เพราะเข้าใจว่ากรรมการหมู่บ้าน (กม.) มีความสัมพันธ์ส่วนตัวและเชิงโครงสร้างกับระบบราชการ ย่อมมีผลประโยชน์และมีความเกรงใจแก่กัน กลุ่มผู้หญิงจึงเข้ามาร่วมคัดค้านจากมุมมองของผู้หญิงเอง การเอาป่าชุมชนเป็นวนอุทยานจะทำให้ผู้หญิงไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้เหมือนแต่ก่อน จะทำให้ครอบครัวและชุมชนประสบความเดือดร้อนมากขึ้นเช่นที่เคยเกิดขึ้นกับหมู่บ้านต่างๆ ที่ถูกประกาศขยายเขตเป็นอุทยานทับที่ทำกินหรือที่ป่าชุมชน

ก่อนวันประชุมชี้แจงของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ผู้หญิงได้ประชุมเพื่อเตรียมเนื้อหาและชักชวนกัน โดยมีเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนทำบทบาทเป็นที่เสียงและให้ข้อมูลเกี่ยวกับกฎหมายป่าไม้ การประชุมฟังคำชี้แจงจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ครั้งสุดท้าย ผู้หญิงตกลงกันว่าจะไม่ฟังเสียงถึงผลดีของวนอุทยานแล้ว “ป่าไม้ฟังคำอธิบายของกรมป่าไม้ ไม่ฟังคำอธิบายของ ส.ส. มন্ত্রী กำนันเขาก็ต่อว่าป่า เขาพูดก็ไม่ฟัง อีกหน่อยจะไม่มีใครมาหา เออไม่มีใครมาหา ก็ช่าง พวกเรารักษาป่าเอามาเป็นอาหาร เราไม่ได้ตัดไม้ ให้เองประมาณที่จะมาพัฒนาป่า ไปพัฒนาป่าที่อื่น เราจะรักษาป่า

น้ำจ้ำไม่ให้เสียงประมาณแม้แต่บาทเดียว เพราะเราได้กินของป่า ได้กินเห็ดกินผักหวาน พอพูดแค่นี้ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ก็ชี้แจงว่า ไม่ใช่อย่างนั้น บางกรณีก็เข้าไปหาของป่าได้ แต่เราต้องอยู่ในขอบเขต กฎระเบียบที่วางไว้ มีบางส่วนที่หากินได้ แต่เราไม่ฟังคำอธิบายอีก ไม่ต้องพูด ป่าเป็นของเรา เราต้องรักษางวน เพราะมันมีประสบการณ์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 เราก็อ้างไม่ฟัง ไม่ฟัง ชาวบ้านก็ปรบมือดังทั่วศาลาวัด ปรบมือไล่เลย เจ้าหน้าที่อยู่ไม่ได้ พวกนั้นก็กลับหมด”

การที่ผู้หญิงไม่รับฟังคำชี้แจงของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ถึงผลดีของวนอุทยานที่จะมีงบประมาณมาช่วยพัฒนาหมู่บ้าน และชาวบ้านจะมีรายได้จากการท่องเที่ยว นั้น เกิดจากวิธีคิดที่แตกต่างกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้หญิงชาวบ้านบนพื้นฐานความเชื่อที่ว่ามาตรการเชิงอนุรักษ์ของรัฐจะทำให้มีการรักษาป่าได้ดีกว่าชาวบ้าน และทำให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้น โดยที่ชาวบ้านไม่ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับป่าไม้ ขณะที่ผู้หญิงเชื่อในความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ในมิติชีวิตความอยู่รอดของครอบครัวและชุมชนเกิดประโยชน์ เป็นแหล่งอาหาร รายได้ ไม่ทำลายต้นไม้ ทำให้ป่าคงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน

ปรากฏการณ์ข้างต้นเป็นเช่นเดียวกับการต่อสู้คัดค้านของผู้หญิงชาว Kaerezi ในประเทศ Zimbabwe ที่มีวิถีชีวิตผูกพันในพื้นที่ป่าไม้ เขตอุทยานแห่งชาติ ซึ่งเป็นแหล่งเก็บหาพืชผลไม้ป่า และสมุนไพร มาใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนั้น บางส่วนของพื้นที่ ผู้หญิงยังปลูกพืชจำพวกกก ซึ่งเป็นพืชที่ให้เส้นใย เพื่อนำมาทำงานหัตถกรรมและนำไปขายที่ศูนย์การท่องเที่ยวเป็นรายได้ การขยายเขตอุทยานและทำรั้วเขตแดนของเจ้าหน้าที่รัฐ ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้หญิงและปิดกั้นไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่า ขณะที่ผู้ชายเคลื่อนย้ายไปทำงานรับจ้างอยู่ในเมือง

การออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านของผู้หญิงก็ยังคงถูกสามีขัดขวาง ไม่ให้เข้าร่วมประชุม ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะ โดยสามีอ้างว่ากลัวภรรยาจะไปมีชู้ เป็นมาตรการที่ผู้ชายใช้ควบคุมทางเพศผู้หญิงให้อยู่ในความสงบ (Policing of Women's Sexuality) ทำให้ผู้หญิงไม่ปรากฏตัวในที่ประชุม นอกจากนั้นการปิดกั้นรั้วอุทยานยังก่อให้เกิดความขัดแย้งของคนในชุมชน โดยเฉพาะ ความขัดแย้งระหว่างเพศ เสียงสะท้อนของผู้หญิงไม่ได้ยินไปถึงที่ประชุมสาธารณะ พวกผู้ชายส่วนใหญ่เป็นเจ้าของปศุสัตว์และเป็นตัวแทนชุมชนเห็นด้วยในการทำรั้วปิดกั้น เพราะจะทำให้สัตว์เลี้ยงปลอดภัย ไม่พลัดหลงเข้าไปในเขตอุทยานและถูกสัตว์ป่าทำร้าย เมื่อผู้ชายเห็นด้วยกับนโยบาย/มาตรการของรัฐ และไม่เป็นตัวแทนในการสะท้อนปัญหาการปิดกั้นรั้วอุทยาน ที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อผู้หญิง ผู้หญิงจึงรวมตัวกันเดินทางไปประท้วงนโยบายอุทยานแห่งชาติที่ว่าการอำเภอห่างจากชุมชนถึง

ภายใต้นโยบายการขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ของกรมป่าไม้ ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน นโยบายดังกล่าวให้อำนาจแก่รัฐในการปิดกั้นสิทธิของชาวบ้านในการเข้าถึงและควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษา สิทธินั้นถูกสร้างขึ้นมาจากความเข้าใจของผู้หญิง-ผู้ชาย เมื่อเห็นว่ารัฐไม่สามารถป้องกันรักษาป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันยังมีการขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ทับป่าชุมชน และส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพวกเขา ชาวบ้านจึงได้สำนึกและลุกขึ้นมาคัดค้าน เรียกร้องสิทธิในการจัดการป่าในฐานะที่พวกเขาได้อาศัยและใช้ประโยชน์จากป่า สิทธินี้จึงไม่ใช่ความจริงที่มีอยู่เดิม แต่เป็นสำนึกที่สร้างขึ้นใหม่จากพื้นฐานของประเพณีเดิม (อานันท์, 2543: 54)

ดังนั้นผู้หญิงจึงออกมาร่วมมือกับผู้ชาย ออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายของรัฐดังกล่าว ขณะเดียวกันผู้หญิงก็มีความขัดแย้งกับผู้ชายในระหว่างการเคลื่อนไหวคัดค้าน ส่วนในกรณี Zimbabwe นั้น ผู้หญิงถูกกีดกันจากผู้ชายไม่ให้เข้าร่วมประชุมต่อรองกับเจ้าหน้าที่อุทยานของรัฐ โดยใช้มาตรการควบคุมความสงบทางเพศของผู้หญิง ขณะเดียวกันยังเห็นด้วยกับนโยบายการปิดกั้นเขตอนุรักษ์ของรัฐที่ละเลยมิติของผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงต้องออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านด้วยตนเอง ดังนั้นการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในการคัดค้านนโยบายขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ของกรมป่าไม้ จึงเป็นการสร้างพื้นที่สาธารณะของผู้หญิง โดยการนิยามความหมายป่าชุมชนขึ้นมาได้ตอบความหมายป่าอนุรักษ์ที่นิยามโดยรัฐ

5.3 บทบาทผู้หญิงในเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน

5.3.1 *ความเป็นมา* ท่ามกลางความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนกับรัฐและทุน รวมทั้งความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและการกีดกันสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ทั้งโดยกฎหมายและนโยบาย ชุมชนได้รวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรรักษาป่าในระดับหมู่บ้าน บางชุมชนผลักดันให้เกิดเครือข่ายการรักษาป่าในระดับตำบลหรือในระดับลุ่มน้ำ

นอกจากนั้น องค์กรชาวบ้านในแต่ละชุมชนยังต้องเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการใช้ทรัพยากรระหว่างชุมชนต่างๆ ในระแวกเดียวกัน เช่น เครือข่ายกลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งเป็นเครือข่ายในลุ่มน้ำเดียวกัน หรือเป็นเครือข่ายของชุมชนที่ใช้ป่าผืนเดียวกัน ซึ่งจะต้องมีการประชุมวางแผน จัดการทรัพยากรร่วมกัน เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างชุมชนต่างๆ สามารถเพิ่มพลังในการต่อรองมากขึ้น

การที่ชาวบ้านต้องมีเครือข่ายการจัดการทรัพยากรหลายรูปแบบและหลายระดับ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขความสัมพันธ์ของชุมชนเมื่อต้องเผชิญกับความขัดแย้งและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ทั้งภายใน

ในและระหว่างชุมชนและกับรัฐและทุน ชาวบ้านจำเป็นต้องร่วมมือกันจัดตั้งเครือข่ายจัดการทรัพยากร ทั้งในระดับลุ่มน้ำ ตำบล อำเภอ จังหวัด และระดับภาค เพื่อมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาระยะยาว ที่มีการต่อรอง ประสานงานกับหน่วยงานของรัฐมากขึ้น

ในส่วนของจังหวัดลำพูน ชาวบ้านได้เผชิญกับสถานการณ์ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้ที่ดิน ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐและทุน อันเนื่องมาจากนโยบายรัฐที่สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ (Bubble Economy) มีการค้าที่ดินเพื่อเก็งกำไร (Land Speculation) นายทุนเข้าไปกว้านซื้อที่ดิน บุกรุกที่สาธารณะที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์ร่วมกันในชุมชน มาทำรีสอร์ท สวนเกษตร ซึ่งส่งผลให้ที่ดินสาธารณะและผืนป่า ซึ่งมีสิทธิร่วมกันของชาวบ้านถูกยกเลิก กลายเป็นสิทธิส่วนบุคคลของผู้ที่อยู่นอกชุมชน และปิดกั้นไม่ให้ชาวบ้านที่อยู่ร่วมกันมาเป็นเวลานานไม่มีสิทธิใช้ประโยชน์จากที่ดินและผืนป่าอีกต่อไป

ชาวบ้านในพื้นที่เขตอำเภอเมือง อำเภอบ้านโฮ่ง อำเภอป่าซาง และอำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน ได้ลุกขึ้นคัดค้านและร้องเรียน จนถึงขั้นการชุมนุมประท้วงไปยังหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้หน่วยงานรัฐเข้ามาจัดการแก้ไขปัญหา แต่การแก้ไขปัญหของหน่วยงานรัฐเต็มไปด้วยอุปสรรคความล่าช้า อันเนื่องมาจากมีเจ้าหน้าที่รัฐบางคนอาศัยช่องโหว่ทางกฎหมาย ให้ความร่วมมือและเอื้อประโยชน์ให้แก่นายทุนเก็งกำไร ขณะเดียวกันมีการใช้อิทธิพลอำนาจท้องถิ่นเข้ามาข่มขู่และเกลี้ยกล่อมให้นำนายทุนที่คัดค้านบางคนยุติการเคลื่อนไหว โดยสัญญาจะให้ประโยชน์ต่างๆ เป็นสิ่งตอบแทน

ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ขยายไปในวงกว้าง จนกระทั่ง “กลุ่มลำพูนเสวนา” ซึ่งเป็นกลุ่มท้องถิ่นในจังหวัดลำพูน ประกอบด้วยข้าราชการที่เกิดที่ลำพูน นักพัฒนาองค์กรเอกชน ได้จัดเวทีแลกเปลี่ยนปัญหาและแนวทางเคลื่อนไหวในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2533 มีผู้นำชาวบ้านที่ประสบปัญหาจาก 8 พื้นที่ ทั้งจากจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่เข้าร่วมด้วย

ที่ประชุมได้มีมติร่วมกันในการก่อตั้งองค์กรชาวบ้านขึ้นมาเป็นตัวแทนในการเคลื่อนไหวต่อสู้และปกป้องทรัพยากรของชุมชน ใช้ชื่อว่า “ชมรมชาวบ้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจังหวัดลำพูน” ต่อมาบทบาทกลุ่มลำพูนเสวนาถูกจับตามองในทางไม่ดีจากหน่วยงานราชการที่สมาชิกสังกัดอยู่ ในฐานะที่ข้าราชการไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านมีท่าทีกระด้างกระเดื่องต่อรัฐ เป็นผลให้ข้าราชการที่เป็นสมาชิกกลุ่มลำพูนเสวนาหลายคนถูกคำสั่งย้ายออกนอกจังหวัดไปอยู่ที่ห่างไกล ทำให้กลุ่มลำพูนเสวนาต้องยุติบทบาท เป็นเพียงการพบปะแลกเปลี่ยนตามความสะดวก ทางกลุ่มจึงเสริมให้องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นที่ปรึกษาชมรมฯ

และประสานงานกับสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดเวทีแลกเปลี่ยนศึกษาดูงานเพื่อพัฒนาเครือข่ายป้าชุมชน จังหวัดลำพูน

การเคลื่อนไหวเรื่องป้าชุมชนในช่วงแรก เป็นการถกเถียงในเรื่องสิทธิของท้องถิ่นและการเข้าถึงทรัพยากร อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นเพียงข้อเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการจัดการป่าไม้ของรัฐ ซึ่งริเริ่มโดยองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ ยังไม่นับว่าเป็นการเคลื่อนไหวของเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน ขณะเดียวกันมีการศึกษาวิจัยของนักพัฒนาและนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป้าชุมชนในภาคเหนือ กลุ่มลำพูนเสวนาได้ร่วมทำการสำรวจชุมชนที่รักษาป่าทั่วทั้งจังหวัด พบว่ามีป้าชุมชนในจังหวัดลำพูนถึง 70 แห่ง

ปี พ.ศ. 2537 โดยการประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน มีการจัดตั้งเครือข่ายกลุ่มเกษตรภาคเหนือ (คกน.) เพื่อเป็นองค์กรหลักในการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหาราคาพืชผลตกต่ำและความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร

แต่ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านได้ทวีความรุนแรงขึ้นอันเนื่องมาจากนโยบายขยายป่าอนุรักษ์ของรัฐทับที่ทำกินที่อยู่อาศัย รัฐพยายามเบียดขับชาวบ้าน โดยการอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่ที่ชาวบ้านเคยอาศัยอยู่มาก่อน ความรุนแรงของปัญหาเหล่านี้ ทำให้เครือข่ายกลุ่มเกษตรภาคเหนือปรับแนวทางการเคลื่อนไหว โดยมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในด้านทรัพยากร

เครือข่ายกลุ่มเกษตรภาคเหนือจึงเป็นเวทีกลางในการระดมปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านในหลายกรณี เช่น รัฐประกาศอุทยานแห่งชาติทับที่ทำกินชาวบ้าน ทั้งชุมชนพื้นราบและชุมชนบนพื้นที่สูง การอพยพคนออกจากพื้นที่ป่า นายทุนบุกรุกที่ โดยการออกเอกสารสิทธิ์ในพื้นที่สาธารณะในชุมชน

การเป็นเวทีกลางในประเด็นปัญหาทรัพยากรของเครือข่ายกลุ่มเกษตรภาคเหนือ ทำให้เครือข่ายดังกล่าวขยายสมาชิกไปยังเขตลุ่มน้ำต่างๆ ทั่วภาคเหนือ ในจังหวัดลำพูน สมาชิกส่วนใหญ่ของชมรมชาวบ้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติชุมชนจังหวัดลำพูน บริเวณอำเภอบ้านโฮ่ง อำเภอลี้ อำเภอกู่แก้ว เข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายกลุ่มเกษตรภาคเหนือ ดังนั้นบทบาทของชมรมฯ จึงยุติลง

ถึงแม้ว่าการเคลื่อนไหวของเครือข่ายกลุ่มเกษตรภาคเหนือ (คกน.) จะเน้นไปที่การเรียกร้องสิทธิในที่ดินก็ตาม คกน. ก็ยังผลักดันให้มีการออกพระราชบัญญัติป้าชุมชน เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงในการถือครองที่ดิน ตามที่ปิ่นแก้ว (2542) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า เครือข่ายกลุ่ม

เกษตรภาคเหนือแยกประเด็นการเคลื่อนไหวออกเป็น 2 ประเด็น แม้ว่าจะแตกต่างกันในทางยุทธศาสตร์ แต่วางอยู่บนเป้าหมายเดียวกัน กล่าวคือ ในขณะที่การรณรงค์เรื่อง พ.ร.บ. ป่าชุมชนนั้นมีเป้าหมายเพื่อสร้างการยอมรับการดำรงอยู่ของชาวบ้านในเขตป่าและจัดการป่าในรูปแบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวม ทั้งในและนอกเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ส่วนประเด็นเรื่องสิทธิในที่ดิน เน้นให้มีการรับรองการถือครองที่ดินตามประเพณีของชุมชน ทั้งระบบปัจเจกบุคคลและระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ หลักการสำคัญของ พ.ร.บ. ป่าชุมชนจึงอยู่ที่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อยังชีพ ไม่ใช่เพื่อการพาณิชย์ (ปิ่นแก้ว, 2542: 27)

การที่เครือข่ายกลุ่มเกษตรภาคเหนือเน้นเคลื่อนไหวในประเด็นสิทธิในที่ดินทำกิน อันเป็นประเด็นปัญหาหลักของชาวบ้านบนพื้นที่สูง ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ทำให้การเคลื่อนไหวในประเด็นป่าชุมชนของภาคเหนือขาดความร่วมมือจากกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่จัดการป่าชุมชนในเขตพื้นที่ราบ ที่จะร่วมกันผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชน ไม่มีตัวแทนชุมชนที่รักษาป่าได้อย่างเข้มแข็ง ทำให้การต่อรองกับรัฐไม่ได้รับผลสำเร็จเท่าที่ควร

ปี พ.ศ. 2540 ความร่วมมือของชุมชนในเขตพื้นที่ราบเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อร่วมคัดค้านร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน ซึ่งปรับปรุงแก้ไขโดยนายโกดิน พลกุล รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี และผ่านการเห็นชอบจากมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2540 เหตุผลที่คัดค้านเพราะว่าร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนที่เสนอโดยนายโกดินไม่สอดคล้องกับประเด็นสาระและผลการพิจารณา และยังรวมศูนย์อำนาจการจัดการป่าไม้ไว้ที่รัฐเช่นเดิม และกระบวนการแก้ไขร่างกระทำโดยเจ้าหน้าที่รัฐแต่ฝ่ายเดียว ไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนหลายฝ่ายได้มีส่วนร่วมแก้ไขตามเจตนารมณ์ดั้งเดิมของการออกกฎหมายป่าชุมชน พร้อมทั้งเรียกร้องให้นำร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับ กนก. กลับมาพิจารณาอีก

ที่จังหวัดลำพูน การเคลื่อนไหวคัดค้านร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับโกดินที่ไม่ให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนในการจัดการป่า และยังรวมศูนย์อำนาจการจัดการไว้ที่รัฐ โดยนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชนได้ร่วมมือกับกรรมการเครือข่ายกลุ่มเกษตรภาคเหนือ จังหวัดลำพูน เปิดเวทีชี้แจงทำความเข้าใจกับชุมชนที่รักษาป่า 3 แห่ง คือที่บ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง บ้านศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง และบ้านไม้สลี อำเภอทุ่งหัวช้าง

ผลจากการเคลื่อนไหวดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจถึงการเรียกร้องให้มีการรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการป่าไม้ โดยการเสนอร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน และเผยแพร่ให้กับชุมชนต่างๆ ในจังหวัดลำพูน ผู้นำองค์กรป่าชุมชนจึงร่วมกันรื้อฟื้นองค์กรเครือข่ายของตนเองขึ้นใหม่ ชื่อ

ว่า “เครือข่ายชาวบ้านจัดการทรัพยากรจังหวัดลำพูน” เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2540 โดยมีภาระกิจร่วมกัน คือ

1. มีการประชุมแลกเปลี่ยนประจำทุกเดือน เพื่อติดตามผลการแก้ไขปัญหาป่าอนุรักษ์ทับที่ และปัญหานายทุนบุกรุกพื้นที่สาธารณะ

2. รวบรวมข้อมูลพื้นที่ป่าชุมชนของสมาชิกเครือข่าย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและสรุปบทเรียนการจัดการทรัพยากรเพื่อหาทิศทางในการขยายพื้นที่ป่าชุมชนให้ครอบคลุมทั้งจังหวัด

3. พัฒนางองค์ความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน โดยมีบ้านทุ่งยาวเป็นต้นแบบ นำเสนอประสบการณ์และรณรงค์เผยแพร่อย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างการยอมรับและเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบาย

4. สร้างความร่วมมือในเครือข่ายจังหวัด และเครือข่ายระดับภาค

นอกเหนือจากเครือข่ายฯ จะมีภาระกิจร่วมกันดังกล่าว ทางเครือข่ายฯ ได้ประสานงานกับชุมชนที่รักษาป่าชุมชนบริเวณพื้นราบเข้ามามีมือร่วมกันมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ้านทุ่งยาว ซึ่งเป็นชุมชนตัวอย่างในการรักษาป่า และเป็นสถานที่ศึกษาดูงานป่าชุมชน ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ชุมชนบ้านทุ่งยาวไม่มีบทบาทเข้าร่วมเคลื่อนไหวในเชิงนโยบายป่าชุมชน ตลอดจนเข้าร่วมร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับประชาชน ด้วยความเข้าใจของชาวบ้านทุ่งยาวเองที่ว่า “ชุมชนไม่ได้รับผลกระทบจากนโยบายขยายป่าอนุรักษ์ของรัฐ ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาของชาวเขาอยู่บนดอย ไม่เกี่ยวกับเรา เรารักษาป่าน้ำจืดของเราก็ดีอยู่แล้ว และยังให้คนบ้านอื่นมาดูงานตัวอย่างรักษาป่าเพื่อนำไปทำที่บ้านเขา ก็เป็นการช่วยเหลือกัน ไม่จำเป็นต้องเสียเวลาออกไปร่วมนอกบ้าน”

ความเข้าใจของชาวบ้านนี้เชื่อมโยงกับเงื่อนไขของชุมชนภายใต้สถานการณ์เศรษฐกิจที่เฟื่องฟู มีชาวบ้านออกไปทำงานที่ได้ค่าจ้างนอกบ้านมากจนกระทั่งขาดแคลนแรงงานในการทำนา ปลอยที่นาให้รกร้าง คนที่เหลือในชุมชนคือแม่บ้าน เด็ก และคนชรา จากเงื่อนไขการเปลี่ยนทางเศรษฐกิจอันส่งผลกระทบต่อแรงงานในครัวเรือนนี้เอง ทำให้ผู้หญิงต้องแบกรับภาระงานที่ผู้ชายเคยทำ นอกเหนือจากแรงงานภายในบ้าน เช่น ทำนา ขุดลอกเหมืองฝาย งานอาสาพัฒนาในชุมชน ซึ่งผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีต่อผู้หญิง อาจจะมองได้ว่าผู้หญิงมีสถานภาพดีขึ้น โดยดูจากบทบาทความรับผิดชอบของผู้หญิงในชุมชน แต่อีกด้านหนึ่งอาจทำให้ ผู้หญิงมีภาระความรับผิดชอบในการทำงานหนักเพิ่มขึ้น ชำร่ายหลายคนได้รับเชื้อเอ็ดส์จากสามีที่ออกไปทำงานนอกบ้าน ก่อให้เกิดการล่มสลายของครอบครัว

หลังเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านที่เคยออกไปทำงานรับจ้างนอกบ้านกลับมาทำนาทำสวนมากขึ้น โดยดูจากการเกิดข้อพิพาทแย่งน้ำทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สาร มีสมาชิกมาร่วมกันขุดลอกลำเหมืองเพิ่มขึ้น เพื่อได้รับสิทธิใช้น้ำทำนาจากระบบเหมืองฝาย การที่ชาวบ้านหันกลับมาทำนาทำสวน และร่วมกันจัดการเหมืองฝาย ทำให้มีโอกาสได้ร่วมกันคิดถึงการเคลื่อนไหวป่าชุมชนมากขึ้น

จากการดำเนินงานของเครือข่ายชาวบ้านฯ ลำพูน พบว่าเครือข่ายชาวบ้านฯ เป็นเพียงเวทีแลกเปลี่ยนสถานการณ์ปัญหา สมาชิกส่วนใหญ่จะนำเสนอปัญหาอุปสรรคของการแก้ไขปัญหาลิทธิในที่ดิน อุทยานทับที่ทำกิน ซึ่งยืดเยื้อและต้องผ่านขั้นตอนระบบราชการที่เชื่องช้า ถึงแม้ว่าจะมีการตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาป่าไม้ที่ดินระดับจังหวัด ซึ่งมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานก็ตาม

สมาชิกเครือข่ายชาวบ้านฯ ได้สรุปความเห็นร่วมกันว่าประเด็นปัญหาลิทธิในที่ดิน อุทยานทับที่ทำกิน ไม่ใช่ประเด็นร่วมของเครือข่ายฯ จึงมีการปรับยุทธศาสตร์ของเครือข่ายฯ ขึ้น โดยกำหนดให้ประเด็นป่าชุมชนเป็นประเด็นร่วม ส่วนประเด็นสิทธิที่ดิน อุทยานทับที่ทำกิน ให้แยกไปเคลื่อนไหวกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ และร่วมกันผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชน อันจะส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาลิทธิในที่ดิน อุทยานทับที่ทำกินได้อีกทางหนึ่ง ดังนั้นเพื่อให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ร่วมของสมาชิก จึงได้เปลี่ยนชื่อจากเครือข่ายชาวบ้านจัดการทรัพยากรจังหวัดลำพูน เป็น “เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน

5.3.2 การบริหารโครงการ “เครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชน” เปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าร่วมเคลื่อนไหวในเครือข่ายป่าชุมชน จากการผลักดันขององค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งเห็นความสำคัญของผู้หญิงที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะมีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) กับการบริหารโครงการเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชน ซึ่งเป็นโครงการที่เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนเสนอขอสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนเพื่อชุมชน (Social Investment Fund) เพื่อสร้างความเข้าใจเรื่องป่าชุมชนกับชุมชนต่างๆ ในจังหวัดลำพูน 60 หมู่บ้าน และขยายฐานเครือข่ายป่าชุมชนให้ครอบคลุมทั่วจังหวัด โดยมีแกนนำชุมชนรักษาป่า อำเภอละ 1 แห่ง 5 อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอแม่ทา อำเภอลี้ อำเภอทุ่งหัวช้าง เข้ามามีส่วนร่วมทำโครงการ

แกนนำของชุมชนรักษาป่ามีความเห็นร่วมกันว่าจะต้องมีผู้หญิงเข้าร่วมทำโครงการทุกชุมชน ผู้หญิงที่เข้าร่วมมีประสบการณ์ทำงานเป็นกรรมการกองทุนในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ธนาคารหมู่บ้าน ซึ่งเป็นองค์กรขนาดเล็กในระดับชุมชน ไม่มีประสบการณ์ทำงานระดับเครือข่าย

จังหวัด ดังนั้น จึงเป็นครั้งแรกที่ผู้หญิงมีโอกาสได้เรียนรู้ ในฐานะที่ผู้หญิงต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบในโครงการฯ ของเครือข่ายปทุมชนจังหวัดลำพูน

การดำเนินงานเครือข่ายการเรียนรู้ปทุมชนนั้น เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของเครือข่ายฯ ที่ต้องการทำความเข้าใจกับชาวบ้านในประเด็นปทุมชน และขยายเครือข่ายให้ครอบคลุมทั่วจังหวัดลำพูน สมาชิกมีการทำกิจกรรมร่วมกัน อาทิเช่น การพัฒนาปทุมชนตัวอย่าง การอบรมการศึกษาดูงาน การขยายเครือข่ายอำเภอ เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นสถานที่หรือเวลา จะถูกกำหนดโดยผู้หญิงและเอื้อให้ผู้หญิงมีโอกาสเข้าร่วมมากที่สุด

ส่วนการประชุมกรรมการเครือข่ายฯ ประจำเดือน จะเป็นการประชุมสัญจรเวียนตามหมู่บ้านสมาชิก เพื่อให้กรรมการเครือข่ายฯ ได้เห็นสภาพปัญหาของแต่ละชุมชน และช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนนั้นเกิดความสนใจเข้าร่วมประชุม

การบริหารงบประมาณของเครือข่ายที่ผ่านมา องค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นพี่เลี้ยง จะเป็นผู้ควบคุมการใช้จ่าย เช่น ค่าเดินทาง ค่าอาหาร เป็นต้น ซึ่งมักจะมีค่าใช้จ่ายเต็มสุรา นับเป็นปัญหาในการควบคุมงบประมาณเป็นอย่างมาก เมื่อกรรมการผู้หญิงเข้ามาควบคุมงบประมาณเอง กรรมการผู้ชายเกิดความเกรงใจผู้หญิง ไม่กล้าขอค่าเต็มสุราในระหว่างการประชุม เพราะเคยเกิดกรณีที่กรรมการผู้ชายนำเงินค่าอาหารไปเลี้ยงสุรากัน กรรมการผู้หญิงไม่ยอม จนกระทั่งคนเต็มสุราต้องเจ็ดยกกันจ่ายเงินคืน

การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนนับเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่เปิดพื้นที่ใหม่ให้ผู้หญิงออกมาเคลื่อนไหวนอกชุมชน คือการออกมาเคลื่อนไหวในเครือข่ายปทุมชนจังหวัดลำพูน แต่ไม่ใช่ผู้หญิงจะออกมาได้ทุกคน มีเฉพาะผู้หญิงที่เคยมีประสบการณ์ในการต่อสู้กับรัฐ-ทุน หรือมีบทบาทในการทำงานกลุ่มกองทุนในชุมชนจากการส่งเสริมทั้งของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน

ดังนั้นเครือข่ายฯ จึงเป็นพื้นที่ที่ผู้หญิงได้แสดงตัวตน ภายใต้การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้ผู้ชายไม่กล้าแสดงออกในลักษณะที่ไปครอบงำผู้หญิง เมื่อย้ายพื้นที่ใหม่ (Shifting Space) ผู้หญิงได้มาสร้างขอบเขต (Domain) รวมกัน และมีส่วนกำหนดความคิดเห็น การตัดสินใจได้มากขึ้น ซึ่งต่างจากพื้นที่ภายในชุมชนที่เป็นพื้นที่ที่ผู้หญิงไม่สามารถแสดงออกในเวทีที่เป็นทางการได้ แต่ในเครือข่ายฯ ผู้หญิงสามารถบอกได้ว่าตนเองเป็นอะไร การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในเครือข่ายฯ นั้น ผู้หญิงแสดงตัวเป็นนักอนุรักษ์มากกว่าในชุมชน

ความสัมพันธ์หญิง-ชายในเครือข่ายฯ ไม่ได้มีพื้นฐานความสัมพันธ์แบบชุมชน เพราะความสัมพันธ์หญิง-ชายในชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่ผู้หญิงถูกจำแนกแยกแยะว่าเป็นแม่บ้าน เมีย หรือลูกสะใภ้ ฯลฯ และผู้ชายในชุมชนคาดหวังให้ผู้หญิงเป็นแม่บ้าน ความเป็นแม่บ้าน จึงไม่ควร

ออกมาปรากฏตัวในพื้นที่สาธารณะ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าเมื่ออยู่ในชุมชน ผู้หญิงเป็นแม่บ้าน แต่เมื่อย้ายพื้นที่มาอยู่เครือข่ายฯ ผู้หญิงเป็นนักอนุรักษ์

คำถามที่ต้องถามตามมาก็คือ ผู้หญิงได้นำความเป็นนักอนุรักษ์กลับไปใช้ในชุมชนอย่างไร? และสามารถเปลี่ยนแปลงตนเองให้ผู้ชายในชุมชนยอมรับความเป็นนักอนุรักษ์ได้หรือไม่? เมื่อพิจารณาจากบทบาทของผู้หญิงที่ผ่านมาแล้ว จะเห็นได้ว่าผู้หญิงได้นำตัวโครงการเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชนและงบประมาณเข้าไปชี้แจงทำความเข้าใจกับกรรมการป่าชุมชน นอกจากนั้น ผู้หญิงยังมีบทบาทใหม่ คือ การเป็นคณะกรรมการเครือข่ายระดับจังหวัด มีความรับผิดชอบในการควบคุมงบประมาณ และงบประมาณบางส่วนได้นำมาสนับสนุนกิจกรรมในชุมชนด้วย สิ่งนี้ทำให้ผู้ชายในชุมชนยอมรับผู้หญิงมากยิ่งขึ้น ความเป็นนักอนุรักษ์จึงเป็นฐานะอันใหม่ในการรับผิดชอบงบประมาณที่เอาไปใช้ในการขยายพื้นที่รักษาป่าของชาวบ้านให้ครอบคลุมทั้งจังหวัด อย่างไรก็ตาม ผู้ชายบางคนก็ยังมีอคติกับผู้หญิง ไม่ไว้วางใจ และมีความพยายามจะเข้ามาตรวจสอบการใช้จ่ายงบประมาณของผู้หญิง บางครั้งก็สร้างกระแสให้เกิดความเข้าใจผิดว่าเองงบประมาณไปใช้ส่วนตัว ส่งผลให้ผู้หญิงบางคนเกิดความท้อถอย

5.3.3 การเคลื่อนไหวเรื่อง “พ.ร.บ. ป่าชุมชน” สมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ คือ เครือข่ายชาวบ้านในภาคเหนือที่ดูแลรักษาป่าในรูปแบบของป่าชุมชน โดยมีการรวมตัวอย่างไม่เป็นทางการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 เพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ปัญหาระหว่างชาวบ้านในการจัดการป่า โดยมีพื้นฐานจากความเชื่อ จารีต และประเพณี อันหลากหลาย ทั้งของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ราบและพื้นที่สูง ซึ่งอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการเกิดป่าชุมชนที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นเกิดจากปัญหาภัยแล้ง ต้องการรักษาป่าต้นน้ำ การต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น ต่อต้านสัมปทานทำไม้ ต่อต้านโครงการของรัฐทุนธุรกิจเอกชน และต่อต้านการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนใกล้เคียง

การดูแลรักษาป่าของชาวบ้านได้ประสบกับปัญหามาตลอด เพราะชาวบ้านยังไม่ได้รับการรับรองสิทธิตามกฎหมายให้ดูแลจัดการป่า ขณะเดียวกันชุมชนหลายแห่งก็ประสบกับปัญหาถูกรัฐประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับที่ทำกินที่อยู่อาศัย ชุมชนจำเป็นต้องออกมารวมตัวเป็นกลุ่มเครือข่าย ออกมาทวงสิทธิ ขอมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า ในสถานการณ์ที่ชุมชนประสบกับความขัดแย้งกับรัฐในกรณีการประกาศเขตอุทยานทับที่ทำกินของชาวบ้าน และการอพยพคนบนพื้นที่สูงออกจากป่า เป็นการปิดกั้นไม่ให้ชุมชนเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน จึงมีการรวมตัวของเครือข่ายตามลุ่มน้ำต่างๆ และพัฒนามาเป็นเครือข่ายกลุ่มเกษตรภาคเหนือ (คกน.) ในปี พ.ศ. 2537

(Pratuang, 1997: 142-143) ซึ่งมีบทบาทหลักคือการเคลื่อนไหวต่อรองสิทธิในที่ทำกินและการจัดการป่าไม้

ต่อมากระแสการคัดค้าน พ.ร.บ. ป่าชุมชนสูงขึ้น หลังคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2540 อันเป็นร่าง พ.ร.บ. ที่ขัดต่อเจตนารมณ์ของชาวบ้าน เพื่อให้กระแสการคัดค้านดังกล่าวเกิดจากการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่รักษาป่าในรูปแบบป่าชุมชน ทั้งพื้นราบและบนที่สูง และให้มีการเคลื่อนไหวในประเด็นป่าชุมชนเป็นการเฉพาะ จึงได้มีการจัดสมัชชาป่าชุมชนขึ้นเพื่อจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ ณ บริเวณพื้นที่ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน มีผู้เข้าร่วมจำนวนกว่า 1,500 คน จาก 8 จังหวัดภาคเหนือ เข้าร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์การจัดการป่าชุมชนในหัวข้อต่างๆ เช่น การจัดการไฟป่า การปลูกป่า การสร้างความเข้าใจระหว่างชุมชนต้นน้ำกับชุมชนปลายน้ำ และการติดตาม พ.ร.บ. ป่าชุมชน เป็นต้น

สมัชชาฯ ดังกล่าวจึงเป็นกระบวนการยกระดับความเข้าใจ และเกิดความตระหนักในสิทธิร่วมกันของชุมชนในการจัดการป่าไม้ การแลกเปลี่ยนกับหน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนมีการสร้างกลไกการเคลื่อนไหว ให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในลักษณะดังกล่าวได้อย่างต่อเนื่อง ดังนั้นที่สมัชชาฯ จึงมีมติให้มีการตั้งองค์กรเครือข่าย ชื่อว่า "สมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ" ขึ้นอย่างเป็นทางการ โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อสนับสนุนให้สมาชิกเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และถ่ายทอดประสบการณ์การจัดการป่าชุมชนซึ่งกันและกัน
2. เพื่อสนับสนุนและติดตามการออกพระราชบัญญัติป่าชุมชนที่สอดคล้องกับความต้องการของสมาชิก

ส่วนของเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน ได้เป็นสมาชิกสมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ และเลือกตัวแทนเครือข่าย 5 คนไปเป็นกรรมการสมัชชาฯ

หลังจากสมัชชาป่าชุมชนที่บ้านทุ่งยาว ผู้หญิงได้เข้ามาร่วมเคลื่อนไหวในเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน ผู้หญิงเหล่านี้มาจากชุมชนต่างๆ และมีประสบการณ์ในการบริหารงานกลุ่ม ออมทรัพย์ ธนาคารหมู่บ้าน ซึ่งเป็นงานพัฒนาเพื่อส่วนรวม บางคนมีประสบการณ์ในการร่วมต่อสู้ คัดค้านการบุกรุกที่สาธารณะของนายทุน คัดค้านการขยายป่าอนุรักษ์ทับที่ทำกิน ปิดกั้นไม่ให้ชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้หญิงและคนยากจน ใช้ประโยชน์จากป่าไม้

การเคลื่อนไหวผลักดันร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน จะเป็นหลักประกันความมั่นคงในการควบคุมและเข้าถึงป่าได้ และบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับประชาชนที่ประกาศ

ใช้เมื่อปี พ.ศ. 2540 ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเสนอกฎหมายเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎรได้ โดยการเข้าชื่อ 50,000 รายชื่อ ตามรัฐธรรมนูญมาตรา 170 เสนอชื่อพร้อมกับร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน ผู้หญิงในแต่ละชุมชนที่เป็นสมาชิกเครือข่ายฯ ได้ร่วมทำงานกับฝ่ายชาย ทำการรณรงค์พร้อมกับขอรายชื่อจนครบ 50,000 รายชื่อ และเดินทางไปชุมนุมที่หน้ารัฐสภา เพื่อยื่นรายชื่อพร้อมร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนต่อประธานสภาฯ ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2543

ทางเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนส่งสมาชิกเข้าร่วมจำนวน 70 คน ครั้งหนึ่งเป็นผู้หญิง ในการเตรียมการก่อนเดินทางไปชุมนุมที่รัฐสภา ผู้หญิงจะให้ความสำคัญในรายละเอียดที่ผู้ชายมองข้าม เช่น เรื่องอาหาร จะต้องกินก็มื่อ จะนอนก็กินที่ไหน นอนกันอย่างไรมาก่อน เมื่อถกกันจนได้ข้อมูลรายละเอียด ถึงจะกำหนดวิธีการ ในด้านอาหารนั้น ฝ่ายชายเสนอวิธีการจ่ายเงินต่อมือต่อหัวแล้วไปใช้จ่ายกันเอง ทำให้การจัดการง่าย ไม่เป็นภาระต่อกัน ฝ่ายหญิงคัดค้านไม่เห็นด้วย เพราะว่าบริเวณรัฐสภาไม่มีร้านอาหารไว้สำหรับผู้ชุมนุม อาหารเร่ก็มีราคาแพง เงินที่จ่ายให้ไปจะไม่พอ ดังนั้นฝ่ายหญิงจึงตัดสินใจยกครัวไปทำอาหารกินกันเอง ให้แต่ละชุมชนเตรียมอาหารและชุดครัวเคลื่อนที่ เมื่อทำอาหารเสร็จ ยังนำไปแลกกับเพื่อนที่มาจากต่างจังหวัดด้วย เป็นการกระชับสัมพันธ์ในหมู่เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ

นอกจากนั้น การศึกษาอาหารจากป่าเป็นรูปแบบการเคลื่อนไหวของความรู้ผู้หญิงในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน และสร้างพื้นที่ของผู้หญิงให้เกิดการยอมรับในชุมชน ในกระบวนการศึกษาอาหารจากป่านี้ ได้รับการถ่ายทอดประสบการณ์การศึกษาจากผู้หญิงบ้านทุ่งยาว ทำการเก็บข้อมูลการเก็บหาของป่ามาเป็นอาหารและขายตลอดปี ในพื้นที่เครือข่าย 4 อำเภอ ผลการศึกษาอาหารจากป่าครั้งนี้ ผู้หญิงนำความรู้ไปนำเสนอในเวทีเครือข่ายป่าชุมชนของแต่ละอำเภอ ขณะเดียวกันเมื่อปี พ.ศ. 2543 ผู้หญิงบ้านทุ่งยาวได้มีโอกาสติดตามคณะที่ปรึกษากรรมการป่าชุมชน สภาผู้แทนราษฎร ไปร่วมสังเกตการณ์การประชุมของกรรมการ เพื่อแปรญัตติร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน ซึ่งผ่านความเห็นชอบจากรัฐสภา สมัยรัฐบาลนายกรัฐมนตรีนวน หลิกภัย

ในที่ประชุมกรรมการ ได้จัดให้ผู้มาร่วมสังเกตการณ์นั่งอยู่แถวหลัง ไม่มีสิทธิ์พูด ให้ฟังอย่างเดียว จากการถกเถียงในประเด็นป่าชุมชน ทำให้ทราบว่ากรรมการหลายคนไม่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องป่าไม้ ผู้หญิงบางคนตั้งข้อสังเกตว่าแม้กระทั่งประธานกรรมการซึ่งเป็น ส.ส. จากจังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งเป็นจังหวัดที่ไม่มีป่าไม้สักผืน จะเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าได้อย่างไร และมีประเด็นถกเถียงกันมากที่สุด ก็คือการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างเป็นธรรมและยั่งยืนในร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน

ระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนไม่ได้สะท้อนความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างคนอยู่กับป่าได้อย่างสร้างสรรค์ ซึ่งความรู้ความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่านี้อยู่ในมุมมองของผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงที่เข้าร่วมสังเกตการณ์เกิดความรู้สึกอึดอัด อยากจะเสนอความคิดเห็นเพราะได้ศึกษาอาหารจากป่ามาด้วยตนเอง มีความมั่นใจว่าจะสามารถอธิบายได้ และเห็นว่าผู้หญิงต้องเคลื่อนไหว พ.ร.บ. ป่าชุมชนด้วยตนเอง ดังคำกล่าวของป้าภาคิบ้านทุ่งยาวว่า “การเคลื่อนไหว พ.ร.บ. ป่าชุมชนที่รัฐสภา ผู้หญิงต้องไปทูลประเด็นเรื่องอาหาร ให้ผู้ชายพูดแทนไม่ได้ เพราะเรื่องอาหารป่าเป็นเรื่องของผู้หญิง ถึงผู้ชายจะพูด ก็พูดไม่ละเอียด ผู้ชายไม่ได้ทำกับข้าวทุกวัน จะไปรู้เรื่องได้อย่างไร รวมถึงการประหยัลดออกในครอบครัว ผู้หญิงจะทำได้ดีกว่า ผู้หญิงจะต้องมีตัวแทนเป็นกรรมการร่างระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า”

ต่อมาผู้หญิงเข้าร่วมสมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 14-15 มกราคม พ.ศ. 2543 ณ ป่าชุมชนเวียงมอก บ้านกุ่มเ็นง ตำบลแม่มอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อให้ชาวบ้านที่ดูแลรักษาป่าได้ร่วมแลกเปลี่ยนและร่วมติดตามความคืบหน้าของ พ.ร.บ. ป่าชุมชน พร้อมกับรับฟังข้อคิดเห็นของนักวิชาการ ชำราชกร พระสงฆ์ และผู้นำชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีตัวแทนจากเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนเป็นผู้หญิง 2 คน ได้นำเสนอประสบการณ์ในการต่อสู้คัดค้านการขยายเขตป่าอนุรักษ์ การบุกรุกชุมชนของนายทุนจากมุมมองของผู้หญิง

5.4 สถานภาพผู้หญิงและแกนนำที่มีบทบาทในการเคลื่อนไหวป่าชุมชน

การที่ผู้หญิงออกมาคัดค้านการประกาศให้ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวเป็นวนอุทยานจนประสบผลสำเร็จ นับว่าผู้หญิงได้เปิดพื้นที่ป่าชุมชนขึ้นใหม่ ที่สร้างความหมายป่าชุมชนเชื่อมโยงกับความอยู่รอดของครอบครัวและชุมชน อันเป็นจุดเปราะบางของชีวิตจากตัวผู้หญิงเอง

ความสำเร็จในการเคลื่อนไหวของผู้หญิงบ้านทุ่งยาว ไม่ได้หมายความว่าผู้หญิงบ้านทุ่งยาวทุกคนจะสามารถนำการเคลื่อนไหวได้เหมือนกัน เพราะความเป็นผู้หญิงมีสถานภาพที่แตกต่างตามอายุ ชนชั้น สถานภาพการสมรส และเครือญาติ และสถานภาพของผู้หญิงที่แตกต่างกันนี้เอง มีส่วนในการกำหนดบทบาทการนำที่ผู้หญิงและคนในชุมชนให้การยอมรับ

อย่างไรก็ตาม ผู้นำผู้หญิงในชุมชนบ้านทุ่งยาวมักมาจากเครือญาติสายตระกูลที่มาตั้งหมู่บ้านตั้งแต่เริ่มแรก และมีบทบาทในการครอบครองและจัดสรรทรัพยากรน้ำและที่ดินในชุมชน เพราะมีการสืบทอดการถือครองที่ดินทางมรดกผ่านผู้หญิง เนื่องจากผู้หญิงยังมีหน้าที่เลี้ยงดูพ่อแม่ ยามชรา จึงมีสิทธิ์ครอบครองมรดกเป็นบ้านและที่ดินมากกว่าผู้ชาย

นอกจากนั้น ผู้นำผู้หญิงยังเป็นลูกสาวพ่อหลวงบ้าน ซึ่งพ่อหลวงบ้านทุกคนในบ้าน-ทุ่งยาวมีบทบาทที่สำคัญในการดูแลรักษาป่า (ดูตารางที่ 2.7) ลูกสาวจึงสืบทอดการดูแลรักษาป่าทางสายเลือด อันเป็นเสมือนเป็นมรดกของส่วนรวมอีกรูปแบบหนึ่ง ผู้นำผู้หญิงที่มีบทบาทเด่นในการเคลื่อนไหวป่าชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

5.4.1 ผู้นำตามประเพณี คือ แม่หลวงเอื้อย วรรณลัก อายุ 73 ปี แม่หลวงเอื้อยเป็นลูกพ่อสุข ซึ่งเป็นผู้ช่วยพ่อหลวงคนแรกของหมู่บ้าน พ่อสุขยังมีบทบาทเป็น "สื่อ" กับเจ้าที่ และตั้งหอเจ้าที่อยู่บริเวณบ้านด้วย ต่อม่าบ้านพ่อสุขได้ตกทอดมายังแม่หลวงเอื้อย แม่หลวงเอื้อยจึงทำ "หน้าที่" สื่อกับเจ้าที่ เมื่อชาวบ้านนำเครื่องเซ่นมาไหว้เจ้าที่ในงานมงคล เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานปีใหม่เมือง เป็นต้น

ความจริงการสืบทอดสื่อเจ้าที่จะสืบทอดผ่านผู้ชายคือลุงปันเท่านั้น แต่ทั้งนี้อาจเป็นเพราะหอเจ้าที่อยู่บริเวณบ้านแม่หลวงเอื้อย และแม่หลวงเอื้อยเป็นลูกสาว "สื่อ" มาก่อน บทบาทหน้าที่สื่อผ่านผู้ชายจึงใช้อย่างไม่เคร่งครัด

นอกจากนั้น แม่หลวงเอื้อยยังเป็นน้ำเจ้าอาวาสวัดทุ่งยาว เข้าวัด ปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอ ชาวบ้านทุ่งยาวจะมีประเพณีรดน้ำดำหัวตามบ้านผู้อาวุโส เพื่อขอพรในวันปีใหม่เมือง เป็นการให้ความเคารพนับถือ ซึ่งผู้อาวุโสที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือนั้น ต้องเป็นผู้สูงอายุที่ไปสวดมนต์ และนอนที่วัดในวันพระในระยะเวลาเข้าพรรษา ถือว่าเป็นคนที่ตัดภาระห่วงใยจากทางครอบครัว มุ่งไปแสวงหาธรรมะในบ้นปลายของชีวิต เมื่อมีงานมงคลตามบ้าน แม่หลวงเอื้อยจะถูกเชิญไปอวยพรในพิธี เป็นคนจัดแต่งเครื่องเซ่นในพิธีกรรมเลี้ยงผีต่างๆ ในหมู่บ้าน

บทบาทสำคัญของแม่หลวงเอื้อย นอกจากจะทำหน้าที่สื่อกับเจ้าที่แล้ว ชาวบ้านยังเชื่อว่าแม่หลวงเอื้อยยังสื่อกับผีต่างๆ ที่อยู่ตามป่าตามดอย โดยผ่านความฝัน ความฝันจึงเป็นอาณาบริเวณที่แสดงออกถึงอำนาจของผี ที่แม่หลวงเอื้อยใช้สื่อถึงความไม่พอใจในการกระทำไม่ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ของคนในชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมของผู้ชายในพื้นที่ป่า ที่ทำให้ผีบันดาลให้เกิดความแห้งแล้ง พายุพัด จะต้องทำพิธีขอขมาต่อผีเสียก่อน จึงทำให้ภาวะความแห้งแล้งในชุมชนหมดสิ้นไป

นอกจากนั้น ผู้นำหญิงยังอ้างความฝันของแม่หลวงเอื้อย สร้างความชอบธรรมในการประนามการกระทำของผู้ชาย ที่ส่งผลกระทบต่อความเดือดร้อนไม่เฉพาะต่อผู้กระทำเท่านั้น แต่รวมถึงคนทั้งชุมชนด้วย ผู้นำหญิงจึงใช้ความฝันมาควบคุมการทำกิจกรรมเกี่ยวกับพื้นที่ป่าของผู้ชาย โดยผ่านการสื่อของแม่หลวงเอื้อย

5.4.2 ผู้นำทางการ ผู้นำผู้หญิงประเภทนี้เกิดขึ้นเมื่อทางหน่วยงานราชการเข้ามาจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านในปี พ.ศ. 2520 เพื่อส่งเสริมอาชีพแม่บ้านให้มีรายได้เสริม และช่วยเหลือกิจกรรมในชุมชน ประธานกลุ่มแม่บ้านคนแรกคือป้าภาคี เป็นลูกพ่อหลวงเขียว สมโชติ ความเป็นลูกสาวพ่อหลวง ทำให้ป้าภาคีมีนิสัยกล้าแสดงออกในที่ชุมชน กล้าพูดคุยกับข้าราชการ และสามารถประสานงานกับรัฐ ในโครงการพัฒนาสตรีได้เป็นอย่างดี

ในปี พ.ศ. 2526 โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ได้เข้ามาปฏิบัติงานในหมู่บ้าน โดยเน้นที่กระบวนการเสริมสร้างผู้นำให้สามารถวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนงานพัฒนาด้วยตนเอง ป้าภาคีมีโอกาสไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนานอกสถานที่ ทำให้แนวคิดการพัฒนาสตรีของป้าภาคีแตกต่างจากแนวคิดการพัฒนาของรัฐ ที่ยังมองบทบาทสตรีเป็นเพียงส่วนเสริมบทบาทผู้ชาย ขณะที่ผู้ชายถูกมองว่าเป็นผู้มีบทบาทหลักในการพัฒนาชุมชน

การมีกลุ่มแม่บ้าน ซึ่งเป็นองค์กรทางการ ที่ป้าภาคีใช้เป็นฐานในการเคลื่อนไหวคัดค้านการประกาศป่าชุมชนเป็นวนอุทยานของรัฐ กลุ่มแม่บ้านจึงเป็นสถานที่พบปะ แลกเปลี่ยนข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจถึงผลดีผลเสียของวนอุทยาน ตลอดจนการวางแผนคัดค้าน เมื่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้จะเข้ามาประชุมชี้แจงกับชาวบ้าน บรรดาแม่บ้านจะชักชวนทำความเข้าใจกัน เช่น การจัดให้ผู้หญิงนั่งหน้าี่ประชุม คอยส่งเสียงโห่แสดงออกถึงการคัดค้านไม่เห็นด้วย จนถึงมาตรการสุดท้าย มีการเตรียมแม่บ้านที่ใจถึงให้บุกประชิดตัวเจ้าหน้าที่ผู้ชาย แล้วใช้มือบีบ "ไซ้" ซึ่งเป็นส่วนที่เป็นจุดอ่อนของผู้ชายที่บรรดาแม่บ้านรู้จักเป็นอย่างดี มาตรการแบบนี้เชื่อว่าเจ้าหน้าที่จะไม่กล้ากระทำโต้ตอบกับผู้หญิงคืน และไม่กล้าแจ้งความกับตำรวจเพราะอาย

สมาชิกแม่บ้านที่ร่วมคัดค้านด้วยวิธีดังกล่าว ต้องเป็นคนที่ผ่านการแต่งงาน มีนิสัยชอบโต้เถียง ค่อนข้างดื้อ ที่ชาวบ้านมักจะเรียกว่า "สาวเหล็ก" และไม่กลัวผู้ชาย ส่วนสมาชิกคนที่เป็นโสดจะถูกจัดให้นั่งอยู่ข้างหลังที่ประชุม คอยส่งเสียงโห่ตาม

การที่กลุ่มแม่บ้าน ซึ่งเป็นองค์กรทางการจัดตั้ง จะประสบผลสำเร็จในการร่วมคัดค้านประกาศวนอุทยาน เป็นเพราะความสัมพันธ์ของผู้หญิงกับโครงสร้างหน่วยงานรัฐไม่เป็นแบบราชการ จึงมีความเป็นอิสระในการเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายรัฐ ต่างกับคณะกรรมการหมู่บ้าน ที่มีพ่อหลวงเป็นประธาน ซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ขึ้นต่อหน่วยงานรัฐแบบราชการ จึงมีท่าทีในการคัดค้านนโยบายของรัฐไม่ชัดเจน ทำให้กลุ่มแม่บ้านได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้านเพิ่มขึ้น

ถึงแม้ว่าในระดับชุมชน กลุ่มแม่บ้านได้รับความเชื่อถือไว้วางใจจนได้เป็นกรรมการป่าชุมชนถึง 8 คน แต่ผู้หญิงยังคงถูกกีดกันให้มีส่วนร่วมตัดสินใจในเวทีป่าชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่

การควบคุมของผู้ชาย ป้าภาวี่จะหาวิธีการควบคุมทางประเพณีความเชื่อ ซึ่งอยู่นอกการควบคุมของผู้ชาย มาใช้ในการตรวจสอบการกระทำของกรรมการป่าชุมชนที่เป็นผู้ชาย โดยอ้างถึงความฝันของแม่หลวงเอื้อย ผู้นำทางประเพณี ไปพูดคุยแลกเปลี่ยนเพื่อยืนยันผลการกระทำของผู้ชายที่ทำให้ผีไม่พอใจ บันดาลให้เกิดเรื่องไม่ดีในชุมชน

ดังนั้น ผู้นำผู้หญิงในชุมชนบ้านทุ่งยาว ที่มีบทบาทการเคลื่อนไหวป่าชุมชน คือ ผู้นำทางประเพณี ที่เน้นตัวปัจเจกบุคคลผู้มีอาวุโส เป็นคนถือศีล รักษาประเพณี ความเชื่อที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ถือว่าเป็นผู้ที่มีอำนาจทางศีลธรรมประเพณีที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ เป็นผู้คอยควบคุมตรวจสอบการจัดการป่าชุมชน และผู้นำทางการที่เกิดจากการรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นองค์กรที่เป็นทางการ มีระเบียบกฎเกณฑ์สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของหน่วยงานจากภายนอก ทั้งราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน จึงมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่สร้างความชอบธรรมต่อผู้หญิงในการดำเนินกิจกรรมชุมชน ดึงงบประมาณด้านการพัฒนาเข้าสู่ชุมชน

ผู้นำทางการใช้องค์กรกลุ่มแม่บ้าน ระดมสมาชิกทำการคัดค้านประกาศวนอุทยาน และควบคุมการจัดการป่าชุมชนผ่านอำนาจทางประเพณีความเชื่อของชาวบ้าน ผู้นำผู้หญิงชุมชนบ้านทุ่งยาวที่มีบทบาทสำคัญต่อการควบคุมป่าชุมชน จึงมีสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างจากผู้หญิงในชุมชนทั่วไป คือเป็นผู้หญิงที่มาจากฐานเครือญาติที่เป็นตระกูลหลักในการควบคุมการจัดการทรัพยากรในชุมชน และสืบเชื้อสายจากผู้นำรุ่นก่อนๆ ทั้งการรับมรดกทางฝ่ายผู้หญิงและการสืบทอดประเพณีในชุมชน

5.5 สรุป

เงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงบ้านทุ่งยาวออกมาเคลื่อนไหวในเรื่องป่าชุมชนนั้น เป็นเพราะว่านโยบายของรัฐมีส่วนทำให้ผู้หญิงเกิดความเดือดร้อน พื้นที่ของผู้หญิงถูกกระทบจากนโยบายการขยายพื้นที่อนุรักษ์ของรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับบริบทการแย่งชิงทรัพยากรของภาคเหนือ งานศึกษาหลายชิ้นจะให้ความสำคัญกับการปิดกั้นไม่ให้ชาวบ้านเข้าถึงทรัพยากร รวมถึงการอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่า แต่งานศึกษาครั้งนี้พยายามอธิบายว่านโยบายการปิดล้อมของรัฐส่งผลกระทบต่อผู้หญิงโดยตรง ทำให้ผู้หญิงต้องออกมาเคลื่อนไหว ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

1. การเคลื่อนไหวในภายในชุมชน ผู้หญิงจะเคลื่อนไหวโดยแสดงออกในสถานที่ที่อยู่ในขอบเขตของผู้หญิง เนื่องจากสถานที่ที่มีการแบ่งแยกทางเพศ และเป็นตัวสะท้อนความขัดแย้งในลักษณะที่เป็นการปิดกั้นหรือกีดกันเพศใดเพศหนึ่ง และสถานที่ที่เป็นทางการเป็นขอบเขตของผู้ชาย ส่วนสถานที่ที่ไม่เป็นทางการเป็นขอบเขตของผู้หญิง

2. การเคลื่อนไหวภายนอกชุมชน องค์การพัฒนาเอกชนได้เปิดพื้นที่ใหม่ให้แก่ผู้หญิง โดยสนับสนุนให้มีบทบาทในเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชน ทำให้ผู้หญิงสามารถแสดงบทบาทเป็น นักอนุรักษ์ได้เท่ากับผู้ชาย เมื่อได้รับการยอมรับจากเครือข่ายฯ ทำให้ผู้หญิงสามารถเข้าไปแสดง บทบาทในเวทีสาธารณะในชุมชนและได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขการเคลื่อนไหวป่าชุมชนภายในและภายนอกชุมชนเกิดคู่ขนาน กันมาตลอด เงื่อนไขภายนอกเกิดจากการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กร พัฒนาเอกชน เมื่อเครือข่ายฯ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกองทุนทางสังคม (SIF) เพื่อมาทำกิจ กรรมเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชนนั้น ผู้หญิงในบ้านทุ่งยาวบางคนได้รับการคัดเลือกให้เป็น กรรมการเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนด้วย และทำหน้าที่ควบคุมงบประมาณค่าใช้จ่าย นอก จากนั้นยังมีการออกไปศึกษาดูงานนอกสถานที่ด้วย ทำให้ผู้หญิงได้รับประสบการณ์ในพื้นที่ สาธารณะเพิ่มมากขึ้น

ส่วนเงื่อนไขภายในนั้น เกิดเมื่อหมู่บ้านทุ่งยาวแยกออกเป็น 2 หมู่บ้าน ทำให้เกิด ปัญหาการจัดการป่าชุมชนขึ้นมา เพราะคณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) มีอยู่ 2 ชุด จึงได้มีการ ประชุมจัดองค์กรขึ้นมาใหม่ ซึ่งประกอบด้วยกลุ่ม กม. กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มเยาวชน การจัดองค์กรใหม่นี้ทำให้ผู้หญิงได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนแบบเป็น ทางการ ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่เคยมีผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมเลย ดังนั้น เมื่อมีการตั้งคณะกรรมการป่า ชุมชนบ้านทุ่งยาว ผู้หญิงบ้านทุ่งยาวซึ่งเป็นคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนอยู่แล้ว ได้รับการคัดเลือกให้เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวด้วย

การเคลื่อนไหวในเครือข่ายฯ ของผู้หญิง เชื่อให้ผู้หญิงมีพื้นที่ของตนเองในชุมชน ผู้หญิงได้ย้ายพื้นที่ (Shifting Space) ของตนเอง โดยการแสดงความเป็นนักอนุรักษ์ในชุมชนเช่น เดียวกับความเป็นนักอนุรักษ์ในพื้นที่เครือข่ายฯ แต่เป็นนักอนุรักษ์ในคราบของแม่บ้าน หรือเรียก อีกอย่างหนึ่งว่าพื้นที่ของผู้หญิงในชุมชนคือ “แม่บ้านอนุรักษ์”

บทที่ 6

บทสรุป

การที่ผู้หญิงออกมาเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะในการจัดการปาฐมชนของบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน มีเงื่อนไขอยู่หลายประการด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นมองในแง่ของการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากปาฐมชน หรือในแง่ของการกำหนดพื้นที่และบทบาทระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย

สิทธิชุมชนในการจัดการปาฐมชนเป็นรากฐานที่มีอยู่ในวัฒนธรรมไทย ชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ดิน และน้ำในพื้นที่ของตนเองมาช้านาน เป็นจารีตที่มีมาแต่เดิม แต่กฎหมายไทยในปัจจุบันไม่ให้ความสำคัญเท่าที่ควร และในทางวิชาการนั้นก็มีความเข้าใจแตกต่างกันด้วย นอกจากนั้น คนทั่วไปมักจะเข้าใจว่าสิทธิชุมชนจะผูกโยงกับพื้นที่ สิทธิชุมชนนั้นไม่จำเป็นต้องโยงกับพื้นที่เสมอไป สิทธิชุมชนเป็นสิทธิในการรวมตัวของกลุ่มคน โดยยึดหลักการบางอย่างร่วมกัน ทั้งในแง่อุดมการณ์ คุณค่า และ/หรือกฎเกณฑ์ สิทธิชุมชนจะเกิดขึ้นเมื่อทุกคนเห็นร่วมกันในกฎเกณฑ์/คุณค่า ตัวอย่างเช่น ผ่านทางข้อห้ามที่ครอบคลุมวิถีชีวิตหลายๆ ด้าน ข้อห้ามไม่ให้ทำอะไรบางอย่างเหล่านี้เอง ลึกลงไปก็คือการประกันสิทธิของคนอื่นๆ ที่ประกอบกันเข้าเป็นชุมชน ผู้คนในเขตภาคเหนือตอนบนเรียกว่า "ซิด" เป็นข้อบังคับที่ทำให้สิทธิแก่ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

แนวคิดตะวันตกได้นำแนวคิดการแบ่งงานกันทำตามจำแนกบทบาทหญิง-ชาย และการจำแนกนั้นแยกพื้นที่ออกจากกันอย่างเด็ดขาดเป็นพื้นที่ภายในบ้านกับพื้นที่สาธารณะ (Domestic and Public Sphere) ในความเป็นจริง การแบ่งพื้นที่มีความซ้อนทับกันทั้งหญิง-ชาย บางบทบาททั้งหญิง-ชายสามารถแสดงได้ และการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน ทำให้ผู้หญิงถูกมองว่าสนใจแต่เรื่องส่วนตัว เมื่อต้องการอธิบายว่าทำไมผู้หญิงถึงออกมามีบทบาทในพื้นที่สาธารณะแล้ว ต้องมีคำถามตามมาว่าภายใต้เงื่อนไขอะไร และแสดงตัวเมื่อไร

ในสังคมไทย โดยเฉพาะในเขตภาคเหนือตอนบน บทบาทผู้หญิงในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบเครือญาติ ทำให้ผู้หญิงเข้าไปอยู่ในพื้นที่สาธารณะ เช่น การนับถือผีปู่ย่าที่สืบตระกูลสายผู้หญิง เมื่อผู้หญิงมีบทบาทนำในตระกูล ตระกูลมีบทบาทในการจัดการทรัพยากร และการแต่งงานเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ชายสามารถเข้าไปใช้ทรัพยากรของผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงมีอำนาจในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรมากเท่าๆ กับผู้ชาย ดังนั้นบทบาทหญิง-ชายจึงมีความซ้อนทับกันทั้งในพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ภายในบ้าน มีพื้นที่บางส่วนของสองพื้นที่ที่ทั้งหญิง-ชายสามารถ

แสดงบทบาทได้เสมอกัน การพิจารณาว่าทั้งผู้หญิงและผู้ชายมีบทบาทในพื้นที่ที่ซ้อนทับ ทั้งในพื้นที่ภายในบ้านและพื้นที่สาธารณะ เป็นการพิจารณาที่ใช้ในการวิเคราะห์สังคมที่มีฐานการผลิตอยู่บนการเกษตร ฐานการผลิตเปลี่ยนไป วิธีการพิจารณาพื้นที่ก็เปลี่ยนไป

จะเห็นได้ว่าอุดมการณ์/ระบบ “ผี” เป็นเครื่องมือในการคัดเลือกผู้ชายเข้ามาในตระกูล และ “ผีปวย่า” เป็นเงื่อนไขทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ อย่างไรก็ตาม ในชุมชนการเกษตรชนบทภาคเหนือในปัจจุบัน โดยเฉพาะบ้านทุ่งยาว ที่ดินไม่ใช่ปัจจัยสำคัญทางการผลิต โดยเฉพาะการผลิตทางการเกษตร เพราะผลตอบแทนนั้นมีความไม่แน่นอน เสี่ยงต่อการขาดทุนมาก กล่าวกันโดยทั่วไปแล้ว ที่ดินมีไว้ขาย เมื่อขายออกไปแล้ว ฐานบทบาทของผู้หญิงก็เปลี่ยนแปลงไป และผู้หญิงถูกผลักดันให้ออกไปทำงานรับจ้างภายนอกชุมชนมากขึ้น

การออกมาเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในชุมชนบ้านทุ่งยาวนั้น มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องหลายสิบปี และจุดที่ชุมชนบ้านทุ่งยาวหวงแหนมากที่สุดคือพื้นที่ป่าน้ำจ๋า เมื่อกรมป่าไม้จะประกาศพื้นที่ป่าน้ำจ๋าและพื้นที่ใกล้เคียงเป็นวนอุทยาน ซึ่งเป็นการปิดกั้นการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรในพื้นที่ป่าชุมชน และมอบอำนาจนั้นไปให้กรมป่าไม้ ชุมชนท้องถิ่นจะไม่สามารถเก็บหาผลิตผลในพื้นที่ป่าชุมชนได้อีกต่อไป เมื่อเกิดปรากฏการณ์อย่างนี้แล้ว ผู้หญิงจึงออกมาเคลื่อนไหวร่วมกับผู้ชายด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่า ลำพังผู้ชายคงไม่สามารถต้านทานอำนาจรัฐในการประกาศพื้นที่ป่าน้ำจ๋าเป็นพื้นที่วนอุทยานได้ และการต่อสู้นั้นก็ประสบผลสำเร็จ

จากข้อมูลในงานวิจัยสรุปได้ว่า ผู้หญิงจะให้ความสำคัญกับสิ่งที่เข้ามาส่งผลกระทบต่อพื้นที่ภายในบ้าน คือ สุขภาพ อาหารการกิน ความเป็นอยู่ หรือกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตที่เกิดขึ้นภายในปริมาตรของครัวเรือน (Domestic Sphere) การบุกรุกโดยคนต่างถิ่นและการประกาศเป็นเขตวนอุทยานเป็นการคุกคามการเก็บหาอาหารและสมุนไพรในป่าชุมชนทุ่งยาวที่อาจเรียกว่าเป็น “ซูเปอร์มาร์เก็ต” ของคนท้องถิ่น และเป็นชนวนที่เสริมสร้างโอกาสให้ผู้หญิงได้เข้ามามีบทบาทในพื้นที่สาธารณะในการจัดการป่าชุมชน

ในระดับมหภาคแล้ว แนวทางการพัฒนาสตรีในระดับสากลมีส่วนหรืออิทธิพลผลักดันให้รัฐบาลไทยเห็นความสำคัญของสตรี รัฐบาลไทยได้กำหนดนโยบาย/แผนงานไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและแผนพัฒนาสตรีระยะยาว ในทางปฏิบัติแล้ว หน่วยงานราชการ โดยเฉพาะกรมพัฒนาชุมชน ได้พัฒนาสตรีอย่างจริงจังพอควร โดยการกำหนดแผนงานจัดตั้งและพัฒนาองค์กรสตรี ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับจังหวัด ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนมีแนวทางการดำเนินกิจกรรมที่มุ่งเสริมสร้างโอกาสให้กับผู้หญิงในชุมชนให้เข้าร่วมทำงานกับผู้ชาย ตั้งแต่กิจกรรมที่เป็นอาชีพเสริมจนถึงการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน แนวทางการพัฒนาสตรีทั้งของหน่วย

งานภาครัฐและเอกชนมีส่วนให้เกิดการก่อตัวของผู้หญิงในการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาสตรีโดยรัฐเท่าที่ผ่านมา แม้จะทำอย่างค่อนข้างจริงจัง แต่ไม่สู่จะได้ผลในการแก้ไขปัญหาคือพื้นฐานของผู้หญิงไทย โดยเฉพาะผู้หญิงในชนบทเท่าใดนัก ทั้งนี้ เพราะการแก้ไขปัญหามิได้มุ่งเน้นไปที่การแก้ไขปัญหารากเหง้าของโครงสร้างสังคม

ในการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมา ผู้ชายจะเป็นผู้มีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญ และมักให้ความสนใจต่อการตัดไม้เพื่อใช้สอยในชุมชน โดยมีพื้นที่ป่าน้ำจืดเป็นพื้นที่อนุรักษ์ไม่ให้ตัดไม้ และอาศัยอุดมการณ์ "ผี" เป็นกฎข้อบังคับ ชุมชนเชื่อว่าพื้นที่ป่าน้ำจืดเป็นพื้นที่ที่เจ้าพ่ออยู่คำสั่งสถิตอยู่ ใครไปตัดไม้จะต้องมีอันเป็นไป ดังนั้นจึงไม่มีใครไปตัดไม้บริเวณนี้ ส่วนการใช้สอยไม้นั้นจะออกกฎระเบียบข้อลงโทษที่เกี่ยวข้องกับการตัดไม้ใหญ่ เมื่อผู้หญิงมาเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน ผู้หญิงได้พยายามให้มีกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการเก็บพันธุ์พืชที่ใช้อุปโภคบริโภคด้วย เช่น การเก็บเห็ด เก็บหน่อ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ไม่เคยอยู่ในความสนใจของผู้ชายเลย อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ผู้ชายให้ความสนใจในผลผลิตจากไม้ (Timber Product) ส่วนผู้หญิงให้ความสนใจในผลผลิตที่ไม่ใช่ไม้ (Non-timber Product)

เหตุที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากว่าความรู้ของหญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนมีรากฐานมาจากระบบนิเวศน์ ผู้ชายจะเน้นการตัดไม้เพื่อสร้างบ้านเรือน ส่วนผู้หญิงจะเน้นในการเก็บพืชอาหารเพื่อใช้เป็นอาหารประจำวัน และโดยรวมแล้วผู้หญิงจะรู้จักพันธุ์ไม้ที่ใช้เป็นอาหารและสมุนไพร ส่วนผู้ชายจะรู้จักพันธุ์ไม้ใช้สอยที่ใช้สร้างบ้านและสมุนไพร

นอกจากนั้น การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนโดยผ่านองค์กรป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวนั้น ในช่วงแรกผู้ชายจะครอบครองพื้นที่ทั้งหมด จนมาถึงปี พ.ศ. 2542 ผู้หญิงถึงจะเข้าไปเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว เพราะผู้หญิงมีโอกาสในการแสดงตัวตนในพื้นที่สาธารณะนอกชุมชน และฝ่ายชายเห็นความสำคัญจึงมีการจัดองค์กรฯ ใหม่ให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนด้วย และการครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนโดยผ่านกฎระเบียบในการจัดการป่าชุมชนนั้น ผู้ชายจะเน้นเรื่องการตัดไม้ แต่ผู้หญิงเน้นเรื่องการควบคุมการใช้ประโยชน์จากพืชที่ใช้เป็นอาหาร ส่วนการควบคุมพื้นที่ป่าชุมชนโดยผ่านพิธีกรรมทางประเพณี ผู้หญิงจะใช้อำนาจทางความเชื่อเรื่องผีและ "ซิด" มาเป็นตัวเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบการจัดการป่าชุมชน

กล่าวโดยสรุปแล้ว การที่ผู้หญิงบ้านทุ่งยาวออกมาเคลื่อนไหวในเรื่องป่าชุมชนนั้น เป็นเพราะว่านโยบายของรัฐในการขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้หญิง เพราะรัฐปิดกั้นการ

เข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้าน ผู้หญิงไม่สามารถออกไปหาอาหารเพื่อบริโภคในชีวิตประจำวันได้ จึงออกมาเคลื่อนไหวทั้งภายในและภายนอกชุมชน

การเคลื่อนไหวภายในชุมชนนั้น ผู้หญิงเคลื่อนไหวโดยแสดงความคิดเห็นในสถานที่ที่เป็นขอบเขตของผู้หญิง ส่วนการเคลื่อนไหวภายนอกชุมชนนั้น องค์กรพัฒนาเอกชนได้เปิดพื้นที่ใหม่ให้แก่ผู้หญิง โดยสนับสนุนให้มีบทบาทในเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชน ทำให้ผู้หญิงสามารถแสดงบทบาทเป็นนักอนุรักษ์ได้เท่ากับผู้ชาย เมื่อได้รับการยอมรับจากเครือข่ายฯ ทำให้ผู้หญิงสามารถเข้าไปแสดงบทบาทในเวทีสาธารณะในชุมชนและได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้น

6.1 ข้อค้นพบที่สำคัญ

ในงานศึกษาวิจัยครั้งนี้ สรุปประเด็นข้อค้นพบเป็น 3 ประเด็นด้วยกัน คือ

6.1.1 ที่บ้านทุ่งยาวมีความชัดเจนในการนิยามความหมายตามความแตกต่างของแต่ละพื้นที่ เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูนแต่เดิมเป็นพื้นที่การเคลื่อนไหวเชิงนโยบายของผู้ชาย ต่อมาผู้หญิงเริ่มเข้าไปร่วมในเครือข่าย และได้เปลี่ยนแปลงพื้นที่ สถานที่ที่เหมาะสมต่อการเคลื่อนไหวของผู้หญิง ที่สอดคล้องกับภาระความรับผิดชอบกับพื้นที่ในบ้าน ความสำเร็จจากการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน จากการผลักดันนโยบายป่าชุมชน บนฐานของสิทธิชุมชน โดยร่วมเสนอพระราชบัญญัติป่าชุมชน จนสภาผู้แทนราษฎรมีมติรับไว้พิจารณาในหลักการ ตลอดจนนำงบประมาณพัฒนาป่าชุมชนเข้าไปในหมู่บ้าน มีส่วนในการเปิดพื้นที่สาธารณะให้แก่ผู้หญิง ได้รับการยอมรับในคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ซึ่งแต่เดิมเป็นองค์กรป่าชุมชนของผู้ชาย สิทธิทางประเพณีในการควบคุมและเข้าถึงป่าชุมชนเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ผู้หญิงใช้ในการเปิดพื้นที่ ทั้งในองค์กรป่าชุมชนและกิจกรรมต่างๆ เป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ของผู้หญิง นับว่าเป็นการเคลื่อนไหวเชิงพื้นที่ทางการเมือง สังคม เชื่อมโยงตั้งแต่ระดับชุมชนจนถึงระดับชาติ

เงื่อนไขการออกมาเคลื่อนไหวของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะเกิดจากพื้นที่ภายในบ้านถูกคุกคามโดยอำนาจจากภายนอก ในสมัยก่อน วิถีชีวิตของผู้หญิงที่สัมพันธ์กับป่านั้นจะเป็นการทำมาหากินหรือใช้ประโยชน์จากป่า โดยนำผลผลิตจากปามาทำกินมาใช้ในครอบครัว เมื่อพื้นที่ป่าที่หาทำกินเหล่านี้จะถูกยึดโดยกรมป่าไม้ ผู้หญิงก็ได้รับผลกระทบกระเทือนด้านความอยู่รอดของครอบครัวและชุมชน ผู้หญิงต้องออกมาต่อสู้ด้วยตนเอง แต่ผู้หญิงก็ไม่ได้คาดหวังว่าผู้ชายจะต่อสู้อย่างเต็มที่ จึงเข้าร่วมในขบวนการต่อสู้เรื่องป่าชุมชนร่วมกับผู้ชายด้วย นอกจากนั้น ขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องได้เคลื่อนไหวเรียกร้องในเชิงนโยบายด้วย เพราะไม่ไว้ใจภาครัฐ และเห็นว่านโยบายรัฐที่ผ่านมาไม่เชื่อต่อความอยู่รอดของครอบครัวและชุมชน

6.1.2 การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในเชิงพื้นที่ภายในชุมชน ผู้หญิงได้เข้าไปมีส่วนในพื้นที่การจัดการป่าชุมชน ซึ่งพื้นที่นี้เคยเป็นการดำเนินการของผู้ชายโดยการจัดเป็นองค์การจัดการป่าชุมชนที่ดำเนินการโดยผู้ชายล้วนๆ ผู้หญิงเข้าไปซึ่งพื้นที่โดยการอ้างข้อมูลการศึกษาความรู้/ประสบการณ์การใช้ประโยชน์ของผู้หญิงอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์ที่ไม่ใช่การทำลายไม้ต้นทุน เป็นการให้ความหมายป่าชุมชนจากมุมมองของผู้หญิงเอง

ก่อนที่ผู้หญิงจะเข้ามามีส่วนในพื้นที่การจัดการป่าชุมชนนั้น ในมุมมองของผู้ชายนั้นจะมุ่งให้ความสนใจในเรื่องกฎระเบียบการตัดไม้ใหญ่ซึ่งส่วนมากมักนำมาใช้สร้างบ้านเป็นหลัก เมื่อผู้หญิงเข้ามาแบ่งปันพื้นที่การจัดการป่าชุมชน ผู้หญิงได้ให้ความหมายในการจัดการป่าชุมชนที่มุ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากป่าในแง่การอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวันด้วย ซึ่งเป็นกฎระเบียบที่ผู้ชายไม่เคยให้ความสนใจเลย ดังนั้นความหมายป่าชุมชนของผู้หญิงจึงหมายถึงสิทธิของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่าด้านอาหารโดยไม่กระทบต่อไม้ใหญ่ ทำให้ชีวิตครอบครัวและชุมชนอยู่รอด

ความแตกต่างในการให้ความหมายป่าชุมชนของผู้หญิง-ชายในบ้านทุ่งยาว ได้สะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งกันของผู้หญิง-ชายในบางระดับ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ สามารถมองได้ทั้งในแง่ของกฎระเบียบ องค์ประกอบของคณะกรรมการป่าชุมชน และการใช้ประโยชน์จากป่าในพื้นที่การจัดการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวนั้น บางครั้งแต่ละฝ่ายได้หยิบยกบทบาทในเชิงประเพณีดั้งเดิมมาทำลายความน่าเชื่อถือหรือสร้างข้อสงสัยต่อระเบียบกฎเกณฑ์ในการจัดการป่าชุมชนที่ฝ่ายตนไม่ได้มีส่วนร่วมกำหนด

ความเชื่อเชิงประเพณีเป็นความเชื่อที่อยู่นอกระบบ ซึ่งบางคนอาจมองดูว่าเป็นเรื่องไร้สาระ เช่น การใช้ความฝัน เป็นต้น แต่การใช้ความฝัน ต้องพิจารณาก่อนว่าใครเป็นคนใช้ ถ้าเป็นผู้หญิงธรรมดาใช้ จะถูกมองว่าเป็นเรื่องไร้สาระ แต่ความฝันที่ใช้ในบ้านทุ่งยาวเชื่อมโยงกับสถานะของคนฝัน ซึ่งเป็นแม่อยู่ที่ยึดถือสายตระกูลที่ดูแลรักษาป่าและเป็นคนสี่ของเจ้าที่ที่เชื่อมโยงระหว่างคนในปัจจุบันกับบรรพบุรุษ ซึ่งมีนัยที่ผนวกเอาสิ่งที่เป็นอดีตที่ชาวบ้านให้ความนับถือกับสิ่งที่ปัจจุบัน มาบรรจุไว้ในพื้นที่เดียวกัน

คนฝันที่เป็นเสมือนตัวแทนจิตวิญญาณบรรพบุรุษ จึงมีอำนาจในการเปลี่ยนแปลงหรือต่อรอง ผู้หญิงจึงเข้าไปใช้คนที่ฝันเป็นตัวแทนของตนเองเข้าไปต่อรอง โดยอ้างถึงเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษที่แสดงความไม่พอใจต่อการกระทำของผู้ชาย โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่ผู้หญิงรู้สึกไม่เห็นด้วย และชี้ให้เห็นภัยพิบัติหรือเกิดเรื่องไม่ดีในชุมชน อันเป็นผลสืบเนื่องจากการทำพิธีกรรมของผู้ชาย

โดยปกติพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีเลี้ยงผีฝ่าย พิธีบวชป่า เป็นปริมลทล (Domain) ของผู้ชาย ที่ผู้หญิงไม่ควรไปยุ่งเกี่ยว แต่ให้ความร่วมมือได้หรือเป็นตัวประกอบของพิธีกรรมภายใต้ปริมลทลของผู้ชาย แต่พิธีกรรมที่เป็นปริมลทลของผู้ชายได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนส่วนรวม ซึ่งหมายรวมถึงผู้หญิงด้วย ผู้หญิงจึงใช้ประเพณีความเชื่อซึ่งเป็นปริมลทลของตนเองที่ไม่เป็นทางการเข้าไปปรับเปลี่ยนพิธีกรรมเหล่านี้

6.1.3 นอกจากผู้หญิงที่เข้ามาเคลื่อนไหวในการจัดการป่าชุมชนจะใช้พิธีกรรมและความเชื่อ ซึ่งเป็นสิทธิตามประเพณี มาเป็นข้ออ้างในการปรับเปลี่ยนการจัดการป่าชุมชนแล้ว ยังอ้างความเป็นเครือญาติที่มีอยู่ในสายเลือดของบรรพบุรุษที่เคยมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรในอดีตอีกด้วย สิ่งนี้ทำให้ผู้หญิงได้รับการยอมรับจากชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ดังนั้นจึงไม่ใช่ผู้หญิงทุกคนที่จะสามารถเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรป่าชุมชน

6.2 ข้อถกเถียงทางทฤษฎี

6.2.1 วิธีคิดแบบทวิภาค (Dualism) ซึ่งแบ่งพื้นที่ออกเป็นพื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ภายในบ้าน (Public and Domestic Sphere) เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างหญิงกับชายนั้น เป็นการจำแนกพื้นที่ออกจากกันอย่างเด็ดขาด กล่าวคือให้ผู้หญิงอยู่พื้นที่ภายใน และผู้ชายอยู่ในพื้นที่สาธารณะแยกขาดกัน ซึ่งในความเป็นจริงแล้วบทบาทของหญิง-ชายจะมีอยู่ในทั้งสองพื้นที่ เป็นการซ้อนทับกันของบทบาทหญิง-ชาย การแบ่งให้ผู้หญิงอยู่ในพื้นที่ภายในบ้าน (Domestic Sphere) ทำให้ผู้หญิงถูกมองว่าสนใจแต่เรื่องส่วนตัว มุมมองแบบนี้ทำให้อธิบายการที่ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) ได้ยาก

ดังนั้น จึงควรเปลี่ยนมุมมองว่าผู้หญิงมีบทบาททั้งสองพื้นที่ที่อยู่แล้ว โดยเฉพาะในเขตภาคเหนือตอนบน ที่ระบบการแต่งงานอนุญาตให้ผู้หญิงมีพื้นที่สาธารณะภายในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่หญิง-ชายสามารถแสดงบทบาทของตนเองได้ ในที่นี้อาจเรียกว่าเป็น "พื้นที่ชุมชน" (Communal Sphere) แต่อย่างไรก็ตามบทบาทในพื้นที่สาธารณะภายนอกชุมชนยังเป็นบทบาทที่ผู้หญิงอยู่เบื้องหลังมากกว่า การที่ผู้หญิงก้าวเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการป่าชุมชนในระดับจังหวัดนั้น มีเงื่อนไขที่มีลักษณะเฉพาะในแต่ละพื้นที่ ในบ้านทุ่งยาว ผู้หญิงที่เข้ามามีบทบาทในการจัดการป่าชุมชน มักเป็นผู้หญิงที่มีสายโลหิตของผู้นำรุ่นเก่ามาก่อน นอกจากนั้น ผู้หญิงเหล่านี้ยังนำเอาประสบการณ์ชีวิตในพื้นที่ภายในบ้านหรือการดูแลครอบครัวมาเป็นเงื่อนไขในการเรียกร้องสิทธิในการจัดการป่าชุมชน หรือบางครั้งก็แสดงออกในระบบความเชื่อ โดยการให้คนทรงเจ้าเข้าฝันเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงการจัดการป่าชุมชนอีกด้วย

6.2.2 แนวคิดสิทธิชุมชน เป็นแนวคิดที่ไม่มี ความแตกต่างระหว่างเพศ ทำให้เกิดการ ขาดหายไปของสิทธิตามประเพณีในมุมมองของผู้หญิง แท้จริงแล้ว สิทธิชุมชนเป็นรากฐานที่มีอยู่ ในวัฒนธรรมและประเพณีในสังคมไทย เป็นจารีตที่มีอยู่เดิม แต่กฎหมายปัจจุบันไม่ค่อยให้ความสำคัญ โดยทั่วไปมักจะเข้าใจว่าสิทธิชุมชนเชื่อมโยงกับพื้นที่ แต่สิทธิชุมชนก็ไม่จำเป็นต้องโยงกับ พื้นที่เสมอไป

นอกจากนั้น สิทธิชุมชนเป็นการรวมตัวของกลุ่มคน โดยยึดหลักการบางอย่างร่วมกัน ทั้งในแง่อุดมการณ์ คุณค่า หรือกฎเกณฑ์ เช่น การจัดการเรื่องทรัพยากร ปัจจัยการเงิน บทบาท หน้าที่ หรือศักดิ์ศรี เป็นต้น และสิทธิชุมชนจะเกิดขึ้นเมื่อทุกคนเห็นร่วมกันในกฎเกณฑ์คุณค่า ใน สังคมชนบท เช่น บ้านทุ่งยาวนอกจากจะมีกฎเกณฑ์การจัดการป่าชุมชนที่เป็นลายลักษณ์อักษร แล้ว ยังมีสิ่งที่เรียกว่า "ขี้ด" เป็นข้อบังคับที่ให้หลักประกันด้านสิทธิแก่ทุกคนอย่างเท่าเทียมกันตาม กาลเทศะด้วย

อย่างไรก็ตาม สิทธิชุมชนที่มีฐานแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ให้ความสำคัญกับชุมชนใน การจัดการทรัพยากร (Community based Approach) ซึ่งเป็นการทบทวนนโยบายการจัดการ ทรัพยากรของรัฐ คิดบนฐานชุมชนที่หยุดนิ่ง มีความผสมกลมกลืน ไม่มีความขัดแย้ง ทำให้การมอง ชุมชนในลักษณะนี้ เป็นการมองชุมชนแบบอุดมคติ ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาป่าชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดลำพูนของพฤกษ์ (2542) ชี้ให้ เห็นถึงสภาพชุมชนที่ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างผสมกลมกลืน หากเต็มไปด้วยความขัดแย้งในการเข้าถึง พื้นที่ป่าระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่มีความไม่เท่าเทียมกันของกลุ่มคนที่มีอำนาจในการควบคุมและเข้าถึง พื้นที่ป่า เมื่ออำนาจรัฐเข้ามาจัดการทรัพยากรในชุมชน พร้อมกับการพัฒนาชนบทที่เอื้อต่อระบบ ผลิตเพื่อการตลาด ระบบการผลิตเพื่อการตลาดเข้าไปเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรในชุมชน และ เป็นตัวเร่งให้เกิดความขัดแย้งในการช่วงชิง เข้าถึงพื้นที่ป่าสูงขึ้น ข้อค้นพบในการศึกษาของพฤกษ์ จึงเป็นการโต้แย้งกับแนววัฒนธรรมชุมชน ที่มองเห็นแต่ด้านความผสมกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกันของชุมชน และในการศึกษานี้จึงเป็นการขยายมิติความขัดแย้งให้เห็นว่าภายในชุมชน เอง นอกจากจะมีความขัดแย้งกันเนื่องจากความแตกต่างทางชนชั้นแล้ว ยังมีความขัดแย้งทางด้าน เพศในการควบคุมและการเข้าถึงทรัพยากรในชุมชนอีกด้วย ชุมชนจึงเป็นทั้งความร่วมมือ และ ความขัดแย้งกันภายในตัวเอง

6.2.3 ชุมชนในชนบทมีการแบ่งบทบาททำงานทางเพศตามประเพณีแบบประสานกลม เกียวกัน ในสังคมชนบทไทย บทบาทของผู้หญิงในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบเครือญาติ หรือ การนับถือผีปู่ย่าที่สืบตระกูลสายผู้หญิง เมื่อผู้หญิงมีบทบาทนำในตระกูล ทำให้ผู้หญิงเข้าไปอยู่ใน

พื้นที่สาธารณะ ตระกูลมีบทบาทในการจัดการทรัพยากร การแต่งงานเปิดโอกาสให้ผู้ชายสามารถเข้ามาใช้ทรัพยากรของผู้หญิง ระบบนี้เป็นเครื่องมือในการคัดเลือกผู้ชายเข้ามาตระกูลผู้หญิง ดังนั้น การสืบเผ่าพันธุ์เป็นเงื่อนไขทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ

ในชุมชนบ้านทุ่งยาวปัจจุบัน ที่ดินไม่ใช่ปัจจัยสำคัญทางการผลิต เนื่องจากที่ดินไม่ได้ทำหน้าที่ของตนเองให้เกิดผลผลิตทางการเกษตร แต่มีไว้เพื่อขาย เมื่อขายออกไปแล้ว ฐานะบทบาทของผู้หญิงก็เปลี่ยนไป ผู้หญิงจะถูกผลักดันให้ออกไปรับจ้างนอกชุมชน เพราะผู้หญิงจะให้ความสำคัญกับสิ่งที่เข้ามาส่งผลกระทบต่อส่วนที่อยู่ภายในบ้าน คือ สุขภาพอนามัยหรือสิ่งแวดล้อมในครอบครัว ซึ่งเป็นมุมมองที่ผู้หญิงเห็นว่าสำคัญที่สุด นี่คือเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการออกไปหางานทำของผู้หญิง

ปัจจุบันบทบาทการทำงานของผู้หญิงในชุมชนก็เปลี่ยนไปด้วย ผู้หญิงเข้าไปมีบทบาทในงานอาสาพัฒนา งานการผลิต งานชุดลอกเหมืองฝาย งานเหล่านี้มักจะทำให้เข้าใจว่าสถานภาพของผู้หญิงดีขึ้นกว่าเดิม คือมีความรับผิดชอบมากขึ้น ก็หมายถึงมีอำนาจมากขึ้นตามไปด้วย แต่อีกด้านหนึ่ง ผู้หญิงต้องรับภาระการงานที่หนักเพิ่มขึ้นจากเดิม รวมถึงภาระในการดูแลจัดการทรัพยากรด้วย หรือมองในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ถึงแม้ว่าผู้หญิงจะมีบทบาทมากขึ้น แต่อำนาจในการควบคุมยังอยู่ที่ผู้ชาย เช่น การควบคุมเหมืองฝาย และการจัดการป่าชุมชน

6.2.4 การศึกษาครั้งนี้สอดคล้องกับแนวทางของนักสตรีนิยมสายนิเวศวิทยาการเมือง (Feminist Political Ecology) ในแง่ที่ว่าเมื่อกล่าวถึงการเบียดขับคนยากจนในระดับรากหญ้า (Grassroot) โดยทั่วไปแล้วคนมักจะเน้นไปที่สตรียากจนและกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นคนท้องถิ่นดั้งเดิม คำถามจึงมีอยู่ว่าทำไมต้องเป็นสตรียากจนที่เป็นคนส่วนใหญ่เป็นผู้ได้รับผลกระทบจากวิกฤตสิ่งแวดล้อมโลก ซึ่งแนวคิดสตรีนิยมสายนิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecofeminism) ให้คำตอบว่าเป็นเพราะว่าสตรียากจนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อมมากกว่าชาย คำตอบแบบนี้ นักสตรีนิยมสายนิเวศวิทยาการเมืองวิจารณ์ว่าเป็นคำตอบพวกสารัตถนิยม (Essentialist) ซึ่งพวกสารัตถนิยมเห็นว่าความใกล้ชิดของผู้หญิงต่อสิ่งแวดล้อมนั้นสัมพันธ์กันโดยตรงกับบทบาทของสตรีในการผลิตซ้ำ นอกจากนั้น ยังเห็นว่าผู้หญิงขึ้นต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในทางวัตถุปัจจัย (ปัจจัยพื้นฐาน) เพื่อการพึ่งพาตนเอง ซึ่งนักสตรีนิยมสายนิเวศวิทยาการเมืองวิจารณ์ว่าแนวคิดนี้มองผู้หญิงทุกคนขึ้นต่อธรรมชาติ ไม่มีความแตกต่างกันทั้งทางชนชั้น วรณะ เชื้อชาติ พื้นที่ทางนิเวศน์ และอื่นๆ และไม่สามารถบอกถึงสภาพของสตรียากจนผู้ที่ขึ้นต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อมว่ามีมากกว่าชายได้ อย่างไรก็ตามและเพียงพอต่อพลังการเมืองของผู้หญิงหรือไม่ นอกจากนั้นยังไม่สามารถบอกได้ว่าทำไมผู้หญิงบางส่วนก็เลือกทำลายสิ่งแวดล้อม

การให้ความสำคัญต่อสภาพหรือชะตากรรมของผู้หญิงยากจนซึ่งต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพจากการเอาประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อเป็นเชื้อเพลิง อาหารสัตว์ อาหาร และรายได้ต่างๆ เพื่อสมาชิกในครอบครัว ตัวอย่างเช่นในขณะที่ผู้ชายทำนาปลูกข้าว ผู้หญิงต้องเลือกไปหาของในป่าขณะที่ข้าวยังไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ ต้องไปหาผักหาปลาหรือเนื้อจนกว่าจะมีข้าว ขณะที่ผู้ชายควบคุมกิจกรรมที่เป็นรายได้หลัก เปรียบเทียบกับผู้หญิงซึ่งมีรายได้น้อย สิ่งที่คุณผู้หญิงทำมีรายได้น้อยกว่าสิ่งที่คุณผู้ชายทำ

ผลจากการขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมของผู้หญิงยากจน ก็คือผู้หญิงเหล่านี้ถูกกระแทกจากผลกระทบที่เกิดจากการปิดล้อมการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อม ในหลายกรณี เวลาทำงานของผู้หญิงยากจนจะเพิ่มขึ้น เช่น การเดินทางไปหาน้ำหาฟืน หรือผู้หญิงหาของป่ามาเป็นวัตถุดิบในการผลิตสินค้าเพื่อขายได้เงินน้อยลง กิจกรรมเหล่านี้ยากที่จะระบุได้ว่ามีส่วนต่อการทำลายป่าหรือไม่

6.3 ข้อเสนอแนะด้านการพัฒนา

6.3.1 การส่งเสริมป่าชุมชนในภาคเหนือยังขาดมิติหญิงชาย โดยถ้าดูที่กฎระเบียบแล้วจะเห็นว่าเป็นกฎระเบียบที่กำหนดโดยผู้ชาย (Male Dominated) ผู้หญิงยังขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ต้องส่งเสริมหรือเสริมสร้างโอกาสผู้หญิงให้มีบทบาทในพื้นที่สาธารณะมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงระดับรากหญ้าในหลายพื้นที่ได้ออกมาเคลื่อนไหวในประเด็นป่าชุมชนมากขึ้น ทั้งนี้เป็นเพราะเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงและเป็นกลุ่มแรกๆ ที่ถูกกระทบจากโครงการของรัฐและทุน แต่เสียงของผู้หญิงเหล่านี้ยังไม่ได้ถูกเสนอให้สาธารณชนได้รับรู้ปัญหาความต้องการของเขา ทำอย่างไรจะให้เสียงของผู้หญิงเหล่านี้มีความสำคัญในสื่อ การวิจัย โครงการพัฒนา นอกเหนือไปจากการมองว่าผู้หญิงเป็นเพียงสี่ส้นหรือเป็นส่วนประกอบของโครงการ

6.3.2 โครงการพัฒนาทั้งของหน่วยงานภาครัฐและเอกชนขาดมิติหญิง-ชาย การพัฒนานั้นมีส่วนในการปรับปรุงความสัมพันธ์หญิง-ชาย แต่ยังไม่สามารถเปลี่ยนแปลงความหมายการพัฒนาที่ตกอยู่ในกรอบความหมายแบบชายครอบงำได้ จากงานวิจัยป่าชุมชนชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในมิติหญิง-ชาย ผู้หญิงยังมองป่าไม่เหมือนผู้ชาย ดังนั้นผู้หญิงน่าจะมองเรื่องอื่นๆ เช่น สุขภาพ อนามัย วัฒนธรรม การศึกษา ฯลฯ ต่างจากผู้ชายไม่มากนัก ถ้าโครงการพัฒนาละเลยมิติหญิง-ชาย จะทำให้ขาดการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในฐานะที่เป็นพลังทางสังคมหนึ่ง

ผู้หญิงควรเข้าไปมีส่วนร่วมในนโยบายป่าไม้ การออกพระราชบัญญัติป่าชุมชน และระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ควรให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้หญิง เท่าที่ผ่านมานโยบายและการออกกฎหมายถูกกำหนดมาจากหน่วยงานของรัฐ และส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย ดังนั้นการออกกฎหมายจึงไม่เอื้อประโยชน์ต่อการใช้ทรัพยากรของผู้หญิง อนึ่ง แม้งานศึกษานี้จะทำเรื่องป่าชุมชน แต่ไม่ได้หมายความว่าสิ่งที่ค้นพบและข้อเสนอแนะจะจำกัดอยู่เฉพาะเรื่อง "ป่า" เท่านั้นไม่ เพราะ "ป่าชุมชน" มีความหมายครอบคลุมทุกมิติของชีวิตชุมชน

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ. "ผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา". ใน จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร (บก.), *วิธีวิทยาศาสตร์สังคมไทย: วิธีใหม่แห่งการพัฒนา*, กรุงเทพฯ: โครงการส่งเสริมองค์การพัฒนาเอกชน, 2537.
- เกรียงศักดิ์ โรจน์ศิริเลิทยร. "ผู้หญิง ที่ดิน และป่าชุมชน: กรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดเชียงราย". *วารสารนิเวศวิทยา*, ปีที่ 24 ฉบับที่ 2 คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล นครปฐม, 2540.
- คณะกรรมการส่งเสริมและเผยแพร่งานพัฒนา. *ทำเนียบองค์กรพัฒนาเอกชน*. กรุงเทพฯ, 2540.
- คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ. *รายงานสถานภาพสตรีไทยและแผนที่จะนำไปสู่การปฏิบัติสำหรับการประชุมระดับโลก ครั้งที่ 4 ว่าด้วยสตรี ณ กรุงปักกิ่ง*. มปท., 2537 (67).
- *สรุปแผนปฏิบัติการเพื่อความก้าวหน้าของสตรี*.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2539.
- คณะอนุกรรมการเฉพาะด้านจัดทำแผนหลักงานสตรี. *นโยบายและแผนงานหลักสตรีระยะยาว (พ.ศ. 2535-2554)*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2537.
- จันทนา สุทธิจารี. "บทวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์ของการจัดการป่าไม้โดยชุมชน". *วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 2539.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. "ป่าชุมชน ความหมายของ 'ป่า' และ 'ชุมชน'". *นิตยสารสารคดี*, ฉบับที่ 78 ปีที่ 7, 2534.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และสัณฐิตา กาญจนพันธุ์. *ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- ชนะ แสงพิบูลย์. "บทบาทของผู้นำสตรีในการพัฒนาหมู่บ้าน: กรณีศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่ นอกเขตเทศบาล". *รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 2537.
- รัชวาลย์ ทองดีเลิศ และนันทา เบญจศิริรักษ์ (บก.). *ตำนานป่าชุมชน*. เชียงใหม่: โครงการชุมชนรักษา ชมนมนักพัฒนาภาคเหนือ, 2536.
- ชูศักดิ์ วิทยาภัก. "การขยายพื้นที่อนุรักษ์ในประเทศไทย: บทวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยา". *วารสารภูมิศาสตร์*. ปีที่ 23 ฉบับที่ 1 กรุงเทพฯ: สมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2541.

- , "สังคมศาสตร์กับการศึกษาคนชายขอบ". วารสารสังคมศาสตร์. ปีที่ 11 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541.
- ดวงสุดา เมืองวงษ์. "การศึกษาเปรียบเทียบคุณลักษณะของคณะกรรมการพัฒนาสตรีจังหวัด (กพสจ.) ที่มีระดับของประสิทธิผลแตกต่างกันในเขตพื้นที่ศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชน เขตที่ 5". วิทยานิพนธ์พัฒนารัฐบาลบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.
- ธีรพงษ์ เสาวภาคย์ และกิตติ ดุลพงศ์. การใช้ประโยชน์ที่ดินในป่าชุมชน บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: โครงการจัดตั้งภาควิชาทรัพยากรป่าไม้ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน, 2543.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. เก็บที่โล่งแก่รากหญ้า ชุมชนคนรักป่า. เชียงใหม่: มปท., 2543.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. "ความสัมพันธ์หญิงชาย และสิทธิทางทรัพยากรในสังคมชนบทอีสาน". วารสารสังคมศาสตร์. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.
- ประคอง กระแสชัย. "ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรม คำสอนล้านนาไทย เรื่อง ธรรมดาสอนโลกในเชิงสังคม". มหกรรมวัฒนธรรมเฉลิมพระเกียรติกาญจนาภิเษก จังหวัดลำปาง. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2539.
- ประชา นุตานุวัตร. การเมืองสีเขียว. เสริมศึกษาลัย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2541.
- ประวิทย์ เพชรมี. "การมีส่วนร่วมของกลุ่มสตรีในการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน จังหวัดเชียงใหม่" วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538 (5-7).
- ปริศนา พรหมมา และมนตรี จันทวงศ์. ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ เชียงใหม่: โครงการพัฒนาลุ่มน้ำภาคเหนือ, 2541.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. "ขบวนการป่าชุมชน และการท้าทายการจัดการป่าของรัฐไทย". หนังสือประกอบงานสมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ 14-15 มกราคม 2542 ณ ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 2542.
- พจณี พรหมจิตต์. "แนวคิดและทิศทางของการพัฒนาสตรี" วารสารพัฒนาชน. กรุงเทพฯ กรมพัฒนาชุมชน, 39, 3, 2543.
- พฤกษ์ เกาตวิล. "พลวัตความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่า: กรณีศึกษาหมู่บ้านป่าชุมชนในจังหวัดลำพูน". วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.

- พญศักดิ์ จันทรสุนทร. *วัฒนธรรมกับการพัฒนา: กรณีการพัฒนาวินัยขององค์กร*. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2540.
- พรทิพย์ บุญครอบและคณะ. "การจัดการทรัพยากรน้ำ ในเวทีชาวบ้าน 34", เอกสารประกอบการประชุมคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.) กรุงเทพฯ, มปป. 2543.
- พัลลพ ตันจริยภรณ์. "กระบวนการพัฒนาสตรีในประเทศไทย". *วารสารพัฒนาชุมชน*. (39, 3), 2543.
- ฟิลิป เอิร์ธ. "หมู่บ้านสู่รัฐ รัฐสู่หมู่บ้าน". *รัฐกับหมู่บ้านในไทยคดีศึกษา*. อนุญญา ภูงคกุล (บก.) กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2533 (135).
- วีระชัย นาควิบูลย์วงศ์ และคณะ. *รายงานการวิจัยประเมินผล โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท*. เอกสารวิจัยฉบับที่ 88. กรุงเทพฯ: สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2537.
- วีระบุรณ วิสารทสกุล. "การจัดการป่า: อำนาจแห่งวาทกรรมและการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาสังคม". *วารสารนิเวศวิทยา*. ปีที่ 25 ฉบับที่ 1 คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล นครปฐม, 2541.
- มาลี เขียนประเสริฐ. "การพัฒนาชุมชนกับการพัฒนาสตรี" *วารสารพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: กรมพัฒนาชุมชน, 39, 3, 2543.
- ยศ สันตสมบัติ. *นิเวศนิวกฤตความรู้กับวิวาทะ*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2541.
- , *ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.
- ยศ สันตสมบัติ และอรัญญา ศิริผล. "สภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย" *วารสารสังคมศาสตร์*. 12, 2, 2543.
- ธนิ ไชยคำวัง. "บทบาทของผู้หญิงกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้าน กรณีศึกษาบ้านสบยาว อำเภอเมือง จังหวัดน่าน" *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม* มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541.
- ศรชัย เขียวอ้าย. *แนวทางการพัฒนาป่าชุมชนป่าเอกชน*. สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี กรุงเทพฯ: ทำเนียบรัฐบาล, 2532.

- เสน่ห์ จามริก และคณะ. *ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535.*
- แสวง มาละแถม. "ประวัติศาสตร์การเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐานของชาวยอง กรณีศึกษา ชาวยองในเมืองลำพูน (พ.ศ. 2348-2445)". *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538 (147-148).*
- สุธาริน คุณผล. "บทสำรวจพื้นที่สาธารณะ". *รัฐศาสตรสารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ปีที่ 20 ฉบับที่ 3 คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.*
- สุวารี วงศ์กองแก้ว. "ความขัดแย้งอันเกิดจากการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ: กรณีศึกษาอ่างเก็บน้ำแม่สาร อำเภอเมืองจังหวัดลำพูน". *วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540.*
- อภิชัย พันธเสน. *พัฒนาชนบทไทย สมุทัยและมรรค ความหวัง ทางออก และทางเลือกใหม่. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา, 2539.*
- อริยา เศวตามร์. "การสร้างความหมายเกี่ยวกับชุมชนในกระบวนการผ่าป่าข้าวภายใต้บริบทของงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนในจังหวัดพะเยา". *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.*
- อัจฉรา รักษ์ดิตรม. "3 ทศวรรษ ขบวนการป่าชุมชนภาคเหนือ 3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย". *หนังสือประกอบงานสมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ วันที่ 14-15 มกราคม 2542 ณ ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 2542.*
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. "การเปลี่ยนแปลงสังคมกับศักยภาพของชุมชนไทย". *วิพากษ์สังคมไทย. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2538.*
- , *"ความเป็นชุมชน" การวิจัยในมิติวัฒนธรรม. เชียงใหม่: คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรม, 2532.*
- , *"หมู่บ้านในสังคมไทย: ข้อโต้แย้งทางความคิด". ใน จรัญ โฆษณานันท์ (บก.), วิถีสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2543: 326-367.*
- , *"สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร" ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บก.), พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร กระบวนทัศน์และนโยบาย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.*

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ชาวสะอาด. "วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน". Research Monograph No. 13, กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2538.

Abromoviz, Janet N. "Biodiversity and Gender Issues". In Wondy Harcourt (ed.), *Feminist Perspective on Sustainable Development*, London UK: Zed Books LTD., 1994.

Agarwal Bina. "The Gender and Environment Debate: Lessons from India Feminist Studies" in Claire G. Moses (ed.), *Women's Studies Program*, USA.: University of Maryland MD., 1992.

Anan Ganjanapan. *Community Forestry in Northern Thailand: Learning From Local Practice*. RECOFTC Bangkok: n.p., 1992.

Bandyopadhyay Jayanta. "From Environmental Conflicts to Sustainable Mountain Transformatin: Ecological Action in the Garhwal Himalaya" in Michael Redelife (ed.), *The Sociology of the Environment Volume II*, An. UK.: Elgar Reference Collectin, Aldershot, 1999.

Braidotti, Rosi and Ewa Charkiewicz. *Women the Environment and Sustainable Development*. London UK: Zed Books, 1993.

Britt, Charls and Kaji Shrestha. "Hidden Face and Public Space: Forest Tree and People". in *Newsletters* No. 35 RECOFTC, Bangkok: n.p., 1998.

Bryant, Raymond L. and Bailey, Sinead. *Third World Political Ecology*. London: Rouledge, 1997.

Chatchawan Tongdeelerd and Larry Lohman. "The Muang Fai Irrigation System of Northern Thailand", in *Thai Development Newletter* No. 24 TDSC Bangkok: n.p., 1994.

Dankelman, Irene and Joan, Davidson. *Women and Environment in the Third World: Alliance foe the Future*. London UK: Earth Publication Limited, 1994.

Food and Agriculture Organization. *Rural Women and Food Security: Current Situation And Perspective*. Rome Italy: Food and Agriculture Organization, 1998.

- Green, Cathy et.al. *Feminist Vision of Development: Gender Analysis and Policy*. London UK: Routledge, 1998.
- Hobley, Mary. "Gender, Class and the Use of Forest Resource: the Case of Neple". In *From Women and the Environment*, London UK.: Zed Books, 1993.
- Leach, Melissa. "Women's Use of Forest Resource for Food Security and Income Generation", in *From Women and the Environment*, London UK: Zed Books, 1993.
- Locke Catherine. *Constructing a Gender Policy for Joint Forest Management in India in Development and Change Vol. 30 No. 2*. The Hague Netherland: Institute of Social Study, 1999.
- Lohman, Larry. "Land, Power and Forest Colonization in Thailand," in Marcus Colohester and Lerry Lohman (eds.), *The Struggle for land and the Fate of the Forest*, Penang Malaysia: World Rainfoerst Movement, 1995.
- Mc-carty, Douyle. *Knowledge as Culture*. London UK: Routledge, 1995.
- Mehta, Manjari. "Our Lives are no Different from that of Our Buffaloes", in Dianne Rochelean (ed.), *Feminist Political Ecology*, London UK: Routledge, 1995.
- Mellor, Mary. *Feminist and Ecology*. Cambridge UK: Polity Press, 1997.
- Merchant, Carolyn. *Radical Ecology: The Search for a Livable World*. London UK: Routledge, 1992.
- Moore, Donald S. "Marxism, Culture and Political Ecology: Environmental Struggles in Zimbabwe's Eastern Highlands", in Richard Peet and Micheal Watte (ed.), *Liberation Ecologies*, New York USA: Routledge, 1996.
- , "Contesting Terrain in Zimbabwe's Eastern Highlands: Political Ecology, Ethnography and Peasant Resource Struggles". *Economic Geography*. 70, 1996: 380-401.
- Peluso, Nacy Lee. *Rich Forest Poor People*. Cal USA: University of California Press, 1992.
- Rao, Brinda. *Dry Wells and "deserted" Women. Gender, Ecology and Agency in Rural India*. New Delhi India: India Social Institute, 1996.

- Pratuang Narintarangkul Na Ayuthaya. "Community Forestry and Watershed Networks in Northern Thailand". In Phillip Hirsch (ed.), *Seeing Forests Frees*. Chiangmai: Silkworm Books, 1997.
- Rathgeber, Eva M. *Feminism Postmodernism Development*. London UK: Routledge, 1995.
- Rodda, Annabel. *From Women and the Environment, Women and World Series*. London UK: Zed Books, 1993.
- Santita Ganjanapan. "A Comparative Study of Indigenous and Scientific Concept in Land and Forest Classification in Northern Thailand", in Philip Hirsch (ed.), *Seeing Forest for Free*, Chiang Mai: Silkworm Books, 1996.
- Shiva, Vandana. *Staying Alive: Women, Ecology and Development*. London UK: Zed Books, 1989.
- , *Women's Indigenous Knowledge and Biodiversity Conservation in Ecofeminist*. Victoria Australia: Zed Books, 1993.
- Suteera Thomson. "Gender Issues in Thailand Development", a paper presented for the UNDP. Bangkok: Gender and Development Research Institute, 1990.
- Tanabe, Shigeharu. *Ecology and Practical Technology*. Bangkok Thailand: White Lotus, 1994.
- Thomas-Slayter Barbara et.al. *Feminist Political Ecology: Global Issue and Local Experience*. London UK: Routledge, 1997.
- Thrupp, Ann. *Women and Sustainable Development: People and the Environment in World Resource*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Visvanathan, Malini. *The Women, Gender and Development Reader*. Bangkok Thailand: White Lotus, 1997.
- Wacker, Corinne. "Sustainable Development through Women's Group: A Cultural Approach to Sustainable Development", in Wendy Harcourt (ed.), *Feminist Perspective on Sustainable Development*, London UK: Zed Books Ltd, 1994.
- Wangrai, Ester. "Gendered Visions for Survival in Kenya", in Dianne Rochelean (ed.), *Feminist Political Ecology*, London UK: Routledge, 1996.

Young, Kate. "Gender and Development". *The Women, Gender & Development*.
Nalini Visranathan (ed.), London UK: Zed Books, 1997 (51-53).

ภาคผนวก
รายชื่อคณะกรรมการเครือข่ายป้าชุมชนจังหวัดลำพูน

ชื่อ-สกุล	ตำแหน่ง	หมู่บ้าน	ตำบล	อำเภอ
1. นายจรัส ขาสัก	ประธาน	ทุ่งยาว	ศรีบัวบาน	เมือง
2. นายธนา ยะโสภา	รองประธาน	ศรีเตี้ย	ศรีเตี้ย	บ้านโฮ้ง
3. น.ส.ระวีวรรณ กันไชยสัก	เหรัญญิก	ทุ่งยาว	ศรีบัวบาน	เมือง
4. นางวันเพ็ญ สามารถกุล	เลขานุการ	"	"	"
5. นายอ้าย ใจก้อน	กรรมการ	ใหม่	บ้านปวง	ทุ่งหัวช้าง
6. นายสุวรรณ หลวงไผ่	"	นาทุ่งไผ่	นาปลาดุก	แม่ทา
7. นายสุรศักดิ์ แชนวล	"	แม่แลม	ตะเคียนปม	ทุ่งหัวช้าง
8. นางติ่ม เนตรปัญญา	"	ห้วยน้ำเย็น	ป่าไผ่	ลี้
9. นายผอง หมุดสัก	"	ทุ่งยาว	ศรีบัวบาน	เมือง
10. นางภาคิ วรรณสัก	"	"	"	"
11. นางศรีพรรณ ปัญญาคำ	"	ห้วยน้ำเย็น	ห้วยน้ำเย็น	ลี้
12. นางอรพิน มณีวรรณ	"	ศรีเตี้ย	ศรีเตี้ย	บ้านโฮ้ง
13. น.ส. บัวชิน จินาธิ	"	"	"	"
14. นายสุลักษณ์ ปัดแด	"	หนองสัก	ตะเคียนปม	ทุ่งหัวช้าง
15. นายอนุชา ปัดเรือน	"	แม่แลม	"	"

รายชื่อคณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านทุ่งยาว

ชื่อ-สกุล	ตำแหน่ง
1. นางภาคิ วรรณสัก	ประธาน
2. นางเรือนคำ เพื่องคำ	รองประธาน
3. นางสาวระวีวรรณ กันไชยสัก	เลขานุการ
4. นางอารี กันทาสัก	ปฏิคม
5. นางรุจี อุดรสัก	ประชาสัมพันธ์
6. นางทรงพร สุริยาสัก	เหรัญญิก
7. นางจันทร์ฉาย พิงคะสัด	ที่ปรึกษา
8. นางทัศนีย์ ขาสัก	ผู้อาวุโส

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

1. แม่หลวงเอื้อย วรรณลัก	อายุ 73 ปี
2. พ่อขาว กันไชยลัก	อายุ 70 ปี
3. พ่อผัด ตีป็น	อายุ 65 ปี
4. พ่อผอง หมุดลัก	อายุ 64 ปี
5. นายจักรคำ วรรณลัก	อายุ 55 ปี
6. นางภาคี วรรณลัก	อายุ 53 ปี
7. นายจรัล ขาสัก	อายุ 51 ปี
8. นายผจญ พิงคะสัน	อายุ 51 ปี
9. นางรัชนี พิงคะสัน	อายุ 48 ปี
10. นางรุจี อุดรลัก	อายุ 47 ปี
11. นายอินเนตร ต๊ะนา	อายุ 47 ปี
12. นางสาวระวีวรรณ กันไชยลัก	อายุ 46 ปี
13. นายคำชาย สุขลัก	อายุ 45 ปี
14. นางอุบลรัตน์ ปันทะรง	อายุ 36 ปี
15. แม่แก้ว นันใจลัก	อายุ 67 ปี

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540

มาตรา 30 บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมาย และได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน

การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลและเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม ความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นทางการเมือง อันไม่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญจะกระทำมิได้

มาตรการที่รัฐกำหนดขึ้นเพื่อขจัดอุปสรรค หรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิและเสรีภาพได้เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ย่อมไม่ถือเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมตามวรรคสาม

มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติ และต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อม จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมจะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ให้องค์กรอิสระ ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษา ที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

สิทธิของบุคคลที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐ เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมาย ตามวรรคหนึ่งและวรรคสอง ย่อมได้รับความคุ้มครอง

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ: นายวิเศษ สุจินพรม

วันที่เกิด: 4 มกราคม 2498

ประวัติการศึกษา: พ.ศ. 2516 สำเร็จชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียนศรีสะเกษวิทยาลัย จังหวัดศรีสะเกษ
พ.ศ. 2523 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี เศรษฐศาสตรบัณฑิต (การพัฒนา) คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ทุนวิจัย ทุนมูลนิธิไอนริช เบิลล์ (HBF.) อนุมัติโดยศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ประสบการณ์การทำงาน:

พ.ศ. 2524-2537 โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท (Thai NGOs Committee on Agrarian Reform and Rural Development: WCARRD) ตำแหน่งนักพัฒนาชนบท
ผู้ประสานงานจังหวัดพิจิตร นครสวรรค์ และกรุงเทพฯ
พ.ศ. 2541-2542 โครงการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและพัฒนาชนบทจังหวัดลำพูน ตำแหน่งผู้ประสานงาน